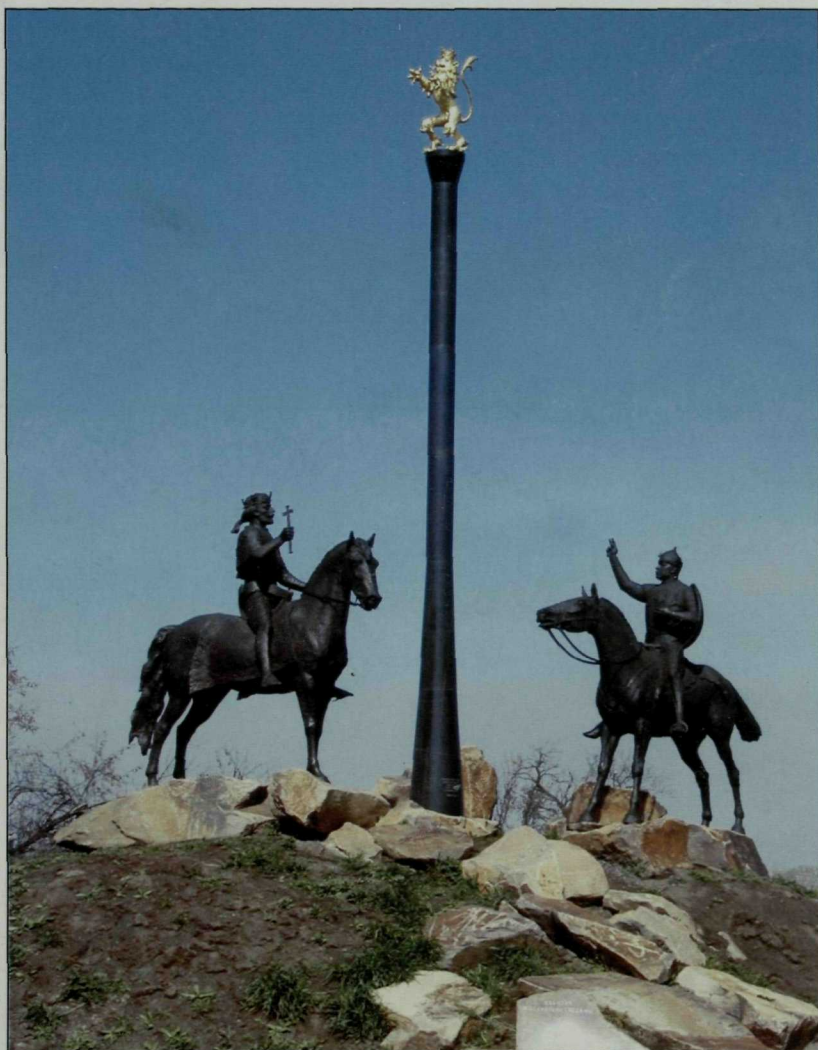

JÁSZKUNSAÁG

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET FOLYÓIRATA

JÁSZKUNSAÁ

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET
FOLYÓIRATA

LI. évfolyam 2008. 3-4. szám

Szolnok, 2008

**AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET
FOLYÓIRATA**

Szerkesztőbizottság:

Dr. H. Bathó Edit, Fábíán Péter, dr. Fülöp Tamás, Márki Gábor, dr. Nemes András,
dr. habil. Örsi Julianna, prof. Szabó László (a szerkesztőbizottság tiszteleti elnöke), dr. Tóth Albert

Főszerkesztő: Örsi Julianna

Olvasószerkesztő: Fábíán Péter

Korrektor: Márki Gábor

A Szerkesztőség szervező munkatársa: Szabó G. László

Szerkesztőség postacíme:

Dr. Örsi Julianna, 5420 Túrkeve, Attila u. 1. telefon: 06-56-361-474; mobil: 06-30-9383-777
e-mail: jorsi@level.datanet.hu

Fotók:

Első borító: Györfi Sándor: IV. Béla és Kötöny vezér találkozója

Hátsó borító: - Menekülő császár tüzéréség Szolnok alatt

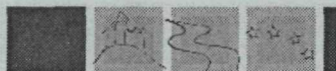
- Debreczeni Julka családkutató redemptus ősei

ISSN 0448-9144

Kiadó: MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET

Megjelent a „Nemzedékek kutatóúton. A Szolnoki Főiskola Mezőgazdasági Fakultása és civil szervezetek együttműködése az Észak-Alföld jövőjéért”

- kutatási program (ROP 3.3.1-05/1.2006.02.-0007/037 számú projekt) támogatásával.

REGIONÁLIS FEJLESZTÉS
OPERATÍV PROGRAM

Magyarország célba ér

©A szerzők, a szerkesztő és a kiadó

Terjesztés:

Kapható: az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület
5000 Szolnok, Kossuth tér 4.,

Finta Múzeum, 5420. Túrkeve, Attila u. 1.

Megrendelhető - postai úton: Finta Múzeum, 5420 Túrkeve, Attila u. 1. Pf. 25.

Telefonon/faxon: 06-56/361-183; 06-56-361-474; mobilon: 06-30/9383-777

E-mailen: jorsi@level.datanet.hu

Készítette a Karcagi Nyomda Kft.

5300 Karcag, Kertész József út 20. Tel./fax: 59-311-048, e-mail: k.nyomda@t-online.hu

Felelős vezetők: Márkusné Tankó Orsolya, Nagyné Tankó Tímea

TARTALOM

TARTALOM

TÁRSADALOM – ÉLETUTAK – CSALÁDTÖRTÉNET

<i>Örsi Julianna:</i>	Laczka család története II.	5
<i>Örsi Julianna:</i>	A családkutatás rejtelmei – Beszélgetés Debreczeni Julkával	29
<i>Szabó László:</i>	Egy közeposztálybeli kisgyermek szórakozási és művelődési lehetőségei egy háború utáni nagyközség társadalmában	35
<i>Örsi Julianna:</i>	Egy szegedi értelmiségi, Péter László életútja	57

TÖRTÉNELEM – RÉGÉSZET

<i>Botka János Hunor:</i>	Avarkori emlékek – archívumi levelek – Források az 1931–1934. évi tiszaderzsi, jánoshidai ásatásokról	64
<i>Kákóczki Balázs:</i>	Hírszerzés Iulius Caesar hadseregében	87
<i>Forisek Péter:</i>	Pányva, vagy hurkos bot? – Megjegyzés egy hérodotoszi szöveghelyhez	111
<i>Bagi Gábor:</i>	160 éve történt ... az első szolnoki ütközet (1849. január 22.)	114
<i>Bartha Ákos:</i>	Az érem két oldala – Hivatalos falukutatók – népi szociográfusok	136
<i>Kerepeszki Róbert:</i>	Adalékok a Turul Szövetség szolnoki alkerületének megalakulásának körülményeihez	161

NEMZEDÉKEK KUTATÓÚTON

<i>Metykó Szabina:</i>	Mennyiben határozza meg az élethosszig tartó tanulás az elhelyezkedési lehetőségeket a Berettyóújfalui kistérségben?	170
<i>Rénes Mónika:</i>	Az életen át tartó tanulás kutatócsoport Tiszazugi gyűjtésének részeredményei	172
<i>Mező László:</i>	Túrkeve városképének változásai a 20. században	176
<i>Acsádi László:</i>	Dokumentumfilm készítés tapasztalatai a Nagykunságban	182
<i>Fekete Réka:</i>	A szélenergia, mint a megújuló energiaforrások fő irányadója, hőszivattyús rendszerek bemutatása, napenergia befogása	186
<i>Fazekas Ivett:</i>	Biomassza potenciál alakulása a Mezőtúri kistérségben	189
<i>Vásárhelyi Éva:</i>	Megújuló energiaforrásokkal való fűtési lehetőségek	192

TARTALOM

GAZDASÁG – TERMÉSZET – KÖRNYEZETVÉDELLEM – EGÉSZSÉG

<i>Földi Katalin:</i>	A kereskedelmi márkás termékek és a havi vásárlók	194
<i>Csikós Mihály:</i>	Felnőttkori, szerzett, jóindulatú oesophago-respiratórikus fistulák sebészi kezelése	203

MŰVÉSZET – IRODALOM

<i>Egri Mária:</i>	Asszociációkra épülő, humán konstrukciók – Szabó György térplasztikái	210
<i>Szabó István – Egri Mária:</i>	Györfi Sándor művészete (könyvismertetés)	215
<i>Rideg István:</i>	Élet a vásznon	219
† Finta Sándor szobrászművész (1953–2008) – Nekrológ		228

KÖTETÜNK SZERZŐI

KÖNYVAJÁNLÓ	231
-------------	-----

Örsi Julianna

A LACZKA CSALÁD TÖRTÉNETE II.

1., INDULÁS A CSALÁDI HÁZBÓL ÉS TANULMÁNYAI

Tanulmányunk főszereplője, *Laczka János 1754. május 20-án született Karcagon Laczka János* borbély (chirurgus) és *Váci Erzsébet* gyermekeként.¹ Valószínűleg ő az első közös gyermeke a nemrég összeházasodott párnak. A város chirurgusaként szerény jövedelemmel rendelkező családfő árvagyerekei mellé úgy választott feleséget, hogy annak hozománya segítsen a család anyagi gondjain. Nemcsak az allatúrát hozta azonban magával Váci Erzsébet Szerencsről, de első házasságából született gyermekeit is. Így a kis Laczka János egyszeriben népes családba csöppent. A város főterén levő szülői ház 5-6 gyermek zsvijától volt hangos. A legidősebb ekkor 15 éves volt, akit ekkor már apja valószínűleg csizmadia-inasnak adott Debrecenbe. Őt követte a többi fiú is: Fazekas István, majd Laczka János és Laczka Ferenc is. Hogy Fazekas Istvánt ki jutatta el a Debreceni Kollégium falai közé nem tudjuk, de az ő otlletének mindenesetre példaereje lehetett a családban. Az apa saját elődeitől is vehette a mintát, miszerint a tanulás biztos megalapozója lehet a jövőnek. Számukra a felemelkedés, illetve a felsőbb rétegek között maradás egyik legbiztosabb járható útja. Az alsóbb osztályokat Laczka János a karcagi Fiúiskolában végezte. Tanítói ekkor még évenként változtak, hiszen a debreceni deákok jártak ki praeceptoroként (iskolamester, tanító) tanítani a partikuláris iskolába.² Lehetségesnek tartjuk, hogy a préceptoroknál jelentősebb befolyása volt a kisdíák életére a rektoroknak, akik ugyancsak két-két évet töltöttek el az iskolában, annak munkáját irányítva.³ Ők ekkor már elvégezték a Debreceni Kollégium stúdiumait és rendszerint külföldi (nyugat-európai) útjaik előtt vállaltak rektorságot, így gyűjtve szellemi és anyagi erő újabb tanulmányaik folytatásához.⁴ Talán a tanítóknál még hatásosabb volt Szigeti Lipcsei Sámuel prédikátor gondviselő irányítása a tudáshoz vezető úton.⁵ Laczka János útját már a második papi

1 Karcag református születési anyakönyv, 1754. május 20.

2 Karcagon 1761–1770 között a következő deákok voltak preceptorok: 1761: Kutasi János, Győri András, Fülep János. 1763: Szappan Mihály, Nagy György, Veres Zsigmond, Lótzai András. 1764: Virág Péter, Újvárosi Márton (lányoknál is tanítottak), Lóczi András, Biró András, Dörgő István, Fodor András, Rápóti János, Tsire György. 1765: Dörgő István, Gyalai József, Bojti János, Nemes György, Ferenczi István, Máté János. 1766: Dörgő István, Gyalai József, Bojti János, Nemes György, Ferenczi István, Máté János. 1767: Etsedi János, Balassa László, Szentkirályi István, Borbély Gábor, Biró István. 1769: Balla János, Gerendai Pál, Etsedi Miklós, Vincze János. In: Cs. Kovács Imre: A Fiúiskola története. Karcag, 1962. 59. p.

3 Rektorok: 1761: Szabó János, 1763: Biri Ferenc, 1765: Fórián István, 1767: Ráczekei Ötvös István, 1769: Sotri Mihály In.: Cs. Kovács Imre: A Fiúiskola története Karcag, 1962. 58.p.

4 E témához lásd részletesebben: Zsigmond Ferenc: A Debreceni Református Kollégium története 1538(?) - 1938. Debrecen, é.n.; Nagy Sándor: A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig. Debrecen, 1940., Ráczi István: Debreceni deákok. Debrecen, 1998!

5 Szigeti Lipcsei Sámuel 1755–1780 között volt református pap Karcagon. In: Fazekas Mihály: A Karcagi Református Egyház története, Karcag. 1991. 35. p. Legújabb kutatásaim során a Kecskeméti Ráday Gyűjteményben K 178. szám alatt találtam egy kéziratot naplót, amely szerint 1759-ben Szigethi István karcagi lelképásztor németből magyarra fordított egy 17. századi angol útleírást. („Egy keresztyének utazása az örökké valóságra széphasonlatosságban és példákban le rajzolva irattatott Angliai nyelven Burian János által 1658 és már 1702-ben 8 sz. kinyomtatott. Ahonnan Német nyelvre fordítottatott 1734 ben. Németből Magyarra Szigethi István Kartzagi Lelki pásztor által 1759 ben.”) Ez azt bizonyítja, hogy Laczka János már gyerekkorában találkozhatott egy nagyműveltségű pappal szülővárosában.

álláson lévők (Simon Péter és Tatai Balla András) is egyengethették. Különösen ez utóbbi hathatott a nyiladozó gyermek értelmére, hiszen az ő fiával együtt kerültek a *Debreceni Kollégiumba*.⁶ Könyvtárának egy kötete talán napjainkig e kapcsolatra utal, miszerint 1774-ben Laczka János megvette vagy megkapta *Hatvani István: Introductio ad Principia Philosophiae Solodoris* című könyvét. Az 1757-ben Debrecenben megjelent mű első tulajdonosa Simon János 1764-ben jutott a műhöz.⁷ Mindenesetre 1770-ben Laczka János nevét már ott találjuk a debreceni diákok között: „*Joannes Latzko, Kardszag, Debreczina*”⁸ Az 1769. évben subscribálók neve között ott van Karcagról Varró János, valamint 1771-ben 3. classisba (osztályba) jár B. Tatai János.⁹ Laczka János tehát 1770-ben 1. éves, 1771-ben másodéves diák. Tanárai: Paksi Szathmári István teológia-professzor (klasszika-filológia), Hatvani István (természetismeret), Csákvári Varjas János (héber nyelv), Sinai Miklós (történelem, görög), Miletz József senior.¹⁰ Laczka János („Joan Latzko”) 1771-ben a Kollégiumban már oeconomus, azaz a gazdasági ügyeket felügyelő diák.¹¹ A kollégiumi gazda igen sokrétű feladatot lát el: „reggel 3 óraker jelt ad a felkelésre, s este 9-kor a lefekvésre; a mulasztásokat számon tartja, s az iskolai törvényszék elé terjeszti; vigyáz, hogy a tanulók ne veszekedjenek, csűf beszéddel ne éljenek, anyanyelvükön (magyarul) ne beszélgeszenek; felügyel az iskolai helyiségek tisztaságára; kapuzárás előtt az iskolában tartózkodó kintlakókat elküldi.”¹² 1772-ben háromszor is küldik legációba (mint református teológiai hallgatót nagy ünnepeken falura küldik prédikációs gyakorlatra).¹³ Áprilisban húsvéti legációban *Karászon* jár, májusban pünkösdi legációban *Tiszaszentimrén*, majd decemberben a karácsonyi legációban *Berettyószentmártonban* fordul meg. A seniora (diákvezetője) mindegyik esetben Szili Sámuel. 1773. január 20-án rektornak megy *Egyekre*.¹⁴ Mint rektor a helyi iskola irányítását végzi, ami nem kis feladat ebben az időben Egyeken. Ennek oka, hogy ezekben az években békétlenség honol a faluban. 1769-ben királyi pátensre több alföldi településre (köztük Egyekre is) római katolikusokat telepítettek. Az egyeki reformátusok 1771-ben Szabolcs megyénél azzal vádolták a plébánost, hogy a református vallást gúnyolja, aminek az lett az eredménye, hogy a lakosokat kiűzték a faluból. A reformátusok a falu mellett egy dombon sátorban húzták meg magukat és a rektor irányította az életüket.¹⁵ Ez a feladat várt tehát Laczka Jánosra is. A békétlenség tettelegességig fajult. Széll Farkas a Bessenyei életéről értekezve azt írja, hogy „1774. év

6 Karcagi lelkipásztor II. álláson 1765–1768: Simon Péter, 1768–1791: Tatai Balla András. In: Fazekas Mihály: A Karcagi Református Egyház története, Karcag, 1991. 35. p.

7 A könyv elején kézirásos bejegyzések: az 1. lapon felül: „Joannis Laczka. 1774.” alatta: „Est Joannis Simon/Conj. Debretz./ Ao. 1764 30 Martz/ Sgnb Timor dei est mitium Lapi/ Timor Dei est initium Sapientia.”; a 2. lapon: „Sancta Irás Lapsus Mecliator/ vita mediis quinqs Ite ignora/ Philosophia /; a 3–4. lapon: 128 / H. L. aj./ A' turkevei ref. isk. könyvtáré” Az 1764-es évszámából arra is következtethetünk, hogy Fazekas István osztálytársáé volt eredetileg a könyv és úgy került Laczkához.

8 Anno domini 1770: Joh. Latzka – R. Egyek 1773. Notar. Túrkevi. „Catalogus Omnium civiam Coll.” Debr. 1589. 447. p. Z 106.

TüREL, valamint: Thury Etele: A Debreceni Főiskolán tanulók névsora. Iskolatörténeti Adattár. II. Pápa, 1908. 293. p.

9 Thury Etele: A Debreceni Főiskolán tanulók névsora. Iskolatörténeti Adattár. II. Pápa, 1908. 290., 302. p.

10 Thury Etele: A Debreceni Főiskolán tanulók névsora. Iskolatörténeti Adattár. II. Pápa, 1908. 29. p.

11 Seniori jegyzőkönyv. Appáritorok és janiorok névsora. 7. p. In.: Vegyes jegyzőkönyvek 1767–1805. II. 11– a. 3. TüREL

12 Zsigmond Ferenc: A Debreceni Református Kollégium története 1538–1938. Debrecen, é. n. 51. p.

13 A legátio lelki gyakorlat, mely során az ifjú egyházközségekbe van kirendelve, ahol gyakorolja a leendő hivatását.

14 Rektorok és praeceptorok kibocsájtásának jegyzéke. 1767–1873. 16. p. II. F. I. TüREL

15 Barcsa János: A Tiszántúli Ev. Református Egyházkerület története, Debrecen, 1906. 232. p.

tavasán az egyeki ős ref. lakosokat, az egri káptalan mint földesúr, vallásukhoz való ragaszkodás miatt kiverette, házaikat földig lerontatta, a ref. lelkészt és Laczka János iskolamestert lakásaikból kizaklatta, templomukat erőhatalommal elvétette, melynek védelmezésében Laczka János orrán oly sérülést kapott, hogy annak nyomát holtáig viselte. A kiűzött lakosok Kisperegre (Arad megye) költöztek, és ott máig virágzó egyházat alapítottak.”¹⁶ Tőle tudjuk azt is, hogy Laczka János az egyeki előljárókkal kétszer is járt *Bécsben*, hogy vallási sérelmeiket orvosoltassák. Ekkor Bessenyei Györgyöt, mint a Református Egyház ágensét (vallás-ügyvivő) keresték fel panaszaikkal. Az ügy kivizsgálása évekig folyt. A vallásháborúnak a „türelmi rendelet” vetett véget. A felekezeti villongás Laczka János életében meghatározó tényező lett. Amint látjuk az eseményeknek nemcsak szenvedő alanya volt, de a közösség igazáért protestáló képviselő is. Így teszi meg az első utakat Bécsbe, melyet azután további is követ. *Így ismerkedik meg Bessenyei Györggyel, aki nemcsak pártfogója, de példaképe is lesz az ifjúnak.*

Laczka János 1776. április 13-án útlevelet kért a karcagi tanácstól és elindult újabb távoli útjára. Az útlevelet *Pozsonyba* kérte, hogy ott a német nyelvtudását gyarapítsa és beiratkozzon a pozsonyi Jogtudományi Egyetemre.¹⁷ Valószínű azonban, hogy Laczka János meg sem áll Bécsig, hiszen ott éri az 1776. augusztus 13-án Debrecenben keltezett Fazekas István levele. E levélből meg tudjuk, hogy már négy hónappal azelőtt is kapott levelet Laczka Jánostól a testvér, tehát valószínűleg már az év elején is járt Bécsben és csak útlevelét elintézni jött haza. A szülői ház kisajátítása akkor történt, alighogy útra kelt az ifjú. A telekcsere Fazekas Andrással bonyolította le a város. Négyszáz forintot adott és kétszer akkora telket a város szélén. A Laczka-szülőház ugyanis áldozatul esett egy királyi parancs végrehajtásának, miszerint a települések kötelesek kvártélyházat építeni az átvonuló hadsereg tisztje számára. A legénységet a lakosoknak kellett beszállásolnia. Éppen ezért ebben az időben csak olyan házat engedtek építeni, „amelyben mind maga, mind hozzá adandó kvártélyosra és akármely Transzferrális millitia, tisztességesen meg férhessen...” A ház hosszának hét ölesnek, szélességének három ölesnek kellett lennie és kőkéménnyel ellátottnak.¹⁸ Ez a rendelet vonatkozott Fazekas Andrásra is, akinek 24 öl hosszú, 23 öl széles portát adtak 1775. májusában. Hogy valójában ezen a portán építette-e fel Fazekas András a görbe házat, amelyet aztán lakott, nem tudjuk. Mindenesetre Laczka János nem értett egyet a Laczka-ház kisajátításával és Bécsből írt egy levelet a karcagi tanácsnak, mely így hangzik:

„Betsületes Nemes Tanács; Nemzetes és Bizodalmas Nagy Jó Uraim!

Bátorkodnám ugyan a' Nemes Tanács előtt tsak simpliciter (egyszerűen, őszintén) is egy alkalmas Portáért instálni (egy telket kérni), és reménységem szerint nem is tagadná meg töllem azon jó akarattját, mellyet sokakkal, a'kik talán nállam, mind Attyokra, mind Személyekre nézve kisebb érdeműek lehett/n/ek, közlött. Mindazon által hogy most

16 Bessenyei György: A bihari remete avagy a világ így megyen – Holmi. Előszó: Széll Farkas. Debrecen, 1894. XVII. p. A könyv megtalálható a mezőtúri Református Gimnázium Könyvtárában.

17 Az útlevelet latin nyelven fogalmazták. A külső oldalán Kálmán András karcagújszállási bíró és Duttka János városi főnótáriusa neve, valamint 1780. augusztus 18. dátum olvasható és elmosódott viaszpecséttel van ellátva. A dokumentum fellelhető: A nemesi ügyeket tárgyzó jegyzőkönyvek mutatója 1826–1848 alapján Laczka Ferenc nevénel. Loc. 126 No. 41 és Loc 1822. 317. Zemplén megyei Levéltár, Sátoraljaújhely

18 Másolat Karcag tjk-ből. 1775. máj. 11. – Jászkon polgári perek, 1832. 27. füz. 1. k. SZÁL

ennyiben alkmatlankodni ne láttassam, tsak azért instálok a' mi ez előtt már négy esztendővel ígéletben, sőt alkuban volt. Ugyan is, midőn a' Piatzon lévő Fundusunkat, és Házunkat köz Haszonra a' Nemes Districtus (Kerület) meg vette, akkor benne vólt az alkuban az is, hogy a' helyett a' Porta helyett, szélen a' hol tetzik két annyi fog adatni, a' melly azon kívül hogy Nemzetes Uraiméknak is, avagy tsak némellyeknek jól juthat eszekbe, meg tettik az ide sub A adnectalt (A pont alatt mellékelt) Ordinárius Eskütt Ur Attestátumából (bizonyító leveléből) is, meg tettik továbbá a' B betű alatt lévő Missilis Levélnek Extractusából (elküldött levél kivonatából), melly Levelet akkor mindjárt in ferventi, bona fide (tisza lelkiismerettel) irt hozzám Bétsbe Tiszt(életes). Fazekas István Bátyám Uram. Bátor tehát ez, ellene mondhatatlan igasság légyen mind azon által, mind edig effectusba nem ment (foganasítva nem lett). Mivel pedig külömben is az alku, az alkuvók között Törvényt szabna, mind azért; mind pedig mivel az én circum stantiám (körülményeim) is ugy hozzák magokkal, hogy hazafiságomat, edig való senyvedésem után itt lakásommal meg bizonyítsam, és magamat signáljam (jelentssem); bizodalmason instálok (kérem) a' Nemes Tanátsot, hogy a' Portának el maradott részét, consiguitussában (írásban, kimutatásban) melly már adatott, ki mérni, és így engemet 's több Successor Atyámfiat ekképpen consolálni (megerősíteni) méltóztasson. Amnyival is inkább, mivel a' Piatzon lévő portánk énnekem, úgy mint ki akkor Hazámnak jövendő Szolgálattyáért Külső Országon laktam, minden hirem és akaratom ellen adódott el, és egyedül a' producalt Levélnek tenora (bemutatott levél tartalma) szerint nyugodtam meg benne. Hogy pedig az a' contiquitas (szomszédos rész), melly a' Portánknak gyp felől való részén vagon, már talán másnak adódott volna, azzal én azon betsülletes embernek éppen semmit sem projudicalok (semmi törvényteleniséget nem teszek, kárt nem okozok); mert mivel még leg kisebb épület sinsen rajta, mind egy leszsz, ha másutt mutatódik is nékie Porta: Az sem hátráltathat pedig engemet. Instantiámban, hogy talán már azon consiquitasnak ára meg adódott; mert ha valaki ez előtt esztendővel érette meg fizetett, mi meg fizettünk ez előtt négy esztendővel, sőt a' Redemptio idején, mint ez az adnectalt Instrumentumokból (mellékelt okirathól) világos. Mellyekre nézve instálok ismét tellyes bizodalommal, hogy fel tett kéresemre kegyesen válaszolni, és engemet ebben consolálni (megerősíteni) méltóztasson a' nemes Tanáts. Mellyre Kegyes Resolutioját (válaszát) várván vagon a Nemes Tanátsnak alázatos kész Szolgája Laczka János.¹⁹

Hogy hogyan jut Laczka János portához azt nem tudjuk, de tény, hogy 1781. március 25-én egy pusztá portát, „melynek végiben Fazekas András Uram két felől való szomszéd-ságában pedig Kerekes Ferentz, és Bézy Ferentz Uraimék laknak” Szentesi Andrással elcserél, akinek szomszédja egyik felől Karsa Mihály, másik felől pedig a „Régi Temető van”.²⁰ A Szentesi András portáján lévő épületekért (kutat, kerítést és gyümölcsfát is beleértve) 40 vonás forintokat fizet. Az összeg felét azonnal, a másik felét Szent Mihály napig köteles kifizetni. Az épületeket pedig akkor adja át Szentesi András, amikor Laczka János oda akar költözni, de egyelőre maradhat ott. Az említett temető ekkor már nem

19 Laczka János levele a karcagi tanácshoz (másolat), Bécsből. Megérkezett Karcagra 1780. ápr. 2. – Jászkun polgári perek, 1832. 27. füz. 1. k. 7. sz. SZÁL

20 Portacseréről szóló szerződés Laczka János és Szentesi András között. 1781. márc. 25. (eredeti jelzet: Capsa 2. Fasc. 1. No. 96.) – másolat. Jászkun polgári perek, 1832. 27. füz. 1. k. 7. sz. SZÁL

használt, eperfákkal beültetett (epreskert). Néhány év múlva (1788) ezt a ház fundust Laczka János eladja Sáray Mihály madarasi tiszteletesnek.²¹ Az eladás azonban nem lehet végleges, mivel Laczka János édesanyja Váczi Erzsébet ellentmond. Az elsőbbség jogán magához váltja.²² Az eredeti adásvételi szerződésben Laczka János kinyilatkozza, hogy a „Bugyogóban levő redemptionalis földemet mellyet Redemptionális árron úgymint Tizenhét és fél Frtokon a' Ns Várostól tulajdon magam aqueraltam, melly a' szokott mód szerint harmadfél Lántz allyát teszen, Tiszteletes Sáray Mihály most Madarasi Predikator Urnak száz ötven Rftokért örököszen és meg másolhatatlanul el adtam...”²³

Laczka János 1780-ban minden bizonnyal hazasiet Bécsből ügyeinek intézésére szülővárosába. Erre valószínűleg egyébként is sor került volna, mivel időközben Bessenyei György kegyvesztett lett, így az ő állása is megszűnt. 1781. júniusában biztosan Karcagon tartózkodik, és jelen van a Református Egyháznak azon az ülésén, ahol a Fiúiskola szabályait fogalmazzák meg. Az 1781. június 29-ei és december 29-ei határozatokat ő veszi jegyzőkönyvbe.²⁴

„In Nomine Domini

Ao. 1781. Die 29-a Mensis Juny a' Kardszagújszállási Rfta Ecclesiának Felső és ... Erdemes Külső Előljárói kiváltképpen ... az Oskolákban való hibáknak megigazítására és ... ez rendnek és hasznos tanítás módjának betartására egybe gyűlvén, a' következő dolgok eránt való igaz... szokásink találatott. Ugymint

I-o Minthogy tapasztaltott fogvatkozás volt eleitől fogva, kivált a' Fiú Oskolákra nézve, hogy mivel a' Rectorok fizetése rendszerint Didactumból (tandijból) áll, melly szerint a'mint a' gyermek a' fellyebb fellyebb aromoscáltatik, a' képen a' Didactrum is a' ...usok nevedések szerint fellyeb' fellyeb' nevelkedik, melyből pedig nem tsak a' következett, hogy a Szülék a' fizetésnek nevedését megunván, idő Nap előtt gyermekeiket az oskolából kivették és eképen a gyermek tudatlanul maradott; hanem az is, hogy némelly oskola Rectorok, magok hasznát nézvének inkább mint a' Köz jót, hogy Didactrum szerint való fizetések annál inkább nevedjen, a gyermekeket, ha szinte az alsóbb Classisokat jól nem absolválták (nem fejezték be jól) is fellyeb való Classisba promoteálták (előléptették, engedték), mind a gyermekeknek, mind a' szüléknek tetemes Károkkal; Melyre való nézve helyes megvisgálás után el végeztetett; Hogy ezek utána mindenik Classisba tanuló gyermekektől egy formán fizetessen a Didactrum, és hogy senki szüléknek terhes, se a' Rectorokra Káros ne légyen, felvetetett a Rectoroknak is az eddig szí...sban volt fizetések, mely minekutánna egy forma Didactrura húzattatott, úgy találatott, hogy ha minden gyermek Tizen öt garast fizet, a' Rectorok Conventiójából semi sem decedal (jut); a' mint az e' szerint meg is határozatott, hogy a' pénzbeli fizetés minden gyermektől egy formán 15 garas legyen; egyéb Conventiónális fizetések pedig az eddig volt szokás szerint meg hagyattanak.

21 Laczka János fassionálissa, 1788- jun. 13. (Karcag város jegyzőkönyve, 1788. 256. p. No. 15.) másolat – Jászkun polgári perek, 1832. 27. füz. I. k. 7. sz. SZÁL

22 Karcag tjk. 1789. 33. p. No. 100 (július 15.) SZÁL

23 Laczka János Comissárius Ur Fassionálissa. 1788. jun. 13. Karcag város jegyzőkönyve, 1788. 256. p. No. 15. – Jászkun polgári perek, 1832. 27. füz. I. k. 7. sz. SZÁL

24 Protocollum I. Ecclesiae Reformatate Oppidi Cumanicalis Kardszagújszállás 1881. 1-3. p.

2-d Az is nem kevés hátra maradást okozott a' tanításnak módját mivel sok halott, és azoknak el takarítások mellett a Praeceptoroknak gyakor Avocatiojok (éneklések) vagyon, úgy hogy gyakorta a' Praeceptoroknak a' halott mia a' tanítás fel... a tanulóknak heverni kellett; Erre való nézve rendellyük .... és Praeceptor a' tanítás alól kíván ... egyedül a Templom és halott járás, apróbb ... való Lineázás azoknak írásokra való vigyázás ... tanításon kívül való dolgok leszen kötelessége ... mindig szüntelen a' tanítás körül legyenek, olly formán hogy egy Cointákat, égy az olvasókat, egy pedig az El ...kat tanítsa; a Conjugisták pedig usque ult ... Sitionem az oskola Rector keze alá vitetnek.

3-tio Nem tsak Scandalumot (botránkoztatást), hanem kárt is okozott némely Rectoroknak abusirus szokása (visszaélése), mely szerint a' gyermekektől adatni szokott tiz tiz kéve Nádat vagy pénzü, kévéjét egy egy krajcárjával számlálván szedték fel, vagy in naturabe adott nádat is a' fizetéstől subtrahálták 's tavasszal el adván az árrát magok hasznokra fordították; Minek okáért tudni való ahogy lévén az, hogy a szülék a' kérdésben lévő tiz tiz kéve nádat olly véggel adják, hogy azzal a' Classisokban (osztályokban) füttessenek; Arra való nézve meg határozottatott, hogy ennek utánna az ollyan szülék, kik pénzü akarják a nádat kifizetni, kévéjéért egy egy magyar pénzt fizessenek, mely pénz a Curátor kezébe rescinaltasson (visszaadattasson) Rector Uraimék által, hogy azon a' Curátor szorúltság idején vagy fütőt vehessen, vagy egyéb oskolai haszonra fordithassa; Ha pedig az in natura be adott nádból valamely rész tavaszra meg marad, azt a' recotork ne distráhlhassák, hanem jó gondviselés alatt másik télnek kezdetin, mig a' Nádvágásnak és Nád hordásnak ideje bé következik, a' meg maradott náddal a' Classisokat fütteni lehessen, és ne kéntelenitessenek a' gyermekek, mint eddig, karátsnyig, meg tovább is hideg szobában szenyvedni.

Ezen Determinatiok (határozatok) közöltetvén mostani Oskola Rector Gerendai Pál Uramnak ŐKegyelme magának semmi kárát, a' Közjónak pedig nagy előmenetelit látván benne, ezeken meg nyugodott.

Inprotocollat. (jegyzőkönyvbe vette) C. per Joannem Laczka mk. Eccla et Sessionis Comenibrum (Eklézsiai Előjáróság)."

„Ao. 1781. Die 29 Xbr. in Consessu Ecclesiastis Determinata sunt Suquentia: Utpote

1.-o Botránkoztató szokásnak tapasztaltatott eddig az Ekklesiában, hogy minden el veszett és tévelyedett jószágokat még az diszteleneket is, mint p.o. malatz s.a.t. a' Lakosok Catedrara vittek, és onnan ki hirdettettek; Mely botránkozásnak el távoztatására el végeztetett, hogy ezután az ilyen Hirdetések egy átallyában el fognak maradni, hanem hirül adatik az Ekklesianak minden Tagjainak hogy ha ollyas károk történik, jelentsék Város Birójának, vagy Gazdájának, ki a Tizedesek által meg fogja hirdetni, melly a' meg találásnak még könnyeb' módja lész s' Ha pedig ebben a' dologban nagy Casusok (esetek) történnek, annak ki hirdetése, a' Kárvallott ember nevének kijelentésével együtt Tiszt ... ere bizatik Ezen Determinationak (határozatnak) ... jendő Publicatioja (kihirdetése), közelebb való ...

2-do Ezen alkalmatossággal Oskolai Látogatási ... zonyos Oskolát és nevezetesen Praeceptorokat szabattak, mellyek el olvastatván helybe hagy ... rendeltetett, hogy mind ezen Törvények, mind egy ... zett Oskolai dolgok Rector Uram által az Oskola ... be tartassanak. Inprot. per Joannem Laczka."

A következő gyűlésen 1782 februárjában már nem Laczka János vezette a jegyzőkönyvet. Lehetséges, hogy jelen sem volt. Mivel azonban a kor iskolájának működési szabályzatát (mellyet II. József rendelete szellemében fogalmaztak) jól tükrözik a karcagi rendelkezések, így közöljük.

„Anno 1782. Dje vero 4-ta Mensis February in Consestu Ecclesiastico determinata Sunt qvo ad directionem Schola pucta Seqventia, et qvudem Hungarico Idiomate ed publicam Notarieta sem concunata qva Seqvuntur in hume Tenore.

1-o Ezen Oskolában Lėjendő Praeceptorok, avagy Szolgák a Praedikátorok és az Ekklésiának Előljárói hírek és akarattyuk nélkül bé ne vétetessenek.

2-o Az magyarul valo beszélés mind Praedikátorokkal mind az Rectorral mind pedig egymással akár Oskolában akár, azon kívül egy átallyában meg tiltatik, különben a magyarul beszélőket három intés után hogy deferáltasson szükségesnek íteltetik.

3-tio A Templom, és Halótt járásra rendeltett Praeceptorok az harangozás el hagyására olly szorgalmatosan vigyázzanak, hogy mihellyst az Harangszó végződik azonnal mehessenek, hogy a már felgyült Népek az utánnok való várakozással unalmat ne szerezenek.

4-to Az Oskolai estvéli Könyörgések légyenek az Venrabilis Superintendentiának 176-dik (?) esztendőbe Kegyes végzése Szerént.

5-to Az Ekklésiának mind két részről való Előljárói mint Anyákhoz, ugy az Oskola Rectorához is, mint ...ctorokhoz, és Tanitajokhoz egész engedelmességgel viseltessenek, különben az engedetlen, engedetlenségnek illendő büntetését el fogja venni.

... nappal passus nélkül, az Oskolán ... fel kötött Kalappal, fel öltött mentével já ... szombaton kívül Oskolából ki menni szab ... akkor is az Oskolának Rectora véniájával. ....blikus Praeceptorok mihellyt az határozott ...allatik, azonnal halasztás nélkül Tanitványihoz mennyenek, szorgalmatosan tanittsanak az határozott órákon kívül is ottan ottan Tanitványaikat meg tekintsék.

9-to Kiknek pedig az iratás a Praeceptorok közzél kötelességekben áll, vasárnapot, és Szerdai s szombati dél után valo időket kivévén minden Nap kétszer irattassanak a Tanitványokkal, a rendes órákra pedig az Iro gyermekek iro eszközeivel ugy készszen légyenek, hogy azok késedelem nélkül irhatnak és a meddig irnak közöttök lenni kötelez...

10-o Kereszt Név Napokon köszönteni tsak oda mennyenek az hová a Rector meg engedi; azért hová s más helyekre akarnak menni a Rectornak jelentsék, ki határozza meg az orát meddig járhasanak dolgokba, bé jöveteleknek idejét a Rectoruknál jelentsék.

11-o Pénzbéli jövedelmeket adják által a Rector kezében aki is Perceptioban (bevételbe) introducálván (beiktatván), a midőn annak osztása közöttök lenne a Praedikátorok és az Előljárok előtt légyen; a mit pedig a Rector előre kinek kinek szüksége ki potolására adni mindenkor qviérállya (nyugtát ad).

12-a valaki a Praeceptorokhoz bé mégyen, és ott akarna mulatni azt a kihez megy azt azonnal okával edjütt a Rectornak jelentse, ha pedig mindnyájokhoz ment jelentse bé az Oeconomus.

13-o Az Szolgájok verésének hatalma tőlök égy átallyában elvételődik, ha valamélyikk panassza törtenik, avagy vagyon jelentse a Rectorának.

14-to Akár Erköltsi, akár Oskolai, még ezeken kívül magát elől adható hibákrul ha Rectori admonitiora (figyelmeztetésre) nem jobbul, harmadik izben a Praedikátoroknak és a Külső előljárokknak deferáltasson (bevádoltasson); ezen punctumban tilalmaztatnak pedig leginkább a veszekedés, csufolódás, égymás meg verése, részegeskedés, káromkodás, fajtalan versek írása heverés, kártyázás, és Collatioknak (étkezés) el mulása vagy azokra valo Késő menetel az tanulást ném szerető is ki jelentessen hogy a jövedelmet haszontalanul né szedje.

15-to Az Oeconomus pedig tartozik ezeket tellyesíteni. 1-o Az Oskolának Curiáját (udvarát, épületét) minden Héten egyszer kitisztítani. 2-o A Classisokat (osztályokat) minden nap estve sepretni. 3-tio a Lärmázo gyermekekre vigyázni. 4-to A Porta ajtott bé zámi s meg nyitni. 5-to Az Collatoria (étkezésre) valo időt annak idejében meg hirdetni.

16-to A midőn az Lakodalmi köszöntésekre mennek égy Libelluskát (könyvecskét) tartsanak hogy az hól mit conferálnak. az ótt lévő elsőbb Személlyel azt abban bé irrattassák; ezen kívül pedig tilalmaztatik a Lakodalmakban valo mulattság, annyival is inkább a tántz, vagy a Lakodalmas Legényekkel valo társalkodás.

17-o Valamint a Férjfiui Oskolában ugy az Leányok Oskolájokban is a plágák égy áttallyában erős büntetés alatt el töröltetnek.

Hogy ezen nevezett punctumok (pontok), hogy minden Holnapban publicáltassanak (kihirdettessenek) a Praeceptorok előtt, sőt a Szokott Szobájokban Rámára ki függesztessenek elvégeztetett. Praesentibus Clarissimis Dnis Andreas Balla Tatai, Petro Átso in pfata Ecclesia verbo Divini Ministris, Perillustribus ac. Generosis Michaele Györffy Ord. Judice, Andrea Kálmán, Stephano Bojthy, Josepho Szarka, Benedicto Csöreg, Michaele Boros, Georgio Tóth, Joanne Magyar, Michaele Kerekes, et Michaele Soós Senatoribus et Ecclesia Moderatoribus.

Inprot. per Joannem Duttka psati Oppidi Jur. Ord. Not.²⁵

2.) LACZKA JÁNOS FOGLALKOZÁSA ÉS BEOSZTÁSAI

A.) Jegyző

Laczka János 1781. év vége felé állandó munkahely után néz. Az egyik közeli nagykun településen megürül a jegyzői állás, amelyet megpályáz. Túrkeve tanácsa pozitívan dönt. A Helytartótanács és Illéssy János kerületi kapitány hozzájárulásával 1782. január 19-én „Latzka János Sedrialis Assessor Úr ... Districtuális Kapitány N/em/zetes Illéssy János Úr, úgy több Magistrualis Tiszt Urak, és a Nemes Tanács jelen létében azon hivatalra meg eskettetett.”²⁶

Laczka János tehát *Túrkeve város jegyzője* lett és áttette lakását is e településre. A városháza (nro. 138) közelébe, a kvártélyház (nro. 133) és a mézárósház (nro.134) szomszédságában a nótáriusházba (nro. 132) költözött. Ezen kívül volt még egy másik jegyzőház is (nro.147). Ezek az épületek a mai Petőfi téren a városháza és református templom

25 Protocollum 1. Ecclesia Reformatae Privilegiati Oppridi Caumanicalis Kardszagújszállás. 181. 3-4. p.

26 Kivonat a Karcag tjk. 1782. jan. 19. számából. Jászkun polgári perek, 1832. 27. füz.1.k. 7. sz. SZÁL

A Laczka család története II.

közötti részen helyezkedtek el.²⁷ A jegyzőház másik szomszédjában „közönséges házban” egy molnár lakik 1783-ban.²⁸ 1784 tavaszán a város elhatározza, hogy „Notarius Laczka János Uram udvarára egy Kő Pintzét” épít.²⁹ Intézi a város közigazgatásával és igazságszolgáltatásával kapcsolatos hivatalos ügyeket. Tanúkat hallgat meg a peres ügyekben és veszi a vallomásokat jegyzőkönyvbe, máskor az előljárókkal egyetemben intézkedik.³⁰

Munkába állása után nem sok idővel például részt vesz Kovács László praceptor (tanító) hagyatéki leltárának elkészítésében, melyet következőképpen vet papírra:

„Anno 1784. Die 12-ma Marty, meg hólt Kovács László Jozzági ekképen inventáltattak.

	f.	xr
1-mo Kész pénze találtatott	16	59 1/2
2-do Az Eklánál fizetése ben vagyon	8	30
3-o Buzája a' ház helyen 6 köböl 2 véka		
4-to Contractuson Cseke Jánosnál lévő adósság	5	40.
5-to 1 Láda melyben vagyon		

1 Mente, 2 Nadrág, egyik rossz, 1 Sapka, 1 Kalap.

1 Pruszli 1 Köpönyeg, 1 Abrosz, 2 Ing, 2 Lábra való.

1 'Sebbeli és 1 asztal Keszkenő, 1 Párna haj.

1 Nagy Cellarius, 1 Marothi Ariszt., Deák Hübner, Hejneccii Philosophia, Ciceronis Epistola Minores, Artis Cogitandi Principia, Castello, Comelius Nepos, Catechisis Major, Ovodij Tristium, Historia Poetica in Scriptis, Ciceronis Oreones Selectier Liber fumelralis, Principia Lerm Grasi Canopiis, Plinius, Tolvaj Arithmetica, Hejnecius Logica Phietus, Oratoria, 2be kötött Diarium, holmi Irások, Molnár Grammatica, 1 Pár Kesztyű, 1/2 Koncz Papiros, 2 Pár Csizma, 1 Téntás Üveg, 1 Palatzk, 1 Gyertya tartó, 1 Tükör, 1 Szalmás Üveg, 1 Pár Kés, 1 Czin Kalán, 1 Petsét nyomó, 1 Skatula Levelekkel.

Melly Inventatitot hogy a' fent irot Napon és esztendb eképen vittünk véghez psentibus bizonyittjuk

Pálfy Pál mpa

Endredi Pál mn

Varga Ferentz mpr.

Laczka János mpr

Nánási János m.

Hogy a felől inventált Jozzágot énnekem alább irtanak, jelenlétébe a Tur Kevi Nemes Ekklesia részirül Endrédi Pál Uram qua Tutor kezemhez adta és az Nemes Ekklesiának fennmaradott fizetésérül, Kun János Uram, mint Ekklesia Curator Számot adott egy xrig Kezem kereszt Vonásával az alább irtak előtt bizonyitom Tur Kevi die 31-a Juli. 1784.

Oltományi Pap Borbára Keze + Vonás

Coram Nobis Paulo Pálfy mp. et Francisco Varga mp.”³¹

27 Örsi Julianna: Túrkeve története a XVIII. században. Túrkeve, 1996. 45–50. p. Az eredeti irat: Tk. tjk. melléklet. 1789. 179. Nro 450. SZÁL

28 Túrkeve tjk. 1783. 60. p., 1783. márc. 14. SZÁL

29 Túrkeve tjk. 1784. 84. p. SZÁL

30 Például 1783. február 3-án a kisújszállási Csipő István beadványára Bodó Dávidot és Bodó Ferencet vallatja az elvesztett csákvári kolompok ügyében. (Tkeve, 1783.C caps Fasc. 5. SZÁL) vagy: 1784. március 4-én Nánási János és Szakács Andrással arról referálnak, hogy Német Péterné fiainak kimért porta mellett Dina Mihály nád kunyhót csinált, amelyben fűvóval kovácsolt. A tűzveszély miatt ezt a munkát betiltották. (Tkeve tjk. 1784. 83. p. SZÁL)

31 Túrkeve közig. ir. A caps. 1784. fasc. 5. rsz: 578. SZÁL

Munkája során nemcsak az iskolákban szerzett tudását, de tapasztalatát is hasznosítja.

A rekatolizáció eredményeként a református Túrkevén is megvetette lábát a római katolikus egyház. Hiába keresik igazukat az ágens útján Budán és Bécsben, a királynő akaratára megépül a római katolikus kápolna. A plébános a betelepülő katolikusok érdekképviselőiben gyakran szembeszáll a helyi városvezetéssel. Laczka János az egyeki tapasztalataiból tudja, hogy nem könnyű a kálvinisták igazát megvédeni. Így igyekeznek igen körültekintően eljárni akkor is, mikor 1783-ban a pápista kápolnába egy gyerek betör. 1783-ban Bíró Vincze Pál és Notárius Laczka János referálják, hogy benyújtották a városi tanács nevében kerületi kapitányhoz a kérelmet, amelyet a következőképpen fogalmaztak meg:

„Tekintetes Consoliatius

Minémű szomorú, és minden azt hallókat, de kivált minket Helybélieket meg háborító gonoszság történt mostanában nállunk Turkeviben, méltóztatik tudni a' tettes Ur nem magyarázhatjuk ki elégségesképen, mennyire meg háborított minket ez a' kedvetlen történet, és melly fájdalmason tapasztaltuk Jó Istenünknek, Kegyelmes Királyunknak ez által lett meg bántattatását, és az egész Keresztyén Világnak illy meg botránkoztatást; a' minthogy sem éjjelünk, sem nappalunk nem vólt, míg annak gonosz tselekedőjét, Investigator Mag/istra/lis Tiszt Urak segítségék által, és Diveccsanus ember jelenlétében ki nem tanúltuk. De a'milly nagy örömünk lehetett abban, hogy az' Isten annyira segített, hogy illy rettenetes dolognak Auctorált ki nyilatkoztatta, és az által néminéműképpen a Közönséges gyalázatot és veszedelmet röllunk elvette; szinte olyan törődésben ejtett bennünket azon Investigátiónak környül állása; mert

1-o ....³²

Ugyancsak akadt tennivalója az ifjú jegyzőnek az ünneptörökkel szemben is. A helybeli plébános ugyanis rendszeresen feljelentett mindenkit, aki vasárnap rakott szekérrel a városban merészkedett mutatkozni.³³

Az ifjú jegyzőnek, aki ekkorra már családot alapított a városban nem volt könnyű elfogadtatnia magát. Erre utal az egyik az 1785. február 7-én benyújtott panasz, mely szerint Földesi István ármás hadnagy nem akar engedelmeskedni neki. „Földesi István panaszolkodó Notarius Urat meg támadván, a többek között illyen betstelen szókkal illette: Elébb való ember vagyok én, mint Notárius Uram, mert én itt születtem, nékem nem parantsol;” A tanács azt a határozatot hozza, hogy „Bíró, és Notárius Uraimék parantsolatait máskor illendő engedelmességgel meg fogadja, köteleztetett, hogy Notarius Uramat a' N. Tanás előtt meg kövesse, mellyet meg is tselekedett.”³⁴ 1785. év elején már a város főjegyzője.

Munkájával bizonyára meg vannak elégedve felettesei, mert 1785-ben már magasabb beosztást kap: ő lesz a *nagykun kerületi komisszárius*. 1785. július 18-án „Feő Bíró Kun János Uram prasidiuma alatt, jelen lévén az Egész Tanás, Gyűlés tartatván, azon alkalmatossággal. N/em/z/e/tes Laczka János Comissarius Ur bucsuzván a N/eme/s Tanácstól, Notariusi hivatalát le tette és az Archivum Kulcsát ord. Biro Uramnak resignalta.”³⁵

32 Túrkeve tjk. 1783. 65. p. SZÁL

33 Egy ilyen ügy kivizsgálását végezte például Laczka János 1784. július 14-én. (Túrkeve ir. 1784. C. capsas fasc. 5. SZÁL)

34 Túrkeve tjk. 1785. 123. p. (1785. febr. 7.) SZÁL

35 Túrkeve tjk. 1785. 149. p. (1785. jul. 18.) SZÁL

1785-ben Kenéz Jánost választják jegyzőnek, de a következő évben ismét jegyző után kell nézniük. Az egyre szaporodó ügyek és a Nagykunságszerte növekvő társadalmi feszültségek erősen igénybe vették a hivatalnokok erejét. 1786-ban jegyzőválság alakult ki a városban. Lemond Kenéz János és lejár a megbízatása a régóta szolgáló Boros Györgynek is. Ez utóbbi helyett Borsos Sándort alkalmazzák, akinek azonban szüksége lenne a jegyzői lakásra. Kéri, hogy a tanács szólítsa fel Laczka Jánost a Nótáriális ház elhagyására. „Ha itt Helységünkbe meg maradni kedve vagyon, az Qvártély Házat szívesen offerálljuk (felajánljuk).” 1786. augusztus 10-én Laczka Jánost felhívják a tanácsba, hogy megegyezzenek vele. „Nemzetes Laczka János Commisarius Ur itt meg jelenvén a Tanácsban, mely alkalmatossággal az Notarialis Ház cránt, melyben most Lakik említett Commissarius Ur elől hozódván, egy átallyában declarálta (kijelentette) hogy azon Házból ki nem fog menni ezen okokból, hogy ezen Numerrusba kelletik Lakni, másodsor Szent Mártonba nem Lakhatik, mert Isteni szolgálattját akarja gyakorlani, annak pedig leg jobb gyakorlása Lehet itt a Numerussába lévő helyben, minthogy Vallása ugy hozza magával. Továbbá annyival is inkább hogy mind a két Notariusnak Ház szükséges, elvégeztetett, hogy idő halasztás nélkül Notarialis Ház építtessen.”³⁶ 1786-ban már három jegyző beállításáról van szó a túrkevei határozatokban.³⁷ A város ingatlanairól 1789-ben jelentést készítettek, amelyből kiderül, hogy Laczka János még mindig a jegyzői házban lakik. Ez a vályogból készült ház jó állapotú. Vályog és nád kerítése van. Két tyúkól (vályogból), sertésól (fából) és WC, valamint egy kis kert tartozik hozzá. Van még egy másik jegyzői házhely is, amelyre új házat szándékoznak építeni.³⁸ Alig telik el néhány év és újból a harmadik jegyző beállítását szorgalmazzák a felsőbb hatóságok Kisújszálláson és Túrkevéen. Erre azonban az a válasza az illetékes előljáróknak, hogy a népesség szaporodásával megnövekedtek a jegyzők terhei (transennatus és quártélyos katonaság, kortsma, mészárszék, puszta árendálás, archívum rendezés sok tennivalót ad a számukra), de nem tudnák biztosítani a foglalkoztatás költségeit. Ezek közül a lakás építése és fenntartása lenne különösen nagy teher, így a túrkevei előljárók 1803-ban úgy döntenek, hogy egy nőtlen cancellistát (írnok) alkalmaznak 85 ft-ért és egy szobát biztosítanak számára.³⁹ Ekkor azonban már Laczka János a saját házában lakik.

B.) Jászkun kerületi tisztségviselő

a.) kerületi komisszárius

Amint már fentebb írtuk, Laczka János 1785-ben nagykun kerületi tisztséghez jut és már mint nagykun komisszárius örökdi a települések közigazgatásának és igazságszolgáltatásának rendje felett. Közvetíti a királyi parancsolatokat, a kerületi kapitány intézkedéseit, irányítja a városi előljáróságok választását, intézi az új tisztségviselők beállításának proceduráját.

---

36 Túrkeve tjk. 1786. 214. p. SZÁL

37 Túrkeve tjk. 1786. febr. 12. SZÁL

38 Őrsi Julianna: Túrkeve története a XVIII. században. In: Túrkeve földje és népe. Túrkeve, 1996. 45, 49. p.

39 Tkeve közig ir. C. Capsa fasc. 4. No. 59. SZÁL

1786. szeptember 29-ei dátummal jegyezték be a türkevei tanácsi jegyzőkönyvbe a bíró és a város alkalmazottjainak megválasztását, amely a következőképpen zajlott le: „Commissarius Laczka János Ur Exmissioja (ki-küldöttség) szerint, az köz népet Biro tételre öszve gyűjtetvén, az egész népségnek szórul szóra valo votum (szavazat) szedésekkel az Tavali ord. Biro Kun János Uram újra confirmaltatott (jelöltetett), és az szokott esküvéssel meg is eskettetett.

Nemzetes Birák Uraiméknak közönséges votumok szerint Boros György Uram Qvanti Perceptornak (adószedőnek) tétetett s az közönséges esküvéssel meg-eskettetett.

Szabó Péter Armás Hadnagyi hivatalra fel eskettetett.

Kalmár János Kis Birói hivatalra fel eskettetett.

Hajdu Ferencz hasonlóan Kis Birónak eskettetett.

Kovács András az 3-dik Tizedbeli Tizedesnek eskettetett.

Barta István az első Tizedbelinek Tizedesnek d.

S Barta János ármási hivatalra választatván meg eskettetett.

Id. Fogas Toth István ugyan azon hivatalra fel vétetvén hitét letette.

Koós János malombirónak fel eskettetett.

Fijas János molnár jelenti, hogy keze alatt levő malmot, egészlen újra fogazta, kívánnya dolgának jutalmát. Resultum est. A Beneficialis Cassából 3 Rh forint és 24 xrokig fizetessen ki.

Finta Gergely a Csillagos Csapszékbeli Csaplárosnak felvétetvén meg eskettetett.

Semsei Mihály a 4-dik Tizedbeli Tizedesnek eskettetett.

Zoltán Mihály Armásnak választatván fel eskettetett.

Hajdu Péter Ármásnak feleskettetett....”⁴⁰

E személyek munkájának ellenőrzése is a kommisszárius kötelességei közé tartozik.

Különösen sok munkát jelent számára a közmunkák, a forspont szervezése. A nagykunsági szekereseket rendszeresen kirendelik gabona- és szénaszállításra. Eljárnak Futak, Szerepáj, Zimony vidékére. A katonaaállítás, az átvonuló katonaság beszállásolása, a rendvédelem (belső vigyázás) is bőven ad szervező- és ellenőrző munkát a kommisszáriusnak. A jászkunokra a Mária Teréziával kötött megállapodásuknak megfelelően jelentős katonaállítási kötelezettség is hárul. Ezekre az évtizedekre esik az osztrák – porosz örökösödési háború és a Balkánon a török elleni küzdelem. Újból és újból biztosítani kellett a települések által felvállalt katona-létszám betöltését. Ezentúl a Nagykunságon rendszeresen keresztül vonuló katonai alakulatokat is be kellett szállásolni télire. A lakosok a legényeket és azok lovait voltak kötelesek házukba elszállásolni. A tiszteteket a kvártélyházakba helyezték el a városok. E kötelezettségek teljesítésének szervezése, lebonyolításának ellenőrzése ugyancsak a kommisszárius feladata volt. Az igazságszolgáltatás második fokára eljutott ügyekben tanúkat rendel be és hallgat ki, esetenként tényfeltárást végez. Ellenőrzi a *Kunszentmártonban* működő nagykun börtön működését. Munkaköréből adódóan sokat utazik, sok felé jár. Tudunk arról, hogy például 1789-ben 23 nap (március 15. – április 7.) alatt járja meg *Bécset*. Bujánovits ágens urat keresi fel annak érdekében, hogy Türkeve

40 Türkeve tjk. 1786. 229. p. SZÁL

Ecsegpuszta kamarai birtok felét meg tudja venni, másik felét pedig árendálhassa.⁴¹ Ugyanezen útjában megszállván *Pozsonyban* felkeresi Bíró Ferenc türkevei „hazafit”, hogy a város kérésére felajánlja számára a vicenótáriusi (aljegyző) állást.⁴² 1789. július 17-én *Pesten* jár, hogy a „Királyi Filiális Cassából” felvegye a türkevei lakosok által végzett fuvarozások díját (2406 forintot 31 egész és 3/8 krajcárt), akik Szegedre, Temesvárra, Péterváradra, Fejér Tenyre és Aradra voltak kirendelve.⁴³

Bár már régen nem városi alkalmazott Laczka János, de a város ügyeit továbbra is lelken viseli és segít az elintézésükben. Türkeve számára a 18. század végén nagyon fontos, hogy legelőt tudjon bérelni a számos állatok (ló, szarvasmarha, juh) részére. Laczka János rendszeresen segít ebben. 1798-ban például az alábbi leveleket, írásokat találtak Ecseg és Pásztó bérlése tárgyában.

„Bizodalmas Jó akaró Birák Uraimék!

Ha tsak ugyan el megyen valaki Pestre mind az Ecsegi, mind a Pásztai Puszták eránt Szükség hogy magával kivált az utolsóra nézve Plenipotentiát (meghatalmazást) vigyen; azért ha tetszik Birák Uraiméknak, azt ilyen formán, a'min ide van rekesztve, el lehetne készíttetni. Turkevi 25-a Juny 1798

Blmas Jó akaró Birák Uraimnak

igaz köteles Szolg.

Laczka János mpr.”

„*Mi Privileg. Nagy Kun Turkevi Helysége Előljárói, és az egész Közönség ezen Plenipotenciáknak ereje mellett NN Lakos társainkat el küldjük és el bocsájtjuk Mgos Baró Orczy Josef Ő Nagyságához Pásztai Pusztának Ki árendálása végett; adván Őkegyelmeknek tellyes hatalmat, hogy Ő Nagyságátúl azon Pusztát több, vagy kevesebb esztendőkre türhető Conditiók alatt fent irrt Közönség részire ki arendálhassák, 's arrúl is traktálhassanak, hogy engedne é, és mennyit Ő Nagysága a Pusztábúl Szántással használni; 's mind ezekrül a' Közönség Képiben Ő Nagyságával Contractusra léphessenek.*

*Költ Nagy Kun Turkeviben.”*⁴⁴

Az ügy konkrét intézését többek között rá bízták a keviek. Íme ennek a bizonyítéka:

„*Mi privilegiált NagyKun Türkevi Helysége Előljárói, és Az egész Közönség, ezen Plenipotentiánkk (teljeshatalmú megbízásunk) ereje mellett Szabad Lakos Társainkat Nztes V/ité/ztő Latzka János Mag/i/s/trá/lis fiscalis Urat nem különben Tanátsbéli*

41 Türkeve tjk. 1789. 113. p. SZÁL

42 Tkeve ir. 1789. No. 768. 1789. márc. 15. protokollumból. SZÁL. A Bíró Ferencről adott jellemzés jól tükrözi, hogyan lehetett egy a Nagykunságban született gyermekből jegyző a 18. század utolsó negyedében. „Bíró Ferencről Őkegyelméről, mint idevaló, sub. Nro Pop. 72. (72. szám alatti lakos) Lakó Privilegiátus Lakos Társunk Cs. Bíró Mihály fiáról kegyesen emlékezik a' Nemes Tanáts, mint a'ki Oskolai Tudományát az itt levő Oskolában annyira vitte vala, hogy az apróbb Gyermekeknek ugyan abban Praeceptorává tétetthetett, melly hivatalát ditséretesen, és előmenetelesen végezvén a' Debretzeni Collégiumban Togátus Deáksági Gradus is érdemlett, honnan harmadik Esztendőre ugyan a' Türkevi Oskolába, az ötödik, és Negyedik Classisbéli Gyermek Praeceptorának ki hozattatott s a'kiket két Esztendeig hűségessen tanított, és boldogított. Továbbá a világiakban is akarván idővel a' Közönségnek szolgálni a' Német nyelv Tanulására adva magát és már Posonyban másod Esztendőre foytattya ebbéli igyekezetét...”

43 Türkeve tjk. 1789. 180. p. SZÁL

44 Türkeve közíg. ir. A caps. fasc. 5. 1798. Laczka János saját kezű levele és fogalmazványa. rsz: 578. SZÁL

N/em/z/e/tes Nagy István, és Kommunitásbeli Szegő András Uraimékat küldjük, 's el botsáttuk Meltságos Baro Orczy Josef, Ő Nagyságához Pasztoi Pusztájának Meg Árendálása (haszonbérleése) végett, adván Őkegyelmek/ne/k tellyes hatalmat, hogy Nagyságától azon Pusztát több vagy kevesebb Esztendőkre тұrhető Konditiok (feltételek) alatt, a' fent irt Közönség részére meg arendálhassák (bérbe vehessék), 's arról traktálhassanak (tárgyalhassanak), hogy engedne é, és mennyit Ő Nagysága Azon Pusztából szántással használni, s' mind ezekről a' Közönség Képében Ő Nagyságával Kontratusrais (szerződésre) léphessenek. Költ Nagy Kun Túrkeviben 1798.k Eszt/endő/.béli Szent Iván havának 24-ik napján L.S. Privileg NagyKun Túrkevi Helységének Előljárai és egész Közönsége.”⁴⁵

Laczkza Jánosnak minden leveléből, fogalmazványából kitűnik, hogy mennyire szívén viseli a város ügyeit. Olvassuk tovább írásait!

„Kedves Drága Notarius Uram

Komám Uram!

A' Báró Orczy Ő N/a/g/y/s/á/gá/hoz küldendő Levelet jó volna már el küldeni; azért ha készen vagyon /: inkább a Fragmentumát (fogalmazványát) küldje le Komám Uram, hadd láthassam meg, ha Coheren Ur vagyon é a'mi Követtségükkel:/ majd mindjárt Postára küldöm, úgy is vagynak több Leveleim is Kardszagra. To/vá/bbra szüntelen vagyok

Az Urnak

igaz köteles Szolg.

Laczkza János”

„Alább irtak kötelessen referálljuk (előadjuk); Hogy minékünk Szerentsénk volt a' múlt Junius Hólnapnak 29dik Napján Báró Orczy Josef Ő Nagyságát Pesten meg találni, és az ide vissza rekesztett Plenipotenciánk ereje mellett Ő Nagyságával Pásztai Pusztának ki árendálása eránt beszélteni. Eleinten Ő Nagsága Némelly ellenvetéseket tett: Nevezetesen; hogy Turkevi Helysége miatt az Ő Nagysága említett Pusztájából Tur Várossa egy darabot el vett, nem adván Túr Kevi Hirt a M/éltóság/gos Familiának, midőn véle Túr Várossa törvénykezett; hogy Ő Nagysága a Pusztát vas alá úgy sem adhattya; mert nem tudja maga is mikor szorulhat rá, hogy rajta marhabeli gazdaságot folytasson; hogy Comunitásnak nem örömost adja, külömben is addig nem adhattya, míg a mostani Arendatorokat eránta meg nem szólítja, mivel talán a Contractusokban is benne vagyon, hogy mások előtt ők Kináltatnak meg a Pusztával; utollyára, hogy még a' mostani Arendások esztendei ki sem teltek, mert ha nem Két, leg alább egy esztendejek még hátra vagyon. Mind Mind ezen ellenvetésekre renddel feleltünk, és igyekeztünk Ő Nagyságát más gondolatokra hozni; A' mint is eleibe terjesztvén mind azt, hogy a' tő Szomszedságra való nézve annak haszna vétele Túrkevinek legjobban kezére vagyon; mind hogy ennyi adófizető embernek szüksége nagyobra tekintendő volna, mint egy privatus Arendás Örménynek haszna, mind pedig, hogy Ő Nagysága is egy ilyen tehetős Communitásban (községben) nagyobb securitást (biztonságot) találna, mint egy akarmelly személyben; utollyára azt is tudtára adván Ő Nagyságának, hogy a Vas alá való Kérés is nem azt teszi, hogy a pasztót egészen felszántanánk, hanem tsak annak azt a részit, melly most is szántásban vagyon, ahoz adatandó egy némelly mérséklett darabbal, melly külömben is igen tövissze lévén, a végett is meg kívánnya a feltörését hogy azután jobb fű teremjen rajta.

45 Túrkeve közig. ir. A.caps. fasc. 5. 304. számra 1798. jun. 24. No. 46. rsz: 578. SZÁL

A Laczka család története II.

Ezen, és még több elő adásokra gyengebb, és Kedvezőbb gondolatokra látszatott hajlani Ő Nagysága, és azt méltóztatott ígérni, hogy valamiben tsak lehet hián a Szomszedságban szolgálni, és késedelem nélkül fog Abádi Tisztyének írni, hogy tudakozta meg az Őrményeket mit gondolnak a Pusztá eránt; de akarmit gondolnanak, Turkevi hire, 's tudta nélkül ki nem fogja adni Ő Nagysága; sőt azt is hozzá adta, hogy ha tsak ugyan Novák Urak tovább is Pusztát arendálni akarnak, tud ő Nagysága nekiek más Jozságában is azt mutatni.

E' szerint mi jó reménységgel el jövőn, a' vólna vélekedésünk, hogy jó lenne Ő Nagyságának a Comunitás nevével egy tsinos meg köszönő levelet mentül elébb írni, azért, hogy a Comunitas küldöttyeit szivesen fogta, és Pásztai Pusztá eránt reménységet nyújtott; jó lenne egyszersmind ezen dolog eránt Abádi Számtartó Urral is egyet értőleg lenni. Sign. Turkevi 8-a July 1798

Laczka János fiskális

Nagy István Notarialis

Szegő András Comunitás⁴⁶

A Helytartótanáctól sokféle rendelet érkezik. Beletartoznak ebbe az adózással kapcsolatos ügyek (adóösszeírás, adó kivetések) vagy egyéb közigazgatási ügyek csakúgy, mint például az uralkodó gazdaságpolitikájának helyi vetületei. Laczka Jánosnak kell például ellenőriznie az eperfák és a fűzfák telepítését, vagy kiosztani vetésre a dohánymagvakat.⁴⁷ E központi utasításnak tesz eleget Laczka János akkor is, amikor 1789-ben Malomzugban füzes erdő telepítését rendeli el.⁴⁸ A Helytartótanács ugyancsak őt rendeli ki Bozóki Andrással együtt, hogy kivizsgálják a karcagi tanács és az egyház közötti nézeteltérést. (Tatai András és Átsi Péter prédikátorok 1788-ban a város jegyzője ellen tettek panaszt a Helytartótanácsnál.) Kéri a feleket a békeség helyreállítására és javasolják a papoknak, hogy ezután bármiféle gondjuk adódik, először „a Tanácsnak mint Helység és Ecclesia külső Előljáróinak jelentsék.”⁴⁹ Az iskolák reformjára vonatkozó királyi parancsot is neki kell közölnie a helybéli plébánosokkal és prédikátorokkal.⁵⁰

b.) kerületi aljegyző, ügyész, főügyész és nádori táblabíró

1790-ben újabb megtiszteltetés éri Laczka Jánost. Ettől kezdve a Jászkun Kerületek vicanótáriusként számítanak a munkájára. Mint aljegyző, a következő levelet küldte ki a településeknek a bíróválasztás alkalmából:

„Bizodalmas Nagy Jó akaró Uram!

Novembernek első Napjára, ugy mint Hétfőre lévén ide határozva a' Biró tétel, holnap a' szokott módon hirdettesse ki a' Nép előtt Biró Uram, hogy hétfűn reggeli Isteni tiszteletre minden külön kenyeres gazda, ugy a' Redemptus, mint az földtelen meg jelennyen, onnan

⁴⁶ Túrkeve közig.ir. 315. Beadott 10. Juli 1798. Caps A. fasc. 5. No. 98. rsz: 578. SZÁL

⁴⁷ Túrkeve tjk. 1786. márc. 17. 185. p.; Túrkeve tjk. 1789. 121. p. SZÁL

⁴⁸ Túrkeve tjk. 1789. 90. p. SZÁL

⁴⁹ Karcag tjk. 1788. 89. p. SZÁL

⁵⁰ Túrkeve tjk. 1786. márc. 18. 185. p. SZÁL

p/e/dig egyenesen a' Helység házához mennyen a' voxolás (szavazás) végett; kiváltképen Birák Uraimék a' Candidatiora (jelölésre) való nézve tellyes számmal meg jelennyenek. Ezenkívül

Ne sajnállyon úgy rendelkezni Biró Uram; hogy hólnap reggeli 6 órakor a' Házamnál a' Helység alkalmatossága (lovaskocsija) meg jelennyen, mellyen még reggeli Isteni Szolgálatra Kisújszállásra hasonlóan a' Birói megújítás végett által mehessek; ki is mindenkor vagyok alatt Biró Uram/na/k

Turkevi 30-a 8-br 790

igaz köteles Szolg.

*Laczka János*⁵¹

1794-től *magistruális (városi) ügyész, 1799-től a Jász és Kun Kerületek fő fiscális (főügyész)*. 1807-ben már a főügyési mellett a *nádori táblabírói* címet is viseli. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy ezen utóbbi cím elnyeréséhez hozzájárult József nádor 1805. évi nagykunsági látogatása is. Laczka János ugyanis azon öt személy egyike, aki József nádort fogadja a Nagykunság déli határánál (Kunszentmártoni határban, a Körös túlsó partján) és elkíséri Karcagra, Kunhegyesre, Kunmadarasra, sőt Debrecenig. A nádor a karcagi kvártélyházban tartott ünnepi vacsoránál asztaltársaságába hívja Illéssy János kerületi kapitánnyal, Bozóky András nádori táblabíróval, Paróczai István exactorral (számvevő) és Makó Lőrinc kerületi aljegyzővel együtt.⁵²

A 18. század utolsó évtizedeire a Jászkun Kerületek igazgatásához széles látókörű, jól képzett hivatalnokokra volt szükség. A 18. század közepén kiadott királyi pátenst (1751) követték a jászkun statútumok (1799), amelyek pontos szabályokba foglalták a kerületek és a települések működési rendjét. Az 1790/91-es országgyűlés törvénybe iktatta a jászkunok országgyűlési követállítási jogát is. 1800-ban megszervezték a nádor huszárezredet is. Ezek az események jelentősek voltak a Jászkun Kerületek közjogi és közigazgatási karakterének kialakulása szempontjából. Olyan tisztségviselőkre volt ugyanis szükségük, hogy céljaikat elérjék (a jászkun önállóságot megőrizték, kiteljesítsék), akik tisztában voltak a jászkun történelemmel, jól ismerték a helyi társadalmat, széles kapcsolatszerző rendszerük volt, hazai és külföldi iskolákban megszerezték mindazokat a bölcsész és jogi ismereteket, amelyek szükségesek voltak sikeres tevékenységük folytatásához. Ennek felismerése nyomán majd egyre több „hazafit” (helybeli születésű ifjút) segít városa, egyháza a felsőbb iskolai tanulmányaiban.

Laczka Jánosnak és kortársainak tehát igen jelentős tevékenységet kellett ahhoz kifejtienie, hogy a Jászkun Kerületek közigazgatása és igazságszolgáltatása tökéletesen működjön. A kerületi önállóságnak éppen abban volt előremutató szerepe, hogy fejlődés lehetőségéhez egy jól szervezett közigazgatás biztosította a keretet. A tisztikar szaktudására nemcsak a saját kerületi célokért folytatott harcban volt szükség, de az országos követelmények teljesítéséhez is. Az országosan jelentkező társadalmi gazdasági folyamatok és politikai események adta feladatokkal is meg kellett birkózniuk.

51 Túrkeve tjk melléklet. 1790. Nro. 830. SZÁL

52 Jászkun ker. jkv. 1805. 431–454. p. SZÁL

Laczka Jánosnak tehát kedvezett a kor szelleme. A kor embere lehetett. Tudása széles látóköre és kapcsolatrendszere kiemelhette hivatalnok társai közül. Tudásának elismerése volt többek között az is, hogy amikor Horváth Péter benyújtotta a Jászkun Kerületeknek kiadásra a „Comentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum eorumque Constitutionibus” című történelmi munkáját, a három fős bíráló bizottságba Laczka Jánost is bevonták. Már András kiskun kapitány, Makó Lőrinc nádori táblabíró és Laczka János főügyész gyorsan és lelkiismeretesen elvégezte a rájuk bízott feladatot. „A bírálathoz tizenöt pontban tett tudományos értékű észrevételek mellett is kedvezőleg ütött ki; egyedül azon ohajtásokat fejezték ki a kiküldöttek – kiknek egyike szinte latin nyelven írta meg észrevételeit – hogy bár e derék munka magyarul irattatott volna; holott még ez időben hazánkban legnagyobb részben úgy hivatalos, mint tudományos nyelvül a latin használtatott.” – teszi meg megjegyzését Gyárfás István az eredeti bírálathoz ismertetésében.⁵³ A legfelsőbb jászkunsági fórum úgy határozott, hogy „Ezen munkát készítő Horváth Péter Distr/ictuá/lis V/ice/Notarius Úr szorgalmatos fáradozásáért a Publicumban meg ditsirtettvén Munkájának ki nyomtatattását helyesnek, és jónak találták a Districtusok; ugyan is azért ezen munka a Felsőes Palatinusnak (nádornak) dedicálltatván említett notarius Úr/na/k meg engedtetik, hogy azon Munkáját 1000. Exemplarokban (példányban) nyomtassa ki a Districtusok/na/k Költségén, mely nékie annak ideiben meg fog térítettni a Distr/ictuá/lis Cassából.”⁵⁴ A mű még ebben az évben Pesten Trattner Mátyás nyomdájában meg is jelent latin nyelven. A későbbi magyar nyelvű változatba már beledolgozta a szerző a bírálathoz elfogadott adatokat.⁵⁵

Laczka János mint kerületi főügyész irányította az igazságszolgáltatási munkát. A jászkun törvényszék elé kerülő ügyeket az illetékes kerületek kapták meg kivizsgálásra és döntésre. Ha a peres felek – a lakosok és a közösségek egyaránt – az ítéletbe nem nyugodtak bele, akkor a következő fellebezési fórumként a nádorhoz fordulhattak. A polgári perek között sok az örökösödési per. Elsősorban az oldalági leszármazók – a redempcióra hivatkozva – kéri jussukat. A 19. század elején kezdődnek a házassági válóperek. Az 1790-es évek tájékán megszorodnak azok a beadványok is, amelyben egy-egy nagykunsági lakos nemesi igazolást kér. Az ős, akire hivatkoznak rendszerint a 17. században szerezte az armálist. Közvetlen elődeik a 18. század első felében költöztek a Nagykusnába. Mindezen ügyek intézésében részt vesz Laczka János. Van, amit átad kivizsgálásra, van amiben dönt, van, amit tovább terjeszt a felsőbb hatóságok felé. Nemcsak a nádori, de a helytartótanácsi hivatallal is mindennapos a kapcsolata.⁵⁶ Az

53 Az idézett mondatokat Gyárfás István A jászkunok története II. k. előszavában VII. közli. Mi is utána eredtünk az eredeti bírálathoz, hiszen igazgatott a dolog, hogyan értékelte Laczka János Horváth Péter munkáját. A jászkun levéltár anyagában a jegyzőkönyvi bejegyzéseket megtaláltuk. 1800. július 31-én adta át munkáját a jászkun közgyűlésnek Horváth Péter (Jk. ker jkv. 1800/1890. , 455. p.). A bizottság jelentését 1801. július 25-én fogadta el a jászkun kerületi közgyűlés. (Jk. ker jkv. 1801/1133. 297. p.) A jelentést az 1801. Fasc 1. Nro 1133. tették irattárba, Innen azonban hét évtized múlva Gyárfás István kikölcsonozta. A Gyárfás-hagyatékokban azonban mindmáig hiába kerestük a különböző levéltárakban, nem sikerült a nyomára bukkannunk.

54 Jászkun ker. jkv. 1801/1133. 297. p. SZÁL.

55 Horváth Péter: Értekezés a kunoknak és jászkoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjukról. Pest, 1823.

56 A Helytartótanács ágensi irodájának iratai között találtunk például két Laczka János levelet is 1798, illetve 1799-ből, melyben a kisújszállási Tóth István házasságához dispensációt (engedélyt) kér. Helytartó tanács ágensi iratok T. (25. köt.) 467–472.p. Ráday Levéltár

intézkedések nagy részét Illéssy János nagykun kerületi kapitánnyal közösen hozzák meg. Ilyen közösen aláírt levél maradt meg például a nagykun kerületi börtönre vonatkozóan, vagy az a tudósítás, amelyből arról értesülünk, hogy a Nádor-huszárezred felállításával kapcsolatban a Hajduság képviselőivel egyeztetnek a jászkun vezetők.⁵⁷ Mivel a nádor huszárezred szerepe a 19. században fontos nemcsak a Jászkunság, de az egész Magyarország szempontjából, így idézzük most fel ezt a dokumentumot!

„A' Tekintetes Districtusoknak Kegyes meg hagyása szerint el mentek az alól irtak a' Nemes Hajdu Városi Kerületre, nevezetesen Szoboszlora, hogy ottan ezen Kerületnek Fő Kapitányával, Tekintetes Consiliarius Jablonczay Pethes János Úrral, és ez e' végett ott más öszve jött több Magistlis Tiszt Urakkal a' Köz erővel fel állítandó Nemzeti Regement eránt egyet érthessenek, és a Concertálandókat concertályják (megvitassák).

Fel olvastatván tehát a Nemes Jász és Kun Districtusoktól oda küldetett két rendbéli Tudósítások, igen Kedvesen, és érzékeny köszönettel vették a Nemes Hajdu Tiszt Urak, hogy ezen Districtusok az azon Kerületet illető Katonaságra nézve is Munderrül (ruházatról), es egyéb meg kívántató dolgokról gondolkodni méltóztatának, a'melly azon Nemes Kerületnek annál jobban esett, mivel jöllehet már verbuválnak, a' Mundur eránt az innen vett Tudósításig semmi effectivus (foganatosító) lépést nem tettek... a Nemes Hajdu Kerületből is minden haladék nélkül Deputátusok (küldöttek) küldessenek Budára... annyira siessenek, hogy a' mi Deputatusainkat még Budán találhassák, és azokkal egyet értőleg dolgozzanak; Külömben is uttyukat mind menet, mind jövet Jász Berénybe vegyék, és ottan az a' végre ki nevezett T. Comissionak (bizottság) mindeneknek végire járván, magok lépéseiket a szerint alkalmaztassák, a' miképen már a Tettes Districtusok előre intézkedéseket tettek... Signat Kardszag 22-a 7-br 1800. Illéssy János kapitány, Laczka János ord. Fiskális”⁵⁸

Nem újkeletű az összehangolt munka Illéssy János és Laczka János között. Vicenotáriusként is gyakran együtt dolgoztak. Az egyik városi jegyzőkönyvből tudjuk például, hogy „Sallai János és Boltos Arendátor Kondorosi Miklós között Vad Pál zálogos földje miatt kerekedett per során az ügy elintézése N.Nagykun Megyebéli DKapitány Nztes Illéssy János Uramra bízván, mai napon helységünkben megjelent, és az illő Feleket szemre hivatta, melly alkalmatossággal nem használván semmit Sallai Jánosnak törzsökös Hazafiságából és Föld birtokbéli Szomszédóságából kihozni kívánt elsőbbsége, a fent Tisztelt Úr DVICE Notárius N. Latzka János Úrral edgyet értvén a Vad Pál földgyét Kondorosi Miklós keze alatt hagyták., s' a' Biróságnak nyilván meg mondtották, hogy a' Zálogra nézve nemhogy a' Szomszédok/na/k de még az Atyafiaknak sem volna elsőbbsége...”⁵⁹

57 Jászkun ker közig.ir. 18919. máj. 11. Fasc. 4. Nro 664. SZÁL

58 Jászberény régi ir. 1800. rsz: 404. SZÁL

59 Túrkeve tjk. 1791. 581. p. SZÁL

c.) nagykun kapitány

A közvetlen munkatárs, atyai jó barát, Illéssy János 1824-ben korára és betegségére való tekintettel lemond. A nagykun kapitányi tisztet közel egy évszázadon át az Illéssy család töltötte be, most azonban az utódjelölt még fiatal, így a nádor e posztra más alkalmas személyt keres és talál. A jászkun kerületi jegyzőkönyv így örökíti meg az eseményt: „közli többször Tisztelt Ő Cs. Kir. Feő Herczegsége Nagykun Kerületbeli Kapitány N. Illéssy János Úr/na/k folyamodó Levelét; melly szerént nevezett kerületbéli Kapitány Úr Hivatalátúl búcsút vévén, maga helyébe fiát Ifj. Illéssy János Urat kívánná azon Kapitányi Hivatalra kineveztetni; melly eként költ Hivatalbeli Resignatió az elő adott okok figyelmébül Tiszt. Ő Cs. Kir. Fő Herczegségének ki nyilatkoztatása szerént semi nehézséget nem szenved; Hanem a' Kérés második Tárgyának, ha bár nevezett Ifj. Illéssy János Ur/na/k eddig meg bizonyított Hivatalbeli Buzgósága érdemlett figyelembe vétele is, mind fiatal Esztendeinek Tekintetébül, mind azon okon, hogy már Nagy Attya, sőt annak atya is ugyan azon közHivaltal viselték, ez úttal nem állhat;... – Felolvastatván jelen F. resolutió (parancs) a Közönséges gyülekezetben; fő figyelmeket fordították ezen Kerületek eddig kapitányi Hivaltal viselő Nz. Illéssy János Ur/na/k Resignatiójával (lemondásával) megüresedett Kapitányi diszes Hivatalnak a Privilegiális Jussok fentartására leendő betöltésére, a' minthogy mi előtt meg hallgatván a Nagykun Kerület Közönségeinek Képviselői egységes meg egyezéssel abban nyilvánították ki kívánságokat, hogy azon Kapitányi Hivatalra hosszas és érdemei által magát együttesen a Kerületbeli Tiszt Urak fölött megkülönböztető fő Fiscalis Laczka János Ur választatik...”⁶⁰

Így lesz tehát a Nagykun kerület első embere Laczka János. Hirtelen halála megakadályozza abban, hogy kiemelkedő tetteket vigyen végbe. Nagykun kapitányi tevékenysége azonban annak a munkának a folytatása, amit már korábban is végzett a Jászkun Districtusok érdekében. E néhány év nemcsak a Jászkunság fejlődésének folyamatát biztosította, de időt adott az ifjú Illéssy Jánosnak arra, hogy megismerkedjen a reformkor szellemével, bekapcsolódjon az országos mozgalomba. Laczka János a reformkornak már nem lehetett alkotó egyénisége, idős kora és hirtelen halála megakadályozta ebben, de környezetéből a reformnemzedék több nagykunsági képviselője került ki (Ifjú Laczka János, Hajdu László, Hajdu Mihály, Kálmán Sándor).

C.) LACZKA JÁNOS TÉNYKEDÉSE LAKÓHELYE FEJLESZTÉSÉÉRT

Laczka János a hivatali ranglétrán feljebb és feljebb jutott. Munkája sokszor elszólitotta lakóhelyéről, de mindvégig megmaradt túrkevei lakosnak. Családja is itt élt. Túrkevei háza és birtoka mellett azonban a karcagi kötődéseket is megtartotta. Karcagon is volt háza, földje és megszerezte a postamesterséget.

Munkájával néhány év alatt Túrkevében is sikerült bebizonyítania, hogy ragaszkodik Túrkevéhez és tesz a városért akkor is, mikor már nem helyi, hanem kerületi tisztséget tölt be. A 18–19. század fordulója Túrkeve életében rendkívül fontos. Ekkor éri el ugyanis a

⁶⁰ Jászkun ker. jkv. 1824. 428. p. SZÁL

település azt a fejlettségi szintet, hogy hivatalosan is várossá nyilvánítsák. Túrkeve a városi rangot 1808-ban kapta meg. Ezekben az években érte el ezt a státust a többi nagykun település is (Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Kunszentmárton). Karcag városi rangja 18. századi. A nagykun települések várossá nyilvánításért sokat tettek az akkor nagykunági előjárók, köztük Laczka János is. Bizonyára a nádor 1805. évi nagykunági látogatásának is szerepe volt az eredmény elérésében. A nádornak mindenütt megmutatták a helységháza, az iskola, a templom épületét. Szóba került a kunszentmártoni Körös-híd, a karcagi Zádor-híd építése és a karcagi Római Katolikus templom állapota. Az épületek mellett betekintett az Archívum, anyagába, a Nagykun Kasszába és a Nagykun Bíróság ügyeibe. A tudósítás szerint mindent rendben talált öfelsége.⁶¹

Hogy Laczka János szíven viselte a település fejlesztését, azt igazolja az is, hogy 1809-ben javasolja, hogy a várossá nyilvánításról szóló oklevelet ünnepség keretében adják át.⁶² Az ő forgatókönyve alapján szervezik meg az ünnepséget. 1810. január 27-én a nádor Laczka Jánosra bízta a városháza építésének ügyét is.⁶³ Márciusban már *Szolnokra* utazik, hogy mestereket szerezzen az építkezéshez.⁶⁴ Még ugyanezen év május 16-án le is teszik az alapkövet, amelybe a szöveget Laczka János fogalmazza meg.⁶⁵ Egy év múlva már az épület felépítéséről adhat számot.⁶⁶ Hivatali útjai során a legkülönbözőbb helyeken fordul meg és a nagykun kerületi ügyek mellett rendszerint valamilyen túrkevei ügyet is intéz. Már korábban említettük, hogy rábízták, szerezzen a városnak jegyzőt, tárgyaljon Ecsepuszta bérlete ügyében. 1802-ben Laczka Jánost a levél kíséretében küldik „Túrkevi Committas Előljárói” a nádori főkapitányhoz, hogy megköszönjék neki a Pásztói prédiom kiarendálásában való közreműködését. „Minthogy pedig a' belső érzékeny indulatokat a papiros bé nem foghattya, tehát Ord. Fiskális Laczka János Urat, mint Első Lakos társunkat meg kértük, hogy nevünkben Nagyságodnak ezt a Kegyességét élő szóval is meg hálállya...”⁶⁷ A tanácsi jegyzőkönyvek és a presbiteri jegyzőkönyvek is azt mutatják, hogy Laczka János szinte minden ülésen jelen van. Jelenlétét nagy tisztelet övezi. A jelenlévők névsorában mindenütt első helyen szerepel a neve: „Laczka János elől ülésében...” – így kezdődnek a bejegyzések. Sokszor javaslatot tesz, véleményt nyilvánít, feladatot vállal. A jó kapcsolat tükröződik egy 1814-ben fogalmazott levélben is:

„Pr/ivilégiális/ Nemes Tanács

Nemzetes Birák Uraimek!

Félegyházárúl haza jövelelemmel tapasztaltam szivességeket, hogy takarmánybúl meg szorúlt marháim számára, addig is, míg haza érkezésemmel rendelést tehetnék, egy szekér szalmát adni nem sajnállottak; Háladatos köszönetem mellett azzal visszonzom Birák Uraimek jó szivűségét, hogy a Közönséges Bikák között lévő egy harmadfű Bikámat a Városnak ajándékozom, egyéb eránt is mindenkori kész szolgálatom ajánlása mellett szüntelen vagyok.

61 Jászkun kerületi jkv. 1805. 439–444.p. SZÁL

62 Tkeve tjk. 1809. ápr. 1. 88.89. SZÁL

63 Tkeve tjk. 1810. jan. 27. 11. SZÁL

64 Tkeve tjk. 1810. márc. 12. 93. SZÁL

65 Tkeve tjk. 1810. május 16. 196. SZÁL

66 Tkeve tjk. 1811. máj. 5. 165. SZÁL

67 Túrkeve C. capsza, fasc. 2. No. 74. SZÁL

Túrkevi 3-a Febr. 1814.

Tisztelt Birák Uraimék/na/k

igaz köteles Szolgája/
Laczka János fő fiskális és
Palat/ális/ Assessor⁶⁸

1815-ben 1000 Ft-ot ad kölcsön a városnak.⁶⁹ 1823-ban felajánlja a városnak a Kalmár szigeten lévő rétét árendába.⁷⁰ 1824-ben a városgazda vesz tőle a város számára bikát.⁷¹ Nem marad hálátlan a város sem jótevőjével. 1825-ben „D/istrictua/lis T/ekinte/tes Laczka János Urnak ezen Communitas mellett tett szives szolgálatit az Előljáróság meghálálni kívánván, a Külső Kertbe egy bogja szénát tisztelt Kapitány Urnak ajánl, mely ajánlatot Ord. Biro Kis Péter úr jelentsen be tit/uá/l/t Kapitány Urnak.”⁷²

Laczka János, mivel határozott ember volt, néha előfordult, hogy véleményével nem értett mindenki egyet. Egy ilyen esetről is fennmaradt a tanácshoz beadott levele.

„Bizodalmas jó akaró Birák Uraimék!

Ord. Biró Uram által invitáltatván a' mai napon tartatott Tanács Gyűlésében, midőn abban meg jelentem, és arról volt a' szó: Miképen lehetne orvosolni tavaji Borbirák Uraiméknak azon el hibázását, melly szerint az Esztendőnek végivel sok száz, és talán szinte 1000 akó bort igen drágán be vásárlottak, melly haza hozattatván a' pintzében hever, és a' vett árán sem fog soha el kelni? Ekkor midőn vélekedésemet Ki mondani, és a Protokolumba iratni akartam, tavaji Borbiró Tóth János Uram ezen szavakkal meg bántván: Minek irnak a Protokolumba olyat, a'mi nem oda valo – a' Gyűlésből ki jöni kénszerített – Ezen rám nézve, és talán a Város javára nézve is igen kedvetlen történetet a Protokolumba be iktatni kérem. Túrkevibe 5-a Xbr. 1812.

Laczka János
Fiskális⁷³

A Nagykunság városaiért természetesen akkor tudott a legtöbbet tenni, mikor nagykun kapitány volt. Szorgalmazta a városrendezéseket, a középületek építését, karbantartását. Kunszentmártonban nem enged a jurisdictionális ház mellé építkezni, hanem utcát nyitatt és fával ültetetti be.⁷⁴ Szorgalmazza a nagykun hidak és töltések, a Mirhó gátyának rendben tartását.⁷⁵ Egyik, 1827-ben jelentésében arról szól, hogy már tíz éve annak, hogy a cserépszindely égetését a nagykun városokba behozzatta és mindenütt jó előmenettel folyik.⁷⁶ Tűzvédelmi okokból szorgalmazza, hogy a nagykun szárazmalmok ezután ne náddal, hanem cseréppel vagy deszkával legyenek fedve.⁷⁷ Előterbe helyezi a térképke-

68 Túrkevi, 1814. Capsa F. fasc. 1. No. 50. rsz: 588. SZÁL

69 Túrkevi tjk. melléklete, 1816. Capsa F. fasc. 3. No. 83. rsz: 588. SZÁL

70 Túrkevi tjk. 1823. 300. p. SZÁL

71 Túrkevi tjk. 1824. 47. p. SZÁL

72 Túrkevi tjk. 1825. 411. p. SZÁL

73 Túrkevi tjk. melléklet 1813. Capsa E fasc. 7. No. 83. rsz: 587. SZÁL

74 Jászkun ker. jkv. 1824/386. 414–415. p. SZÁL

75 Jászkun ker. jkv. 1827/1206, 395. p. ; 1827/1766, 589. p. SZÁL

76 Jászkun ker. jkv. 1827/1746. 579–580. p. SZÁL

77 Jászkun ker. jkv. 1827/415. 130–132. p. SZÁL.

szítéseket, földméréseket. Bár a térképek nem minden esetben maradtak meg, de például Karcag főterének rendezési tervéről éppen a Laczka János által leírtakból van tudomásunk. „1827-ben Laczka János Dist/riktuá/lis Kapitány Úr ... Karczag várossa piacznak díszítését munkába vévén, azt a' Megyebeli Földmérővel lerajzoltatta, és e' tárgy eránt hivatalképen észrevételeit a' következőkben terjeszti elő: 1-ör a' Piacznak éjszaki részén a' 16-dik számú épülettől a' Váras Napkeleti végéig egyenes Linea húzatott kevés kár nélkül; ezen a' Lineán már nevezetesebb épületek is tétettek, annak további megtartása szükséges lészen. 2-or Az egyenes vonáson belől lévő épületeknek, nevezetesen a' Posta Ház mellett lévő Tóth malmának, e' megégett Vendégfogadónak, Quártély istállónak, a' mellette lévő Béziek malmának, és még 3 rossz Házaknak cassáltatni (megszüntetni) kellene. – A vendégfogadórúl, hogy tovább megmaradgyon, arról szó sincs, mivel már helyette másik felis építetett alkalmasabb helyen; hanem mivel a' váras a' leégett Vendégfogadót, élés-Tárnak mostanában használlya, noha ugyan egy új Granariumnak (magtárnak) építetése Ő. Cs. Kir. Fő Herczegsége által is nékie meg engedve volna, de eztet, terhesebb költségei lévén a' Várasnak, mostanában nem tellyesítheti, annál fogva jó volna Karczag Várassának megengedni a' leégett vendégfogadó materialiból egy ideig való Granariumnak felépítését, és talán e' végett nemis kellene Ő Cs. Kir. Fő Herczegségénél alkalmatlankodni. – A Török malmát, ha az egyenes ductus (határvonal) megmarad, más helyre kelletik vitetni; ugyan azért köteles a' Váras más fundust kimutatni, és az általvitelben történhető kárt kipótolni. A Katona Istálló, – minthogy reparáltatott, de a' Piacztól is távúlabbra esik, most talán megmaradhat, szinte a' Bézimalom, úgy a kérdésben lévő három rossz Házak is, csakhogy azok a' romlás esetére reparáltatni ott ne engedtessenek. Ao. 1-a Martu 1827.”⁷⁸ Megjegyezzük, hogy az éléstárat még 1823-ban akarták felépíteni a karcagiak, de a vendégfogadó mellette ekkor égett le. Az új vendégfogadó felépítését 1824-ben határozták el, mely munkálat irányítását Laczka Ferencre bízták. 1827-ben jelenti a Jászkun kerületeknek, hogy: „azon épület erősen, csinosan, és célhoz képpest igen alkalmasosan már fel építetett; mellyre tett költség a' bemutatott számadás szerént 10464 fiban 13 5/8 xrajcárokban került.”⁷⁹

d.) A postamester

A 18. század elején 12 postaútvonal szelte át Magyarországot. Ennek az egyik állomása Szerencs volt, ahonnan Erdély és Buda felé is el lehetett jutni. Az 1718. évi térkép azt mutatja, hogy a Nagykunságot É–D irányban érintette egy postaútvonal Kunhegyes és Túrkeve határán át.⁸⁰ A század második felében jelentős fejlődésen ment át a magyar posta. Kezdetben magyar nemesek töltötték be a postamesteri állást. Később II. József megpróbálta ezt a hivatalt is átszervezni, németesíteni, bővíteni. A fejlesztés a Nagykunságra is hatással volt. Karcagon is keresztül haladt az új postaútvonal és postaállomás létesült. Ez azt jelentette, hogy az Örkény – Abony – Törökszentmiklós – Kenderes – Karcag –

78 Jászkun ker. jkv. 1827/406. 124–125. p. SZÁL

79 Jászkun ker. jkv. 1827/417. 132. p. SZÁL

80 A magyar posta története és érdemes munkásai. h. n., é. n. 68. p.

Nádudvar – Szoboszló postaútvonalon Debrecen és Buda elérése volt lehetséges.⁸¹ Az első postamester 1787-ben települ meg a városban. A régi kvártélyházat (két szobával és egy oldalházzal) ajánlja fel neki a város, de ő a districtualis (kerületi) házat szemeli ki, amelybe éppen akkor Tódor görög kereskedő lakik.⁸² Néhány hónap múlva megoldódik a helyzet, mert Illéssy Ferenc orvos bejelenti a városnak, hogy elköltözik Kisújszállásra és a portáját a rajta lévő épületeivel együtt eladja. Kardos István postamesternek megtetszik az épület és a felsőbb hatóságok segítségével, mint „Eő Fölsége Szolgálatyát viselő Személy elsőségét fel tartván” 168 rénes forintért megvette.⁸³ 1788. július 22-én Karcag város a vásárlást szentesítette és hozzájárult ahhoz, hogy a postamester megkezdje működését. Ugyanekkor a postamester 50 láncajja földet (155000 négyszögöl) kér, de a jászkun főkapitány szerint „2 urbáriális sessio szántó és kaszáló földet” kell évenkénti árenda fizetése mellett használatra odaadni a postamesternek. Ezt a Kanvágtnál, azaz a jó Tilalmasi földön kéri Kardos István, de a tanács Konta halmánál méri ki a számára, amelyet szénatermesre hasonló minőségűnek tart. 20 láncajja földet kap árendába, hogy addig is míg saját földet nem vásárol magának ezzel segítse a posta fenntartását.⁸⁴ Az árendát a Jász kerületben évi 60 forintban állapítják meg a postamesternek számára. A karcagi tanács kedvezményt ad és évi 45 Ft-ot kér a földhasználatáért.⁸⁵

A Királyi kamara 1789-ben kauciót kér a postamestertől, amit azonban nem tud letenni.⁸⁶ A házért fizetett összeget kéri a várostól, hogy térítsék meg, de az nem adja. Javasolják, hogy a Királyi kamara „táblázza rá” a házra az összeget, de az sem egyezik bele.⁸⁷ Kardos István eladósodik. 1793-ban meghal. A kárigényét Illés Antal helyi plébános jelentette be. A postamesterséget Laczka János fiskális váltotta meg. Kifizette az adósságokat és ettől kezdve ő működteti a karcagi postát.⁸⁸ Valószínűnek tartjuk, hogy Laczka Jánost három dolog motiválta a postamesterség megszerzésében: a.) A családi hagyomány (édesanyja első férje is postamester volt); b.) Kialakuló kapcsolatrendszerében tapasztalta a posta fontos szerepét. Nem csak a leveleit juttatta el a posta, de a postán keresztül lehetett hozzájutni az akkortájon Bécsben, Budán és Pozsonyban megjelent első újságokhoz (Magyar Kurír, Magyar Hírmondó) és könyvekhez. A postamester a szellemi értékek továbbítója, legfontosabb közvetítője vidéken ebben az időben.; c.) Édesanyja 1792-ben meghalt, így csekély öröksége számára jó befektetésnek látszott a karcagi postamesterség, amely egyúttal a Nagykunság központjában a szülővárosához kötődés folyamatosságát biztosítja. Ezt az állását mindvégig megtartotta, sőt a családjá (fia, unokája) is örökölte.

81 Ld. 1840-es Magyarország és Erdély postatérképét! In: A magyar posta története ... 104–105. p.

82 Karcag tjk. 1787. 177. p. SZÁL

83 Karcag, tjk. 1788. (jun. 10.) 59–60. p. Valószínűleg a véletlennek köszönhető, de ugyanezekben a napokban adja el Laczka János is a Karsa Mihály és az Epreskert szomszédságában lévő ház fundusát – melyet korábban Szentesi Andrásal cserélt –, valamint a Bugyogóban lévő harmadfél láncajja szántó és kaszálóföldjét Sáray Mihály madarasi prédikátornak. (Karcag, tjk. 1788. június 13.) 60. p. SZÁL

84 A levélzállítást végző postalovak fenntartására ugyanis szénára volt szükség.

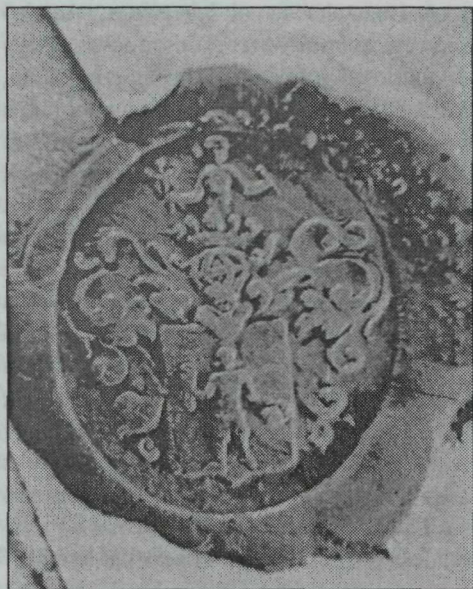
85 Karcag tjk. 1788. július 22. 70–72. p. SZÁL

86 Karcag tjk. 1789. 44. p. SZÁL

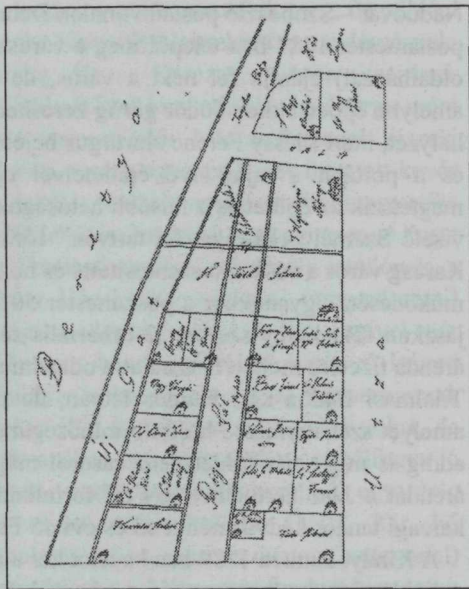
87 Karcag tjk. 1789. 45. p. SZÁL

88 Karcag tjk. 1793. 100. p. és 1794. 10–11. p. A Magyar Postamúzeumban is 1793-ra datálják Laczka János postamesterségének kezdetét a Calendárium-ok alapján. Ezt az információt köszönöm a Postamúzeum kollektívájának.

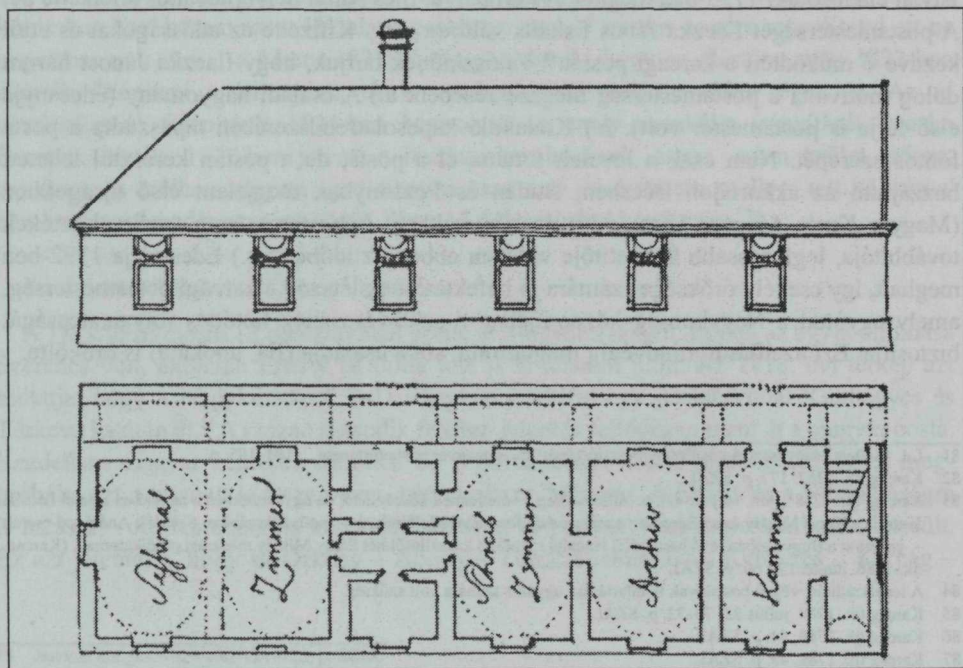

Laczka címer

Laczka utcarajz

Városháza alaprajz

Örsi Julianna

A CSALÁDKUTATÁS REJTELMEI

– beszélgetés Debreczeni Julkával –

Immár több mint két évtizede ismerem Kovács Józsefné nyugdíjas tanítónőt, akit Túrkevén mindenki csak Debreczeni Julkának emleget. Mindenki tudja róla, hogy családfa-kutatással foglalkozott hosszú ideje. Ma már idős napjait egy Otthonban tölti Budapesten. Mivel az egészségi állapota megromlott, ő nem tud Túrkevére jönni, hívására meglátogattam. A garzon kényelmesen van berendezve. Néhány fénykép, festmény a családtagokról és egy címer a falon azonban sejteti, hogy ragaszkodik őseihez. Hamarosan előkerülnek a feljegyzések, nemzetségtáblák, címermásolatok, iratmásolatok. Ebben a kis szobában megelevenedik négy évszázad, mivel a papírokon szereplő ősök mindegyikéről tud valamit Debreczeni Julka. Mielőtt belemerülnénk az ősök megismerésébe, ismerjük meg magát a kutatót!

– 1925-ben születtem Keviben. Jóanyám sose szerette apámat, mert máshoz szeretett volna feleségül menni. Azért csak megszülettünk négyen testvérek. Zsoszó Mezőtúrra ment férjhez Patkós Jánoshoz. Mariska Roffi Kiss Péterné lett. Azután következett a bátyám Lajos, aki most nyugdíjas korában hazaköltözött Kevibe. Én voltam a legkisebb, de én tanultam tovább. Óvónő szerettem volna lenni, de végül is tanítónő lettem. 1950-ben kerültem el Pestre. Az apámékat kuláknak nyilvánították és felszólították őket, hogy adják át a Pásztói tanyát. Amit tudtunk hazavittünk. Ekkor ért a baleset. Szembe jött velünk egy kivilágított teherautó és nem tért ki. A lovak megbokrosodtak, én meg leestem a szekérről. Majdnem meghaltam. Ezután nem tudtam nehéz fizikai munkát végezni. Egyszer ki volt írva az Ipartestület épületére, hogy felveszünk munkaerőket. Jelentkeztem. Megkérdezték melyik Debreczeni Lajosnak vagyok a lánya. Mondom P. Debreczeni Lajosnak. Hamarosan kiderült, hogy a Soós-kútnál lakunk és az apám a Kisgazdapárt elnöke volt. Nem vettek fel. Rájöttem, hogy nekem itt nincs jövőm. Írtam a barátnőmnek Nagy Editkének – az apja Nagy Pál várostanácsnok volt –, akik már korábban felmentek Pestre és tanított. Hívott, hogy menjek, mert tud állást. A Vendel utcai tanítóképzőbe iratkoztam be, ami korábban katolikus intézet volt, és ott nem tudták, hogy ki vagyok. Akkor már állami iskola volt. Az önéletrajzomba azt írtam be, hogy az apámnak 8 hold földje volt 12 helyen kiadva. Igaz, hogy korábban több mint 80 hold, de elvették. Így az igazat írtam. A fővárosban végeztem a főiskolát, majd 10 évig Pomázon tanítottam. Később bekerültem Pestre. Egyszer kiderült, hogy kulákgyerek vagyok, így másik iskolába kellett mennem dolgozni. Aztán végig, nyugdíjazásomig ott maradhattam a negyedik kerület egyik iskolájában. Egy férfivel sikerült megismerkednem. 28 évig éltünk együtt. Jó házasság volt a miénk. Sose feküdtünk le haraggal. Aztán ő meghalt, én egyedül maradtam.

– *A magányt hogyan tudta legyőzni?*

– Én azt tanultam a nagymamától, hogy nincs depresszió. Foglald le magad valamivel! Először elég szomorú voltam, majd két-három hónap múlva elmentem a Széchenyi Könyvtárba. Ott megtaláltam a történelmi családoknak a könyveit. Megtaláltam benne a Czihatokat, a Debreczenieket. Hozzáteszem, hogy Debreczeni Sárka egyszer megmutatta nekem Vadász Pali bácsi könyvét, amibe bele volt jegyezve, hogy a Czihatok miatt vettem meg, mert benne van az ő pecsétcímerük.¹ Csizmadia Debreczeniék őrzik ezt a könyvet. Na, gondoltam, majd én kikutatom a többi is. Egy olvasótársam javaslatára aztán elmentem az Országos Levéltár mikrofilmtárába, ahol az anyakönyvek kópiáit őrzik és nekiláttam az ősök keresésének. Tizenkét évig kutattam. Nem bírtam abbahagyni. Minden reggel fél kilencre már ott voltam az óbudai részlegben és délután négyig keresgéltem a filmkockák között. Aztán hazamentem és amit aznap kikerestem, beírtam a saját magam készítette táblázatokba. Megnéztem, hogy jó helyen vannak-e a nevek, stímelnek-e az évszámok. Sokszor este fél tizenegyig ezzel foglalatostkodtam. Túrkevén sok családnak odaadtam az ő elődeiről készített családfát. Persze a legteljesebben a saját őseimet ismerem.

– *Honnan származik a család? Ki a legrégebbi ős?*

– A *Debreczeni Pap* ősapámról ered a családjunk. A Tiszántúli Református Egyházzal írottakban egy külön kis füzetecskébe bele van írva, hogy kik voltak a református papok és oda van írva, hogy P. Debreczeni János vagy Debreczeni P. János Túrkevén volt református pap és behívták őt egy rendkívüli gyűlésre. Debreczeni Pelliusz őszám a Debreceni Kollégiumban 1651-ben érettségizett, majd Utrechben, Franekerben és Göttingenben növelte tudományát. Hazaérkezve 1660-tól 65-ig a Debreceni Kollégium professzora. De nemcsak professzor volt, tanított, hanem van egy munkája, teológiai munkája, amibe az van írva, hogy Scola direktor, tehát iskolaigazgató is volt. Onnan Hajdúböszörménybe ment, majd onnan jött Túrkevére 1672-ben. Elgondolkodtam rajta, hogy hogy a csudában hagyta ott a kényelmes igazgatói széket, utána ment ezekhez a vad hajdúkhöz, majd ezekhez a kemény fejű kunokhoz. A Debreceni Kollégium Archívumából kiadták nekem a könyvét, hogy megnézzem. A könyvtáros megszánt és csodálkozott, hogy még van ilyen bolond, aki 350 év múlva keresi az őst, azt az őst, akit elhurcoltak gályarabnak. Csak nem ért oda a szerencsétlen, hogy mi lett vele, nem tudom, mert nyoma vészett.

Mindenesetre behívták a 400 protestáns tanítót, tanárt és papot és felszólították őket, hogy térjenek át a katolikus vallásra. Nem hiába mondanak bennünket nyakas kálvinistáknak, mert nem tértek át. Pedig nem tudod elképzelni, hogy milyen szenvedésen mentek keresztül! Mire Nápolyba értek talán csak 38-an maradtak életben. A többi elpusztult, köztük az én őszám is. Egy év múlva már másik pap van Túrkevén. Tehát az özvegynek át kellett adni a paróchiát. Visszament Debrecenbe, vagy az anyjához ment, vagy az anyósához. Azt hiszem 3 vagy 4 gyereke már volt ekkor. És valahogy mikor egy Debreczeninek hallom a nevét úgy mindig eszembe jut, hát Istenem hova kerültek ezek a gyerekek? Lehet hogy ez is rokonom, meg az is rokonom az 1600-as évekből, csak nem is tudok róla.

---

¹ Vadász Pál túrkevei helytörténetkutató volt, aki genealógiai, heraldikai kutatásokat is végzett. Debreczeni Julka személyesen ismerte.

– *Mit tudtál meg a Debrecenben őrzött könyvből?*

– Csak egy picit megnyitottam, de csak úgy recsegett, mert össze volt ragasztva. Nem is mertem nagyon kinyitni. Kinyitom egy helyen, bele-belenézek. Megköszöni a szüleinek, hogy tanították. Majd máshol megnézem, ahol oda van írva, hogy a jó prédikátornak oda kell menni, ahol a legnagyobb szükség van rá. Akkor értettem meg, hogy miért ment el a hajdúkhöz, meg miért ment el a kunokhoz. Azért, mert úgy érezte, hogy itt van rá a legnagyobb szükség.

– *Került-e elő több könyv?*

– Ó, hát én írtam Debrecenbe, Sárospatakra, Kecskemétre a könyvtárosoknak és mindenholnan kaptam anyagot. Aztán voltam a Fővárosi Levéltárban, a Széchenyi Könyvtárban. Több könyvet írt Debreceni P. János. Idvességnek útja – ez is egy teológiai munka. A prédikációiból is van. Szokás volt akkor, hogy a deákok olvasták egymás műveit és méltatták. Az én ősapám is az egyiknek írt görögül egy elismerő verset, a másiknak latinul, a harmadiknak héberül, és képzeld, ez a héber könyv kinn van Oroszországban. Kivitték Sárospatakról. A Széchenyi Könyvtárban találtam meg az Aczeltükör. Debreceni János prédikációi című könyvét. Debreczenben adták ki 1666-ban, még pedig Karancsi György nyomtatta. Aztán van, amit Lóránffy Zsuzsánna csináltatott. Rajta van a Báthori-címer. Aztán vannak könyvek, amelyeket külföldről hozott. Ezekbe bele vannak írva a nevek. A Concilatorium Biblicumot Utrechben nyomtatták 1658-ban. Mint teológus diák dolgozta át összehasonlítóképpen az Ó és Újtestamentumot. A legnagyobb öröömre Kecskemétről megkaptam a kézírását. Van egy Logika könyve ugyanis, amit ő kézzel írt. Ez egy tankönyv Joannes Debreczenitől. Képzeld el, megkaptam a kézírását az ősapánknak! Hát én olyan boldog voltam. Nem dolgoztam hiába. Ez nagy dolog. Okos ember volt az ősom.

– *1995-ben, mikor a redempció 250. évfordulóját ünnepeltük, hoztál egy családfát kiállításra a Finta Múzeumba, amelyen fel vannak tüntetve a redemptus őseid.*

– Kezdjük a Pap Debreczenivel. Az ősapám utódai beköltöztek a Nagykusnába. Pap Debreczeni Mihály 1745-ben feleségül vette Újvárosi Bojtor Annát. A címerek között itt van a Bojtor címer is, az egyik ősanynak a címere. Keviben volt Bojtor temető is, meg talán még mindig vannak Bojtorok. De a Bojtor temető már eltűnt. Bojtor utca is van. Keviben a családkról vannak utcák elnevezve. Őseimet illetően 12 címet gyűjtöttem össze. Azt figyeltem meg, hogy az akkori fiatalemberek a környező falvakból a nemes kisasszonyokat vették feleségül. Kivételt képezett a dédnagyanyám, Gergely Nagy Rákhel, akit nem akartak a szülei, hogy a fiuk elvegyen. Azonban olyan szép kunlány volt, hogy végül is megengedték, hogy na jó, hát vedd el fiam. A nagyapa ráütött és minden gyereke. Hat élő gyereke volt, mindegyik fekete, enyhén kunos ferdeszemű, kis rövidebb lovagló lábbal születünk. A Czihat nagymamára, Emődi Juliannára egy gyereke se hasonlított. Szegény Czihat Karcsi, a legkisebb fia, elég szép férfi volt. Egy olyan 192 centi magas, csinos, jó testű, csak úgy buktak utána a nők és aztán balkézrül született neki egy gyereke és az hasonlított Emődi Juliánna nagymamára. Csak az az egy. A törvényes unokák közül egy sem. Ez a Czihat Karcsi a Don-kanyarnál halt meg.

– *Térjünk vissza a nemes ősökre! Melyikről mit tudsz? Miért kapták a nemességet?*

– A Bélteky címer lehet hogy régebbi, mint a Bojtor. Zsigmond korabeli a Csontos címer. Akkor adományozták a Csontos ősnek, azért, mert ő volt éppen akkor a toronyőr és észre vette, hogy mászik fel a hegyre az ellenség. Még idejében értesítette a várórséget. Ezáltal vissza tudták verni a támadást. Az 1500-as években történt ez. Németül van ráírva, hogy hol adták ki. Rónya vagy Ronyha. Az Emődi az én nagymamának a címere. Itt van egy másik, a Jámbor címer. Ezek birkatenyésztk voltak. Bár a galamb is ott van felül az ággal. Úgyhogy megállapítottam, hogy ezek a Pap Debreczeni családhoz tartozó nemes leányoknak és fiúknak a címerei. Mint katonák, úgy kapták a nemességet.

– *A Czihatok hogyan kerültek Túrkevére?*

– Czihat Mihály lejött Kisújszállásra Tiszadáról. A Kunságba magával hozta Péter fiát. Ő az ősünk. De kitört a pestis és meghalt a felesége, nemes Penthe Judit és egy 18 éves lánya. Megmaradt egyetlen 8 éves kislány. Megtudta, hogy Ősi Lászlóné Lakatos Annának 9 gyereke halt meg. Nem maradt egyetlen gyereke se, és özvegy volt. Kisújszálláson megesküdtek 1742-ben és akkor átköltöztek Kevibe. Az északi házat a papoknak adták.² Az lett az északi paplak. Ott halt meg a 9 gyerek. Az egy szem gyereknek és maguknak egy új házat építettek. Így szaporodott aztán el a *Czihat nemzetség*. A címerük itt van az előszobám falán. A családfából már vagy kettőt hazavitem a kevi rokonoknak. A Czihat nemzetségbe persze benne van Czihat Ferenc nagyapám, akinek a felesége *Emődi Juliánna* volt. A nagymama egy roppant kardos nagymama volt. Ő nemcsak a nagyapának parancsolt, hanem mindenkinek. Minden vasárnap délután össze kellett nála jönni. Mind a hat gyerekének családotól meg unokástól együtt. 15 unoka volt. Nagy kert volt, meg nagy udvar. Olyan jókat játszottunk. Ahol a Hangya szövetkezet volt, másik végén pedig a Tüzép ott volt a nagymama háza.³ Minden vasárnap délután ott poliszkáltak a férfiak, beszéltek, megbeszélték a gazdaságot satöbbi. És amikor már a politizálásnál kezdett elfajulni a dolog, – mert volt, aki német párti volt, volt, aki angol. Oroszpárti nem volt, csak angol meg német – már veszekedés jön, akkor nagymama az asztalra csapott. Elég volt! Hagyjátok abba a polit! Úgy odavágott az asztalra a kezével. Ezek a negyven körüli férfiak elhallgattak. Erélyes asszony volt. A nők szintén egymással beszélgettek: mit főztek, recepteket cseréltek, hogy nevelik a gyermeket, milyen ruhát varrattak. Elég az hozzá, hogy a nagymama ilyeneket is mondott, hogy – mikor a nagyapapa meghalt '36-ban – Tovább kell lépnünk, az élet megy tovább. Az én családomban senki nem lehet, akkor még a depresszió nem volt divatos szó, búskomor, sírdogáló. Mindannyiunknak fáj ez a veszteség, de tovább kell lépni. Mindenki ehhez tartsa magát! Özvegyen maradt. Egyedül élt. Volt neki 18 hold földje, azt kiadta és annak a jövedelméből élt.

– *Térjünk vissza a Debreczeniekre! Mindenki rokon?*

– Nem. Többféle Debreczeni van. P. Debreczeni, Bakancs, Boda. Mind nemes, csak a Csizmadia Debreczeni nem. Ez utóbbi elődje ugyanis 9 éves fiúként jött Kevibe és beállt bojtárnak. Utána pedig biztosan kitanulta valamelyik leszármazottja a mesterséget. A többiek Debreczeni András leszármazottjai, aki redemptus ős volt. András, Mihály, Dániel

² Az épület ma a Túrkevei Református Egyházközség gyülekezeti otthona a Kossuth u. 1. sz. alatt.

³ Az utca ma Dr. Nánásvi Lajosról van elnevezve.

meg István voltak a gyerekei. Ez egy család, mert egy a címerük. Az István-ágba tartozik Bakancs Debreczeni, aki elmulatta a vagyont és utána a bakancsok árulásával foglalkozott. Az én őszám Mihály. Van még egy fiú, Debreczeni György. Boda Debreczeni Gyurka bácsit én is ismertem. Mindennap eljárt a cukrászdába egy feketére. Mihálynak a fia, György *Perlaky* Sárát, a burai református pap lányát vette feleségül. Ez egy nagyon ősi pap család. Perlakról származtak, a Dunántúlról. A Perlakyoknak van katolikus, evangélikus és református ága. A türkevei református templomban az orgona tetején van egy szobor, ahol a pelikán eteti a fiait a saját véréből. Ez csak legenda. ... De ott van az orgona tetején a Perlaky címernek a szobra. Ugyanakkor az öccse, Péter Dévaványáról hozta feleségnek Cser Sárát.

– *Mit tudsz a Debreczeni nagyszüleidről?*

– Debreczeni nagymama, *Szányi Tóth* Zsuzsánna. Az őse, Rékasi István 14 rovasos földet váltott. Az én úknagyapám *Szénási* István városgazda volt. Az egyik *Szénási Tóth* fiú Szányi Erzsébetet vette el. Attól kezdve azt az ágat Szányi Tóthnak nevezték. Nagyon sokszor az asszony neve rajta maradt a famílián. Édesapámnak az anyja, Szányi Tóth Zsuzsánna igen kacifántos asszony volt. Mondjak egy dolgot? Mikor az unokatestvérem férjhez ment egy katolikus fiúhoz egy Szolnok melletti faluba, én még játszadoztam ott a többi között, hallom, hogy mondja a nagymama, hát nem tanált egy reformátust? Egy katolikushoz kellett menni?! Tudod abba a hátba minden megvetés benne volt. De sose felejtettem el. És az a vicces, hogy én is egy katolikus férfihoz mentem, de ő ezt már nem érte meg.

Még hosszasan folytattuk a beszélgetést, nézegettük a nemzetségtáblákat, amely során kiderült, hogy Debreczeni Julka családkutató elődei között szinte minden tehetősebb kevi családból volt valaki, akivel rokoni kapcsolatban álltak. Ugyanakkor az is látható, hogy bár az egyéni nemesség nem számított a Jászkunságban, de a nemesi eredetű ifjak máshonnan is szívesen hoztak nemes családból származó lányt feleségül. A foglalkozási endogámia is kimutatható a református papoknál. Az egykori értelmiségi őst ugyanúgy megbecsülik a kései utódok, mint a nemességet szerző katonát vagy a redempciókor földet váltó gazdát. A nemzetségek ágakra szakadását gyakran a ragadványnevek őrzik, csakúgy, mint egy-egy jelentősebb női előd famíliájának a nevét. Az utódok a legtöbb személyes élményt a nagyszülőkhöz kötik. Érdekes módon Debreczeni Julka életében a nagymamák jelentős szerepet tölthettek be, míg szülei közül az édesapájához ragaszkodott inkább. Ebben már benne van a kulákdözésből fakadó egyéni élmény. A családkutató egyéni sorsa példa arra is, hogyan tudott talpra állni, talpon maradni és értelmiségivé válni az egykori gazdálány, Őseinek kutatása biztosította számára, budapesti lakos létére is a türkevei rokonokkal való élénk kapcsolatot és a visszacsatolást a gyökerekhez, a paraszti múlthoz. Kutatásait összegezve első generációs értelmiségiként számos információt összegyűjtött és átmentett a jövő generációnak az elmúlt négy évszázadból.

Debreczeni Julka

Családi címerek

Szabó László

Egy középosztálybeli kisgyermek szórakozási és művelődési lehetőségei egy háború utáni nagyközség társadalmában*

Tanulmányomban egy vidéki kisgyermek „művelődési lehetőségeit” mutatom be 1945-1950 között saját élményeim, visszaemlékezésem, a családban és a rokonságban gyűjtött anyag alapján. Pontosan megjelölöm a települést, foglalkozom annak státusával, a család helyzetével, a falu társadalmában elfoglalt helyével úgy, hogy mind a szubjektív megítélés (sőt önmegítélés), az ennek megfelelő tartás (viselkedés) és a tényleges társadalmi állapot, kapcsolatok egyaránt megjelenjenek. A megélt és felidézett tények – amennyire ez lehetséges – mindig konkrétak, mégis erősen szubjektívek, amennyiben azt egészében és részleteiben gyermeki szemmel és logikával, az élmény erősségétől függő arányok szerint jelenítjük meg. A hallgató, olvasó egy úgynevezett középosztálybeli, eléggé értelmes gyermek később tudatosan ellenőrzött élményeit szemlélheti; megítélheti az e helyzetből és a korból fakadó választási módját és a választás lehetőségei; végül hallhatja az ebből levonható megállapításokat.

A helyszín a Szatmár megyei Fehérgyarmat, melynek népessége a XX. század elején alig haladta meg a 4.000 főt. Ekkor járási székhely volt nagyközségi rangban. Lakossága túlnyomórészt református. Figyelemre méltó, hogy a lakosság közel 14 %-a zsidó, s a római katolikus és a görög katolikus lakosság aránya együtt nem érte el a 10 %-ot. Nagyközségi státusát Trianon után is megtartotta. Népessége ugyan a határon túlról érkezőkkel némileg gyarapodott, jelentősége pedig a két világháború között kissé növekedett, de városi rangra nem emelkedett. 1945 után a zsidó lakosokból kevés férfi tért vissza, ami minden tekintetben a középosztály erős háttérbe szorulásához is vezetett. A lakosság lélekszáma – immár a zsidó lakosság nélkül – a vizsgált korszakban meghaladta az 5.000 főt.

A család mindkét nagyszülői ágon református tanító családból ered. Az apa közigazdasági egyetemet végzett magasabb státusú banktisztviselő, az anya polgárit végzett feleség és anya. Mindkét ági rokonságban fellelhetők kereskedők, iparosok, tisztviselők és földművesek is. Jellemző a családra a rokonokkal való eleven kapcsolattartás.

A visszaemlékező 1939. szeptember 27.-én született Mátészalkán és a bemutatott eseményeket 6-10 éves korában élte át. A későbbi anyagot további élete folyamán előbb öntudatlanul, majd egyre tudatosabban, néprajzos képzettségének birtokában jegyeztette fel. A visszaemlékező magam vagyok.

A megállapításaim szubjektív vonásait a néprajztudomány módszereinek alkalmazásával igyekeztem tompítani.

* Elhangzott: A Hajnal István Kör balatonfüredi konferenciáján.

Fehérgyarmat társadalmának jellemzői

Fehérgyarmat, az egykori mezőváros a Szamos-köz, Túrhat, s a szatmári Tiszahát, illetve Erdőhát községeinek évszázadokon át szervező központja volt. 1876-tól mezővárosi státusa megszűnt és az új közigazgatási rendbe nagyközségként járási székhely szerepkörrel tagozódott be. Ez egyben azt is jelentette, hogy a társadalom korábban kialakult városias jellegét a szatmári aprófalvas vidéken meg tudta őrizni. Közigazgatási szerepét relatíve növelte az, hogy Nagykárolytól, a megyeszékhelytől a XIX. század végéig elzárta az Ecsedi-láp. Inkább a megye másik nagy városával Szatmárnémetivel tartott kapcsolatot, mely közelebb volt, közvetlen út kötötte őket össze. A vasút megépítése nagy mértékben megváltoztatta a korábban szárazföldi utakhoz kötött kapcsolatrendszerét. Ám mielőtt ennek komoly hatása lehetett volna, a trianoni határvonás a modernebb érintkezési lehetőség minden ígéretes eredményét anullálta és megerősítette a korábbi állapotot. A fehérgyarmati járás az elszigeteltségből csak akkor tudott kitörni, amikor az 1920-as évek második felében megépül a Mátészalka–Fehérgyarmat vasútvonal és a Szamoson a Fehérgyarmat–Matolcs közötti vasúti és közúti híd.¹ A trianoni határok a fehérgyarmati járást közvetlenül nem érintették. Az itt maradt három megyebeli községek nagyobb városai (Nagykároly, Szatmárnémeti, Nagybánya, Beregszász, Máramarossziget) is a határon túlra kerültek. A maradék aprófalvas részek teljesen város nélkül maradtak. Ez az 1924. január 2-án megszerveződött *Szatmár–Bereg–Ugozca közigazgatásilag egyesítve egyesített vármegyében* Mátészalka (a megyeszékhely), Fehérgyarmat és Vásárosnamény szerepét minden tekintetben megnövelte, úgymond fejlesztésre ítélte. Mindez nemcsak a közigazgatásra, hanem az élet szinte minden területére igaz. A csonka vármegye központjává megtett Mátészalka fejlődése, társadalmi átalakulása felgyorsult. De mögötte nem sokkal maradt el Fehérgyarmat sem. Vásárosnamény, minthogy a Tiszahát (illetve a járás) legszélén, sőt a Tisza bal partján helyezkedik el kissé nehezebb helyzetben volt. Nem tartjuk túlzónak Dömjén Miklós jellemzését a csonka vármegye Trianon utáni helyzetéről: „... A megszálló csapatok azonban Szatmármegyének csak egyharmadából vonultak ki és Bereg megyének kétszázharminc községét továbbra is birtokukban tartották ... A nagymultu, hatalmas, ősi szép Szatmár vármegyének kétharmad része jutott idegen uralom alá. A megmaradt egyharmadrész viszont csupán elárvult, nem egészen száz községet foglalt magában. Szatmár megye nagy városait, kitűnő bányáit, hatalmas erdősegeit és minden rendű kulturális és történelmi emlékeit veszítette el. Ami megmaradt, a nem egész száz község valóban apátlan-anyátlan, árva gyermek sorsát tükrözi vissza. Bereg vármegye megcsonkítása még kegyetlenebb volt. Huszonnégy, egymással úgyszólván érintkezni sem tudó apró községgé zsugorodott össze. Ez a kis megye lélekszámra egy kisebb város lakosságát sem haladja túl. Nem is lehetett megyei életet kifejleszteni, hanem rövid néhány esztendő múlva szükségyszerűvé vált Bereg megyének egyesítésére közigazgatási egyesítése Szatmármegyével...”²

1 Borovszky Samu, é.n. Szatmár vm. – Dömjén Miklós, é.n. – Fábián Sándor, 1939. – Mező András, 1988. – Ujváry Zoltán, 1989. I-II. – Dankó Imre, 1999.

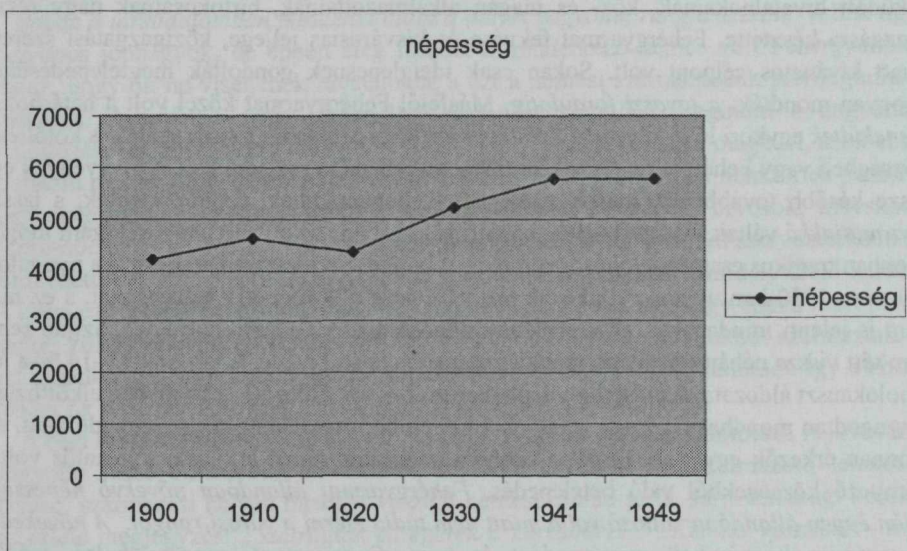
2 Dömjén Miklós, é.n. 78–79. p.

Egy középosztálybeli kisgyermek ...

A három részből álló, városok nélkül maradt megyében Mátészalka mellett Fehérgyarmat társadalma alakult át leginkább.³ A változás jellege a városiasodás illetve a polgárosodás fogalmakkal jellemezhető, ami *legszembeötlőbbben a népesség számának alakulásában, a középosztály felduzzadásában és a korábbi vezető társadalmi réteg háttérbe szorításában jelenik meg közvetlenül*. Felgyorsult, rövid idő alatt végbement folyamat ez, s ezért csak a felszínt borzolja fel, mélyebb rétegekig nem hatol le, s gyökértelen. A társadalmi változásokat nem kíséri mélyebb gazdasági átalakulás, a vagyoni viszonyok egyidejű mozgása, a társadalmi pozíciókat megerősítő intézményrendszer kiépülése, illetve az ezt visszatükröző cégalapítások, társadalmi egyesületek, ipari létesítmények, építkezések, településkép alakulás. Ha csak a számokat tekintjük igen kedvező képet alakíthatunk ki. Ha a tartalmukat is megvizsgáljuk, a kép korántsem ennyire jó. A fenn az ernyő nincsen kas állapot áll előttünk.

A **népesség hirtelen növekedése** esetünkben az új szerkezetű, városias társadalom kialakulásának egyik legszembeötlőbb jele.

évszám	1900	1910	1920	1930	1941	1949
népesség	4220	4627	4375	5227	5779	5779

³ Mátészalka társadalmának alakulásáról, Trianon utáni át- vagy felül rétegzettségéről lásd: Szabó László, 1992. – Ujváry Zoltán (szerk.), 1989–1992. I–II. tanulmányait! Az átalakulási folyamatot külön is értékelve: Szabó László, 1995. – Mátészalka és Fehérgyarmat szinte ugyanazt az utat járta be Trianon után. A megyeszékhellyé emelt Mátészalkán a változások talán karakterisztikusabban jelentek meg, s gyorsabban is mentek végbe.

Fényes Elek szerint a szabadságharcot követő években a kis mezőváros népessége 2470 fő volt. Környezetéből ekkor is kiemelkedett, de korántsem annyira, mint a huszadik században. Ekkor ugyanis még nem volt adminisztratív központ, csupán természetes városi funkciói működtek. A következő évtizedekben – amint ez országszerte is így volt – a népesség gyors növekedésnek indult és nagyközséggé válása idején 3254 lakosa van. Amint járási székhely lesz a népesség gyarapodás üteme meggyorsul. 1850–1880 között harminc év alatt 784, míg 1880–1900 között húsz év alatt 966 fővel nőtt Fehérgyarmat népessége. Az ezt követő tíz év alatt üteme nem lassul: 407 fővel népesebbé válik a járási székhely. Ugyanakkor a település területe változatlan. Néhánnyal haladja meg a 9000 kataszteri holdat. Ez a dinamizmus egyértelműen a járási székhellyé alakulásnak köszönhető. Számunkra azonban lényegesebb a következő négy évtized.

Az első világháború nemcsak megállítja a gyarapodást, hanem 252 lélek veszteséget írhatunk számlájára. Ezt azonban újabb nagyarányú gyarapodás követte. A trianoni határok megvonása a Szatmár, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Ung megyék fel nem esküdött hivatalnokainak, köz- és magán alkalmazottainak, birtokosainak nagy részét mozgásra készítette. Fehérgyarmat fekvése és kisvárosias jellege, közigazgatási szerepe miatt kívánatos célpont volt. Sokan csak ideiglenesnek gondolták megtelepedésüket; ahogyan mondták: *a tavaszi fordulatig*. Másfelől Fehérgyarmat közel volt a határhoz, a *menekültek* egykori lakóhelyéhez. Sokakat közelebbi-távolabbi rokoni szálak is kötötték a községbeli vagy Fehérgyarmathoz közeli községekben élő családokhoz. A jövevények egy része később tovább állt, mások letelepedtek, beházasodtak, férjhez mentek, s lassan *gyarmatiakká* váltak. Az 1941–1949 közötti változatlan (véletlenül azonos!) szám mögött azonban tragikus események húzódnak meg, s korántsem a mozdulatlanság, s a nyugalom jellemzi. 1930-ban ugyanis a lakosok jelentős része 679 fő zsidó vallású volt, s ez még nem is jelenti mindazokat, akik zsidónak minősültek. Az elhurcoltak közül szinte senki sem tért vissza néhány fiatalabb munkaszolgálatos férfit kivéve. A lakosok 13–14 %-a lett a holokauszt áldozata. A második világháborúnak is sok áldozata volt, többen elköltöztek, s nyugodtan mondhatjuk, hogy legalább 1000 ember cserélődött ki tíz esztendő alatt. Az újonnan érkezők egy része ismét a trianoni határokon túlról érkezett, s jelentős volt a környező községekből való betelepedés. *Fehérgyarmat állandóan növekvő népessége talán éppen állandóan változó volta miatt nem tudta elérni a városi rangot. A növekedés ugyanis csak számbeli gyarapodást és nem dinamizmust, szerves belső erőktől meghatározott fejlődést jelentett. Az ilyen jellegű változás is elegendő volt viszont ahhoz, hogy megőrizze járási székhely funkcióját.*

A középosztály hirtelen felduzzadása a másik olyan jelenség, amelyen a polgárosodást, a városiasodást le lehet mérni. A folyamat nem előzmény nélküli. Fényes Elek írja a mezőváros társadalmáról a jobbágyfelszabadítás idején: „F.u. nagyobb részben gr. Károlyi, továbbá Ilosvay, Mandy, Bakó, Gulácsy, Tatay és igen számos nemesség, úgyhogy csaknem az egész város nemesekből áll.”⁴ Leszámítva az általa is földesúrként

4 Fényes Elek, 1854.

kiemelt néhány nagyobb birtokost a jobbágyok száma valóban kevés, s uradalmi cselédek jóformán csak a Károlyi uradalomban voltak. Nagyjából a katolikus vallásúakkal azonosíthatók. Mivel a lakosság csaknem egészében véve nemes volt, ezért a nemesi komunitáson belül a rangot, tekintélyt a *familia kiterjedtsége* (más környező települések előkelő családjaival való kapcsolata), illetve *birtokának nagysága* adta. Kávássy Sándor a XVIII–XIX. század fordulójának nemességét társadalmi és vagyoni szempontból egyaránt értékelté és mindkét tényezőt fontosnak tartja a megítélés szempontjából. Voltak vagyonos családok, bár kevesen, akik egyértelműen tekintélynek örvendtek, ám másoknak kis vagyonuk ellenére is hallatlan presztizsük volt. Barkóczy János grófról, a legvagyonosabb nemes és más családok viszonyáról írja: „Ugyanígy nem értek fel hozzá vagyomban a *Maróthyak* és a *Rhédeyek* sem, holott ők is úgy mozoghattak a kisebb nemesség közt, mint óriások a törpék között.”⁵ Pl. a Bakó családot Fényes Elek, mint földesurat külön is megemlíti birtoka nagysága miatt, de a család tekintélyét később ugyancsak emelte az, hogy a szintén vagyonos magyar Bakókkal is rokonságban állt. A Mándyak a vagyoniilag is erős jánki rokonaikat emlegették és sorolhatnók.

Ebben a társadalomban mindenki tudta a helyét vagyona, rangja szerint. Voltak ugyan vagyonos jobbágyok, de éppen elég földdel is rendelkező nemes volt Fehérgyarmaton ahhoz, hogy ők ne viseljenek hivatalokat, s ezt a nemesi származásuk privilégiumának tekintették. Amidőn a járási székhelyé alakulást követően megindul a nagyarányú beköltözés, sok zsidó származású kereskedőt és kisiparost is hozva magával, azok ebbe a kialakult rendbe illeszkedtek bele. A vagyonosabb zsidó kereskedők nem törtek pozícióra, nem igyekeztek hivatalhoz jutni: a legképzettebbek ügyvédek, orvosok, kereskedők, pénzemberek voltak, míg a szélesebb iparos és kereskedő réteg a civil szervezetekben sem törekedett vezető szerepre. A jövevények jelentős része ugyanis a zsidók közül került ki. A környező településekről átköltöztek egy része hivatalra tört vagy éppen mert hivatalt kapott költözött Fehérgyarmatra. Ők többnyire régi nemesi családokból származtak. Sőt azt mondhatjuk, hogy éppen családi kapcsolataik révén kaphattak stalumot. Így a korábbi rendet ők sem zavarták meg.

A régi társadalmi kapcsolatok egyensúlya Trianon után megbomlott. A jövevények nagyobb része elmenekült hivatalnok, fel nem esküdött közalkalmazott, lehetőséget kereső, származási helyén birtokát veszített nemesi család sarja. Járra társasági körökben ez efféle megjegyzés: „*Szétrágták az egerek a kutyabőrét.*” „*Két ess ypszilon: – ssy! – Kétes ipszilon!*” „*Az nemes!? – Hát...? Rajta van a kutyabőr!*” „*Annak? – A pofáján van a kutyabőre.*” „*Nincs kutyabőre? – Azzal kereskedik.*” Kávássy Sándor szerint a fehérgyarmati nemesség döntő többségében u.n. *bocskoros nemes* volt, aki vagy néhány (nem is mindig saját) holdon, jobbágytelken gazdálkodott, vagy földje egyáltalán nem volt. A földnélküli jövevények mit sem értek nemességük hangoztatásával, hiába hivatkoztak homályosan Erdélyre, székely nemes őseikre, jól tudták róluk, hogy ungiak, szilágyságiak, bihariak, beregiek, szabolcsiak, sokuk nemessége is bizonytalan. (*Ott/veszett / maradt a kutyabőr!*)

⁵ Kávássy Sándor, 1988. 89. p.

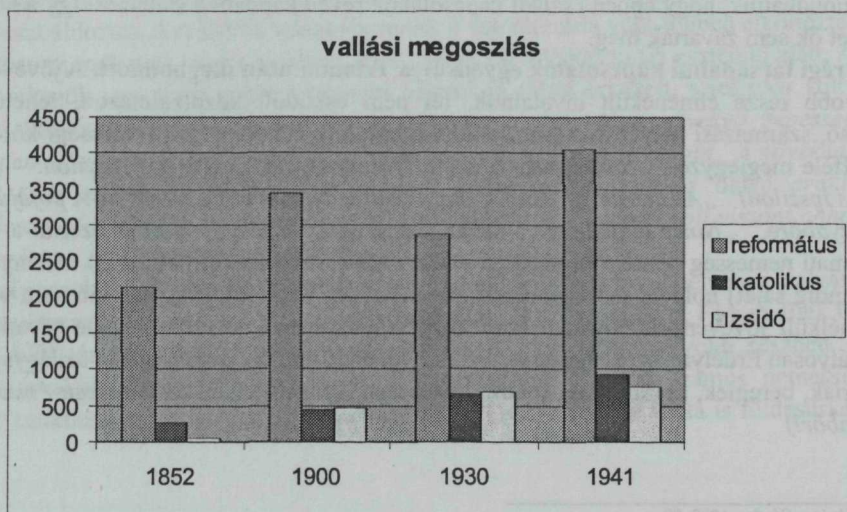

Az 1945 után beköltözöttek, akik ugyancsak szép számmal voltak – hiszen az elhurcolt zsidók ellenére a község lélekszáma 1949-re nem változott –, jobbra ugyanerről a területéről érkezett. Kisebbrészüket olyan rokoni kapcsolatok révén kerül Fehérgyarmatra, amely már családi kapcsolatokon nyugodott: a Trianon után meggyökeresedett jövevények rokonai, más részük a környező falvakból verbuválódott, míg egy harmadik rész meghatározhatatlan. *Ezek jó részének Fehérgyarmat csak lakóhelye. Nem épülnek be a község társadalmába, csak ott élők, akik arra várnak mikor állhatnak tovább.* Szűkebb családomat szemlélve is bőven fordult elő valamennyi változat.

A fehérgyarmati úgynevezett középosztály nem alkot egységet, s a vizsgált időszakban meglehetősen mobilis. A *jött-mentek, menekültek, jövevények, idegenek* ugyancsak szétzilálják a korábbi viszonyokat, a nemesi közösségben gyökeredző egységet.

A helyi középosztály fölött állt több nagyobb vagy tekintélyes vagyonú úri birtokos (Jékey, Kende, Gyenge, Mártonffy, Csákányovszky, Christoph). Ők nem érintkeztek a település népével. A régi nemesség, mint rang a XX. században már nem sokat számított. Sőt a helybeli kismesek a nemességükkel kérkedő jövevények mellett háttérbe szorultak; nemes voltukat nem igen emlegették. Ezt ugyanis természetes állapotnak tartották.

A vagyon, főként a birtok, azonban sokat számított. A föld ugyanakkor korántsem a régi nemesség kezén volt néhány nagyobb gazda családot leszámítva (Kormány, Kalydi, Gacsályi, Bakó, Kerekes). A vagyonos kereskedők jelentős része zsidó származású, s elsősorban kereskedő. Vagyonosabb részük gabona, gyümölcs, állat, bőrkereskedő, fuvaros. A helyi társasági életbe ezek nem túlzottan kapcsolódnak be. Sok azonban a kiskereskedő és iparos, illetve a pénzember és magántisztviselő is, s ők részesei a helyi társasági életnek. Az iparos körben, kaszinóban megjelennek, egyikük-másikuk jellegzetes alakját, különös szokásait vagy épp éles elméjét, gyakorlati érzékét a háború után az emlékezők fel-felidéztek, emberségüket emlegették.

Egy középosztálybeli kisgyermek ...

	1852	1900	1930	1941
református	2144	3451	2882	4067
katolikus	270	444	666	928
zsidó	56	455	679	774

A férfiak számára a Gacsályi és a Tóth vendéglő volt az esti, napi összejöveteli hely. A Gacsályi vendéglő adott helyet az Úri Kaszinónak, a Gazdakörnek, az Iparoskörnek, a Frontharcos Szövetségnek, Tűzoltó Egyletnek. Itt gyülekezett alig elkülönülten a városi középosztály megannyi férfi tagja. Élesebben nem váltak el egymástól, mint ahogyan külön állandó helyiségei sem voltak az egyes köröknek. Jobban a kaszinó idősebb törzstagjai tömörültek egy-egy kártyázó, dominózó, biliárdozó, kuglizó laza társaságba, s politizáltak, meghányták-vetették a napi eseményeket, a terményárakat.

A Tóth vendéglő vagy Polgári Vendéglő csak cégtábláján viselte ezt a „rangot”. A vidékről érkezett jegyzők, tanítók, egy-egy pohárra megálló földre igyekvő gazdák, boltjukat, műhelyüket kinyitó vagy záró kiskereskedők, iparosok töltöttek itt a nap meghatározott idejében rövid időt, az este pedig a kártyásoké, dominózóké, kuglizóké, a fiatalabb, kisebb pénzü hivatlanokok, segédek asztaltársaságáé volt. A két hely közönsége elvált kissé egymástól, s mutatta a határt a középosztályon belül egy vagyonosabb, illetve már magasabb pozícióba került és az erre aspiráló fiatalabbak között. Mindkét helyen bál is volt, télen tánciskola működött, esténként cigányzene szólt és a kuglipályán zajlottak nagy viadalok.

Az egyes családok társas életét az asszonyok szervezték meg, nagyjából ugyanezekben a határokon belül. A vizitekkel kezdődött egy-egy új betelepülő társaságba való bevezetése, amely a rokonoknál kezdődött, s az ott összehívott társaság tagjai között folytatódott, szélesedett. A gyermekek ezeknek az alkalmaknak úgymond terhes függelékei voltak. Az ő kis társaságukban jóformán semmiféle szerepet nem játszottak ezek az alkalmak, noha a szülők nem egyszer ösztönözték volna a barátkozást. Inkább a tiltással hatottak: „*Meg nem mondtam, hogy azokkal ne barátkozz!*” Igaz ez sokszor éppen ellenkező irányba hatott.

A harmincas évektől volt mozi, s ott egy kialakított színpad, ahol műkedvelők, iskolások, vándor színtársulatok, bűvészek, artisták is felléptek, de ez nem számított eléggé előkelő helynek a középosztály számára. Az új ruhákat, ruhadarabokat igazában a templomban lehetett bemutatni, viziteket, találkozókat megszervezni, pontosítani. Mellettük pedig a rendes évi családi összejövetelek (névnapok, disznótor), születés, keresztelő, esküvő, temetés és az év jeles ünnepei tartották szokásszerűen össze a rokonságot. Az utóbbiak a régi nemesi famíliákat mozgatták meg, úgy is, hogy a szomszéd falvakból is behozták a rokonokat, vagy a gyarmati ág kerekedett fel, ült kocsikra és tett meg tíz-húsz kilométert még télvíz idején is.

Egy ilyen társadalmi szerkezetű szatmári nagyközségbe tagozódott be a középosztályhoz tartozó családom is.

Egy középosztálybeli család

Édesapám Szabó László 1904-ben Szamosszezen, édesanyám Kávássy Róza 1916-ban Beregszászon született. Mindketten birtok nélküli népes falusi tanító családban nőttek fel. Apai nagyszüleim több mint negyven évig tanítottak Szamosszezen, s nyugdíba menetelük után Debrecenbe költöztek. Rokonaink Szamosszezen nem maradtak, mert a család debreceni illetve szentesi származású volt. Nagyanyám is tanítónő volt. Nyolc gyermeket szült, közülük egy kisgyermekként meghalt, hetet felneveltek és tanítottak. A legidősebb Gyurka bátyám tanítóképzőbe járt Debrecenbe, de az első világháborúban, mielőtt végzett volna, beállt a székely hadosztályba, s nem fejezte be tanulmányait. Egész életében kis hivatalok volt. Paraszt lányt vett feleségül és Beregben, Gulácson kiterjedt rokonsága vette körül. Édesapám második gyermekként az akkor induló közigazgatási egyetemre iratkozott be, s szerzett az elsők között diplomát. Béla bátyám jogot, majd latint és történelmet tanult Debrecenben és levéltáros lett, majd élete végén tanított. Zoli bátyám, Sári néném, Pöszi néném szintén tanítói diplomát szereztek Debrecenben. Miklós bátyám Budapesten szabadbölcsest volt, főleg filozófiát hallgatott. Mivel tanári képesítést nem szerzett egész életében nehezen boldogult. Könyvtárosként ment nyugdíjba. A Szabó család 1945 után szétszóródott. A legidősebb testvér Fehérgyarmaton maradt, míg a többiek házasságuk vagy elnyert állásuk révén Debrecenben, Biharban, Zalában, Pécsen, Baján, Budapesten, e térségben néha vándorolva élte le életét. Mindnyájan tanították gyermekeiket.

Anyai nagyapám Kávássy József fiatalságát az első világháború előtti hosszas katonaság eléggé megnehezítette. Kardos Mária nagyanyám nem dolgozott, hanem gyermekeit nevelte. Kilenc gyermeke közül nyolcan érték meg a felnőtt kort. Nagyapám, aki állandóan vándorolt a magasabb és jobb javadalom reményében Szatmár, Bereg, Bihar térségében, sőt Budapesten is, öreg korára nyugdíjasként Nagyváradon telepedett le. Gyermekei úgyszólván mind más faluban születtek. Diplomát egyikük sem szerzett csak utólag, felnőtt fejjel, de polgári iskolát, vagy gimnáziumot valamennyien. A lányok fiatalon férjhez mentek. Férjeik középosztálybeli hivatalnokok, magán tisztviselők voltak: orvos, jegyző, gimnáziumi igazgató, vagyonos kereskedő, banktisztviselő, járásbíró, cukrász (volt, aki özvegyként újra férjhez ment), egyik fiú – Józsi bátyám – mielőtt pappá szentelték volna, kiugrott félvén a bejövő oroszoktól, Gyurka bátyám, a legfiatalabb kereskedőként kezdte, de a szocializmusban számtalan helyen dolgozott.

Édesapám családja

név	György	László	Béla	Zoltán	Sára	Júlia	Miklós
foglalkozás	tisztviselő	tisztviselő	levéltáros	tanító	tanítónő	tanítónő	könyvtáros
hzt.családja	paraszt	tanító	paraszt	paraszt	katonatiszt	tisztviselő	tanár
foglalkozása	htb	htb	tanítónő	htb	katonatiszt	ügyvéd	tanárnő
lakóhelye	F.gyarmat	F.gyarmat	Z.egerszeg	Furta	Baja	Pécs	Budapest

Egy középosztálybeli kisgyermek ...

Édesanyám családja

Erzsébet	Mária	József	Júlia	Róza	Magda	György	Klára
htb	htb	tisztviselő	htb	htb	bíró	nőtlen	tisztviselő
tanító	paraszt;tisztv.	iparos	kereskedő	tanító	katonatiszt		iparos
tanító	orv; jegyző	tisztviselő	ker; birt.	tisztviselő	bíró		cukrász
Pocsaj	Matolcs	Szombathely	Fgyarmat	F.gyarmat	F.gyarmat	F.gyarm	Nagyvárad

A család úgymond leginkább Szatmárhoz, s itt Szamosszeghez és Fehérgyarmathoz kötődik. Nagyszüleimet az itt *művelt középosztálynak* nevezett réteg, amin elsősorban papokat, tanítókat és hivatal viselőket kell értenünk, mondhatnám azt, hogy Csonka Szatmár-Bereg megye szerte meglehetősen ismerte és tisztelte. Anyai nagyanyám testvére Kardos Eszter pedig Fehérgyarmat egyik legvagyonosabb hentes mesterének a felesége volt, maga pedig a vele egy kasszára dolgozó Polgári Vendéglő tulajdonosa szintén tekintély volt a gyarmati társadalomban, az iparos körökben. Szegényebb sorsú húgának, nagyanyámnak sorra magához vette eladósorban lévő lányait és jól kiházasította (orvos, jegyző, kereskedő, ügyvéd, banktisztviselő) őket. *A helyi és környékbeli középosztály iparos-kereskedő-hivatalnok-tanító rétegének szilárd részévé váltak szüleim mindkét részről.*

foglalkozás	
őstermelő	2047
iparos	1531
kereskedő	419
közlekedési alkalmazott	97
közforgalmi alkalmazott	341
Napszámos	333
Nyugdíjas	184
Házicseléd	17
Egyéb	107
Összesen	5076

Családi iratokkal is alátámaszthatóan, a visszaemlékezések lényegét tekintve ez a kép alakulhat ki a tárgyhoz történészként közeledő kutatóban középosztálybeli famíliánkról, így az e közegeben általam megismert kultúráról is. Csakhog – s itt lép be az a tényező, amely a személyes történelem, s az ilyen jellegű kutatások kétségtelen előnye – ez korántsem igaz. Ettől eléggé eltér a valóság, még ha a keret adott is. Az eltérés pedig édesapám személyiségének, egyéniségének, műveltségének tudható be.

Édesapám

Édesapám debreceni és szentesi diákoskodása után a Közgazdasági Egyetemre iratkozott be. Ez önmagában is különös volt, mert erről az egyetemről ekkor még jóformán semmit nem tudtak. Végig a Tanítók Házában lakva igen szerény anyagi körülmények között kiemelkedő átlaggal végezte tanulmányait. Indexének aláírói között Teleki Pál, Fodor Ferenc, Györfly István, Czettler Jenő és más szellemi nagyságok szerepelnek. Diploma munkájának címét pontosan nem tudom, de a MÁV-kal foglalkozott elsősorban abból a szempontból, hogy az állam miért nem jó gazda, hol folynak el feleslegesen a pénzek. Később a szocializmus idején többször emlegette nekünk ezt, magyarázva az egyes új intézkedések, megoldások tarthatatlanságát, az állam kezén pusztulásra jutott javak, intézmények be nem vallott csődjének okait. Jó közigazda lett belőle. Ám szívből soha sem szerette szakmáját. Az irodalom és a történelem érdekelte. Ha a politika felé fordult, akkor irányadói, mércéi Németh László, Szekfű Gyula, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Sinka István, Veres Péter, Illyés Gyula, s általában a népi írók, eszményképei Bethlen, Széchenyi, Deák voltak. A Válasz körül csoportosulók nyomába szegődött, velük vitatkozott, úgy hogy melléjük állt. Hozzáteszem a politizálás nála sohasem volt valóságos. Barátaival vitatkozott, később nekünk fiainak magyarázott. Belépett ugyan a Paraszt Pártba, de ott semmi funkciót nem vállalt. Csak véleménye volt. Jellemző, hogy mikor először nagyobb összeghez jutott első dolga volt, hogy megvegye a Hóman-Szekfűt, a Magyar föld – Magyar fajt, a Magyarság néprajzát, s az Egyetemi Nyomda egyéb nagy összefoglaló kiadványait. Otthon könyveit is ebből a körből válogatta össze, s előttünk is ezek a könyvek testesítették meg az irodalmat. Előbb, mint megbecsülendő és érinthetetlen házbeli kincseket (nem téphető, firkálható stb.), majd mint a legtermészetesebb használati tárgyat. Nálunk az olvasó ember szent volt: azt csak a legritkább esetben zavarhatta valaki. 1956-ban megtalált káderlapján ennyi állt: *Jóindulatú kispolgár*. Legénykori barátai között a fehérgyarmati banktisztviselő kollegái, gyógyszerész, orvos, pap, tanító, közhivatalnok egyaránt fellelhető, sok közöttük a zsidó származású. A gondolkodó embereket kereste. Pályája igazi indulása – közigazda lévén – a csóddal jellemezhető. A bank, ahol dolgozott a gazdasági válságban tönkrement. Ekkor egyedül egy kerékpár, majd egy 125-ös Jawa motor társaságában új pénzüintézet szervezésébe fogott. Róla még a rokonság is így beszélt: *Szabó Laci, ja! Aki a bukott bankban dolgozik*. Az új pénzüintézet megszervezése hosszas apró munkával sikerült, s a Közjóléti Szövetkezet olcsó hitelt nyújtó, szegény parasztokat, iparosokat segítő, szociális jellegű vállalkozássá alakult. Amikor Erdély visszatért pályázatot nyújtott be az ekkor Szatmárnémetibe települt központ egy állására, ahol is ezen érdemei elismeréseként cégvezető lett. Pünkösdi királyság volt. Csakhamar Mátészalkán,

majd Debrecenben találta magát beosztott, jó munkaezőnek számító banktisztviselőként. Ambíciója volt, hogy három fiú gyermekét az édesanyjuk nevelje és feleségét nem engedte, hogy bárhol is állást vállaljon. Nevelje a gyermekeket. Ő maga még a pályája csúcán is visszautasított minden olyan lehetőséget, ami családjától elszakította volna. Ám gondolkodás nélkül revizori állásba kérte magát a MNB-nál, csakhogy ne kelljen párttaggyűléseken, szakszervezeti és egyéb értekezleteken részt vennie. A revizorság ugyanis ekkor egész heti (hétfőtől szombatig) távollétet jelentett.

Mit jelentett nekünk gyermekeknek mindez: édesanyánk állandó gondoskodását, szóbeli meséit, elolvasott könyveinek megbeszélését, Petőfi, Arany, Tompa, Benedek Elek, Sebők Zsigmond, Donászy Ferenc, Gárdonyi, Verne, Mark Twain, Cooper és mások korai ismeretét. Amikor pl. a János vitézt ötödikben (már Debrecenben) tanultuk, jóformán könyv nélkül fűjtük. Hasonlóan a Toldit is. A zene iránti érdeklődést, amelybe bele fértek a népdalok, magyar nóták, operett és egyéb műdalok, könnyű klasszikusok, mozi filmek dalai (édesanyám jól gitározott). Majd később édesapám könyvtárának olvasása (a Válasz számain harmadik-negyedik osztályos koromban átrágtam magamat, s édesapám segítségével sok mindent értettem belőle és arra is határozottan emlékezem, hogy Pilinszky „Francia fogoly” című verse nagyon megrázott). Tudom azt is, hogy negyedik osztályos koromban a tanév elején olvastam el Vernétől a „Várkastély a Kárpátokban” című könyvét és ez már nem az első Verne könyv volt. Nyilván édesapámmal való beszélgetéseink segítettek megérteni a nehéz dolgokat is. Ő ugyanígy érdeklődött napi viselt dolgaink iránt. Szüleinkkel mindent bizalmasan megbeszélünk, úgymond számonkérés soha nem volt. Magunktól és természetesen nyilatkoztunk meg. Ötleteket adtak játékainkhoz is. Édesapám megtanított a rongyablda, a bige, fűzfasíp és más nagy gyermektudományok készítésének fortélyaira. Sor került mindazon látványosságok megbeszélésére is, amit végigéltünk, láttunk, tapasztaltunk. Ez utóbbi pedig azt jelentette, s ezt most szeretném kiemelni, hogy *minden amit társaimmal együtt átélünk nekünk mást is jelentett. Folytatódott odahaza, beállt egy bizonyos értékrendbe, míg legtöbbjűknél az átélt pillanattal el is repült.*

Magamról – a kisfiúról

1939. szeptember 27-én Mátészalkán a kórházban születtem, de életem első 11–12 évét Fehérgyarmaton éltem le. Közvetlenül a református templom, illetve a paplakkal szomszédos házban laktunk a Kossuth téren, amely egyben piac és vásártér is volt. Keddenként heti piac, évente hat országos kirakodó- és állatvására volt Fehérgyarmatnak. A református templom és a piac térségében, illetve a Fő utcán a katolikus templomig zajlott a falu úgymond városias élete. Ennek úgyszólván a közepében éltünk. Szolgálati lakásunk volt édesapám révén, s a hatalmas udvar hátsó részében volt a Közjóléti Szövetkezet kosárfonó üzeme, ahol eléggé sokan dolgoztak egy nagy csarnokban, később ide költözött az asztalos részleg. Mindkettőt időközben átalakították Ktsz-té. Negyedik voltam, amikor államosították az iskolákat. Ennek hangulatát, helybeli fogadtatását már módomban volt életre szólóan megtapasztalni, már csak azért is, mert Csathó tanító úr, aki református kántortanító is volt éppen ekkor, negyedikben volt a tanítóm. Őt több évtizedes szolgálat után –

annak dacára, hogy mezei jogászként ekkor szerzett doktorátust – kénytelen volt elhagyni Gyarmatot, mert a kántorsággal nem akart felhagyni. A búcsú istentiszteleten, amikor megcsókolta az Úrasztalát az egész templom zokogott. A falu napokig forrongott. Jól emlékezem a pártok, s azok szervezetei (SZIT, EPOSZ) kivonulásaira, stráfszekérből pódiummá átalakított emelvényről való szónoklások hangulatára. Nem hagytunk ki semmit.

Én és testvéreim, akik ekkor még kicsik voltak, az utcán nőttünk fel, baráti körünk a piactériekből verbuválódott: volt közöttük minden rendű és rangú gyermek. Legjobb cimborám Tóth Károly a Jékelyi-féle cselédlakásokban lakott, de a fényképész fia, a református pap lánya, az egyik szabó mester két fia, a harangozó népes famíliája, több paraszt gyermek, köztük újföldesek és régi birtokosok egyaránt, később a kulákká nyilvánított Apáti, Gacsályi, Kalydi, Varró gyermekek, a rendőr fia s mások mind kebel barátaim voltak. Ők hozzánk s én hozzájuk bejáratosak voltunk, sülvé-főve együtt kóboroltunk a határban. Szüleim soha nem mondták, hogy ezzel vagy azzal ne barátkozzam. Természetesnek vettük, hogy ha valahová beállítottunk és ott fát aprítottak vagy paszulyt csépeltek, pakoltak, disznót etettek, szilvát, hulló almát szedtek, akkor azonnal beálltunk a sorba és segítettünk. Igazi, gond nélküli gyermek társaságom volt. Ez a falusi paraszt-iparos-cseléd származású gyermek társaság természetes közeg volt és mindazokat a játékokat, gyermek munkákat, szórakozási és ünnepi alkalmakat, amelyet a falu nyújtott magam is gyakoroltam: a kubik gödörben való fürdés, a gombozás, madárfészek szedés, gyümölcslopás, a játékok készítése (ostorfonás, karikázás, fűzfasíp készítés), váz alatt biciklizés, kenderázástakor a megkerült halak kézzel fogása, csapatos húsvéti locsolkodás, karácsonyi kántálás és sorolhatnám. Azaz természetesen nőtem bele a falu szokásvilágába, gyermeki közösségébe, anélkül, hogy én érzékelttem volna, vagy inkább különösebben feltűnt volna, hogy helyzetem kissé más, mint a nem középosztályhoz tartozó gyermeké.

Azt láttam, hogy szobánk padlós és szőnyeg is borítja, míg némelyik barátomnál földes szoba volt. Mi is ettük azokat az ételeket, amiket ők, de barátaim nem mindent, amit mi (pl. sütemények, befőtt). Számomra a barátaim családjában végzett munka (apró segítség) nem volt terhes kötelesség, erőt próbáló feladat, míg nekik igen, mert rendszeresen végezniük kellett. Én az otthon rám mért kötelességet éreztem annak (ivóvíz hordása a távoli kútról, gerjesztő vágás otthon, boltba menetel, tej elhozása esténként, takarítás). Egyáltalán nem tudatosult bennem társadalmi helyzetem, csak éltem a gyermekek életét, s itt nem igen számítottak az esetleges előjogok. Mielőtt ezt felismerhettem volna, már véget érték fehérgyarmati éveim. A falusi gyermekközösség életét megéltem, elsajátítottam, bizonyos játékok, dalok, szövegek ma is élnek emlékezetemben, s hogy a néprajz szakmám is lett, utólag méginkább tudatosultak bennem, mintegy részleteiben is felelevenedtek. Gyermekkorom műveltségéhez ez a szokás és munka világ, csakúgy mint a falusi iskola és egyház tanításai is hozzá tartoztak. Hogy erről hű képet adjak, ahhoz lényegében meg kellene írnom klasszikus néprajzi módszerrel (jelezvén a társadalmi szintet is) Fehérgyarmat gyermekéletét, gyermekjátékát, szokásvilágát. Ez most nem feladatunk. Amiről most szólok az az úgynevezett *népi kultúrán túli*, illetve azzal szorososan érintkező, itt-ott e fogalom körbe is beletartozó és a hagyományos paraszti, falusi kultúrát mégis kívülről erő úgynevezett *polgári kulturális hatás*. A kor és e vidék falujára eljutó u.n. polgári kultúra.

Szabálytalan konklúzió

A mellékletben is felvázolt, természetesen tovább finomítható képet, mint megélt és valóságos tapasztalatot őriztem meg. Így raktározódott el tudatomban, s határozta meg egyfelől későbbi gondolkodásomat, kulturális érdeklődésemet, szolgált alapul ismeretanyagként még tudományos pályámon is. Ugyanezt a velemkorúak, iskola- és osztálytársaim, az egy falurészen lakó gyermekcsereg vagy, ahogyan neveztük *banda* többi tagjai is átélték. A 6–12 éves gyermekek mindenütt 5–8–10 fős csapatokat alkotnak, s közösen járnak mindenhová, azonosak élményeik. Később, ha évtizedek múlva újra összekerülnek, felidézik ezeket az eseményeket, de természetesen nem azonos módon. Ki-ki ugyanis egyénileg másként éli át az eseményeket, mást tart fontosnak, mást jegyez meg belőle. Engem családi környezetem és szüleim értelmiségi volta segített abban, hogy már akkor másként értelmezsem a történeteket, mint a banda más tagjai. Ugyanazok a közösen átélt események más-más családi kultúrába illeszkedtek bele, s később nemcsak másként éltek tovább vagy hullottak ki az emlékezetből, de egészen más volt a hatásuk is. A kulturális kínálat – ha elemezni kezdenénk – igencsak vegyes és egyáltalán nem magas színvonalú volt. Ha csak az ekkor rögződött zenei anyagot tekintem az a gyermek játékokról, népdaloktól a magyar nótán át az operettig, egy-két operaslágerig, filmek terjesztette slágerekig, kuplékig, egyaránt fellelhető volt, s még nem szóltunk a templomi énekekről, zsoltárokrol, iskolában tanult dalokról. A családban igen erős volt a magyar nóta és a korabeli operett dalok szeretete, illetve komoly zeneként az egyházi énekek, zsoltárok világa. Mindezt a családunk, rokonságunk nő tagjai képviselték, tartották életben. A családi kultúra másik kiemelendő jellemzőjének az irodalmi érdeklődést, a könyvszeretetet tartom. Amíg a család nő tagjai, közöttük elsősorban édesanyám már korunknál fogva is a mesék és a színvonalas ifjúsági irodalmat szerettették meg velünk, szoktattak rá ezek olvasására, addig kissé később édesapám és főként a Szabó család férfi tagjai a magyar és világirodalom színe-javát: Jókai, Mikszáth, Móricz, Petőfi, Arany, Ady és a népi írók hosszú sora, illetve Verne, Cooper, Dumas, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Dickens, Mark Twain, Jack London házi szerzőknek számítottak. Fehérgyarmaton még természetesen csak ezek egy része jutott el közvetlenül hozzám, mint legidősebbhez, de a téli estéken vagy vendégségek alkalmával, buzgó hallgatói voltunk beszédjüknek, vitáinknak, úgymond *hallgattuk a szót*. Sok minden ránk vagy rám ragadt, s alig vártam, hogy egy-egy könyvet tőlük kézbe vehessek, megküzdhessek szövegével. Ez eszmei, erkölcsi irányát is megszabta gondolataimnak, s mikor már rányílt szemem a világra, túl a kisgyermekkoron, egészen másként láttam a világot, mint korabeli társaim. A kínálat mondom vegyes volt, s hasonló helyzetű gyermekeknek egészen más út is nyílt ugyan erről az alapról, ugyan ebből a környezetből.

A „kisvárosi” értelmiség kultúrája igen vegyes. Összetett és mégis egyszerű. A zart paraszti kultúra megélésének, továbbadásának szigorúbb szabályai voltak. A hagyomány erősen kötötte a közösség tagjait, amíg a paraszti társadalmat szét nem verték, tudatosan fel nem bomlasztották, s futásra nem készítették azt a réteget, amelyik ezt jellegzetesen képviselte, magas szinten megtestesítette: a kisbirtokos parasztságot (kulák). *Az értelmiség kultúrája is jellegzetes volt, de azt nem a hagyományok, hanem a sokkal lazább*

kötéléket jelentő konvenciók kötötték össze, amely sebezhetőbb volt és azonnal széthullott, mihelyt viharosabb szelek kezdtek fújni. Ők is futásra kényszerültek, más kis városokba vagy nagyobb helyekre költöztek és igyekeztek eltűnni a szem elől. Az új helyen elrejtezni akartak, nem egymással találkozni. Ezért a konvenciók által összetartott társasági élet, mint polgári jellegű kulturális megnyilatkozás semmivé foszlott, alig maradt nyoma. A szétszóródó parasztság, nem társasági, hanem közösségi életének egy darabját vitte magával új lakóhelyére, ahol új közösségi élet ugyan nem támadt belőle, de érték és tartás igen. Ezért mertem leírni vagy két évtizede a magyar társadalom jellegét feszegetve, hogy társadalmunk elparasztosodásának korszakát éljük, s ez a titka annak, hogy minden hibája ellenére még működőképes a magyar társadalom.⁶ Tovább él a munkaerőkölcsben megtestesült paraszti lényeg. A vidéki polgári élet sok érték képződésére adott lehetőséget és egyes családokban, egyedekben termett is valós érték belőle, de mert közösségi léte nem jutott el a törvényre vált közösségi hagyományokig, csak annak látszatáig a laza szerkezetű konvencióig csak egyéni és nem társadalmi értékű teljesítményeire emlékezhetünk.

Felhasznált irodalom

- Borovszky Samu (szerk.):* é.n. Szatmár vármegye és Szatmár-Németi. Budapest
Dankó Imre: Fehérgyarmat etnokulturális képe. in: Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére. (szerk: Ujváry Z.). Debrecen, 1999. 191–201. p.
- Dobos László (szerk.):* Szatmár-Beregi Kalendárium az 1947. évre. Mátészalka, 1947.
 Szatmár-Beregi Kalendárium az 1948. szökő évre. Mátészalka, 1948.
- Dömjén Miklós (szerk.):* é.n. Szatmár és Bereg vármegyék fejlődés és kortörténete (Trianon után). Budapest
- Fábián Sándor dr. (szerk.):* Szatmár, Ugocsa és Bereg k.e.e. vármegyék (1924–1938). Bp., 1939.
- Fényes Elek:* Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1852.
- Kálnási Árpád:* A fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Debrecen, 1984.
- Mező András (szerk.):* Szamosközi tanulmányok. Fehérgyarmat, 1988.
- Molnár András (szerk.):* Levéltáros elődeink. Degré Alajos és Szabó Béla munkássága. Zalaegerszeg, 2006.
- Szabó László:* A parasztság mai jellemvonásai. in: Az agrár életmód változása. Néprajzi változásvizsgálatok. (szerk: Juhász A.). Szeged, 1985. 24–41. p.

6 Szabó László, 1985. 39. p.

- Szabó László: Mátészalka társadalma. in: Mátészalka néprajza (szerk: Ujváry Z.) Debrecen, 1992. 219–246. p.
- Szabó László: Törzsökösök és bevándorlók egy kisváros példáján (Mátészalka a XX. században. in: Rendi társadalom-polgári társadalom. 4. köt. Mezőváros – kisváros (szerk: Mikó Zs.). Debrecen, 1995. 481–487. p.
- Ujváry Zoltán (szerk.): Mátészalka története. Debrecen, 1992.
Mátészalka néprajza. Debrecen, 1992.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2001.

Függelék

Fehérgyarmat jól el volt látva mindennel, ami egy kisvárosban a két világháború között és után szükséges volt a tisztas polgári élethez. Volt mozija a Kaszinóban, amely színház teremként is szolgált. Itt műkedvelő előadások, iskolai és egyesületi rendezvények mellett viszonylag gyakran vándor színtársulatok társulatok is felléptek, de egyéb látványosságok számára is rendelkezésre álltak: a *Csodapók*, *Fann a csodálatos*, a *Liliputi Színház*, artisták. Mi a református templom mellett a piactéren laktunk, s heti- és nagyvásárkor megcsodálhattuk a piactéren gyakran fellépő kintornászokat, bűvészeket. Egyik produkcióra jól emlékszem: *Maya a csontnélküli*. Kis vékonypéNZű rózsaszínű trikóban többször is fellépő 14-16 éves lánykára, aki egy kigurított rongyszőnyegen bukfencezett, szaltókat dobált, kézen állt és nagy számát azzal zárta, hogy saját lába között áthajolva fogával felvett egy szál vörös szekfűt, majd mikor az apja azt kiáltotta Hepp!, egy szaltóval talpra állt. Ezután tányérozott. A *Csodapók* és *Fann* a Kaszinóban lépett fel. Vizenyős kékszemű, hosszú göndör hajú nő volt papírmásé testtel, szőrös és állandóan mozgó, remegő póklábakkal, kötélből font háló közepén és jósolt. Megmondta kinek mi van a zsebében: pénztáca, dózni, gyufa, bicska, fénykép stb. A nagylányok jósoltattak vele: ki lesz a férjük, hány gyermekük lesz; a legények: gazdag vagy szegény lesz, szerencsés választottjuk, s egyebek. Jókat nevettek rajta. *Fann a csodálatos*, miután kibűvészkedte magát, a fejét véresen levágták egy jókora bárdal hatalmas húsvágó tőken és eltemették. A lepecsételt koporsót bezárták egy szobába, amit szintén lepecsételtek. A „feltámadásra” dupla jegyet kellett váltani. Ez utóbbit sajnos már nem láttam. Mások szerint állítólag a Tóth vendéglő egy szobájában lakott és három egész napon át ivott. Ezt rebesgették róla. Azért ragadt meg bennem ennyire *Fann*, mert jelentkezni lehetett hirdetésre. Az állomástól Kisgyarmat végéig egy szögletes hirdetőoszlop belsejében kellett végig sétálni és kiabálni, hogy „Megjött *Fann*, a csodálatos! Csak három napig a Kaszinóban!” és még a jegyárak és az előadás időpontja. A hirdetőoszlop alján kis csengők, kolompok voltak. Rá volt négy oldalra festve *Fann*, egy kecskeszakállas, cilinderes frakkos alak. Egyikre fej nélkül. A feje egy kosárban vértett. Sajnos én kicsi lévén nem vihettem a hirdetést, de végig szaladgáltuk mellette Gyarmatot egész hosszában nem is egyszer.

Gyakoribb volt azonban a *ringispil*. Néha még hetivásáron is jött. Erre akkor két cső tengeriért vagy egy pár tojásért lehetett felszállni, vagy azért, ha toltuk. Tíz tolás után egyszer felülhettünk. Azért, hogy tolhassuk, verekedtünk is. A nagyobbak félre lökték a kicsiket. Küzdeni kellett a helyért. Sokat esett a szememben a ringispiles, amikor megtudtam, hogy Kisar egyik Gyarmat felé eső legszélső házában lakik. Láttam is az ott álló alkotmányt, meg a cirkuszos kocsit az udvaron, azaz a ház körül, mert kerítésük nem volt. Emiatt, hogy megbizonyosodjunk róla képesek voltunk a kb. nyolc kilométerre levő szomszéd faluba átmenni. A ringispilt az ember indította harsány trombita szóval és az asszony dobolt egy nagydobon. Először valami lassúbb számot, amire nem emlékezem pontosan, de azt hiszem a „Hullámozó Balaton tetején...” volt. Később már gyorsabbat játszott: „Fa kanál, favilla, fatányér...” A végén „Ég a kunyhó, ropog a nád...” Ezt egyre gyorsabb ütemben. A végén már szaladtunk. Amikor leütötte az asszony a zenét a cintányérral, azonnal felugrottunk a rúdra, amit magunk előtt toltunk és míg meg nem állt vagy kétszer fordultunk vele. Volt *céllövöldéje* is, de azt mi kicsik csak messziről lestük. Itt a legények lövöldöztek, egymással versengve, aki lánnyal volt az papír virágot igyekezett lőni. A lány büszkén viselte.

Gyakran vertek sátrat az Újiskola melletti üres telken a *cirkuszosok* is. Volt egészen egyszerű is: körbe csak karókat vertek le és azt ponyvával kerítették körül úgy jó két-két és fél méter magasan. Teteje nem volt. A nézők álltak vagy a földön kucorogtak. Ha szerencsénk volt, akkor bebújtunk a ponyva alatt és hátul meghúztuk magunkat. Itt egyszerűbb számok voltak, bohóc jelenetek, artista és ugró számok, bűvészek, zsonglőrök, egy-két lovas produkció, idomított kutyák. Igen szerény ruhák. De élő zene volt, dob és trombita vagy más fúvós hangszerek. Két-négy ember. De jól szórakoztunk. Pl. egyik jelenet az volt, hogy behoztak egy asztalt, három széket mellé, tányérok, evőeszközöket. Amíg felállították elborult jó párszor, vagy lapjával rakták le az asztalt, közben veszekedtek, lökdösték egymást, pofozkodtak. A haját emelgető kockás kabátos, piros orrú bohóc mindig félreértette a meszelt képűt, meg a pödrött bajszú istálló mestert. Na mikor elkészültek, az istálló mester felvette a rendelést. Itt lehetetlen ételnevek, ételek szerepeltek: lófejből halászlé, lekváros pacal, mézes csikószelet reszelt tormával. Majd hozta az ételt tányéron, mint egy elegáns pincér. Ez újabb ügyetlenkedésekre adott lehetőséget, olyan fél zsonglőr jelenetekre a tányérok, villákkal. Az istálló mester szóval tartotta a piros orrú, annak meg a villára tűzött, késre szúrt falatjait, amíg figyelt, a meszelt képű mindig lelopta vagy kikapta a tányérből a feldarabolt hús és rezzentelen arccal sunyin megette. Vékony gumiszalag volt a húsról kötve és mikor letette az asztalra és megfordult, eltűnt a hús a tányérról. A pohár vízzel, kannával is sokáig eljátszottak, lelocsolták egymást, a zsebébe, cipőjébe töltötték az italt. Majd megszakadtunk a röhögéstől. Bekiabálások, kiszólások voltak, Remekül szórakozott mindenki. Egy másik társulatban a fehér, bohóc neve Sámuel volt és csak arra emlékszem, hogy a piros orrú mindig csodálva az okosságát ezt mondta: „Sámueell! Én téged bámúéell!”. Volt nagy röhögés. A legjobb az volt, amikor szintén enni készültek és az okos bohóc találókérdés formájában szedte elő a terítéket. Hátra tette a kezét és kérdezte: Kanáld ki mi fan a kesszembe? A piros orrú sohase találta el. A kanál helyett kést mondott, a villa helyett tányért és így tovább. Villám gyorsan mont

meg nekem mi fan a kesszembe? Kééésedelem nélkül mondd meg... A legjobb ez volt: Tány-értekelne mi fan a kesszembe? A jelenet azzal végződött, hogy azt mondja a piros orrú: Attyál mészet! Erre a fehér képű megiszik egy pohár vizet és a szemibe fújja: Pfü! Mindenki a hasát fogta. Voltak ének számok is gitárral kísérvé. Egyik idomár egy szerencsétlen lovat vezetgetett, ami nagy sokára letérdelt, lefeküdt, ő meg végig dobta magát az élő kanapén. Az elegánsabb cirkuszok nem előttünk, hanem a *Járásbírótság* előtt, a *Jókút* vagy *Kerekeskút* mellett tanyáztak. Ezeknek magas tetejük is volt és légtornászok is felléptek. Láttam párat illet is, de ez drága volt és hosszú volt; mármint egy gyereknek. Egyik szenzáció az ágyúból kilőtt ember volt. Csillogó ezüstös, testhez tapadó ruhában ért földet, majd tornamutatványokat adott elő. Inkább a vadállatok érdekelték bennünket, de azt megleshettük a ketrecben ingyen is, mikor ettették őket.

Úgyan itt vert tanyát két hétre a *Halálkatlan*. Óriási esemény volt. Nagy plakátokat ragasztottak ki a faluban több helyre is. A halálkatlan egy henger alakú, belül sima falú, fából készült építmény volt. Magasságát nem tudom megítélni. Nagyon mélynek tűnt. Később Debrecenben mikor illet ott is láttam, már sokkal kisebbnek. Vagy nagyobb volt tényleg a gyarmati vagy pedig én nőttem meg és más volt a perspektíva. Felül körben hajoltak be a nézők, ahová széles csigalépcsőn jutottunk fel. A porond aljára homok vagy fűrészpör volt szórva, nem tudom már. A produkció az volt, hogy egy kis hozzátámasztott deszkán a motor felfutott egy magassáig, majd egyre fokozódó sebességgel körbe-körbe száguldott, spirálisan le, fel. Az egész építmény rengett. Az alattunk száguldó motor szele megcsapott bennünket. Aztán lassult és újra visszament a motor a földre, nagyot farolva állt meg. Egy nő is felült hátulra, aztán menet közben egy fekete kendőt kötött a motoros fejére és így köröztek. Kb. 5–6, de lehet, hogy 10 perces produkció volt. Aztán mások jöttek be. A nagy német márkájú motorok szemlére voltak kitéve, mindenki azt bámulta. Volt egy gépész-lakatos Gyarmaton, Abroncsos János. Az öcsémmel járt a fia egy osztályba. Szegény meghalt. Isten büntetésének tartották ezt, ugyanis Abroncsos Jancsi nagyapja 19-ben fő kommunista lett volna. Haláláig nem heverte ki, amit a románoktól kapott: szétverték gumibottal a talpát. Ezért a fia, a gépész-lakatos Abroncsos, mikor a ruszkek bejöttek olyan kommunista lett, mint a „vörös posztó”, mondogatták. A fiát sem engedte vallás órára járni, meg még nem tudom, hogy mit csinált. Ezért vette el Isten a kisfiát. Nem tudom mi volt, de annyit mondhatok, hogy határozottan emlékezem, hogy Abroncsos bácsi szocdem volt: a kalapácsos ember volt a kabátja hajtókáján.⁷ Többször is láttam jelvényét. Műhelye egyik rokonunk szomszédságában volt a katolikus templomtól nem messze. Neki volt egy segéde, aki a halálkatlanosoknak segített a motorjaik rendbentartásában, addig, amíg Gyarmaton voltak. Ismertük is jól, mert jártunk Abroncsosékhoz, ahol a kimustrált traktorokon játszogattunk. Ő kegyeibe fogadott bennünket és magyarázott, megmutogatta a motorokat, miegymás. De aztán úgy feszített, mint egy cső tengeri a zsákban. Híres ember lett a Halálkatlan miatt. A páratlan látványosság elvonulta után már keringtek is a rémhírek: Naményban vagy Tarpán lezuhant a motoros, mert egy haragosa tejet csurgatott a halálkatlan falára és az megcsúszott, lezuhant, szörnyethaltak...

⁷ Több egykorú forrás és más adatok szerint is a SzDP egyik vezetője az apja és ő is. Fábian Gy., 1947. - Mező András, 1988. 144. p.

Jártunk *moziba* is. Amire emlékezem: Mágnás Miska, Díszmagyar, Dankó Pista, Tűz, Valahol Európában magyar filmekre. A Kővirág, Aranykulcsocska orosz mesefilmek voltak. Láttam valami cowboy filmet is. Háborús ruszki filmek is mentek már ekkor. Párat ezekből is láttam. De a Sztrogoff Mihály is ment, nem tudom, hogy milyen film volt. Ezt kétszer is láttam, mert Matolcson is vetítették keskeny filmes moziban. Ott a földön ültünk, a felnőttek meg lócákon. Rengeteg bolha volt.

Jöttek *vándor színi társulatok* is és ilyenkor „szerep” volt. Így mondtuk. Láttam a János vitézt, a Mária főhadnagyot, a Megfagyott gyermeket, de lehet, hogy többet is. A megfagyott gyermekben a mennybe jutott kisfiú hintalovon, huszár ruhában száguldott a hóesésben (papirokat vagy vattát szórtak felülről) és azt énekelte, hogy „Hopple hej! Hopple hó! Vágtassál szép hinataló! Hoppla hó! Hoppla hej! Piroskához menjünk el!” Édesapám azt mondta, hogy a János vitézt neves debreceni színészek játszották. Többek között: Rajz János és Selmeczi Mihály. Selmeczi Misi bácsit már Debrecenben Miska pincéreként később még láttam a Csárdás királynőben.

Emlékezetes maradt a számomra az *Égig érő fa* előadása Gyarmaton. Ezt a mozi színpadán a katolikus iskolások játszották. Szövegét Juhász Géza későbbi professzorom és zenéjét Szabó Emil zongoraművész, későbbi összhangzattan tanárom szerezte. A zene nagyszerűen válogatott népdalok füzére volt. Ezt a darabot szinte minden faluban előadták a Tiszántúlon későbbi ismereteim szerint. Debrecenben a Csokonai Színházban is diákok játszották és tudom, hogy Cickom, a gonosz manó Balogh Tamás volt. (Ma a Csokonai Színház művésze). Gyarmaton pedig nem kisebb valaki, mint Duchnovszky Pityu az unokatestvérem. Mikor Debrecenben már zenedébe jártunk, akkor derült ki, hogy a szolfézson megkövetelt népdalokat mind ismerem, mert benne voltak a darabban. Csak a szövegét tudtam másként, hisz azokat Juhász Géza igazította a darabhoz: pl. „Csikós vagyok az Alföldön nem gulyás”, „Cickom, Cickom bakarasnyi ember”, a „Kis kece lányom”, „Elvesztettem lányomat...” (eredetileg: „Szegény legény vagyok én...”), s így végződött: „Ma menyasszony, holnap asszony, hős a párja/ Sandri bojtár Fekete vár új királya...” Juhász Géza csuda büszke volt erre a művére. (Persze volt professzorom megfélemedezett arról, hogy van benne egy félnótás kocsis, aki tót ember és törli a magyart és azt eléggé Kátsa cigányosra vette. Nem tudom a Pártnál hogyan számolt el ezzel...?). Több más amatőr előadás is volt, amit felső tagozatosok vagy polgárisok adtak elő az iskolában. A jelenetek közül csak arra emlékszem, amikor juhásztól az aranyszörű bárányt kicsalja a királyné és a juhásznak nem szabad hazudni, mert Mátyás király fogadott a német császárral, hogy mindig igazat mond. Nyilván Móra Ferenc *Aranyszörű bárányának* szövegét tanulhatták meg. Aki a juhászt alakította és a botra tűzött kalapnak próbált meg hazudni (Mátyás helyett) volt a legjobb bige játékos a környéken. A legények ugyanis az iskola melletti üres telken, ahol a cirkus is tanyázott, minden este *bigéztek*, míg be nem sötétedett. A telek szélén volt egy öreg, jó erős bodzafa. Mi azon lógtunk és beláttuk az egész terepet. Nem zavartuk a játékot és biztonságban voltunk. A bige ugyanis veszélyes játék. Egyik osztálytársamnak – Szigetinek hívták – a fél szemét a bige verte ki. Nagyon ronda volt a szeme, szinte féltünk tőle. Mi is bigéztünk, de csak előttünk a piac téren. Az Újiskola mellé csak a nagyobbak mehettek és ugyancsak ők focizhattak vagy gombozhattak itt.

A látványosságok közé tartoztak az állandó *felvonulások*, *népünnepélyek*, *gyűlések*. A koalíciós időket éltük. Minden pártnak voltak rendezvényei. Ekkorra esett a centenárium is: 1848. Ezzel kapcsolatban is voltak előadások, szerepek, kivonulás. A nagy esemény mindig a hermánszegi fűvós zenekar volt. Kora reggel indultak az állomástól és gyalog jöttek el – állandóan muzsikálva – a református templomig. Mi mellettük szaladgáltunk, kísértük őket, nagyon élveztük. Az ekkor épülő parkban, a katolikus plébánia előtt volt felállítva a színpad. Ez eleinte nem volt egyéb, mint egy traktor vontatta, ilyen-olyan színű vászonnal letakart stráfkocsi. Később ide építették terméskőből a ma is meglévő állandó, négy bástyás színpadot, ahonnan szónokoltak az itt megfordult politikusok. Ekkor volt a VIT is. Jöttek vágott szemű és néger emberek is, akik érthetetlen nyelven szónokoltak, de táncot, miegymás is bemutattak. Ezek ingyen voltak és mi állandóan ott lógtunk. A legjobban a *tűzijátékra* emlékszem vissza. Ma igen komikus dolog ezt felidézni: sötétedés után óriási tüzet raktak szalmából. Egy jókora kazlat gyújtottak meg. Ezt a tüzet a nagy lányok, legények körül táncolták. Mikor kihunyt, néhány markos legény lapátokkal odament és a parázsló, kihunyo hamut a levegőbe hajigálta. Az parázslott, villogott szétszóródva a levegőben a sötét éjszakában. Mi el voltunk ragadtatva. Közben szólt a zene, daloltak, táncoltak. Igaz durrogás nem volt, de nem is került annyiba, mint egy mai. Falura ez is megfelelt.

Heteken át óriási izgalomban volt egész Gyarmat. Zsindelyezték, illetve a zsindelyt javították a református templom tornyán; megigazították a torony gombot is; áfeszették az óra számlapját. Mindezt két ember végezte. Hintaszerű deszkán ülve kötelen lelógva, lábbal a tetőtől arrébb-arrébb tolvá magukat cserélték ki a zsindelyeket. Híre ment, hogy amikor a torony gombot felteszik (le sem vették különben), akkor a mester tótágast fog állni, mert úgy szokta. Mi a szoba ablakból kikönyökölve is végig élvezhettük volna a nagy produkciót, de a tótágas mindenki nagy csalódására elmaradt.

A Levente pályán (így hívták a Penyigei út végén lévő focipályát) tartották a *majálisokat* is. Az egész mindig azzal kezdődött, hogy valamilyen banda muzsikált, a Kaszinótól indulva a nép kiment gyalog a pályára. Biztos volt beszéd is – ezeknek akkor sem voltunk híjával –, de ezt nem figyeltük. Ott tolongtunk a beszappanozott oszlop körül. Egy magas szál fenyő szépen le volt gyalulva és jól beszappanozva. A tetején virág koszorú és azon egy palack bor. A jelentkezőknek *mesztéláb* és *félmesztelen* ide kellett felmászni és leszedni, lehozni a koszorút és az üveget. Akinek sikerült az volt a győztes és azt a többiek etették-itatták egész nap. Olyan, hogy ne hozta volna le valaki sohasem fordult elő, de olyan sem, hogy egyből leszedték volna. Legalább 8–10 ember vallott szégyent, míg került egy győztes. Volt olyan, aki már három-négy fogás után visszacsúszott, de az volt a legizgalmasabb amikor már a leghegyében volt és a koszorút is fogta, ám leemelni nem tudta és nagy sebességgel huppant a földre. A *jónép*, ahogyan mondtuk hangosan biztatta, tanácsokat adtak, sőt fogadtak is egy-egy emberre. A *zsákba futás*, a *hátrafelé futás* vagy *curikkolás*, a *féllábas futóverseny* és az elmaradhatatlan *kövérek-soványak foci meccse* is nagy izgalmat keltett. Úgy látszik ezek országszerte a majálisok rendes részei lehettek, mert Tiszavárkonyban a hatvanas években valamennyi ilyet még élőben láthattam, fotózhattam. A spektakulumok közül kettőt azonban pár szóval külön is ismertetek.

Egyik a *mezítlábas kufferhordó verseny* (Debrecenben is volt ilyen *háztömb körüli mezítlábas kufferhordó bajnokság* néven). Nagyon jó szórakozás volt. A foci pályán körül (Gyarmaton salak nem volt) a partvonal mentén különböző nagyságú bőröndöket raktak le. Egyik üres volt, a másikat telepakolták téglával, némelyiket félig, harmadáig. Egymás mellett két bőröndöt helyeztek el és két versenyző rajtolt. A rajtnál felkapta a bőröndöt és rohant ész nélkül a következő bőröndig. Ott letette és felkapta a következőt és így tovább. Volt olyan nehéz közöttük, hogy majd megszakadt, a másikkal könnyedén futott. De nem tudta mi következik. Már-már úgy tűnt, hogy megnyeri a versenyt, de olyan súlyú jött, hogy alig tudott vánszorogni és a másik egy üres vagy könnyebb súlyú bőrönddel megelőzte. Senki sem tudta, hogy mi következik. A bőröndöket a következő menetben átcsérelgették úgy, hogy a benevezettek nem láthatták. Mindig a győztes jutott tovább. Biztatásban, röhögésben nem volt hiány.

A másik nagy szám a *lepényevő verseny* volt. Egy pódiumon (stráfkocsi) álltak a versenyzők. Jókora szilvalekváros lepények lógtak le egy kifeszített drótról mindenkinek a feje fölé. Két vagy három lepény jutott egynek. A testmagassághoz mérték a lelógó lepényt, azaz a feje búbjától mindenkinek egyforma távolságra volt akasztva. A versenyzők kezét hátra kötötték és a lelógó lepényt, amelyet egy dróton időnként megráztak, himbáltak szájjal be kellett falni. Egyik-másik lepénybe 5 Ft volt belesütve. Aki ráharapott azé volt. Ezen kívül azt nézték, hogy a jó kéttényérnyi lepény kinek fogyott el először. Az nyert. Több menetet is indítottak. A legröhejesebb az volt, amikor a játékmester egy szakajtó liszttel időnként végig ment és a versenyzőknek, mikor már jó mocskos volt a pofája, bele kellett fújni. Átmeszelődött a képük, mint a bohócoknak. Közben a jónép kiabált, drukkolt, szórakoztatta magát is. A végén mehettek a pálya melletti kubik gödörhöz mosakodni. Jobban szórakoztunk, mintha tízezer rakétát lőttek volna fel vagy az Omega együttes játszik.

Volt még *lacikonyha, kirakodó vásár, ringispil, céllövölde, Itt a piros! – Hol a piros?* miegymás. Ahol fizetni kellett azt csak néztük, de jól szórakoztunk egész nap. A kubik gödörrel jut eszembe, hogy oda jártunk fürödni. Nem volt mély, de néhol igen sáros volt az alja. Olyanok voltunk, mint a disznók. Mikor kihancuroztuk magunkat tovább mentünk Penyige felé és a Kisszenkében mostuk le magunkat.

Szomszédunk Kublik bácsi, a kosárfonó mester nagy foci rajongó volt. Minden második vasárnap *foci meccs* volt a Levente pályán, a Penyigei út végében. Gyakran mentem ki vele, ahol a pálya szélén állva bíztattuk a csapatot. Azért is szerettem vele menni, mert mindig vett cukrot. Ha a csapat jól játszott több szemet is. Volt egy rekedt hangú ember, *Brezilesnek* hívták. Ez egy nyakába akasztott felnyitott dobozból árulta a portékáját. Rekedt hangon kiabálta „*Brazil a brazil! Meg jött a brazil! Itt van a brazil! Brazil a brazil!*” Ez lehetett a cukorka neve. Ugyanezt a moziban is árúsította a sorok között végig furakodva és szünetekben a híradó után vagy ha filmszakadás volt. Akkor ez igen gyakori volt. Amikor győzött a csapat a csapatot kísérő drukkerok (nem szurkolókat mondtak) egy-egy játékos körbe fogva a kaszinóig kísérték a mezben, stopnis cipőben páváskodó focistákat és nagyban tárgyalták a meccset. Énekelték, hogy „Nem lehet az eftécével kikukoricázni”. Mármint a Fehérgyarmattal, így FTC. Emlékezem, hogy a kapus neve

Briós volt, a jobbszélső Szedlacsek, aki villanszerelő mester volt és volt még két barnabőrű, vágott szemű alacsony gyerek, akik ikrek voltak. Ezek voltak a menők. Mikor a TITÁSZ történetét írtam és a kész kötetet kézbe vettem, jólesően nyugtáztam, hogy benne van a Farkas Jóska barátom írta szatmári részben Szedlacsek villanszerelő sportigazolványbeli képe.

Volt egy fiatal és nagyon kedves kispapunk Barkaszi Sándor tiszteletes úr. Ő tanította a vallást is, reggelenként pedig a templomban többnyire ő tartotta az istentiszteletet az iskolásoknak. Vele *Madarak és fák napján* minden évben kimentünk valahová a szabadba. Több osztály is együtt az ő vezérlete alatt, de velünk jöttek tanítóink is. Itt elmagyarázta a tiszteletes úr, miért fontos nap ez, aztán mesélt az állatokról, madarokról, növényekről. Arra, hogy vigyáznunk kell a fára, az állatokra. A legemlékezetesebb ilyen kirándulás a Kisgaz nevű erdőrészen volt. Ez a legelő és a Túr között terült el, valóban – még gyermeki fogalmak szerint is – nem volt nagy; Kisgaz volt. A *Birhó* a Túr partján már nagyobb erdő volt, számunkra beláthatatlan. Itt féltünk a kígyótól, pedig csak csúszók fordultak elő. Azért összeszorított foggal mentünk be veresgyűrű fát keresni vagy mogyorót, mert ebből lehetett a köztudat szerint a legjobb nyilat (íjat) készíteni. A beszélgetést a csomagok kinyitása követte, majd vég nélkül bújócskáztunk a fák között. A Kisgazra kísérő nélkül a barátokkal, a bandával is kimentünk varjú tojást szedni, meg puccos varjút. Nem sok foganatja volt a tanításnak a madarak védelmében. Pedig mindig elszavalt valaki egy-két verset. Az ide való vers így kezdődött: „Ne bánts a fát, hisz ő is érez...” Tovább nem tudom.

Nekem elsőben és másodikban Ozsváthné, harmadikban Birkei Gizella, negyedikben Csathó Zoltán volt a tanítóm. Elsőben és másodikban az emeletes iskolában földszinti teremben tanultunk, harmadikban az Ócska iskolában – ennek kis tornya is volt – koptattam a padot, mígnem negyedikben átkerültünk Tömösvárba a katolikus iskolába, mert ekkor már államosították az iskolát. Itt nem is éreztem jól magamat. Úgyhogy kevésbé rázott meg a Debrecenbe való költözés és ott az új iskolába kerülés. Ugyanis osztálytársaimat már negyedik elejére elhagytam nagyobb részt. Az államosításkor ugyanis szándékosan összekeverték a katolikusokat és reformátusokat és az egymástól jól messze lakókat rakták egy helyre.

Nagy megrázkódtatásként ért bennünket gyermeket a centenáriumi ünnepségek előkészületeként elkezdődött parkosítás. A református templomtól felfelé, majd a Spitz patikáig Gacsályi, a falu vezéregyénisége, a polgári iskola igazgatója elhatározta, hogy a piactérnek azt a részét felszántják és ott parkot létesítenek. Gyarmaton nem volt úgynevezett Hősök ligete sem, hanem egy puskát lábához tevő kőhonvéd húzta meg magát a nyírott sövény beszélésében az Ócska iskola kerítésén kívül, majdnem a katolikus plébániánál. Addig, amíg készült a park mi gyermekek meg is voltunk vele, de mikor elültették a kis virgácsnyi facsemetéket, füvesítettek, elkezdték építeni a ma is meglévő bástyás állandó emelvényt, ráhelyezve a Kossuth emlékművet, már szabadságunkban korlátozva éreztük magunkat. Nem lehetett a legrövidebb úton a bíróság előtti *Kerekes kúthoz* elmenni, mert letapostuk volna a gyepet. Ez nekem jó kerülőt jelentett egy 7.5 literes kannával, ami tele volt vízzel. Aztán a focizás terepe is kisebb lett. Csak az előttünk lévő rész maradt meg, ahol a vásárkor a földről árultak, s alig volt sátor, míg a parkosított

területen három, négy sorban is voltak sátrak. Emiatt aztán a kirakodó vásárokat is elhelyezték a Levente pálya mellé. Persze vele ment minden: ringispil, cirkusz, céllövölde. A készülő parkra a gyerekek réme egy hetyke, kis pörge bajszú, zöld kalapos szőke ember vigyázott. Parkőr volt. Ilyet még nem látott Gyarmat. Szeges bottal szurkálta fel a papír darabokat, kezében hosszúnyelű szijostor volt, amit nagyon tudott kezelni. Akkor is megugrasztotta a pulyákat, ha semmit sem csináltak. Célszerű volt a járdán menni miatta, ha a boltba küldtek. Nem felejtett. Ha egyszer nem tudott elkapni valakit, legközelebb vette kezelésbe, amikor ártatlanul, mit sem gyanítva ment arra fele. Bálintnak hívták, de helyi kiejtésében *Bálingnak* hangzott. Ezért később édesanyám és édesapám is így hívta: „Hát Báling? Nem találkoztatok vele?” – érdeklődött este, amikor hazajött. Rá hivatkoztunk akkor is, ha nem volt kedvünk elmenni a boltba Bereczkinéhez vagy a Hangyába esetleg a kútra. Ennyi haszna volt a szemünkben.

Hirtelen lett híressé és hírhedté a templom körüli gyermek társadalom szemében Báling. De kívül voltak még más híres emberek is a gyermekek előtt. Gárdonyi és Móra ír szépen a koldusokról, kissé félkegyelmű *falu bolondjáról*, akiket megmosolyognak, kinevetnek (a gyermekek olykor kegyetlenül is kigúnyolnak), de mégis szeretnek és gondoskodnak róluk. Ilyenként él emlékezetemben a rongyos ruhájú *Döcögő Bert*i, aki erősen sántított (*döcögött, döcögve járt*), hiányos fogsor, képén ülő kissé szélütött mosoly, bandza szem jellemezték. A Szeretetházban lakott és ott látott el mindenféle apró szolgálatot (főként vizet, fát hordott, vágott, fűtött). Bejáratos volt házakhoz is és ott meg-megkínálták; boltba küldték, udvart separtettek vele. Nagyon szerette a kisgyermeket. Az iskolásoknak pedig volt egy kitűnő javaslata, amit mint nagy titkot külön-külön naponta elmondta annak, akivel találkozott. – Ha nem akartok iskolába menni, kenjétek be hájjal az iskola négy sarkát oszt a kutyák elhúzzák!” Népszerű volt a gyermekek között. A Kisgaz melletti legelőn volt egy nagybajuszú öreg kondás, aki rengeteg mesét és érdekes történetet tudott, kijártunk hozzá mesét hallgatni.

Kiskorunkban mese és dal nélkül nem igen aludtunk el. Édesanyám nagyon sok mesét tudott. A könyvet is szerette és sokat olvasott. Bizonyára meséket is. Az azonban utólag eszembe ötlük, hogy az édesanyámtól hallott mesék némelyike a kondás szájából is elhangzott. Ez és az a tény, hogy édesanyám meséinek jó pár darabja Móricz Zsigmond gyűjtéseiben, verses meséiben szintén előfordul, mintegy igazolja azt, hogy a családban élő mesék jó része kötődött Szatmárhoz (Senki valaki! Gyere be hozzám hálni! – A tetűbőr ruhába bujtatott királykisasszony – A kismalac és a farkasok – A tűzszerszám (A findzsaszemű kutya) – Jávorfából furulyácska – Majd holnap (A halál becsapása) – A róka, a medve és a szegény ember (Többet ésszel, mint erővel).

Számos apró részletet idézhetnék még fel a gyermekkor falusi emlékeiből, abból a világból, amely elköltözésünkkel dátumszerűen lezárható. Valahol azonban meg kell állnunk ennek az írásnak a keretei között, s erőltetni sem kívánjuk az emlékezetet, nehogy belemagyarázás, beleképzelés megzavarja ennek egységét. A meséről mondott néhány megjegyzés az emléktanyag végén mutatja, hogy ez a középosztály még a legszűkebb családi körön belül, az anya-gyermek viszonyában is érintkezett, mintegy átítatódott a vidék, a falusi lét számos elemével még akkor is, ha nem a szorosan vett paraszti közösséghez tartozott egy család.

Örsi Julianna

Egy szegedi értelmiségi, Péter László életútja*

Fehérre meszelt, a népi építészet jellegét magán viselő kertes családi ház könyvtárszobájában, szegedi, közelebről szőregi otthonában fogad dr. Péter László ny. egyetemi tanár, a karcagi múzeum első igazgatója. A nyolcvankettőt is túlhaladt úr fitten és élénken beszél életéről, emlékezik az egyéni sorsfordulókról, amelyek tükrözik általában a hazai értelmiség életének jellemzőit az elmúlt évtizedekben.

– Egy rövid időre Karcagra vetette a sors. De miért is?

– Nos, számomra Karcag száműzetés volt – kezdi a mondanóját beszélgetőpartnerem, majd így folytatja. – Engem 1950 elején politikai okokból, titoizmus vádjával följelentettek, és ennek alapján eltávolítottak egyetemi gyakornoki státusomból. Egész nyáron, ősszel állás nélkül voltam. Katona Imre, akit korábban magam helyett én ajánlottam Dégh Lindának a budapesti egyetem néprajzi tanszékén álláshoz, összeösmertetett Barabás Jenővel, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának néprajzi előadójával. Ortutay Gyula, a MMOK elnöke 1945 óta ismert, mivel Kálmány Lajos hagyatékának föltárásában kapcsolatba kerültünk. Ők hárman segítettek hozzá a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum vezetői állásához. Ortutay 1950. december 6-án nevezett ki. Valójában múzeumot kellett létrehozni, hiszen a korábbi gyűjtemény jórészt a háborúban elpusztult; maradványait a gimnázium pincéjében őrizte Szász Béla gimnáziumi tanár. Azon a nyáron Szűcs Sándor is pályázott Karcagra, de őt ekkor politikai okokból nem fogadták el. Furcsa, hogy ugyanakkor nekem is politikai okok miatt kellett ott állást keresnem. Hétfői napon, talán 10-én, utaztam Karcagra, és jelentkeztem Varga Róza művelődési osztályvezetőnél. Kiderült, van néhány ezer forint, amelyet a költségvetési év lezárultáig, 15-éig sürgősen el kell költenem, nehogy elveszen. A városi tanács a múzeum számára, „amíg a véglegesnek szánt kórházépület ki nem ürül”, a Horváth Ferenc u. 7. sz. alatti magánház emeletét utalta ki. Elmentem Debrecenbe, vettem írógépet, ezt-azt, ami szükséges. Írógépasztalt is. Talán íróasztalt is. Egy pár berendezési tárgyat. Aztán kubikosokat fogadtam, és fölásattam a kórház elgazosodott környékét. Több évtized telt el még én utánam is, mire végül új kórház épült, és a réginek a helyébe beköltözhetett a múzeum. Úgyhogy tisztességesen elköltöttem azt a pénzt karácsonyig.

– A Horváth Ferenc utcai házról mit tudhatunk meg?

– Horváth Ferenc utca 7. szám alatti épület államosított magánház volt. Egy iparosé, emlékezetem szerint jó módú bádgosmesteré volt a szép, nagy, egyemeletes ház. A tulajdonosok ráadásul bent éltek a melléképületben, és ez eléggé feszélyezett helyzetet teremtett köztünk, holott tudniuk kellett, hogy házuk elvételéhez nekem semmi közöm

* Az interjú 2007 augusztusában készült.

nem volt. Mégis betolakodófélenek éreztek. Az épületet át is kellett alakítani. Falat bontani, hogy kiállítási terem legyen. Úgy emlékszem, már áprilisban vándorkiállítást rendeztem. Képzőművészeti kiállítást, szovjet festők reprodukciójából.

– *Akkor már volt hely, ahová rakja a tárgyakat. De honnan kerültek be az első tárgyak az új múzeumba?*

– Igyekeztem, hogy néprajzi anyagot szerezzek be. A háborút átvészelt néprajzi anyagot átvettem Szász Bélától, aki addig mellékfoglalkozásként viselte gondjukat. Ő is neheztelt rám, hogy megfosztottam attól a pénzecs kétől, amelyet ezért kapott. Később, amikor nyugdíjasként a lányához Szegedre költözött, bejárt a Somogyi-könyvtárba, és megbékélt velem. Én szerkesztettem meg és adtam ki kéziratát (*Karcag történetéhez, 2002*). A pincében szerszámok, kisbundák, köcsögök voltak. Érdekes volt számomra az egyszerű lyukas virágcserep, amelyet fölfelé fordítva a szalonna fölé akasztottak, ne tudja megrágni az egér, mert lecsúszik a cserépről... Voltak pálinkafőző szerszámok is. Nem tudom, megvannak-e. A többire már nem emlékszem. Azt hiszem, később Szűcs Sándor leltározta be ezeket a tárgyakat. Én ugyanis bűnrossz leltározó voltam. A gyűjtéshez segítségül hívtam K. Kovács László barátomat Budapestről. Egy napot gyűjtöttünk együtt. Gyarapítottuk a kisdud anyagot. Októberben, talán 3-án – 1939-ben aznap halt meg Györffy István – nyitottuk meg az első állandó kiállítást, a pásztoréletről. Mégpedig éppen Kovács Laci mondta a megnyitót. Ott volt Györffy Gyurka is, Györffy István fia.

– *Volt-e helybeli segítője?*

– Kovács Istvánt vettem föl hivatalsegédnek. Büszkén nevezte magát így bemutatkozáskor, telefonban: „Hivatalsegéd Kovács István.” Mindössze 18 éves volt. Ez volt első és egyetlen állása: innen ment nyugdíjba. Nem tudom, él-e még. Az apja a tanácsházán volt hivatalsegéd. Onnan tudták meg a lehetőséget. Én ugyanis az első néhány éjszakán ott alhattam a városháza vendégszobájában. Azután egy festőművész rajztanár özvegyénél. Ott hideg is volt, meg a festékszagot sem bírtam. Pár nap múlva ott is hagytam. Pista szerzett egy vaságyat, és fölállítottuk a múzeum igazgatói szobájában. Ez lett az irodám és hálószobám is. A hétféteken siettem haza, Szőregre.

– *Sikerült ott valakivel összebarátkozni?*

Ott helyben nemigen. A városi tanács építési osztályán volt munkatárs Bodrogi János; vele összebarátkoztunk. Szintén ott dolgozott Dobrai Ilona. Vele is. Úgy hírlett, ő többre is számított, de nem tudta, hogy itthon menyasszony vár. Nem emlékszem, miért éppen az építési osztállyal lettem jóba. De száműzetésben érezvén magam, akkor már közvetlenül Ortutaynak írogattam a leveleimet, hogy helyezzen közelebb a szüleimhez, testvérnémhez, menyasszonyomhoz.

– *Még mielőtt Makóra került volna, mit tudott tenni a múzeumügyért?*

– El kezdtem múzeumokat szervezni. Ez afféle pótcselekvés lehetett számomra. Elmentem Kisújszállásra a gimnáziumba. Ari Sándor volt az igazgató. Nem vette a lapot. Szeret-

tem volna ott is helyi múzeumot. Elmentem Szarvasra; ott Palov Jóskával sikerült megalapoznunk a Tessedik Sámuel Múzeumot. Mezőtúron a híres fazekasnak, Badár Balásznak a lányával, Erzsébettel tárgyaltam. Ott is sikerült sajátos helyi gyűjteményt létrehozni.

– *Ekkor alakult a túrkevei múzeum is. Ebben milyen segítséget adott dr. Dankó Imrének?*

– 1951 nyarán Imrétől levelet kaptam. Ő akkor gimnáziumi igazgató volt Túrkevéen. Eleinte nem is érttem, miért vágyik múzeumba, ha gimnázium igazgatója lehet. Nem ismertük egymást. Hírét vette, hogy engem kineveztek Karcagra, és fölvetette: szervezzünk Túrkevéen is múzeumot. Az ötlet tehát az övé. De én tudtam, hogy hagyományos városi múzeumot a semmiből nem fogunk tudni szervezni. Olvastam azonban a szovjet kolhoz múzeumokról. Túrkeve lett februárban „az ország első termelősövetkezeti városa”. Gondoltam: ha erre hivatkozással bevetjük, hogy az ország első termelősövetkezeti múzeuma pedig szintén Túrkevéen alakul meg, ez fog menni! Hárman alapítottuk meg a túrkevei múzeumot. Dankó Imréé volt az ötlet, az én szívósságomon múltott, hogy „termelősövetkezeti múzeum” ürügyén megvalósult, és a Múzeumi Központból Keszeg Pista politikai támogatása kellett. Rémlík, mintha ő lett volna a MMOK párttitkára. De néprajzi érdeklődésű és képzettségű volt. Ebben az ügyben kitűnően együttműködtünk. A végső rendezésben is mind a hárman ott voltunk. Abban a kis vadászlakban rendeztük be az ország első – és azóta az egyetlennek bizonyult – termelősövetkezeti múzeumát. Ebből lett, mint reméltem, Dankó Imre igazgatása alatt – városi múzeum. Írtam is az Ethnographiában tudósítást ezzel a címmel: *Az ország első termelősövetkezeti múzeuma*. Azt hittük, hogy követik a példánkat, és még több lesz.

– *A múzeumok alapításának sorában következett Makó, amely az Ön újabb állomáshelye lett. Hogyan került oda?*

– Ortutaynak addig rimáncodtam, hogy '52. január 1-vel áthelyezett Makóra. Közelebb kerültem a családomhoz. Makóra már naponta járhattam át vonattal Szőregről. Nincs egy óra járás. Makón hasonló földadat jutott nekem, mint Karcagon, csak ott nem Györffy István, hanem József Attila jegyében. A tennivaló ugyanaz lett: volt egy üres épület, a Borotvás-féle ház. Egy ügyvédé volt. Benne egy csomó koszlott madár, amelyeket fölküldtem a Természettudományi Múzeumba, hogy restaurálják. Egyet sem tudtak megmenteni. Mindet megevett a moly addigra. Megmaradt viszont az értékes középkori régészeti anyag, amelyet Bálint Alajos ásott a környéken, Mezőkovácsházán meg Mezőkopáncson. Ez a középkori anyag a makói múzeum specialitása volt. Lojzi Makón született, itt járt gimnáziumba. Vele, akkor a szegedi múzeum igazgatójával, rendeztük az első itteni állandó kiállítást. Az elődöm Makón viszont Pesovár Ernő volt, a népi táncos. Őt Pestről küldték le, ő meg Makót tartotta száműzetésének... Annyi érzéke volt a dologhoz, hogy ő adta a József Attila Múzeum nevet. De egy kéziratot, egy aláírást sem gyűjtött, mert ő meg Pestre utazgatott állandóan. Azért háramlott még rám is neheztelés: szintén gimnáziumi tanár volt mellékfoglalkozásuként a madaraknak meg a cserepeknek az őrizője. Neki is rosszul jött, hogy elesett a kis mellékestől.

– *Ön tartott-e előadásokat, szervezett-e egyéb programokat?*

– Nem emlékszem, hogy Karcagon tartottam-e. Makón már igen. Itt már szerveztem múzeumbarátkört, miegymást.

– *Makón mennyi ideig volt?*

– 1952. január 1-től '54. január 16-ig. Tehát Makón dupla ideig, mint Karcagon.

– *Onnan hová ment?*

– Akkor már a múzeumi központot megszüntették, beolvasztották a Népművelési Minisztériumba egyik osztályaként. Vezetője a Nemzeti Múzeum addigi igazgatója, Fülep Ferenc volt. Ő megszüntette Makón a főállású igazgatói státust, és ezért engem Félegyházára akart helyezni. Onnan Mezősi Károly akkor került föl Szentendrére; ő lett a Pest megyei múzeumok igazgatója. Én elmentem háztűznézőbe Félegyházára, de a múzeum-épület (a hajdani kiskun kerületi székház) emeletén akkor még katonatiszti lakások voltak. Szó se volt arról, hogy kiköltöznek onnan. Hogy odamenjek; hogy alul múzeumot csináljak, fölül katonatisztek járkaljanak ki-be; ebből csak konfliktus lesz, gondoltam. De egyébként se akartam Félegyházára menni. Mikor már egyszer közelebb voltam Szőreghöz, akkor most menjek messzibbre? Ámbár azért úgy gondoltam, ha a feleségem, akit még karcagi időmben, 1951-ben vettem el, jönne velem, és ott lakást is kapnánk, akkor esetleg. De erre sem volt semmi kilátás; feleségem sem szeretne volna elhagyni a megszokott, megszeretett szőregi tantestületet. Végül is nem mentem. Hanem közben – nem tudom már, honnan jött az ötlet, ki kezdeményezte – bementem Szegeden az egyetemi könyvtárba, amelynek akkor lett igazgatója Hencz Aurél. Ő korábban Makón volt tanfelügyelő, és például '48 tavaszán a feleségem előtte tette le a hivatali esküt. Tehát mi innen ismertük. Ő is ismert engem névről, mert írogattam. Parasztpárti volt, Erdei Ferenc barátja. Én nem voltam parasztpárti, de rokonszenveztem a parasztpárttal. Hiszen a népi írókon nőtem föl. Ezt azért tudogatták rólam. Hencz Aurél fölvetett! Január 16-tól a szegedi egyetemi könyvtár bibliográfiai csoportjának lettem a tagja, és fittyet hánytam Fülep Ferencnek. Nem mentem Félegyházára! Viszont a makói múzeumot mellékfoglalkozásuként átvette Búzás László gimnáziumi tanár. Nagyon lelkes férfiú volt. Ő sem él már. Nem boldogult a dolgokkal, és egy idő után inkább visszalépett.

– *Elkerülve a Nagykunságból, tartott-e kapcsolatot Szűcs Sándorral?*

– Szűcs Sándorral föltétlenül. Én azzal mentem el Karcagról, hogy mindenütt azt hirdetem, írtam hivatali papíron és nyomtatásban is – és ez meg is könnyítette az én eltávozásomat –, hogy erre a posztra egyedül Szűcs Sándor alkalmas. Megtört a karcagiak ellenállása, és utánam ő lehetett a múzeumigazgató. Amikor ő onnan nyugdíjba ment, meglátogattam. Itt vannak a dedikált kötetei. Később is. 1978. október huszonvalahányadikán, aznap, amikor II. János Pál pápát Rómában megválasztották, aznap látogattunk el hozzá a feleségemmel Biharnagybajomba. Akkor volt Szűcs Sándor születésnapja. Utoljára akkor találkoztunk. Dedikálta nekem egy csomó könyvét.

– *Dankó Imrével találkoztak-e gyakran?*

– Vándorgyűléseken. Dankó Imre nem sokáig volt még Túrkevéen. Ő viszont ahol volt, néha fölkerestük. Talán Pécssett is. Gyulán mindenképpen. Gyulára előadásra is hívott. Sőt, kiadta a Juhász Gyula és Gyula című füzetemet is az ő sorozatában. Ő nagyon szorgos múzeumigazgató lett. Már régen mondtam, hogy Kossuth-díjat érdemelt volna, mert ahol járt, mindenütt föllendítette a helytörténeti kutatást és a múzeumi munkát.

– *Őn dolgozott Szegeden a Somogyi-könyvtárban is.*

– Kényszerűségből. Mert miután '56-ban becsuktak, utána az egyetem visszavett ugyan, de csak szerződéses státusra. Azért vetek vissza, mert akkor rendeztük sajtó alá Ilia Miskával Juhász Gyula összes műveinek kritikai kiadását.

– *Szabad megkérdezni, miért került börtönbe?*

– Izgattam.

– *Vállalt valamilyen feladatot?*

– Nem, nem. Izgatás címén. '56 novemberében, decemberében jöttek a barátaim a könyvtárba, a szobámba, és beszélgettünk. Szidtuk az oroszokat, Kádárt.

– *Ennyi elég volt?*

– Ó! Besűgő is jött közénk – Szabolcsi Gábornak hívták –, és ő följelentett. Ugyanaz a Szabolcsi Gábor, aki '50-ben az egyetemen jelentett föl: akkor meg azért, hogy szidtam Sztálint. Ebből lett az, hogy titoista vagyok. És akkor kirúgtak az egyetemről. Ugyanez a Szabolcsi Gábor 1956-ban megint följelentett. 1957. március 12-én letartóztattak. Tökölön voltam. Onnan augusztusban visszahoztak. Bíróság elé állítottak; november 19-én annyira ítélték, amennyit már letöltöttem. Nyolc hónapra, de én öt nappal tovább voltam. Aznap szabadultam. Még nem itt laktunk, hanem a feleségem szüleinél a Szegfü utcában, innen lóugrászzerű útvonalon öt percre. Oda tértem vissza. Mondom, akkor készítettük a kritikai kiadást. Az maradt félbe, amikor letartóztattak. A tanszékeim akkor már a Magyar Irodalomtörténeti Tanszék volt. Érdekes módon a rektor, Baróti Dezső, '57 januárjában, tehát még letartóztatásom előtt a könyvtárból áthelyezett a néprajzi tanszékre, mivel ott volt csak státus, de gyakorlatilag az irodalmi tanszéken, az ő tanszékén dolgoztam. Onnan tartóztattak le, de oda már nem térhettem vissza, mert közben az egyetem a nyáron fegyel-mivel elbocsátott. Szabálytalanul, sőt törvényellenesen, mivel nem bocsáthatott volna jelenlétem, fegyelmi tárgyalás nélkül. De hát én Tökölön voltam, nem hallgatott meg a kutya sem. Július valahanyadikával fölmondtak, tehát amikor visszatértem, állás nélkül voltam. De addigra Barótit is becsukták, őt meg rektorként. Két évre ítélték. Találkoztam is vele a börtönben, de csak messziről láttuk egymást. Szabadulásom után az egyetem félvélenként megújítandó szerződéses alapon mégis visszavett, oda a magyar irodalmi tanszékre, hogy fejezzük be a kritikai kiadást. Mikor elkészültünk, 1961 nyarán, az egyetem már nem tudta megújítani szerződésemet. Fölmondtak. Annyit megtett az akkori tanszékvezető, Szauder József, hogy elment Komócsin Mihályhoz, a „nagyszegedi” párttitkárhoz, tegye lehetővé, hogy tanárként elhelyezkedhessem. Komócsin elvtárs azt

mondta neki: Péter László tanár nem lehet, mert azt nem tudjuk ellenőrizni, hogy mit fecseg, de hát majd a könyvtárban elhelyezzük. Így kerültem 1961 nyarán a Somogyi-könyvtárba. Ott kihúztam 25 évet. Közben jött a rendszerváltoztatás. Még a rendszerváltoztatás előtt, amikor elértem a hatvanat, 1986-ban, nyugdíjaztatni akartak, mert megint konfliktusom támadt a város vezetőségével. Most már a szegedi történeti monográfia miatt. Nem tudom, ismeri-e ezeket a vastag kék köteteket. Azt a sorozatot én terveztem, és én kezdtem volna szerkeszteni, de onnan is kiakolbóltottak. Másra bízták. Én egy-egy kötetről néhány kritikai cikket írtam a helyi újságba, a Délmagyarországba, és ez nem tetszett Papp Gyula tanácselnöknek, meg nyilván Komócsinnak sem. A könyvtár igazgatója, Tóth Béla, író, nekem nagyon jó barátom, sok mindenben együttműködtünk vele, többek közt éppen a történeti monográfia ügyében is. Ő kért, hogy a 60. évem után ne menjek nyugállományba, maradjak a könyvtárban, szerkesszem tovább is a könyvtár kiadványait. Szüksége volt rám. Jól jött neki is, s könyvtárnak is, hogy volt egy tudományos kvalifikációjú embere. De később Tóth Béla ezzel szöges ellentétben mégis nyugdíjazni akart, mert Papp Gyula ráparancsolt. Béla közölte velem, hogy nyugdíjazni fognak. Ekkortájt kaptam éppen ajánlatot Klaniczay Tibortól, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének igazgatójától. Két földadat közül választhattam: szerkeszthetem Babits Mihály összes műveinek kritikai kiadását, vagy új irodalmi lexikont. Én az *Új magyar irodalmi lexikont* választottam. A nevét is én adtam. Azóta két kiadásban is megjelent. 1986-ban átvett Klaniczay, így neki köszönhetem, hogy nem kellett nyugdíjba mennem. Ennek azért lett számomra nagy jelentősége, mert amikor 1989-90-ben eljött a rehabilitáció ideje, ha én már nyugdíjas vagyok, nem történik semmi velem. Kezet ráznak velem, és azt mondják: bocsánatot kérünk. De miután még aktív voltam, az egyetem vissza tudott venni, és 1990-ben rehabilitációképpen egyetemi tanár lehettem. Először csak Csákány Béla rektor megbízásából, de közben megszereztem az akadémiai doktori fokozatot, Móráról írtam. Kandidátusi értekezésemet pedig Juhász Gyuláról. A doktori fokozat alapján már a köztársasági elnök, Göncz Árpád aláírásával kaptam meg egyetemi tanári kinevezésem. Így '96-ig aktív maradtam. Akkor már 70 éves lettem, és ekkor már mindenképpen nyugdíjba kellett mennem.

– *Hát, ez elég változatos pálya volt. Olvastam én egy nagy cikket a Magyar Nemzetben, amiben arról beszélt, hogy Önt figyelték. Ez melyik időszakban volt?*

– Igen. Azt kiadtam. Majd mindjárt lemegyünk a könyvraktáramba, és ott majd adok belőle egy példányt. *Az én besúgóim* címmel kiadtam 97 olyan dokumentumot, amelyek az 1947 óta rólam szóló ügynöki jelentéseket tartalmazzák.

– *Amióta nyugdíjba ment, hogy telnek a napjai?*

– Dolgozom. Írás és olvasás a dolgom, mint az első elemiben. Most is, amikor telefonált, Szent-Györgyi Albert amerikai napjairól írok. Merk Zsuzsa, a bajai múzeum igazgatója, Rapcsányi Laci barátommal, az ismert rádióriporterrel, kiadták a kitűnő bajai polgármesternek iratait, leveleit, emlékezéseit, róla szóló dokumentumokat. Ez a polgármester Vojnics Ferenc volt, szabadkai születésű bunyevác. Kitűnő magyar ember lett belőle.

1931-ben, Baja szerbek alóli fölszabadulásának 10. évfordulója tiszteletére Borbíróra magyarította a nevét. Nemcsak ő, hanem nyilván meggyőzött egy csomó embert, valami 54 nevet számoltam össze a dokumentumból, hogy ezek mind akkor magyarosították meg a nevüket. Egyik lánya, Borbíró Márta Szent-Györgyi Albert felesége lett. Borbírót '51-ben deportálták, internálták Nagyrábéra, ide Bihar megyébe. Azután onnan sikerült valahogy Keszthelyre jutnia. '56-ban kiment Szent-Györgyhez Amerikába. Utolsó éveit ott töltötte. A leveleiben nagyon jó leírásokat ad Szent-Györgyiék mindennapi életéről. Most Szent-Györgyi-évforduló van, Nobel-díjának évfordulója, és a Szeged című havi folyóiratnak ígértem cikket ezzel a címmel: *Szent-Györgyi Albert amerikai napjai*. Ezt írom most. A vége fele járok. Egyébként a nyugdíjazásom óta sok könyvet adtam ki. A betakarítás idejét élelem. Késő szüret, ahogy kedves költőm, Juhász Gyula egyik verseskötetének címében hirdette.

– *A Nagykunság irodalomtörténete nem foglalkoztatta?*

Erre a feladatra ott volt Karcagnak Körmendi Lajos, aki a helyi könyvkiadást megteremtette. Ő kitűnően végezte ezt a dolgot, de meghalt szegény. Néhány könyvét meg is szereztem. Mint mondtam, én Szász Béla írásait formáltam könyvvé. Ennek a bemutatóján jártam utoljára Karcagon.

A beszélgetést még hosszasan folytathattuk volna, de eltelt az idő. Péter László még megmutatta külön tartott folyóirattárát és saját könyveinek raktárát; számos könyvével meg is ajándékozott. Végezetül megmutatta „a szerette város”, Szeged nevezetességeit.

Péter László

Botka János Hunor

AVARKORI EMLÉKEK – ARCHÍVUMI LEVELEK

Források az 1931–1934. évi tiszaderzsi, jánoshidai ásátásokról

I.

Napjainkban jól láthatóan *növekszik az érdeklődés* a régészeti emlékek iránt. Ennek egyik oka, hogy jelentős árvíz- és természetvédelmi munkálatok, közlekedési-csatornázási fejlesztések talán minden eddigieknél gyorsabb és hatékonyabb feltáró-értékmentő teljesítményt várnak el az archeológusoktól és az illetékes tudományos műhelyektől; továbbá növeli az érdeklődő figyelmet, hogy a feltárások eredményeként igen gyakran váratlan és egyben felbecsülhetetlen értékű leletek, leletegyüttesek, olykor pedig tényleges kincsek előkerüléséről értesülhetünk. Ismert ugyanakkor az a természetes emberi vágy, hogy a kisebb-nagyobb közösségek ma is csaknem ugyanolyan kíváncsi-csodálattal gondolnak és figyelnek a földfelszín, a domborzat elfeledett titkai megismerésére, miként az égi szféra ősi rejtelseinek fűrkészésére. Említhető az a régi tapasztalat is, hogy a régészeti eredmények eléréséhez gyakorta a tájat, a szűkebb hazát jól ismerő és értékeire figyelő személyek értő jelzései-bejelentései nyomán vezet el az út. Ilyen példákat számos helyről őriz a hagyomány, az emlékezet, amelyeket azután nemegyszer írott források, gondosan elkészített dokumentációk is visszaigazolnak.

Itt kapcsolódhatunk a közlésre gondolt témánk megválasztásának kérdéséhez. Valójában mi is ilyen értékek „bejelentésére” vállalkoztunk, figyelmet érdemlő régészeti ismereteket látva-tapasztalva a megyei archívum egyik dokumentum-csomójában.¹ Az 1931–1934-ből előkerült lappangó iratok beszédesek. Elmondják például, hogy Tiszaderzs, Jánoshida, Rákóczifalva községek régészeti feltárásokra tudós személyeket, központi szakintézményeket kérnek fel, helyi segítséget és támogatást is biztosítva a remélt ásátásokhoz. Céljük volt: bizonyosságot nyerni arról, hogy azok a határrészek, földterületek, ahol lakóik élnek, s ahol őseik is laktak, rejtjenek-e – a helyi megfigyeléseket igazoló – megismerésre, feltárára érdemes régészeti emlékeket. A források elmondják azt is, hogy az ásátásokról pontos dokumentációk készültek, s hogy az összegyűjtött értékes, olykor különlegesnek mondható leletek, tárgyak pedig döntően a nemzeti megőrzőhelyek birtokában jutottak, mert azok tulajdonjogáról a helyiek készséggel lemondtak. *Jelen közleményünk* tehát elsősorban a régészet szaktudományhoz kötődő, de a levéltári dobozokban „rejtőzködő” dokumentumok, levelek, jelentések bemutatására vállalkozik, ugyanakkor semmiképp nem kíván archeológiai munka lenni. Azt azonban kimondhatjuk, hogy érdekes forrásokat tartalmaz – s reményeink szerint – a szakemberek számára is szolgál/szolgálhat értelmes adattokkal, ismeretekkel. Az iratok elsősorban a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei régió múltjának emlékeihez kapcsolódnak, de egyben túl is mutatnak ezen térségen.

1

Értékeik közül itt előzetesen megemlítjük már a feltáráskor szenzációnak minősített darucsontból készített avarkori kettőssíp előkerülését Jánoshidáról, valamint a leletekben gazdag tiszaderzsi avartemető feltárását, amely során a mintegy 100 sír között 12 ún. lósírt találtak; megemlítjük azt a megtalált szakvéleményt is, amely szerint számos keleti, belsőázsiai sajátosság-jelleg volt megfigyelhető a VII. század utolsó harmada és a VIII. század első évtizedei között ezen a tájon békésen élt, nagyállattartó, vegyes gazdálkodást folytató lovas avar nép emlékanyagában.

A forrásokat időrendben mutatjuk be. Ezekből jól látható az is, hogy milyen elkötelezettséggel törekedett a fenti községek által kezdeményezett ügy elősegítésére és támogatására például dr. Alexander Imre Jász-Nagykun-Szolnok Megye alispánja – akinek munkásságára a Megyeháza aulájában a 2000-ben elhelyezett dombormű is emlékeztet –, vagy Lossonczy István nyugalmazott huszárőrnagy, derzsi birtokos, aki szinte az egész Tisza vidéket megmozgatta, számos támogatót is megnyerve a kutatások lefolytatásához. De maguk a munkálatokat irányító-végző tudós archeológusok is szorgalmazták az ásatások teljesítését, így dr. Márton Lajos a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának igazgatója, kiváltképp pedig a nemzetközileg is szintén elismert szakteknitély, dr. Fettich Nándor egyetemi tanár. Nem feledhető gróf Zichy István sem, aki a Magyar Történeti Múzeum főigazgatójaként felügyelte a munkálatokat, s költségileg is segítette. Az átgondolt régészeti ásatások a Magyar Tudományos Akadémia figyelmét és támogatását is kiérdemelték.

Egy összefogás eredményének mondható az 1931 és 1934 között tartó jász-nagykun-szolnoki régészeti feltárás, amely – úgy látjuk – a tudósoknak nagy szakmai kihívást kínált, a közvetlenül érintett településeknek és a vármegyének pedig a helyi tudat és az önbecsülés erősödését jelentette, s ugyanakkor további példával is szolgált a következő nemzedékek számára. Itt köszönjük meg mi is dr. Madaras László régész-kandidátusnak, a Damjanich János Múzeum régészeti osztálya munkatársának a dolgozatunkhoz adott készséges és útmutató segítségét.

II.

A levéltári források bemutatása

1. Fettich Nándor egyetemi tanár 1931. évi ismertetése a tiszaderzsi avartemető feltárásáról

Az ismertetés címe: „A tiszaderzsi avartemető”. A géppel írt szakmai beszámoló-írást Lossonczy István ny. huszárőrnagy, tiszaderzsi birtokos küldte meg dr. Alexander Imrének, Jász-Nagykun-Szolnok megye alispánjának 1932. október 3-án kelt levelének mellékleteként.

Levelében az alábbiakat írja:

„Igen tisztelt Barátom!

Engedd meg, hogy a multkori beszélgetésünk kapcsán megküldjem Neked a tiszaderzsi avar temető eddig feltárt részének leírását és a leletek méltatását. A kis ismertetést Fettich Nándor egyetemi tanár ... a temető feltárója írta, aki a népvándorlás korának úgy bel- mint

külföldön egyik legkiválóbb ismerője. Ezeket a múlt évi ásatásokat a környékbeli urak, s némely pénz s egyéb intézetek körében összegyűjtött gyűjtés útján eszközöltetem, s a leletek összessége a Magyar Nemzeti Múzeumban van.

Ezen ismertetésből úgy gondolom kitetszik az ásatás folytatásának érdemessége, s ezért bátorodom Hozzád azon kérést intézni, hogy kegyeskedj ezen vállalkozásom nagybecsű pártfogásodba venni, s a megye részéről is támogatni.

Őszintén üdvözöl tiszteelő híved és barátod:

Lossonczy István mk.²²

Megtudjuk a levélből, hogy a leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban kerültek elhelyezésre. Kovrig I. 1975-ben megjelent angol nyelvű munkájában is rögzíti, hogy az avargyűjtemények a Nemzeti Múzeumban találhatóak.³ A tiszaderzsi temetőt feltáró régész készítette részletező értékelés sorsáról nincs ismeretünk. A forrás egyedisége, megyei vonatkozása és Fettich professzor emléke is arra bátorított bennünket, hogy leírását (amely akár ismeretlen is lehet) közöljük, s eredeti megfogalmazásban. Fettich dr. volt a jánoshidai avartemető egyik feltárója is 1933-ban, s az ő nevéhez kapcsolódik a nagy hírű avarkori kettőssíp szakszerű kiásása és egy férfi sírből történő kiemelése, amelynek kisebb mértékű restaurálását is elvégezte. Ezért is döntöttünk akként, hogy megemlékezünk a szenzációs lelethez kapcsolódó kutatásról is a Szolnokon előkerült levelek és a fontosabb szakmunkák alapján. De kövessük a történések sorát, a dokumentumok keletkezésének időrendjét!

A tiszaderzsi avar temető
(Fettich Nándor, 1931)

„A község délkeleti felében, az un. Mirhó lapos északi részén hosszúkás magaslat húzódik DNY.-ÉK. irányban. A Mirhó lapos ma is mocsaras terület, az avar korban talán még inkább ingoványos terület volt. A mocsárból kiemelkedő hosszúkás hegyhátat használták fel az avarok temetőnek, a náluk szokásos módon: ÉNY.-DK. irányba fektetve a halottat, hogy arccal DK-re vagyis a nap felé nézzen.

A homokból álló magaslat felső részében /:valószínűleg csak ez állott ki a mocsárból:/ egymással többé-kevésbé párhuzamos sírok fekszenek, látszólag különösebb rendszer nélkül, csak néhol alkotva kisebb összetartozó sír-csoportokat, melyek sírjai ilyen esetekben rendszerint sakktabla-szerűen helyezkednek el.

Bár az 1931 év őszén kiásott 50 sír csak kis része a temetőnek, /:az ásatások helyétől 200 m-nyire, DNY-ra is találtak avar sírt!:/ az eddigi leletek változatossága és gazdagsága révén máris bizonyos mértékig hű képet kaphatunk a Tiszaderzs vidékén tanyázó avar nép műveltségi viszonyairól.

2 SZML. Alispáni ir. (1932. október 5.) 22385. számú ir. 429. rsz.; – Az alispán – a jelentés értékére is tekintettel – október 8-án a kérelmező részére „50 pengő segélyt kiutaltatott”.(Uo.)

3 Kovrig I., 1975.: Az 567–829 közötti avartemetők Magyarországon. I. kötet, Bp.

Mindenek előtt is feltűnő és minden eddig ismert magyarországi avar temetőtől eltérő vonás az, hogy a ló temetés /:ló-áldozat?:/ gyakran fordul elő. Az 50 sír között 10 sírban teljes ló csontváz feküdt, minden esetben kengyelpárral, a szájában zablával, a szügyébe szúrt vaslándzsával, teljes lószerszámmal, amint azt a lószerszámnak a ló testének megfelelő részein előkerült bronz díszítményei tanúsítják. Több esetben teljes kutya-csontváz feküdt a ló-csontváz közelében, de hozzájuk tartozó emberi csontvázat szorgalmas keresés mellett sem sikerült találni. Kétségtelenül megállapítást nyert, hogy a lovat fölszerszámozva és lándzsával leszúrva az emberektől külön, de az ember sírok közé besorozva temették el. A ló sírok mélysége nagyjából ugyanaz, mint az ember síroké: általában 0.60 és 1.20 m. között változó.

Másik jellemző vonása ennek a temetőnek, amely által az összes hazai avar temetőtől különbözik, az edények teljes hiánya. Még csak edénytöredéket sem találtunk az ásatás területén, bár az ásatásnál a legnagyobb gonddal jártunk el, és az edények hiánya már az ásatás alatt is feltűnt. Ezen különleges vonások mellett a gazdag régészeti anyag minden kétséget kizárólag meghatározza a sírmező avarkori eredetét és a temető népének faji összetételét, távolabbi területekkel való kapcsolatait és sajtóságot, keleti eredetű művészetét is.

Az embersírokban férfiak, nők, gyermekek egyaránt előfordulnak, tehát nyilvánvalóan békés idők folyamán lassanként előálló temetővel van dolgunk; a ló sírok is békés időből származnak és nem harcban leölt lovak sírjai. A gyermek sírok természetesen rendszerint melléklet nélküliek, csupán a felnőttek sírjaiban fordulnak elő néha gazdagabb mellékletek. A tiszaderzsi temetőben aránylag szép számmal vannak olyan felnőtt-sírok, melyekben jelentékenyebb mellékletek is feküdtek: más temetőkön ugyanis a síroknak csak elenyésző kis számában lehet értékesebb tárgyakat találni. Ritka kivétel az, ha a gyermek sírban a felnőttek mellékleteit találjuk. A 4. sz. sírban gyermek vázának medencéjén fegyveröv díszítményei feküdtek, amelyek Tiszaderzsen és más hazai temetőkön is az előkelő harcosok sírjaiban fordulnak csak elő. E sír leírása:

4. sír. Gyermekváz 75 cm. mélyen. Csontok a magas fekvésben a gyökerek és állatok járása folytán erősen elmozdulva, de azért minden csont meg van. Az áll a mellkas közepén, a koponya hátra fordulva. Az állkapocs alatt vas-pálcika /:koporsószeg?:/ a bal alsó karszár külső oldalán szíjbújtató bronzpántja és egy téglalap alakú áttört bronz övdíszítmény. A gerincoszlop baloldalán másik hasonló darab. Ezen övdíszítményekből még négy fordult elő, éspedig egy a medence közepén, kettő a jobb combcsont külső oldalán és a mellkas összeturkált csontjai között. A fegyver fődísze a nagy bronz szíjvég, szokásos helyén, a bal combcsont külső oldalán feküdt. Az öv másik végéhez tartozó bronz csat pedig a jobb medence csonton, keretével a váz jobbra felé fordulva, közelében feküdt a lyukvédő bronz-veret. A mellék szíjak végéit díszítő kis bronzszíj-végekből e sírban csak egy találtatott: a jobb combcsont külső oldalán. Végül ugyanitt még egy vaskés feküdt csúcsával lefelé.

Az avar temető legszebb régészeti leleteit a harcosok sírjai szokták szolgáltatni. A 4. sz. gyermeksírintén ezek közé számítható; nyilván előkelő harcosnak gyermekét temették ide, akit ércdíszítményes fegyver-övvel felruházva tettek sírjába. A rendszeres ásatások

előtt, földmunkálatok alkalmával került napvilágra az egyik előkelő harcos sírja; gazdagon díszített bronzveretekkel. Egy másik hasonló leletre pedig a 25. sz sírban bukkantunk. Ez utóbbinak leírása a következő:

25. sz. sír. Férfi váz, 65 cm mélyen. A medence jobb felén bronz csat, keresztben, tövisével jobbra, egy lyukvédővel. A bal oldalon a nagy szíjvég keresztben, csúcsával a középirány felé. A medence jobb széle alatt övforgó, hosszirányban, a medence jobb felén újabb lyukvédő, az előbbtől 10 cm-re. A medencecsont mellett a harmadik lyukvédő, ugyancsak 10 cm-nyire. Ugyanezen a tájon vaskarika, mellette bronzlemezes pityke. A jobb alsó részen csüngős övveret. A felső szélén második csuklyós veret, lapjával a sírfenék felé. A bal medencecsont alatt bujtató díszes lemezével együtt, mellette bronz pityke, a jobbmedence szélén csüngő nélküli övveret, élén állva. A gerincoszlop alatt U-alakú veret. Mellette újabb csüngős veret, lapjával a sír fenék felé. /A bal combcsont külső oldalán U-alakú pityke, újabb darab a jobb könyök és gerinc között. Közvetlen mellette hasonló. A felső karszár és a gerincoszlop között a kisszíjvég, csúcsával felfelé. A gerincoszlop alatt csüngős veret, lapjával a sírfenék felé./ A combcsontok között vascsat töredékei. A bal karszár vége alatt, keresztben csúcsával a sírbolt széle felé, újabb kis szíjvég. A jobb combcsont külső oldalán, középtájt, újabb kis szíjvég csúcsával a fej felé. A bal combcsont külső oldalán újabb csüngős veret, a jobb combcsont külső oldalán vaskés, mellette U-alakú veret. Koponya töredékes. A sír betemetésénél előkerült újabb kis szíjvég.

A fegyveröv bronz veretei, különféle állati és növényi motívumokkal díszítve, az avar kor legkiválóbb emlékei közé tartoznak. A Tiszaderzsi 4. és 25. sz. sírokból származó példányok a díszítő motívum rajzának szokatlanságával egyedül állanak a Magyarországi rokon emlékek között, amellet a 4. sz. sír nagy szíjvége az ornámentika rendkívüli finomságával is kitűnik. Ezek az övdíszítmények, illetve az ilyen veretekkel díszített fegyverövek még a belsőázsiai őshazából származnak, ahol az avarok ősi szokásnak hódolva nagy mennyiségben készítették, és az ősi keleti népek művészetétől örökölt motívumokkal díszítették azokat. Maga a bronz anyag, melyből az öv veretei készültek, szintén még a belsőázsiai őshazából származik, ahol a bronzkornak ez az ércanyaga sokkal tovább maradt használatban, mint nyugaton, sőt a vasnak használata után is még több, mint 1000 éven át a díszítmények gyártásának kedvelt anyaga volt. A tiszaderzsi fegyveröv vereteken látható motívumok az előázsiai hellenisztikus-perzsa területeken születtek, és onnan jutottak el északkeletre, a belsőázsiai steppék ősi népeihez, az avarok elődeihez, de az avarok maguk is élénk kereskedelmi kapcsolatban állván a virágzó újperzsa-birodalom népeivel, közvetlenül is átvettek egyes motívumokat a perzsa művészet köréből. A tiszaderzsi szíjvégek szokatlanabb motívumaikkal újabb, értékes adatokat fognak szolgáltatni e kérdés egyes részleteinek tisztázásához.

A harcosok sírjában a fegyveröv szokásos bronzveretein fellép egy igen jellegzetes ornámentikai motívum, a *szalagfonadék*, amely ebben a formájában már nem keleti eredetű, hanem nyugati germán népek köréből származik. Maguknak az övdíszítményeknek alakja jellegzetesen keleti /:avar:/, csupán a felület díszítő ornámentika idegen. A 16. és 41. sírokban fordultak elő ilyen fegyveröv veretek, utóbbi esetben a jellegzetes

keleti lovasmód fegyverrel, a szablyával együttesen. Hogyan kerül nyugati, germán ornámentika keleti, avar fegyveröv veretekre? A felelet maga a tiszaderzsi sírmező adja meg. Az antropológia anyag vizsgálata kimutatta, hogy az itt eltemetettek között germánok is voltak, éspedig 40 csontváz között 3 férfi és 2 nő volt germán. De maga a régészeti anyag is elárulja azt, hogy a tiszaderzsi avarok magyarországi életük idején Nyugat-Európa germán népeivel kereskedelmi kapcsolatban állottak. A női sírok mellékletei között fellépnek nyugat-európai germán készítmények is, amilyeneket a Rajna-vidék és nyugati Franciaország egykoru temetőiben lehet találni. Ez a germán anyag változatossá és gazdaggá teszi a tiszaderzsi avar női sírokat, amelyek egyébként más avar sírmezőinken meglehetősen szegényesek és egyforma tartalmúak szoktak lenni. A 14. sz. sírban *tarsolyt* díszítő áttört bronzkorongja feküdt a női váz jobb combcsontjának külső oldalán. Díszítése erősen *stilizált emberi alak, kitárt karokkal*. Ez a kiváló darab páratlanul áll Magyarországon; hozzá hasonlókat csak az említett nyugat-európai germán temetőkből ismerünk. Ugyancsak nyugat-európai jellegű tárgyak fordultak elő a 34. és 44. sz. női sírokban is. Az utóbbiban talált tárgyak változatossága meglepő. Az előbbiben többek között egy arany fülbevaló is feküdt, mely a mell tájon kerülvén elő, valószínűen a karneol és üvegyöngyszemekből álló nyaklánc középső dísze gyanánt szolgált.

A női sírok fülbevalói kisebb-nagyobb bronzkarikák, melyek a magyarországi szlávssággal való érintkezésre mutatnak. Különösen figyelemre méltó e tekintetben a 13. sz. sír egyik fülbevalója, melynek félhold alakú a teste, alul csillagszerű csüngővel, a dunántúli szlávsság körében divatozó fülbevaló típusnak hű utánzata.

Összefoglalva a mondottakat: a tiszaderzsi temető előkelő avar lovas nomád néptől származik, amely a hazai más avar törzseken kívül kapcsolatban állott a délvidéki és dunántúli szlávssággal és Nyugat-Európa germán népeivel, közöttük ezen kapcsolatok révén idegen elemek is éltek és az idegenek az avarokkal vegyesen temetkeztek. Uralkodó népréteg az avar volt, amelynek keleti kultúrája *magasan fölötte állt* a környező népekének, ami részben azzal is volt összefüggésben, hogy a tiszaderzsi avarok az anyagi jólét igen magas fokán állottak /:10 ló sír/. Talán ez volt az egyik oka annak is, hogy a nyugat-európai germánokra nézve előnyös volt, hogy elhagyva hazájukat, messze keleten, a Tisza-vidék ingoványai között élő keleti népek körében telepedjenek le. A nyugat-európai germán elemek Magyarországra való beköltözésének nyomát más hazai avar sírmezőkön is megtalálták: Keszthely, Jutas /:Veszprém:/ Szeged, Szentés, Kiskőrös stb. Az idegen nép beszivárgásának részletei a most feltárt, aránylag kevés számú, sír leletei alapján még nem állapíthatók meg közelebről, ugyancsak tisztázatlan az a kérdés is hogy szlávok laktak-e a tiszaderzsi avarok körében, vagy csak kereskedelmi úton kerültek szláv készítmények körükbe. Ezen kérdésekre csak a temetőnek ezidő szerint még földben lévő nagyobbik része adhatja meg majd a feleletet”.

**2. Lossonczy István levele Alexander Imre alispánhoz
Tiszaderzs, 1932. október 21.**

„Igen tisztelt Barátom!

Kedves kötelességemnek tartom, hogy az ásatásokról, a melyeknek véghezviteléhez a Te kegyes támogatásod is megnyertük, röviden beszámoljak.

Mint előbbi levelemben közöltem, a M. Nemzeti Muz. kiküldöttjei *Fettich Nándor* muz. őr, egyet. tanár és Horváth Tibor gyakornok, f. hó 12-én jöttek Derzsre, s f. hó 20-án utaztak el, ezen idő alatt még 46 sírt felásva, a melyek közzül 2 újra *lósír* volt.

Sajnos ezen a területen a sírok szegényebbek voltak mint a múlt évi terület sírjai, s főleg igen sok volt a szőlő ültetés, fa ültetés által feldúlt, s elpusztult sír.

Így a leletek száma jóval alatta maradt a múlt évi eredménynek. Igen fontos azonban az egybegyűjtött tudományos és anthropológiai anyag, mely így a sírmező teljes feltárásával teljes képet adott az itt lakó népről, úgy hogy most már a tudományos feldolgozás befejezést nyerhet, s a teljes sírmező ismertetése előreláthatólag a jövő év folyamán egy díszes kötetben megjelenhet.

A felkeltett érdeklődés újabb leleteket hozott napfényre a környékből, ezek kikutatását a jövő héten fogom megkezdeni, miután a múzeum kiküldöttjeit, mint már jeleztem, tegnap sürgősen visszahívták.

Remélem, hogy itt is újabb fontos leletekre fogunk bukkanni, s örvendetesen gyarapítjuk a megyei ismeretét.

Őszinte tiszteletem kifejezése mellett, vagyok igaz híved
Lossonczy István mk⁴

* * *

**3. Márton Lajos régészeti osztályvezető levele Jász-Nagykun-Szolnok vármegye
alispánjához – 1932. október 24.**

Méltóságos Uram!

A tiszaderzsi avar temető feltárásához Méltóságod kegyeskedett Múzeumunkat anyagi támogatásban részesíteni. Ez a nagylelkű támogatás ma, amikor tudományos intézetek elenyésző csekély anyagi eszközökkel rendelkeznek, nemcsak anyagi, de egyúttal erkölcsi támogatás is számunkra és sokszorosan becses az ránk nézve, mert egyrészt a tudományos kutatást teszi lehetővé, másrészt a tudományos kutatás iránt tanúsított figyelem lelkesítően hat a kutatókra és arra ösztönöz, hogy a mai ezer akadály és nehézség között el ne csüggedjünk.

4 Eredeti géppel írt levél. SZML. Alispáni ir. 1932. október 23. 23754. sz. 429. rsz.

A tiszaderzsi avar temetőn múlt év folyamán ugyancsak társadalmi támogatással 50 sírt tártunk fel. A gazdag eredmény, nemcsak tudományos szempontból, de a muzeális kiállítás szempontjából is becses gyarapodást jelent. Az idei ásatás ezt az eredményt további 46 sírral gyarapította. Itt nincs módom arra, hogy a tiszaderzsi leletek tudományos és muzeális jelentőségét részletesen előadjam, azonban bátorkodom Méltóságodnak szíves tudomására hozni, hogy az egész anyag tudományos feldolgozás alatt áll, és az a dolog jelentőségének megfelelően két nyelvű önálló kiadványban fog megjelenni. Egyúttal örömmel közölhetem azt is, hogy e kiadvány anyagi föltételei biztosítva vannak.

Méltóságos ALEXANDER IMRE úrnak,

Szolnok vármegye alispánjának

SZOLNOK Vármegyeháza.

Engedje meg Méltóságod, hogy addig is, míg kegyes támogatását megfelelő helyen, a kiadványban nyugtázzhatjuk, ezúton is hálás köszönetemnek kifejezést adhassak.

Fogadja Méltóságos őszinte tiszteletem nyilvánítását, amellyel vagyok készsége híve

Budapest, 1932. október 24-én.

Márton Lajos mk. igazgató⁵

* * *

4. Márton Lajos régészeti osztályvezető levele Alexander Imre alispánhoz – 1932. november 19.

Kedves Barátom!

„Egy ízben már bátorkodtam Hozzád fordulni azzal a kéréssel, hogy légy kegyes bennünket támogatni a *régészeti leletek védelmét* propagáló falitábláink terjesztésében. Engedd meg kérlek, hogy most megismételjem előtted ezt a kérésemet, amelyre felbátorít engem az a körülmény is, hogy a legtöbb megye a legnagyobb megértéssel fogadta ily irányú átiratunkat, és támogatásuknak meg is volt az az eredménye, hogy még a legkisebb községek is több példányban rendelték meg az aránylag nagyon csekély áron, 30, illetve 80 fillérért beszerezhető falitáblákat iskoláik, olvasóköreik stb. számára. Bátor vagyok szíves figyelmedet felhívni arra, hogy különösen Borsod megye járt el a mai nehéz gazdasági viszonyokat tekintetbe véve igen ügyesen a falitáblák megrendelése ügyében. Ahol ugyanis az iskoláknak nem volt módjuk ezt a minimális árat sem megfizetni, ott a kereskedők támogatását használták fel és azokkal vették meg a táblákat.

Tekintettel arra, hogy tábláinknak nemcsak propaganda, hanem ismeretterjesztő szerepe is van, terjesztésük éppen ezért különösen a régészeti leletekben annyira gazdag Jász-Nagykun-Szolnok megyében volna fontos, amely megyének *múzeuma nem lévén*, kevesebb eszköze van a népművelésre és ismeretterjesztésre. Hiszem, hogy kérésem Nálad

⁵ Eredeti irat. SZML. Alispáni iratok. 1932. október 24. 23981. sz. 429. rsz.

annál is inkább megértésre talál, mert hálásan kell leszögeznem most is, hogy legutóbb a derzsi ásatás alkalmával is meleg támogatásban részesítetted kutatásainkat. Levelemmel egyidejűleg bátorkodom egy ilyen falitáblát is bemutatni.

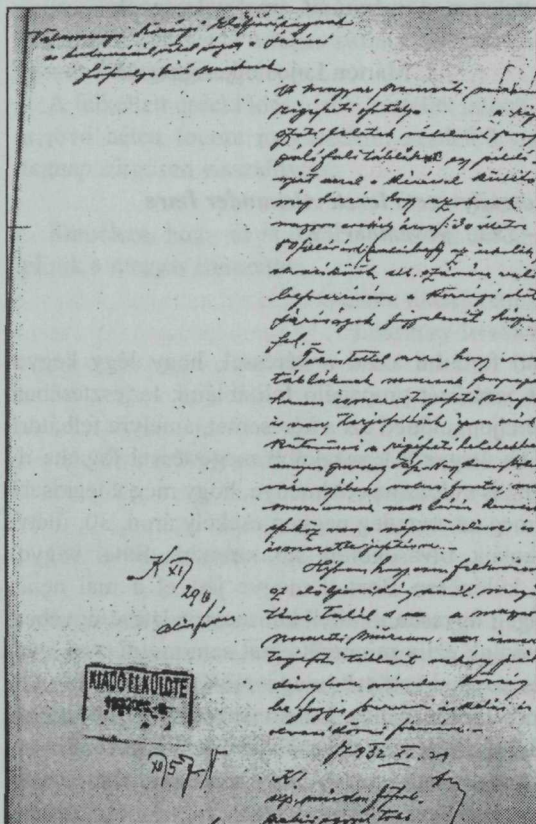
Fogadd őszinte tiszteletem nyilvánítását, mellyel vagyok készséges hived

Budapest, 1932. november 19-én.

Márton Lajos mk. igazgató⁶

***

Az alispán – a régészeti osztály kérésének megfelelően – az ismeretterjesztésre vonatkozó javaslatot a következő megfogalmazásban küldte meg a községeknek és a főszolgabíró hivataloknak: „Hiszem, hogy ezen felhívásom, az előljáráságoknál megértésre talál, s a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti ismeretterjesztő tábláit néhány példányban minden község be fogja szerezni iskolái és olvasó körei számára. Szolnok, 1932. november 29.”⁷

Alispáni felhívás a régészeti leletek védelmére – 1932. november 29.
Dr. Alexander Imre alispán eredeti fogalmazványa⁸

6 Eredeti levél. SZML. Alispán ir. 1932. november 19. 26133. sz. 429. rsz

7 Lásd a 6. jegyzetponton!

8 SZML. Alispáni iratok. 22385/932. sz. 429. rsz.

5. *Lossonczy István ny. huszárőrnagy támogatást kérő levele Alexander Imre alispánhoz a megye régészeti ásatásának folytatásához Tiszaderzs, 1933. szeptember 8.*

„Igen tisztelt kedves Barátom!

Voltál oly kedves, hogy azon törekvésben, hogy Szolnok vm. régebbi múltját feltárjuk, úgy anyagilag mint erkölcsileg támogattál. Ezen támogatásnak köszönhetjük a tiszaderzsi avar sírmező feltárásának befejezését is.

Minden dicsekvés nélkül mondhatom, hogy az eddig általam Szolnok vm.-ben iniaugurált ásatások olyan eredményekre vezettek, a melyek hivatottak arra, hogy a megye hírnevét mindenütt fokozzák.

A tiszaderzsi lovassírok és leleteik, a jánoshidai *avar fivola*, továbbá a legutóbbi tiszaroffi szórványos és próbaásatásaimból előkerült *avar madaras szíjvég*, germán ezüst fibulák, a honfoglaláskori ezüst nyakék mind hazai múltunk kiváló és mondhatni egyedül álló s világhírű emlékei. Különösen a tiszaroffi leletek, hol a germán, avar, és honfoglaló magyarok, keverve a sarmata-jazygokkal temetkeztek adnak egy érdekes és kutatásra méltó problémát megyénk őstörténete szempontjából.

A területek tulajdonosai készséggel bocsájtották rendelkezésre azokat, a Magyar Nemzeti Múzeum részére ásatás és tudományos kutatás céljaira, úgyszintén az ásatásból előkerült leleteket.

Természetes, hogy csak olyan ásatásoknak van meg a kellő tudományos értéke, a melyek a tudomány mai állása szerinti teljes felkészültséggel lesznek keresztül víve, ezért érintkezésbe léptem a M. N. Múzeum szakértőivel, kik szept. hó végén tudnának időt szakítani ezen sírmező feltárására, ha!!! valami módon a költségnek nagyobb része biztosítva lenne.

Én magam részéről a gyűjtést megkezdtém, eddig 50. pengőt eredményezett, talán még ugyanennyit össze tudok hozni, sajnos ez azonban, tekintve a sírmező szétszórtságát, nem elég, ezért bátorkodom már tapasztalt szíves jóindulatodhoz folyamodni, s kérdeni, nem-e volna lehetséges ezen újabb és a magyar őstörténet kutatása szempontjából fontosnak ígérkező kutatást a megye valamelyik alapjából 2-300 pengővel támogatni?

Úgy vélem, ha ásatásunk eredményes lesz, az Akadémia is fog támogatni, mert csak az első lépés a nehéz. Természetes, hogy az adomány felhasználása tekintetében minden megkívánt és előirt ellenőrzésnek magunkat készséggel alávetjük.

Hogy mily fontosság van éppen ma a magyar őstörténet kutatásának, arra nézve engedj meg, hogy mellékeljem *Fettich proff-nak a varsói történeti congresszuson tartott előadását, a melyből ki tűnik, hogy a bőrünkön meggazdagodott utódállamok már azt is tagadásba veszik, hogy egyáltalán volt valaha is magyarországon.* (lásd a - - - - megjegyzett helye./

Szolnok megye eddig csak az ősrégészek eldorádója volt, úgylátszik elkövetkezett az idő, hogy a népvándorlás és a honfoglalás korában elfoglalt szerepe is kellő megvilágítást és méltánylást nyerjen. Ezen fontos szerephez leginkább a területén levő tiszai átjárók révén, a melyeket Anonymus is említ, jutott.

A mindinkább elszaporodó amateur régészek és régiségkereskedők veszélyeztetik a magyar történettudomány által már joggal igényelt kutatási színvonalat, ezért bátorkodom munkánkhoz szíves és hathatós támogatásod kérni, remélve, hogy ebből a magyar tudománynak egy újabb fontos fejezete fog méltó megvilágítást nyerni.

A mennyiben bármely irányban bővebb felvilágosítást méltóztat szívesen óhajtani, természetesen, hogy legnagyobb készséggel állok szolgálatodra

őszinte barátsággal köszönt, igaz tisztelő híved – Lossonczy István mk.⁹

Az alispán már szeptember 16-án küldött levelében értesítette dr. Márton Lajos régészeti osztályvezetőt a vármegyei segítségről, tudatva, hogy „a vármegyében folytatandó ásatások céljára a költségvetési hitelösszeg csekélysége miatt 150 pengőt tudok csak rendelkezésre bocsátani... Őszinte tisztelettel : Alexander Imre mk.”¹⁰

**6. Lossonczy István ny. huszárőrnagy támogatást kérő írása
a jánoshidai avartemető feltárásához
Tiszaderzs, 1934. március 11.**

„Méltóságos Alexander Imre urnak, Szolnok vm. Alispánja – Szolnok

Méltóságod kegyes volt múlt évi előterjesztésemre a Magyar Nemzeti Múzeum Szolnok vármegyei ásatásait anyagilag is segélyezni.

Ezen ásatások eredményeiről beszámolni óhajtva, van szerencsém tisztelettel közölni, hogy a kiutalt összegből elsősorban a *jánoshidai soros avar temető* feltárása lett Fettich Nándor egyet. tan. múzeumi őr úr által megkezdve. Már az első leletek igen eredményesek voltak, a talált *daru csontból készült fuvola* pedig éppen egyedül álló, s a rádió útján is ismertette lett a közönséggel. A kiutalt összeg kisebb része pedig a Közép-Európában eddig szintén egyedül álló *tiszaburai sarmát-jazyg* lakótelepek feltárására lett fordítva. A tiszaroffi és tiszaderzsi hasonlókorú és honfoglaláskori sírok feltárásának költségei a *társadalmi úton* végzett gyűjtés útján fedeztettek.

A jánoshidai soros temető nagyobb része még föltáratlan, a véletlen épp a napokban egy újabb igen értékes aranyleletet hozott a fölszínre. Hogy a leletek az elkallódástól megmentessenek a Magyar Tudományos Akadémia utalt ki pillanatnyi segílyt, folytatásukra azonban újabb anyagi segítség volna szükséges. Van szerencsém ezért Méltóságodat tisztelettel fölkérni, kegyeskedjék ezen újabb ásatást ismét kegyes pártfogásába venni s annak további folytatására a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának egy újabb támogatást kiutalni.

Megemlíteni óhajtom még, hogy a teлектulajdonos Praemontrei rend szintén hozzájárul az ásatások előmozdításához úgy anyagi mint erkölcsi támogatásával, s hogy az *összes leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban lesznek elhelyezve.*

9 SZML. Eredeti levél. Alispáni iratok. 1933. szeptember 8. 20535. sz. 429. rsz

10 Lásd 9. jegyzetpontot!

Előterjesztésem Méltóságod kegyes jóindulatába ajánlva, vagyok megkülönböztetett tisztelettel

Méltóságod igaz híve Lossonczy István nyug. husz. őrnagy, fbirtokos
Tiszaderzs, 1934. március hó 11-én.”¹¹

* * *

*7. Márton Lajos régészeti osztályvezető tájékoztató levele
Alexander Imre Jász-Nagykun-Szolnok alispánjának
a vármegyei ásatások tervezhetőségéről
1934. április 9.*

Kedves Barátom!

„Én hivatalos formában már megköszöntem Neked azt az újabb összeget, amelyet régészeti kutatásokra juttatni szíves voltál. Engedd meg, hogy most hivatalos formán kívül is meleg köszönetet mondjak Neked azért, annyival inkább, mert ezt az összeget azokra a munkabérekre szeretném felhasználni, amelyekkel egy a speciális tanulmányaim körébe tartozó ásatást végezhetnék. Pár évvel ezelőtt *Jászladányból* került elő néhány igen érdekes *korai La Tène edény /kelta/,* már akkor szerettem volna ott a helyszínén kutatni, s ennek a község részéről meg is lett volna a lehetősége, de osztályom akkor is igen szegény volt, és akkor még nem élveztük azt a rendkívül jóindulatú támogatást, amelyet a törvényhatóságok részéről velünk szemben ma országszerte megnyilatkozik. Ha tehát *Ladányból* kedvező válszt [választ] kapok arra nézve, hogy ott már most tavasszal lehetséges volna a kutatás, szeretnék oda magam lerándulni és a helyszínén párnapos kutatást végezni. Feltéve, hogy ezt a 150 pengőt nem kifejezetten a *rákóczi ásatásokra* szántad, amelyekre a minisztérium részéről meg van a fedezetem a kiszálló tisztviselő napidijaira. Ez utóbbira vonatkozólag azt hiszem Erődi Harrach Tihamér inségmunkát kért, illetve szeretett volna juttatni. Nem lehetetlen, hogy ennek a munkának az irányítását is én magam leszek kénytelen kezembe venni, a törvényhatóságok bőkezűségének következtében, ugyanis *Tompának Heves megyében és Zemplén és Abaújban* is bőségesen van tennivalója, amellet az ősrégészeti gyűjtemény átrendezésének munkája is hosszabb időre le fogja kötni.

Nagyon kérem szíves válaszodat arra nézve, mikor volna kívánatos *Rákóczi falván* a munkák elvégzése, hogy a magam programját ehhez képest oszthassam be. Egyébként e hét folyamán *Szolnok városa* meghívására amúgy is le kell mennem *Szolnokra* és megbeszelnöm a *Hild-féle gyűjteményt* amikor személyesen is megbeszélhetjük mindezeket a dolgokat, mivel azonban lemenetelem terminusa egyelőre bizonytalan, nagy hálára köteleznél pár szóból álló rövid értesítéssel.

¹¹ SZML. Eredeti irat. Alispáni iratok. 1934. március 11. 06309. sz. 429. rsz.

TÖRTÉNELEM – RÉGÉSZET

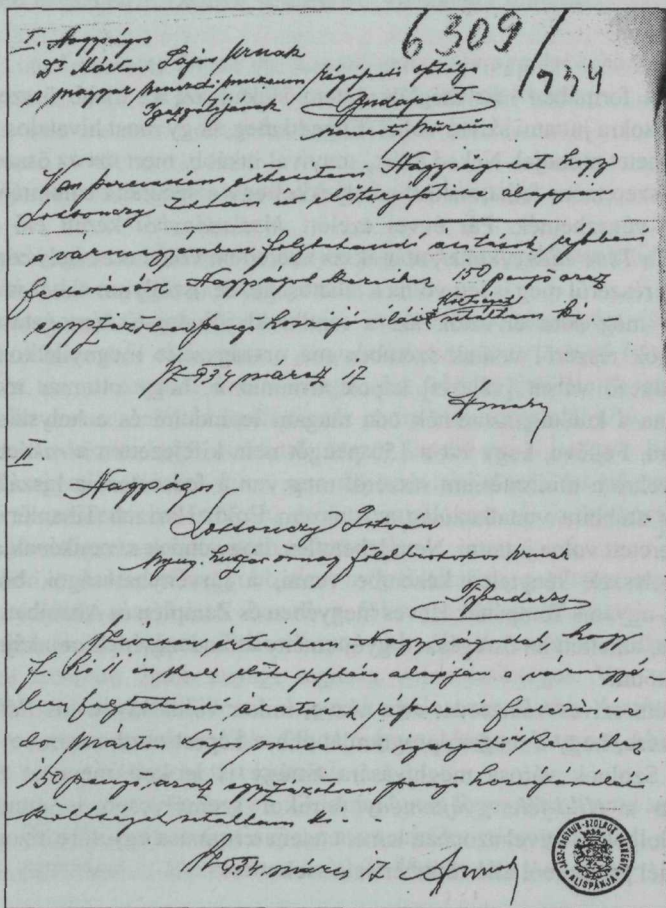
Fogadd kiváló tiszteletem nyilvánítását, mellyel vagyok készséges híved: Márton Lajos mk".¹²

Budapest, 1934. április 9-én.

***

Az alispán 1934. március 17-én újabb 150 pengőt utalt ki „az ásatások részbeni fedezésére”. Erről tájékoztatta Lossonczy őrnagyot is.¹³

8. Dr. Alexander Imre alispán értesítése
a vármegyei régészeti 1934. évi támogatásról¹⁴

12 SZML. Eredeti levél. Alispáni iratok. 1934. április 9. 08586. sz. 429. rsz.

13 Lásd 12. jegyzetpontot!

14 SZML. Alispáni iratok. 6309. sz. 429. rsz.

10. Gróf Zichy István a Történeti Múzeum főigazgatója megküldi dr. Alexander Imre alispán részére a jánoshidai avarkori kettősségről készített monográfiát.¹⁶

Budapest, 1934 október 23-ikán

NAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM

Méltóságos

dr. A L E X A N D E R I M R E Urnak,
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjának
S z o l n o k .

Kedves Barátom !

A jánoshidai avar-hangszerről szóló,
most megjelent monográfiát tisztelettel küldöm
Neked, mint a jánoshidai ásatások megértő, jóin-
dulatu támogatójának, fggadd kérlek ezt az előze-
tes könyvet, mely a nagy eredménnyel járó ásatá-
soknak csak egy objektumát dolgozza fel, hálás
köszönetem jele gyanánt.

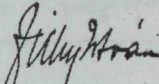
Örömmel tölt el az a tudat, hogy nagy-
lelkű támogatóink áldozatkészsége nem volt hiába
való, sőt a jelen kötettel feldolgozott avar hang-
szerben olyan kulturtörténeti emléket juttatott

nekünk, mely a maga nemében páratlanul áll.

A Jánoshida-vidéki avar-temetők anyagá-
nak teljes feldolgozása és közzététele természete-
sen csak az ásatások befejezése után az egész a-
nyag birtokában lesz lehetséges. Minden reményünk
megvan arra, hogy a jövő évre tervbevevett folytatása
az ásatásoknak további szép eredménnyel fog járni.

Ismételten megköszönve a gazdag ered-
ményt lehetővé tevő támogatásodat, kérlek, hogy
kutatásainkat a jövőben is szíves jóindulatoddal
megtartani kegyeskedjél.

Fogadd kérlek őszinte tiszteletem nyilvání-
tását.

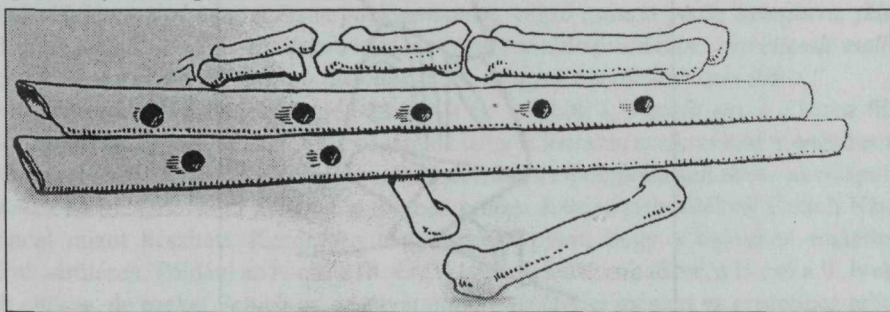
¹⁶ SzML. Alispáni iratok. 6309/1934. sz. rsz. 429. rsz.

III.

A fenti iratok, levelek szemléletes dokumentumai a Jász-Nagykun-Szolnok megyében az 1930-as évek első felében megvalósuló régészeti feltárásoknak. Ma is elismeréssel gondolhatunk vissza ezen időszak értékre figyelő s szép eredményeket hozó összefogására. Zichy István által írt köszönő-levél a vármegye alispánjának és „a jánoshidai avarhangszerről szóló monográfia megküldése” részbeni lezárása egy átgondolt és szinte az egész törvényhatóság által felkarolt közös munkálkodásnak, amely, a későbbiekben még szélesülhetett is. Természetesen a dokumentumokban érintett fél évtized régészeti feltárásainak már jóval korábbról is voltak – úgymond – helyi forrásokra, kezdeményezésekre épülő előzményei. Csupán példaként említjük a „*Tisza-Zughi Archeológiai Magán Társaság*” elkötelezett munkálkodását (1876–1889), annak ellenére is, hogy esetükben a feltárások szakszerűsége nem érhetette el a későbbi évtizedek európai szintű színvonalát. De jelentőségét jól mutatja, hogy a magántársaság fáradhatatlan tevékenységét „a tudomány nevében – mély köszönetét” fejezte ki az Archeológiai Értesítő 1877-ben. A társaság (a kutatócsoport) a tulajdonát képező 2.144 db leginkább kő- és bronzkori tárgyakból álló gyűjteményét 1883-ban a Nemzeti Múzeumnak adta át, mert a megyei régészeti egyesület nem tudott létrejönni, és a megyei múzeum sem volt képes megszerveződni.¹⁷

Az 1930-as években azonban már más körülmények adódtak, mint a XIX. sz. végének időszakában. Az 1933. márciusában végzett Jánoshida-vidéki ásatások például igazi, de más korszakhoz tartozó, szenzációval szolgáltak: az avar sírmezőn rendkívül nagy jelentőségű, értékes leletet hoztak felszínre. Az egyik avar férficsontváz kezében csontból faragott kettőssíp csövei kerültek elő, meglepően jó, szinte tökéletesen, restaurálható állapotban. (1. sz. kép)

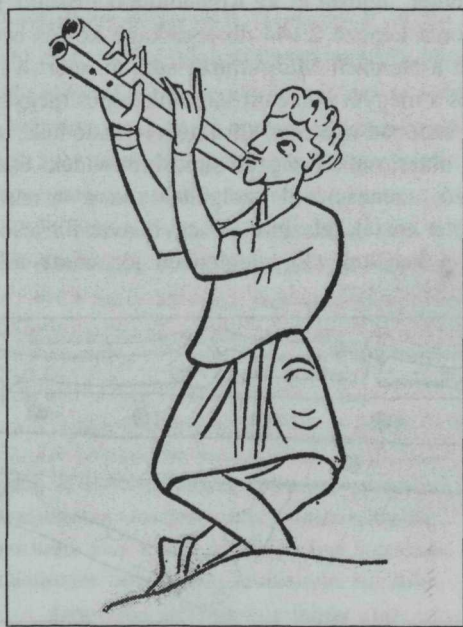

1. sz. kép. A sípok és kézcsonatok elhelyezkedése a jánoshidai avarkori temető 49. sz. sírjában¹⁸

¹⁷ Botka János, 1988. 327–333. p.; 1927. június 28-án a megyei levéltárban a Hild Viktor vezetésével végrehajtott selejtezőkor még a megmaradt iratok között tüntették föl a Társaság 1881 és 1885 közötti levéltári anyagát. [SZML. Alispáni megtartott (!) ír. 1877–1902. II-34/2895.] Nem maradt nyoma, hogy ezek az iratok a II. világháború alatt megsemmisültek volna. Ma már csak remélhetjük – talán magángyűjteményekbe kerülve –, mégis felbukkannak valahol, több más értékes dokumentummal együtt. (Botka János levéltárigazgató és munkatársai 1988-ban, a Levéltár Fondjegyzékének készítésekor tüzetes vizsgálódás ellenére sem akadtak a Tiszazugi Magán-Társaság irategyüttesének nyomára. Más pontos forrásokból ismert, hogy igen nagy jelentőségű dokumentációról van szó.)

¹⁸ Bartha Dénes, 1934. 14. p.

Ez a lelet – az akkori szakvélemény szerint – a népvándorláskori avar fúvóhangszer egyik fejlett típusát őrizte meg. A Bartha Dénes által erről a leletről készített monográfiát küldte meg a vármegye alispánjának Zichy István főigazgató. Bartha Dénes a népvándorláskori archeológiában példa nélkül álló érdekességűnek tartja a kettőssípot. Állítását művében bizonyítja is. A fellelt sípot kétségkívül tipikus avar átlaghangszernek tartja, amely egy egyszerű, díszek nélkül eltemetett avar férfi (pásztor?) sírjából került elő.¹⁹ A szerző szerint történeti szempontból az avar lelet azért jelentős, mert a kora-középkorban végbement keleti behatásnak a legrégebb és a legjelentősebb zenei terméke. A lelet avarkori származása minden kétségen felül áll, amit a sírmező egyéb lelettárgyai kétségbevonhatatlanul bizonyítanak. A hangszer 568–791 évek között került a földre. Jelentőségét csak növeli a csövek – a fúvóka természetszerű hiányától eltekintve (a nádfúvóka a mintegy 1000 év alatt természetesen elpusztul a talajban) – úgyszólván sértetlen, játékképes állapotban került elő a földből (2. sz. kép), felülmúlva az ókortól fennmaradt hangszerleleteket, mert azok egyikén sem lehet játszani.

2. sz. kép. Kettőssíp ábrázolása a X. századból²⁰

A kettőssíp megmentésében nem kis része volt az ásatást vezető *dr. Fettich Nándor* egyetemi magántanár rendkívül figyelmes és fáradhatatlan munkájának, aki a lelet fontosságát az első felbukkanó nyomnál azonnal felismerte, és kiemelését is nagy-nagy

¹⁹ Bartha Dénes, 1934. 3. p.

²⁰ Bartha Dénes, 1934. 9. p.

szakértelemmel végezte el. A monográfia szerzője a Jánoshidán feltárt hangszert a keleti eredetű kettősklarinet-típus dokumentumának tartja, amely lényegében két párhuzamos csövű síp, hangképző lyukak tervszerű elrendezésével: 2+5.²¹ A szerző meggyőződése szerint az avar síplelet kézzelfogható bizonyítéka annak is, hogy a párhuzamosan kötött (összeállított) kettősklarinet típusa Európában már a VII–VIII. században megvolt, s hogy az avar síp keleti eredete (éppen úgy, mint az avar népé) kétségtelen. A síp arra is utal, hogy a lovas nép kultúrája nem merült ki a háborús viszonyok technikájában, hanem hogy viszonylag békés körülmények között is megtalálta helyét a kelet-európai művelődéskörben. Bartha Dénes szerint a Jánoshidán felfedezett pásztorsíp egyszólamú melódiát produkáló szerkesztéstípusa nem tudott meggyökeresedni az európai műzenében. A népi muzikus azonban még Európában is megőrizte ennek a hangszertípusnak az emlékét (pl. baszk és orosz analógiák).²²

A lelet a Nemzeti Múzeum avarkori sípja a jánoshida-tótfenekpusztai avar sírmező feltárásánál (1933. március 13–18) került elő. A temető a községtől 4 km-re fekszik, ÉNY-i irányban. A lelet körülményeit az ásatási napló így írja le:

„49. sír 1,50 m mély. Sír hosszúság 2,30, szélesség 0,90 m. A férfiváz felső része feldúlt. A koponyából csak az állkapocs került meg törött állapotban, ez is a mell táján. A fej helyén jobboldalon, bronz fülbevaló-karika. A medencecsontok nem voltak a helyükön. A jobb karszár rendben, a bal karszár összehányva. A lábcsontok teljesen rendben. A medence helyén négyszögletes vascsat. A teljesen bolygadatlan jobb kézben a KETTŐS SÍP. A két cső közvetlenül egymás mellett feküdt, nem egészen vízszintesen, hanem szélesedő végeik felé kissé lejtve. A két cső hosszanti irányban kissé eltolódott egymástól, amint a sírban készült rajz mutatja. (Lásd 1. sz. kép) A két alsó vége egy vonalban volt. Az öt lyukkal ellátott cső feküdt jobbra, a két lyukkal ellátott balra. A hüvelykujj hosszúcsontja a bal cső külső oldalán, azzal nem egészen párhuzamosan, végső csontja pedig behajlítva, félig a cső alatt feküdt. A többi ujjak csontjai a másik cső külső oldalán, közvetlenül mellette kezdődően, azzal párhuzamosan feküdtek. Ezek az ujjak nem voltak behajlítva.”

Összevéve tehát háromféle tárgyi lelet került elő a sírból: 1. a kettős síp, 2. a bronz fülbevaló, 3. a négyszögletes vascsat. A 2. és 3. számú tárgy jellemzően avarkori kisebb értékű emlék.

Fettich professzor gondos munkája következtében a sípok pontosan abban az állapotban kerültek kiemelésre, mint ahogyan a földben voltak. Eredeti helyzetükről Fettich Nándor azonnal rajzot készített. Kezdetben megállapítást nyert, hogy a csöveken észlelhetők voltak sérülések. Például az A-cső a III. és IV. lyuknál ketté volt törve, a B-cső a II. lyuknál volt eltörve, de ezeket Fettich dr. az egyértelmű törésfelület mentén az eredetihez teljesen hű, légzáró formában össze tudta illeszteni. A megcsonkult A-cső legnagyobb hossza 169 mm, míg a B-cső megőrizte eredeti hosszát: 170–175 mm. A két cső átmetszete(!) nagyjában egyenlő nagyságú és alakú, mindkettő egy kevésbé ovális formát. A belső átmérő mérete a felső végénél 6,8–7,8 mm., az alsó végénél mintegy 1–1,2 mm-el több. A két cső tehát gyakorlati szempontból henger alakúnak tekinthető. A csőbefaragott hanglyukak átmérője 4–5,5 mm között mozgott.²³

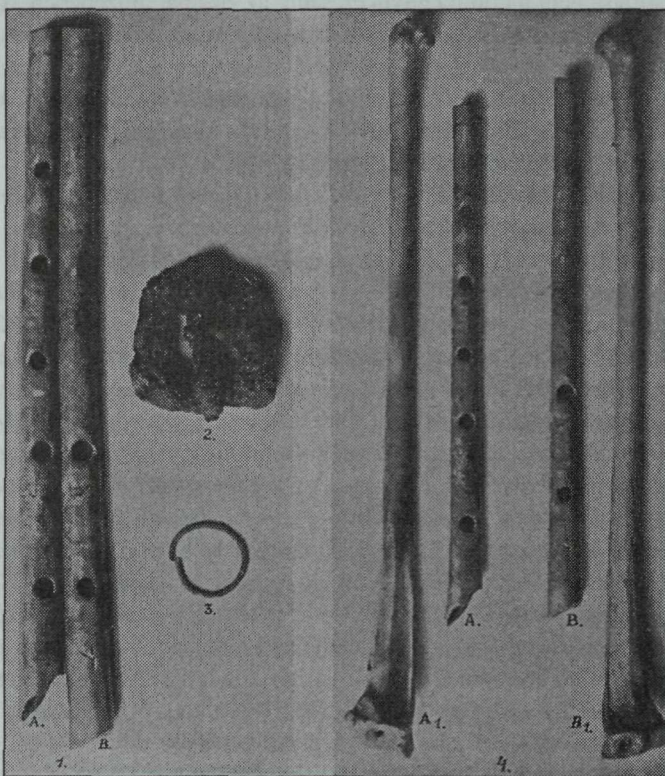
²¹ Bartha Dénes, 1934. 3–9. p.

²² Bartha Dénes, 1934. 11–12. p.

²³ Bartha Dénes, 1934. 15–17. p.

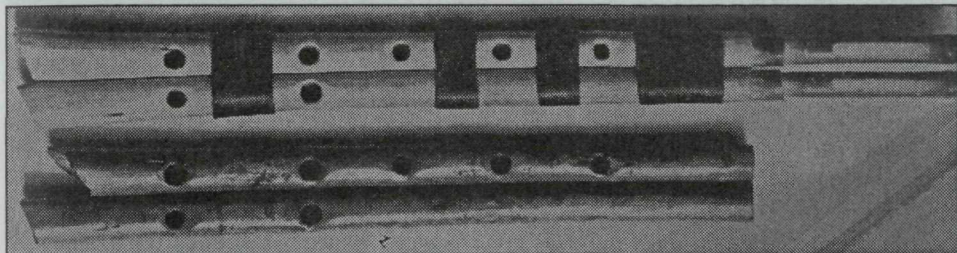
A síp anyaga madárcsont, éspedig, mint ezt *dr. Greschik Jenő* megállapította, a daru: *Grus grus (L.)* csontja. A csövek elkészítésénél a daru szárnyának sinkcsont (ulna) nevezetű része használtatott fel. (3. sz. képen a daru eredeti csontjai – összehasonlításként – a sípok mellé vannak állítva.) A csontok a hangszer céljaira való átalakítása is megtörtént. A restauráció készítésével (*Fettich Nándor* munkája) kiderült, hogy a daru-csont megmunkálása igen nagy gyakorlatot és kézügyességet igényelt; a faragásmunka technikailag kifogástalan kivitelében még a nagy gonddal készített másolat sem tudta megközelíteni az eredeti avar példány kifinomult munkáját. A gólyacsontból készült síp gondolata is felmerült, de az összevetés megmutatta nem gólyacsontból van szó.

3. sz. kép. A jánoshidai sípok és az eredeti csontok együttes ábrázolása²⁴

Külön említendő a két cső összeerősítésének módja. Ennek nyomai jól láthatóak. Kétféle megerősítésnek kellett szerepelnie. A két cső egyenesen levágású felső vége került egymás mellé. Ettől a felső végtől mintegy 6 mm-nyire kezdődött egy kb. 2 cm széles kötés; a második összeerősítő kötés az A-cső IV–V. nyílása között foglalt helyet, szélessége mintegy 1 cm volt. A kötőanyaguk azonos lehetett. A harmadik és a negyedik kötés (1 cm, illetőleg 1,5 cm szélességben) a III–IV., illetőleg az I–II. hanglyukak között volt elhelyezve. Ezeknél világosan láthatóan ragasztóanyag nyomai is megmaradtak. (A kötések elrendezése és hozzávetőleges szélessége a másodpéldányból látható: 4. sz. kép)

4. sz. kép. A jánoshidai kettőssíp és a darucsontból készült sípok összeillesztett és átkötött képe (másolati képe)²⁵

Említendőek a síphoz tartozó alkatrészek: fűvóka, tölcser, szélkamra, viaszcsomó a felesleges lyukak elzárására. Ezek rekonstrukciójára csak a néprajzi anyag ismeretében kerülhet sor – írta a szerző.²⁶

Ezek az adatok, sajátosságok a mellékelt képekkel együtt teszik szemléletessé a kettőssíp valóságos formáját és használatának módját.

A jánoshidai avarkori temető teljes leírását Erdélyi István készítette el 1958-ban.²⁷ Ő 256 sír anyagát dolgozta fel. (A Bartha Dénes munkájában közölt térkép 210 sírjához ÉK-i irányban csatlakozik az utolsó ásatási periódusban (1934) feltárt többi sírhely.) A 49. számú sírral kapcsolatban megemlíti, hogy a Bartha monográfiájában leírtak lényegében megegyeznek az ásatási napló bejegyzéseivel, s hogy a tartozékok közül a fülbevalókarika már nincs meg. A 34x25 mm-es négyszögletes vascsat a XVI. tábla 2. szám alatt látható, a KETTŐSSÍP a XVI. tábla 3. sz. mellett. Az általa közölt XVI. táblán (5. sz. kép) a 4–9. szám mellett az *alattányi kettőssíp*ot (5.) megőrző sírleletei szerepelnek.²⁸

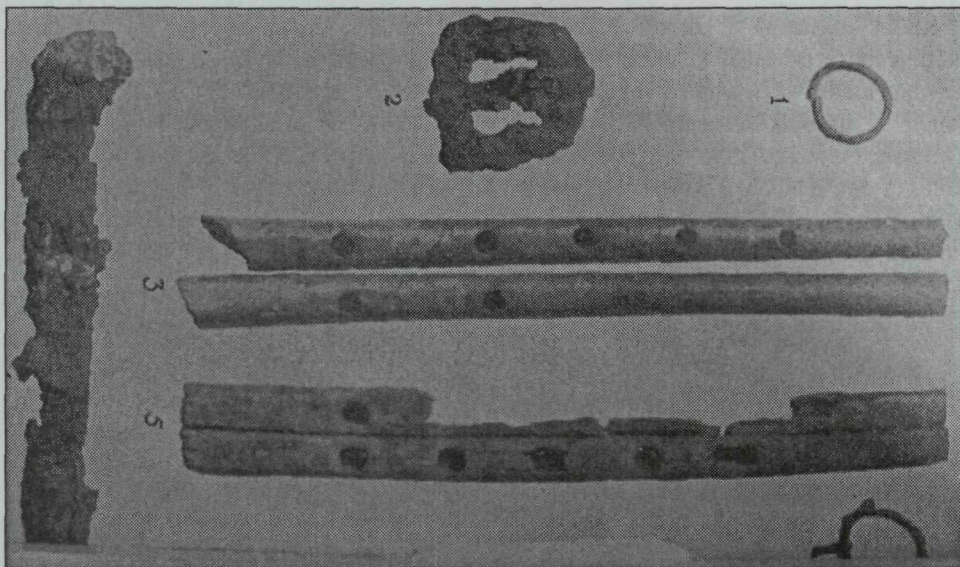
²⁵ Bartha Dénes, 1934

²⁶ Bartha Dénes, 1934. 20. p.

²⁷ Erdélyi István, 1958. Bp., – Leírása szerint az antropológiai anyag a Természettudományi Múzeum Embertani tárába van elhelyezve. (Wenger Sándor antropológus 46 meglevő koponyát dolgozott fel.) A tárgyi leletek a M. Nemzeti Múzeum-Történelmi Múzeumában vannak, a népvándorláskori naplók 5/1933., 3/1934. tételei alatt szerepelnek. (Uo. 2.)

²⁸ Erdélyi István, 1958. XVI. tábla.

5. sz. kép. A jánoshidai (3) és az alattyáni kettőssíp (5) egyéb avar sírleletekkel²⁹

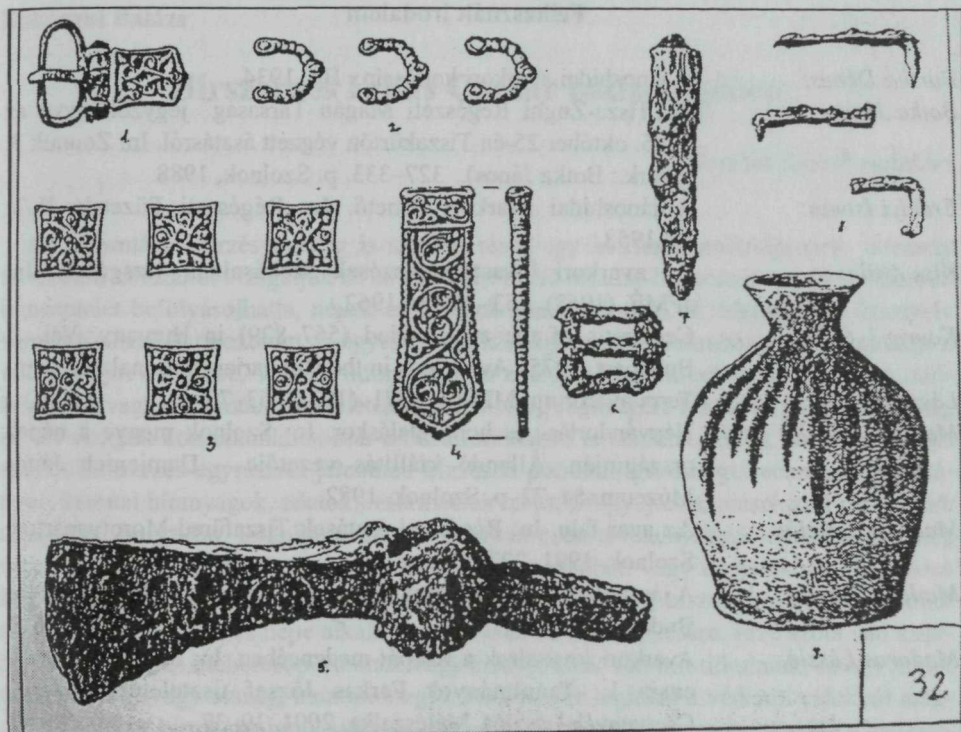
Itt térünk ki Madaras Lászlónak a Szolnok megyei avarkori kutatásokkal kapcsolatos egyik lényeges megállapítására, 1982-ből: „A VII. század harmincas éveitől kezdve az avarkori népesség leletanyagát nagyobb temetőkből ismerjük. Ezek kialakulása a megtelepülő életmód stabilizálódására mutat, hiszen a nagyobb temetők csak állandó falvak mellett jöhettek létre. Megyénk területén az utóbbi 2 évben az avar falukutatás számottevő eredményeket ért el.” Egyik példaként említi: „Kunmadaras határában egy avar ház került kibontásra, igen érdekes korongolt kerámiával. Felszíni gyűjtésből, ugyancsak innen, egy kettőssíp töredéke is a múzeumba került. Ezzel a jánoshidai és alattyáni darabbal együtt már három ilyen síp ismert Szolnok megyéből.” Madaras László ezen tanulmányában – többek között – elmondja még, hogy az Avarország keleti felét Krum bolgár kán hódítja meg, s teszi gyéren lakott pusztává 804-ben. Azt pedig, hogy ez a pusztítás „milyen jól” sikerült, csupán egyetlen adat érzékeltetésével is találóan kifejezi: „Az Alföld több száz VIII. századi temetőjének folytatása egyetlen esetben sem igazolható.”³⁰

Ezen szomorú kép ellenére, mégis bizonyosan számos avarkori emlék fogja még gazdagítani nemzeti múltunk további megismerését. (6. sz. kép)

29 Erdélyi István, 1958. XVI. Tábla

30 Madaras László, 1982. 64–65. p.

6. sz. kép Avarkori lovassír-leletek Öcsödről VII–VIII. sz.
(Fülkesír, előtérögdrében lóvázsal)³¹

³¹ Madaras László, 2001. 19., 31.; 2. tábla

Felhasznált irodalom

- Bartha Dénes:* A jánoshidai avarkori kettőssíp. Bp. 1934.
- Botka János:* A „Tisza-Zughi Régészeti Magán Társaság” jegyzőkönyve az 1886. október 25-én Tiszakürtön végzett ásatásról. In: Zounek 3. (Szerk.: Botka János). 327–333. p. Szolnok, 1988.
- Erdélyi István:* A jánoshidai avarkori temető. In: Régészeti Füzetek. II./1. Bp. 1958.
- Kiss Attila:* Az avarkori lovastemetkezések szokásainak vizsgálata. In: JPMÉ. (1963). 153–162. p. 1962.
- Kovrig I. (ed):* Cemeretis of the avar period (567–829) in Hungary. Vol. 1. Budapest, 1975. Avar finds in the Hungarian National Museum. Terra avarorum. MFMÉ. 1971. (1974). 63–70. p.
- László Gyula:* Népvándorlás- és honfoglaláskor. In: Szolnok megye a népek országútján. Állandó kiállítás vezetője – Damjanich János Múzeum. 54–72. p. Szolnok, 1982.
- Madaras László:* Az avar falu. In: Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. Szolnok, 1991. 227–316. p.
- Madaras László:* A jászapáti avarkori temető. In: Avar Corpus Füzetek. Debrecen-Budapest, 1994.
- Madaras László:* Avarkori lovassírok a Kárpát-medencében. In: Studia Szatmariensia 1.: Tanulmányok Farkas József tiszteletére (Szerk.: Cservényák László). Mátészalka, 2001. 19–37.

Kákóczki Balázs

Hírszerzés Iulius Caesar hadseregében

Gombos László emlékére

Az információszerzés mindig is szerves része egy hadsereg működésének. Bármely történelmi korszakot vizsgáljuk is, az ellenfélről való híradás-hírszerzés csaták és háborúk kimenetelét befolyásolhatja, népek és államok sorsát döntheti el. Manapság a köznyelv nem különíti el határozottan az egyes hírszerzési ágakat, leggyakrabban a kémkedés és a felderítés jut eszünkbe. Viszont információt és adatokat közvetíthettek még foglyok, szövvények vagy diplomáciai testületek is. A hadsereg segítségére lehetett a polgári lakosság is, sőt vizsgált korszakunkban már a dezinformálásra is találunk példát. De miről is van szó? A hírszerzés egyrészt jelentheti bizalmas politikai, gazdasági, technikai, tudományos, katonai híryanagok, adatok, információk tervszerű gyűjtését, másrészt pedig ezek elemzését, értékelést, feldolgozását.¹ Az ókorban ezen tevékenységek elkülönülése még nem volt annyira domináns, mint például a 20. században vagy napjainkban. Az összes közül a felderítői munka az, ami leginkább körülhatárolható, hiszen felderítőket az ókor szinte minden állama és népe alkalmazott az ellenfél kikémlelésére. Erre azóta van szükség, amióta egyes embercsoportoknak vagy országoknak van mit titkolniuk, és egy másik embercsoport vagy ország, hatalmi megfontolásból, de leginkább védelmi célokból megpróbál e titkok birtokába jutni. Vagyis kijelenthetjük, hogy a hírszerzés egyidős a hadviseléssel, s így eredete a történelem homályába vész.²

A hírszerzői feladatok köre az idők folyamán sokat bővült és változott. Míg kezdetben az államhatárokon túli területek adatait kémlelték ki, addig a titkosszolgálatok tevékenységében – és ennek számos példáját látni a római birodalomban vagy Bizáncban – koronként és országonként előtérbe került a besúgás, a cselvetés vagy az orvgyilkosság. Például napjaink hírszerző módszerei már rendkívül kifinomultak: nemcsak adatokat gyűjtenek, hanem egyes kém szervezetekhez már olyan részlegnek is tartoznak, amelyeknek feladata személyek elrablása vagy puccsok és merényletek megszervezése.

Természetesen az ókori hírszerzőknek nem kellett ilyen és ehhez hasonló speciális tevékenységeket végrehajtaniuk. Feladataik többnyire arra korlátozódtak, hogy az állam illetve a hadvezetés számára biztosítsák azt a minimális mennyiségű információt, melyek révén valamifajta előnyhöz juthatnak az ellenséges csapatokkal szemben. A kezdetektől nemcsak hivatásos hírszerzők, hanem alkalmi kémek is működtek. Az ókori államok gazdaságának domináns részét képezte a kereskedelem. A hosszú utakat bejáró kereskedők az információt is hozták-vitték egyik országból a másikba. Foglalkozásuk révén gyakorlatilag mindenhová bejuthattak, s ha szemfülesek voltak, sok fontos dolgot felderíthettek anélkül, hogy feltűnően kérdezősködtek volna. Az udvarok gyakran így

¹ Szabó József, 1995. 558. p.

² Ónody György, 1994. 4. p.

értesültek távoli földrészek politikai és gazdasági eseményeiről. Az ókori forrásokban rengeteg utalást találhatunk arra, hogy rabszolgák is lehettek alkalmi kémek. Ők a felszabadulás reményében készek voltak bármifajta szívességet megtenni uruknak, s így hajlandók voltak a kémkedésre is. Ugyanakkor a rabszolgák uruk mellett sűrűgtek-forogtak, és gyakran hallottak olyasmit, amit mások előtt ők eltitkoltak. Nem volt ritka az sem, hogy katonák illetve foglyok szöktek át az ellenséghez. Az ő árulásuk azért is volt fájó egy hadvezér számára, mert pontos információkkal rendelkeztek a sereg létszámával, felszereltségével vagy a katonák moráljával kapcsolatban. Ahogy fentebb említettük a felderítők tevékenysége pontosabban definiálható. Ők közvetlenül a hadsereg környezetében működtek és elsődleges feladatuk az ellenséges csapatok helyzetének földerítése, arról mindenmű információ megszerzése volt. Nem utolsó sorban biztosítaniuk kellett a vonulási területet, amelyről már pontos információkkal rendelkeztek.

Mindezekből kitűnik, hogy már az ókorban is megvoltak a hírszerzés legváltozatosabb módszerei, amelyeket az egyes államok és hadvezérek nagy előszeretettel használtak ki saját érdekeik elérése végett. Eme rövid, összefoglaló tanulmányban igyekszünk megvizsgálni, hogy milyen lehetőségek és technikák álltak rendelkezésre, melyek elősegíthették az ókori római hadviselés sikerességét.

I. Hírszerzés az ókori források tükrében

A Caesar hadseregében működő hírszerzői tevékenység beható elemzéséhez feltétlenül igénybe kell vennünk a korszakra, illetve a római hadseregére vonatkozó történeti forrásokat, hiszen ezek nélkül igencsak nehéz lenne rekonstruálni a hadviselés tudományának ezt a fontos szolgálati ágát.

Első számú forrásunk a Iulius Caesarhoz köthető ún. *Corpus Caesarianum*, mely tartalmaz két nagyobb kötetet – *Commentarii de bello Gallico* (Feljegyzések a gall háborúról), *Commentarii de bello civili* (Feljegyzések a polgárháborúról) –, és három kisebbet – *Bellum Alexandrium* (Az alexandriai háború) *Bello Africo* (Az afrikai háború), *Bellum Hispaniense* (A hispániai háború). A két nagy kötet szerzőjét illetően nem kétséges, hogy azokat Caesar írta, viszont a három kisebb esetében már az ókorban is találgatások folytak: egyesek Aulus Hirtiushoz mások Oppiushoz kötik a megírásukat. Mindkettőjükről tudjuk, hogy Caesar közvetlen környezetében tevékenykedtek, jártasak voltak a katonai dolgokban, sőt a gall háborúról szóló feljegyzések nyolcadik könyvét maga Hirtius szerezte. Számunkra most az lényeges, hogy a kisebb kötetekben leírtak fontos információkkal szolgálnak Caesar seregéről, attól függetlenül, hogy nem Caesar szerezte őket. A témánkhöz kapcsolható utalások többsége A gall háború című kötetben van leírva, hiszen a jövőbeni Gallia és Britannia még „szűzföld” volt a rómaiaknak, felderítetlen területekkel és ismeretlen népekkel, tehát ezek megismerésére Caesar különös gondot fordított. A polgárháborús feljegyzések néhány pontját csak kiegészítésként tudjuk hasznosítani a gall háború forrásaihoz. Ezekben két-három részlet erejéig olvashatunk a lakosság által nyújtott segítségről. Az alexandriai háborúról szóló feljegyzések egy-két kivételtől eltekintve nem sok újat mondanak a mi szempontunkból. Viszont az afrikai és hispániai

háborúk számos új adattal gazdagítják a hírszerzés bemutatására irányuló törekvéseinket. A szerző nem győzi leírni, hogy milyen úton-módon, fondorlatos helyzetek közepette szöknek át a katonák és a polgári személyek Pompeius táborából Caesaréba. A fentebb említettek ellenére azonban így is nehéz dolgunk van. Caesar sohasem beszél konkrétan a hírszerzésről; könnyenként átlagosan egy-két új információt olvashatunk. A többi mondat vagy megjegyzés általános „közhely”, melyeket Caesar már korábban említett. Csak a gall háború leírásában tizenkilencszer szerepel a „felderítők” (*exploratores*) szó, vagy az erre irányuló cselekvés, viszont kb. négy-öt esetben tudunk meg ténylegesen új, számunkra hasznos információt. Ugyanilyen okok folytán a kémekről (*speculatores*) is keveset hallunk. A teljes corpusban mindössze nyolcszor van szó kémekről, illetve olyan személyekről, akiket kémkedéssel vádolnak. Mindezekből tehát még nem lehet egészében rekonstruálni Iulius Caesar hadseregének hírszerzői rendszerét, ugyanakkor azt sem szabad elfelednünk, hogy a „feljegyzések” nem is ezért íródtak.

Caesaron kívül természetesen léteztek még olyan, hadviselés-elmélettel foglalkozó teoretikusok is, akik igyekeztek gyakorlati példák révén megvilágítani a hadicseleket, a hadvezéri attitűdöket és nem utolsó sorban a hírszerzés mibenlétét is. Iulius Frontinus *Strategematicája* azért jelentős, mert a hadvezérek híres hadicseleit, harcászati újításait, valóságos helyzetekben tanúsított ötletes eljárásait foglalja össze. A vonatkozó részekben Hannibálnak a szökevényekkel, a rómaiaknak pedig a kémekkel szemben tanúsított magatartását boncolgatja. Továbbá ő tudósít először római kémekről.³ Onosandros, hasonlóan Frontinushoz, szintén a kora császárkor idején működött. *Stratégikos* (A hadvezér) című értekezése rengeteg általánosságot és katonai közhelyet tartalmaz, mégis a korszak hadvezérei számára hasznos emlékeztető lehetett. Nekünk azért lényeges, mert ellentétben a többi szerzővel, részletesen szól az árulókkal való bánásmódról vagy a dezinformálásról.⁴ Vegetius Rénatus az előzőekkel ellentétben már a késő császárkor hadszervezetét fejti ki. Jelentősége pedig abban áll, hogy az aprólékos előírások helyett általános érvényű, nagyvonalú szervezési és hadművészeti alapelveket ír le. Noha munkája többnyire a mára már elveszett hadtudományi írók, Celsus, Paternus, Frontinus könyveire támaszkodik, néha-néha saját korára vonatkozó alkalmi megjegyzéseket is tett. Néhány sor erejéig igen részletesen ír a korszakban használatos térképekről, a foglyok „átcsábításáról”, a tábori kémkedésről és a tengeri felderítésről, megint csak másképpen mint Caesar.⁵ A későrómai történelem másik nagy történetíró-egyénisége a görög származású Ammianus Marcellinus. Ő magas katonai tisztségeket töltött be Constantinus, Iulianus továbbá Valentinianus és Valens kettős császársága idején. Közléseit katonai képzettsége és gyakorlati tapasztalatai teszik különösen értékesé. A nem hadtudományi írók közül Titus Livius egy igen érdekes példával szemlélteti azt a szituációt, amikor a római hadvezetés birtokába kerül egy elfogott pun levél.⁶

---

3 Front. Strat. I. 2. III. 16. p.

4 Onos. Strat 23, 38. p.

5 Veg. Epit. III. 6. IV. 37. p.

6 Livius XXVII. 43–51. p.

II. A katonai hírszerzés felépítése

1.) A stratégiai hírszerzés

A hírszerzés módszerei az idők folyamán nem sokat változtak. Áttörés csak a 19. század közepén következett be az amerikai polgárháborúval, ahol először állították katonai szolgálatba a vasutat, a távirót és ezzel jelentős terhet vettek le a lovasfutárok és a kémek válláról.

A katonai hírszerzésen belül megkülönböztetünk stratégiai és taktikai hírszerzést.⁷ A stratégiai hírszerzés információkat gyűjt az ellenséges államról vagy annak hadszervezetéről. Ebben az esetben különleges szerep jut a tolmácsoknak, diplomatáknak – akiket a korszakban követeknek neveznek – továbbá a kereskedőknek. Mindezek mellett lehetőség nyílik az információszerzésre elfogott levelekből vagy egyéb, hadászatiilag hasznosítható iratokból. Ide sorolható még a dezinformálás is, amelynek legfőbb célja az ellenséges csapatok megtévesztése.

Kereskedők, követek, tolmácsok

Caesar gyakran használta ki a stratégiai hírszerzés adta lehetőségeket. Kr. e. 55-ben, Britannia megszállása előtt alapos tájékozódásba kezdett: „Az évszak előrehaladottsága esetleg megakadályozhatja a hadjárat lebonyolítását, ő azonban úgy vélte, hogy már magában is rendkívül hasznos dolog lesz, ha a sziget földjére léphet, kikapaszthatja, kik lakják, megismerheti tájait, kikötőit, a partraszállási lehetőségeket, melyeket a gallok jóformán alig ismertek. A kereskedőkön kívül ugyanis ritkán merészkedik valaki Britanniáig, s ők is csupán a partvidéken, de annak is csak a Galliával szemközt fekvő részen járatosak. Így aztán Caesar hiába hívatta magához mindenünnen a kereskedőket, nem sikerült felvilágosítást kapni tőlük, milyen nagy a sziget, hány és miféle nép lakja, hogyan harcolnak, mik a szokásaik és melyek a nagyobb hajórajok befogadására alkalmas kikötők.”⁸ Azon kívül, hogy a megkérdezettek nem tudtak Caesarnak segíteni, kiderült, hogy a kereskedők információszerzésének milyen aspektusai vannak. Caesar elsősorban a célterület etnikai és földrajzi vonatkozásaira volt kíváncsi: hogyan viszonyulnak az ott élő népek a rómaiakhoz, milyen fegyverekkel harcolnak és lehetséges-e a hadihajókkal való kikötés.⁹ Ezekre a kérdésekre azonban nem kapott választ, így megbízta egyik tribunusát, hogy derítse fel a vidéket: „Mielőtt még a vállalkozásba belefogott volna, tájékozódás

7 Austin – Rankov, 1995. 9. p.

8 Caes. BG IV. 20. Suet. Caes. 58. p.

9 A britanniai harcok alatt, a döntő ütközetnél Caesar megemlíti egy különleges hajófaját: „Mialatt egy-egy maroknyi csoportunkat seregestül fogták közre, mások jobbszárnyunk felől még dárdazáppal is árasztottak el mindannyiunkat. Mikor Caesar felfigyelt erre, parancsot adott, hogy a hadihajókon lévő csónakokat és felderítő naszádokat rakják meg katonasággal, s ahol a mieink szorongatott helyzetben voltak, oda őket küldte segítségül.” (Caes. BG IV. 26.) A fent említett felderítő naszádról (navigium speculatore) meglepő részletességgel szól Vegetius: „A nagyobb liburnákhoz felderítőnaszádokat osztottak be, melyeknek mindegyik oldalán közel 20–20 evezősük volt, s amelyet a britannok „szurkosoknak” neveznek. Ezekkel szokás rajtaütéseket végezni, az ellenséges hajók élelmiszer-szállítmányait elválni és felderítő úton azok jövetelét vagy szándékát megfigyelni. Hogy pedig a felderítőhajókat ne árulja el csillogásuk, a vitorlákat és köteleket venetus színnel (kékkel – megjegyzés tőlem KB) festik be, mely a tenger habjához hasonló, és megszínezi a viaszt is, amivel a hajókat szokták bekenni. A hajósok vagy katonák venetus ruhát öltenek, hogy felderítő-szolgálat közben ne csak éjszaka, hanem nappal is könnyebben rejtőzzenek.” (Veg. Epit. IV. 37.)

céljából előreküldte egy hadihajóval C. Volusenus, akit erre a feladatra alkalmasnak ítélt, de lelkére kötötte, hogy mihelyt mindent alaposan kifürkészett, sietve térjen vissza hozzá.”¹⁰ Miközben C. Volusenus Britannia partjait járta, addig Caesar hozzákezdett a csapatok és hajók összevonásához. Ámde tervei csakhamar ismerté váltak, hiszen a nemrég megkérdezett kereskedők most a másik oldalnak szolgáltattak információt, nem kis bosszúságot okozva ezzel Caesarnak. A rómaiak közeledének hírére néhány britannus törzs már előre elküldte követeit Caesarhoz és túsokat is adott a béke biztosítása végett. Mivel a követek baráti szándékkal közeledtek, feltételezhető, hogy Caesar őket is kikérdezte a Britannia adottságairól. Erre viszont nem találunk utalást, aminek az lehet az oka, hogy kezdetben biztosan nem bízott a követek szavahihetőségében. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy a követek mellé beosztotta egyik „feltétlen hívének” számító emberét Commiust is. Commiusnak az volt a feladata, hogy előkészítse Caesar érkezését. Caesar kiemeli, hogy minél több törzset kell Commiusnak meglátogatnia „buzdítva őket, hogy hódoljanak meg a római nép előtt.” Noha Caesar nem hozza szóba, valószínű, hogy Commiusnak felderítői feladatai is voltak, csakúgy, mint a korábban említett Volusenusnak, aki azóta már „végigkémlelte az egész partvidéket.” Volusenus öt nap alatt sikeresen hajtotta végre feladatát, és tapasztalatait jelentette vezérének.¹¹

Az előbbiekből felmerül a kérdés, hogy az információszerzésben mennyire játszottak lényeges szerepet a korszak diplomatái, vagyis a követek és a tolmácsok. A követjárás és a túszcsera megszokott mozzanata a korszak katonapolitikájának.¹² Thukydides egyik megjegyzéséből azt a következtetést lehet levonni, hogy a hivatalos követségek bizalmas és titkos hírszolgálatát, kémkedését már az ókorban is természetesnek tartották.¹³ Mivel a delegáltak esetenként több hónapot is eltöltöttek egy számukra idegen környezetben, módjuk és alkalmuk volt arra – az ajándékok és a túsok kicserélése közben –, hogy mindent megfigyeljenek, és értékes értesüléseket szerezzenek. A korszakban a követségek általában három tagból álltak, és ahogy Caesar is írja: személyük „minden népnél szent és sérthetetlen.”¹⁴

A Caesar-corpusban sokszor említenek követeket, többfajta feladatkörrel. Ezeket három csoportba lehet sorolni: tárgyalások kezdeményezése, szövetségkötés és békekérés.¹⁵ A gall hadjáratok kezdetén a sequanus törzs mérhetetlenül sok megaláztatást szenvedett el a germán Ariovistustól és Caesarhoz fordult segítségért. Caesar nem tűrhette, hogy „a vér szerinti testvérek rabszolgaságba sínylődjenek”, így eldöntötte, hogy ügyükben intézkedni fog.¹⁶ „Ezért úgy határozott, hogy követeket küld Ariovistushoz: szólítsák fel őt, hogy jelöljön meg egy kettőjük között félúton fekvő helyet, ahol tárgyalásokat folytathatnának; szeretne vele megbeszélni néhány fontos kérdést, amely országukat és egymást kölcsönösen érinti.”¹⁷ Ariovistus fennhéjázva és gögösen válaszolt a követeknek: „Ha neki lenne be-

¹⁰ Caes. BG IV. 21. p.

¹¹ Caes. BG IV. 21. p.

¹² Caes. BG III. 8. p.

¹³ Thuk. Hist. I. 90–91. p.

¹⁴ Caes. BG III. 9. p.

¹⁵ Utalás tárgyalások kezdeményezésére: Caes. BG I. 31–33, 34, 35, 37, 47. II. 32. III. 9, 16. V. 27, 54. VII. 41. p.

¹⁶ Caes. BG I. 31–33. p.

¹⁷ Caes. BG I. 34. p.

szélnivalója Caesarrel, ő menne hozzá; ha Caesar kíván valamit tőle, Caesarnak kell jönnie.” Rádásul azt is furcsálja, hogy mi dolga van Caesarnak az ő Galliájában, amelyet háborúban ígázott le.¹⁸ Caesar a választ megkapva újabb követséget menesztett Ariovistushoz, mely által emlékeztette arra, hogy a senatus a „király” és a „barát” címmel ruházta fel őt, tartozik a római népnek és most mégis „vonakodik elfogadni a tárgyalásokra vonatkozó meghívást.”¹⁹ Mialatt a római követek megpróbálták jobb belátásra bírni Ariovistust – sikertelenül, addig Caesarhoz is küldöttség érkezett a szövetséges hedusoktól és treverusoktól. Beszámolójukból kiderül, hogy Ariovistus a földjeiken még tűszok ellenében sem biztosítja a békét. Ezen nyugtalanító hírek hatására Caesar elhatározza az Ariovistus elleni hadjáratot.²⁰ A rómaiak közeledtének hírére a germánok jobbnak látták megint kipuhatolni azok szándékát, és követséget menesztettek az alábbi feladatokkal: Caesar „jelöljön meg egy időpontot a tanácskozásra, vagy ha erre nem hajlandó, küldje hozzá követségbe egyik legatusát.” Caesar, mivel nem akarta „legatusai életét kockáztatni”, azt látta a leghelyesebbnek, ha a „gallul beszélő, rendkívül hűséges és bátor” C. Valerius Procillust, és Ariovistus közeli barátját M. Metiust küldi tárgyalásra. „Meghagyta nekik, puhatolják ki és jelentsék, mi a germán király álláspontja.” Amikor Ariovistus meglátta a követeket, rájuk förmedt, és kémkedéssel gyanúsította meg őket: „Talán bizony kémkedni akarnak?” Ekkor a germán király felrúgta a diplomáciai szabályokat: nem hagyta szóhoz jutni a küldötteket, és bilincsbe veretve elvezettette őket.²¹ A fent közölt forrásrészletekből látszik, hogy Caesar csak akkor nyúl a háború fegyveréhez, ha a diplomáciai „tárgyalások” már nem vezetnek sikerre, ami azt bizonyítja, hogy igyekezett békés eszközökkel megteremteni és fenntartani a rendet Galliában. Amint bármifajta ellentét merült fel a germán és gall törzsek illetve a rómaiak között, azonnal delegációt menesztettek egymáshoz a másik fél szándékainak kinyomozása végett.²² Arról nem találunk adatot Caesarnál, hogy a követségei általában hány főből álltak, viszont személyesen megemlíti két hűséges emberét, akik már ismertek a germán király számára. Ők gallok voltak, akik szolgálataikért római polgárjogot kaptak és nem legátusok, akiket Caesar nem mert odadobni „*prédául a barbároknak*”. Vagyis ebből arra lehet következtetni, hogy a követségek tagjai általában legátusok lehettek, sőt amikor Ariovistus kezdeményezte a tárgyalásokat, ő maga kérte, hogy Caesar legátusokat küldjön, ami szintén arra utal, hogy a korszakban a legátusok töltötték be a mai diplomaták szerepkörét.²³ Caesar itt egy speciális esetet említett, amikor a nyelvtudás és az ismeretség dominált, nem pedig a követ „rangja”, noha ez Ariovistust

18 Caes. BG I. 34. p.

19 Caes. BG I. 35. p.

20 Caes. BG I. 37. p.

21 Caes. BG I. 47. p.

22 Ammianus Marcellinus is beszámol arról, hogy a követek igen gyakran kémkedtek is: „Anélkül, hogy valakit beavatott volna tervébe (Julianus császár – megjegyzés tőlem KB), elküldte Hariobaudes számfeletti tribunust (...), követség színe alatt, a már meghódolt Hortarius királyhoz, hogy onnan könnyen tovább mehessen ama törzsek határaihoz, amelyek ellen hadat akart indítani, és megtudakolhassa szándékukat.” (Amm. Marc. XVIII. 2. 2.p.) Ammianus egy alkalommal maga is kémkedett, egy kéttagú követség tagjaként: Amm. Marc. XVIII. 6. 20–22, 7. 1–2. p. További utalás a követek kémkedésére: Caes. BG. II. 4. Amm. Marc. XXVII. 5. 1, 7–9. XVIII. 6. 17. p.

23 A legátusokról lásd részletesebben: Havas László – Németh György – Szabó Edit, 2001. 291–295. p.

hidegen hagyta és bilincsbe verette mindkettőt.²⁴ Caesart rendkívül sértette az, hogy a gallók nem tartották be a diplomáciai játékszabályokat. Amikor például a venetusok foglyul ejtették Caesar praefectusait és tribunusait, akiket gabonáért menesztettek hozzájuk, egyszerűen elfogták őket. Amint észbe kaptak, Caesar már legyőzte és igen súlyosan meg is büntette őket: „(...) *hogya barbárok ezután nagyobb tiszteletben tartsák a követek jogait: senatorikat mind kivégeztette, a többieket pedig rabszolgának adta el.*”²⁵

A római követek másik feladata szövetséges kapcsolatok kiépítése volt a birodalomban, illetve az annak határai mentén élő népekkel. Erre azért is fordítottak különös figyelmet a rómaiak, mert háborúik során gyakran alkalmaztak segédcsapatokat, többnyire lovasokat vagy parittyásokat, Caesar nem egyszer tett róluk említést.²⁶ A galliai háború második évében a Caesarral szövetséges seno törzs felderítői jelentették, hogy a belga törzsek háborúra készülnek.²⁷ Caesar gondoskodott élelmiszerről és a lehető leggyorsabban elindult Belgium felé. Amint a határhoz ért, a Galliához legközelebb eső belga törzs, a remusok szövetségi ajánlattal fordultak hozzá. Két vezető embert küldtek – akiket Caesar megint csak név szerint megemlít – azzal az üzenettel, „*hogya magukat és összes javaikat a római nép pártfogása és védelme alá helyezik: hajlandók túsokat adni és teljesíteni Caesar parancsait, ellátják őt gabonával és minden egyébvel.*”²⁸ A belgák elleni háború során kiderült, hogy a rómaiak milyen jól jártak a remus szövetséggel. Nemcsak élelmiszerral és katonákkal segítettek, hanem nagyon hasznos információkkal is. Caesar tőlük tudta meg, „*hogya mely törzsek állnak fegyverben, mekkora a létszámuk és milyen katonai erővel rendelkeznek.*” Továbbá megkereste a heduus Diviciacust is, hogy fogjanak össze a közös ellenféllel szemben.²⁹ Mindezekből látszik, hogy Caesarnak érdeke volt az, hogy szövetségeseiket szerezzon, mivel a galliai területek a rómaiak számára szinte teljesen ismeretlenek voltak, szüksége volt a helyi viszonyokat ismerő törzsek támogatására.

A római követek feladatának harmadik csoportja a békéről való tárgyalás volt. Bár Caesar esetében erre elég nehéz példát felhozni, mivel inkább tőle kértek békét és nem ő mástól. Caesar nagylelkűsége messze földön híres volt, így nem csoda, ha a megvert ellenfél erre hivatkozva próbálta menteni az életét. A források többségéből a következő tények szűrhetők le: Caesar csaknem minden esetben túsokat követelt a béke biztosítása érdekében, és hogy ne kezdjenek a legyőzöttek megint háborúba, beszédette a fegyvereiket. Bár nem mindenhol említi, biztos, hogy az esetek nagy részében élelmiszert, segédcsapatokat és a még harcban lévő törzsekről pedig információt kért.³⁰

24 A nyelvtudás illetően nincs ellentmondás. Ariovistus germán volt viszont Caesar kiemeli, hogy tudott gallul. Egyébként a teljes Corpusban mindössze kétszer említenek tolmácsokat. Ahogy általában diplomáciájának tevékenységéről, a tolmácsok szerepéről is rendkívül szűkszavú Caesar. Az első esetben arra van utalás, hogy a mindennapi érintkezésben alkalmazzák őket (Caes. BG I. 19. p.). A másodikban Q. Titurius egy Cn. Pompeius nevezetű tolmácsot küld Ambiorixhoz, hogy kémélje meg katonái életét (Caes. BG V. 36. p.).

25 Caes. BG III. 8–9. és 16. p.

26 Caes. BG I. 15. II. 3. 7. Caes. BC I. 51. p. Utalások a szövetségkötésre: Caes. BG II. 5. III. 8. V. 39. VI. 5. 34. VII. 38, 43, 64. Caes. BC I. 40. Ps. Caes. Bell. Alex. 23. Ps. Caes. BA 74. p.

27 Caes. BG II. 2. p.

28 Caes. BG II. 3. p.

29 Caes. BG II. 5. p.

30 Utalások: Caes. BG II. 31. III. 21. IV. 27, 36. V. 20. VI. 5. VIII. 23. p. Caes. BC III. 97. Ps. Caes. Bell. Alex. 36–37. p.

Lefoglalt iratok, dezinformálás

A stratégiai hírszerzés két speciális válfaja a lefoglalt iratokból szerzett információk és a dezinformálás volt. Mindkettőről rendkívül szűken szólnak a források. Ahhoz nem férhet kétség, hogy például egy elfogott levél döntő jelentőségű lehetett az ellenség taktikájának és hadmozdulatainak a megismerésére.³¹ Erre olvashatunk egy példát Liviusnál. A pun háborúk idején, Kr. e. 207-ben Hasdrubal „négy gallus lovast és két numidát küldött egy levéllel Hannibálhoz.” Viszont a lovasok eltévedtek és Tarentum mellett római fogságban estek. „Q. Claudius praetorhoz vitték őket. Először megpróbálták őt homályos válszaikkal félrevezetni, de amikor kínvallatással fenyegették meg őket, félelmükben megmondták az igazat, s bevallották, hogy Hasdrubal levelét viszik Hannibálhoz.” Átadták őket Claudius consulnak, „aki tolmács segítségével elolvasta a levelet és kihallgatta a foglyokat.” A megszerzett információk hatására a consul új stratégiát dolgozott ki. Mivel már tudta, hogy Hasdrubal Umbriában fog találkozni fivérével, elrendelte, hogy a Capuában tartózkodó legiót azonnal küldjék Rómába, a római legiót pedig Narniába. Éjszaka válogatott embereivel megindult Picenum felé, hogy egyesüljön a másik consuli sereggel. A taktika bevált, sikerült elejét venni a pun előrenyomulásnak. A rómaiak ugyanis rájöttek arra, hogy nem szabad a két évvel ezelőtti hibába esni, amikor is hagyták a punoknak, hogy egészen Róma városáig nyomuljanak. A „felőrlő-taktika” segítségével külön-külön kell megverni a pun seregeket.³² Ez a forrás is bizonyítja, hogy egy elfogott levél mekkora rugalmasságot biztosít egy hadvezérnek a haditerv felállításában. Caesarnál két esetben említenek ilyen iratokat. Kr. e. 58-ban került elő a helvétek táborából „egy sereg, görög nyelvű feljegyzésekkel telerótt tábla. A táblán pontosan fel volt tüntetve, hány fegyverforgató férfi, hány gyermek, aggastyán és nő hagyta el a hazáját.”³³ Caesar balszerencséjére a tábla pont akkor jutott el hozzá, amikor már a helvéteket legyőzte, így az azon lévő adatokat már katonailag nem tudta hasznosítani. A másik esetben Sex. Pompeius levelét fogták el Caesar katonái a hispániai háborúban: „Aznap elfogtak egy levelet, amit Pompeius küldött Ursaóba, s ez állt benne: (...) Nem merik kivezetni (Caesar és szövetségesei – megjegyzés tőlem KB) a mezőre az újoncokból álló hadsereget, hanem a mi erődítményeinkben meglapulva, nyújtják a háborút. Körülzártak egyes városokat, így jutnak ellátmányhoz. Ezért a mi pártunkon álló városokat meg fogom védeni, és a háborút az első adandó alkalommal befejezem. Tervezem, hogy csapatokat küldök hozzád. Kétségtelen, hogy megfosztjuk őket az utánpótlástól, és kénytelenek lesznek harcba bocsátkozni.”³⁴ Caesar miután megtudta a levél tartalmát, a meglepetés erejével akart élni. Pompeius nem számított arra, hogy ő lemerészkedik a völgybe, hiszen azt jórészt a pompeianusok tartották kezükben, ráadásul a völgy természeti adottságai és védművei is őket segítették.³⁵ Pompeius meglepődött ellenfelének hadmozdulata láttán. Bízva erődítéseiben felkínálta neki a csatát és Caesar ezt elfogadta. A döntő összecsapás – a polgár-

31 Polüb. Hist. VII. 9. p. Amm. Marc. XXI. 3. 4., 4. 6. XXVI. 8. 2. p.

32 Livius XXVII. 43–51. p.

33 Caes. BG I. 29. p.

34 Ps. Caes. BH 26. p.

35 Ps. Caes. BH 28. p.

háború legvéresebb csatája – a mundai síkon zajlott le Kr. e. 45 márciusában. A csatából Caesar került ki győztesen, amelyet nem kis mértékben köszönhetett annak, hogy sikerült Pompeiust meglepnie, és a végső döntés előtt megzavarnia annak hadseregét.

Talán meglepő, hogy a dezinformálásról hallgatnak a források. Ennek az lehet az oka, hogy a korszakban maga a tevékenység igencsak kezdetleges formát ölthetett, nem különült el annyira a hírszerzés többi ágától. Pedig a fogalom korántsem volt ismeretlen az ókorban. Onosandros szerint a jó hadvezérnek bizony „*álhírrrel is kell élnie*”, így tévesztve meg nemcsak az ellenséget, hanem saját embereit is: „*Saját emberei ugyanis, hallván, hogy az övéik ügye jól áll, újra nekibátorodnak és elszántságuk megkétszereződik, (...)*”³⁶ Caesar is megemlíti, hogy mindenfajta „*álhírsztelések*” eredményeképpen rémület lett úrrá az egész seregen. Miközben csapatai néhány napig Vesontio környékén időztek gabonabeszerzés céljából, „*ezalatt a mieink kíváncsian kérdezősködtek, a gallok és a kereskedők pedig telebeszéltek a fejüket: azt állították, hogy a germánok hatalmas termetű, hihetetlenül bátor, fegyverforgatásban igen-igen képzett emberek, ők gyakorta találkoznak velük, s még arckifejezésüket, villogó tekintetüket is elviselhetetlennek érzik. Az eredmény az lett, hogy hamarosan rettegés szállta meg az egész sereget.*”³⁷ Hogy szándékosan vezették-e félre Caesar embereit, azt nem tudni. Átgondolva a leírtakat, annak igazságtartalmában nem lehet kételkedni. Például a germán Ariovistus leigázta a szomszédos népeket, több csatából került ki győztesen, és Caesar igencsak erős és lehúzó kritikája ellenére is el kell ismerni, hogy értett a fegyverforgatáshoz.³⁸ Vagyis a megkérdezettek nem hazudtak, nem vezették félre a rómaiakat, viszont szavaikkal, amelyekből Caesar szándékos félretájékoztatót vett ki, sikerült pánikhangulatot kelteni. A dezinformálásra viszont van két, sokkal konkrétabb példa, megint csak a gall háborúban. Caesar miután értesült arról, hogy jelentős gall csapatok közelednek felé, figyelembe véve a számára kedvezőtlen terepviszonyokat, úgy döntött, hogy kimerült seregével inkább egy megerődített táborban várja meg, míg Q. Curio csatlakozik hozzá. A tábort szándékosan kicsire építette: „*azt szerette volna, ha a tábor méretei mélységes lekicsinylést váltanak ki*” az ellenségből.³⁹ A „*gallok újabb csapatokat vártak, amelyek mindeddig nem érkeztek meg, Caesar pedig arra gondolt, talán látszólagos félelmével sikerül a maga terepszakaszára csalogatni az ellenséget, hogy az ütközet a tábor előtt bontakozzon ki, vagy ha ezt nem éri el, közben legalább az utakat kikémlelheti (...)*” Miközben lovasainak megparancsolta, hogy tervszerűen hátráljanak, utasította katonáit, hogy magasítsák meg a tábor sáncait, torlaszolja el a kapukat, „*s közben minél többen rohángásszanak ide-oda, mutassák azt, hogy fejvesztett rémülettel végzik a munkájukat.*”⁴⁰ A következő caput szerint: „*az ellenség lépre ment, (...) és annyira lebecsülték a mieink erejét, hogy a kapuknál emelt, egy-egy sornyi gyeptéglából álló látszattorlaszt áttörhetetlennek ítélve, egyesek pusztá kézzel kezdték rombolni a sánctól (...)*”⁴¹ Ehhez hasonló hadicselekre nem csak Caesar volt

36 Onos. Strat. 23. p. További utalások: Amm. Marc. XXI. 6. 1–2, 8. 3–4. p.

37 Caes. BG I. 39. p.

38 Caes. BG I. 31, 36 ill. 40. p.

39 Caes. BG V. 49. p.

40 Caes. BG 50. p.

41 Caes. BG V. 51. p.

képes. Az unellusok földjén operáló legiókat, Caesar távollétében, egyik legátusa Q. Titurius Sabinus irányította. Vele szemben a „pártütő törzsek vezére Viridovix állt,” aki nap mint nap felkínálta a csata lehetőségét ellenfelének, Sabinus azonban ezt nem fogadta el, „így már nemcsak az ellenség nyilatkozott róla megvetően, hanem a mi katonáink is szúrós megjegyzéseket tettek rá.”⁴² Sabinus a fővezér nélkül nem akart csatát vállalni, így egy fondorlatos lépésre szánta el magát. „Mihelyt a félelemtől táplált vélemény megerősödött, a vele lévő segédcsoportokból kiválasztott egy talpraesett, agyafűrt gall harcost. Nagy jutalmakkal és ígéretekkel rávette emberét, hogy menjen át az ellenséghez, és tudja meg, mi a szándékuk. A gall el is ment hozzájuk, szökevénynek adva ki magát; mikor megérkezett, lefestette a rómaiak rettegését, elmondta, hogy Caesart is erősen szorongatják a venetusok, s hogy legkésőbb a következő éjszaka Sabinus titkon kivonul táborából, mert Caesar segítségére siet. Szavai hallatára kiáltozni kezdtek, hogy nem szabad elmulasztaniuk a sikerrel kecsegtető alkalmat: indulniuk kell, irány a római tábor.”⁴³ Sabinus trükkje bevált. Az unellusok óvatlanul megtámadták a római tábor, nem is számítva arra, hogy azok már fegyverrel a kézben várják őket. Óriási vérfürdő kezdődött, mely során az unellus harcosok java részét levágták. Noha ez a két eset jól aposztrofálja a dezinformálás meglétét, mégis azt lehet mondani, hogy a korszak felderítési és kémkedési módszereiben nem volt bevett szokás a dezinformálás alkalmazása.

2.) A taktikai hírszerzés

A taktikai hírszerzést azt különbözteti meg a stratégiai hírszerzéstől, hogy az inkább egy háborúra vagy hadjáratra koncentrálódik. A beszámolók is objektívebbek, helyel-közzel bővebbek, mint a stratégiai felderítésnél. A taktikai hírszerzésben részt vevő személyek leírása konkrétabb, tevékenységük jobban körülhatárolható. Ide sorolhatjuk tehát a következő információ-forrásokat: foglyok, szökevények, árulók, térképek, felderítők, hírközlők, kémek, helyi lakosok és a szóbeszéd.

Foglyok, szökevények, árulók

A taktikai hírszerzés lényeges alappillére a foglyoktól, szökevényektől és árulóktól gyűjtött információk.⁴⁴ Mivel a vizsgált korszak háborúiban tömegesen dezertáltak vagy estek fogságba a katonák, ezért eme jelenségekről sokkal gyakrabban írtak, mint például a követek vagy tolmácsok szerepéről. Az i. sz. 50 körül munkálkodó Onosandros egy külön caputot szentelt arra, hogy szóljon az árulók „hasznáról”: „A hadvezér tartsa meg az árulónak tett ígéreteit és adja meg nekik a felajánlott biztosítékokat, nem azért, amit cselekedtek, hanem amit a többiek fognak tenni, ha megtudják, hogy az előbbiek megkapták jutalmukat azért, hogy az ellenséghez szegődtek. Mert aki az árulónak ajándékot ad, többet nyer, mint amennyit ajándékoz. Ezért tehát szívesen kell kifizetnie a jutalmakat, mert hiszen ő nem a megkárosított városnak van hivatva igazságot szolgáltatni, hanem

42 Caes. BG III. 17. p.

43 Caes. BG III. 18. p.

44 Utalások: Caes. BG I. 50. II. 16. V. 8–9, 18, 42, 52. VI. 32. VII. 18, 72. VIII. 17. p. Caes. BC I. 66. III. 49. III. 59–61, 79. Ps. Caes. Bell. Alex. 10. Ps. Caes. BA 8, 19, 68, 74. Ps. Caes. BH 16, 18–20, 26. p. Amm. Marc. XVI. 11, 9, 12. 19. XXI. 13. 4. p.

saját hazájának.”⁴⁵ Arra nincs adatunk, hogy Iulius Caesar hogyan honorálta az árulók és szökevények segítségét. Mindössze egyetlenegy jegyzet van a hispániai háborúról szóló könyvben, amikor három pompeianus tiszt szökött át hozzá. Erre Caesar: „*Ahogyam eljár-tam idegen népekkel szemben, ugyanúgy fogok eljárni a magukat megadó polgártársas-immal szemben.*”⁴⁶ Ez azt jelenti, hogy nem végeztette ki őket és hajlandó volt a megbánást tanúsító katonákat vagy polgári személyeket befogadni saját csapataiba. Talán Onosandros is Caesart jelöli meg példájában, hiszen mindössze száz év telt el Caesar halála és az ő munkássága között.

Egyébként nemcsak Onosandros, hanem a Caesar-corpus kisebb kötetei is szólnak az árulók és szökevények által nyújtott segítségről: „*Közben ő maga (Caesar – megjegyzés tőlem KB) szökevényektől és a lakosságtól hírt kapott Scipio helyzetéről, valamint azokról, akik háborút viseltek ellene.*”⁴⁷ „*Ugyanabban az időben átszökött az első legió hadijelvény-hordozója, és hírül hozta, hogy a lovas ütközet napján az ő egységéből odaveszett harmincöt ember, és hogy azt Pompeius táborában nem lehet jelenteni, sőt azt sem szabad elmondani, hogy egyáltalán bárki odaveszett. Egy szolga, akinek ura Caesar táborában volt (...), urát megölte, majd titokban Caesar erődjéből Pompeius táborába távozott, majd parittyalövedékekre írott üzenetet küldött, amellyel értesítette Caesart, hogyan készülődnek a védekezésre a városban. Miután ilyen módon megérkezett az üzenet, visszatért a városba az, aki parittyalövedékekre írott üzenetet szokott küldeni. A következő időben két szökevény luzitán fivér hírül adta, hogy milyen beszédet tartott Pompeius. (...) Ugyanakkor elfogták Pompeius hírvivőit, akik a városba jöttek, levelüket Caesar bemutatta a városbelieknek. Caesar megparancsolta annak, aki életéért könyörgött, hogy gyűjtsa fel a városbeliek fából készült ostromtornyát; megígérte neki, hogy ha ezt megteszi, ő is mindent meg fog bocsátani neki. Nehezen volt kivitelezhető ugyanis, hogy bárki kockázat nélkül felgyűjtsa a tornyot. (...) Ugyanazon az éjszakán jelentette egy szökevény, hogy Pompeius és Labienus fel vannak háborodva a városban elkövetett mézszárlás miatt.*”⁴⁸

Próbáljuk meg csoportosítani Caesar „forrásait” a fent említett szövegrészek és utalások révén. A legtöbb eset tanulsága szerint Caesarék a foglyok kihallgatását tartották a legfontosabbnak, így első kézből kaptak adatokat az ellenség hadmozdulatairól és terveiről. A foglyok nem szolgáltattak hamis információkat, és nem próbálták meg Caesart félrevezetni. Az is biztos, hogy Caesar és emberei mérlegelték a hallottakat, nem vettek minden egyes szót készpénznek. Egy *caput* rávilágít arra, hogy a források ellenőrzése milyen fontos: „*Míg Gergoviánál ekként zajlottak az események, a haeduusok megkapták Litaviccus első üzenetét, de nem vettek maguknak annyi fáradságot, hogy meggyőződjenek állításai igazáról. Egyiket a kapzsiság hajtotta, másikat a harag és a könnyelműség – ez olyan mélyen gyökerezik ebben a népben, hogy képesek már a kósza hírt is biztos ténynek elfogadni.*”⁴⁹ Noha eme rövid részlet a haeduusokról szól, Caesar mégis szóvá tette, vagyis

45 Onos. Start. 38. p.

46 Ps. Caes. BH 17. p. Ugyanakkor Caesar többször tanúsította, hogy megbocsát az ellene vétkezőknek (Ps. Caes. BH 19. Ps. Caes. Bell. Alex. 70. p.).

47 Ps. Caes. BA 8. p.

48 Ps. Caes. BH 18. p.

49 Caes. BG VII. 42. További utalás: Caes. BG VIII. 52. p.

ő gondot fordított a megszerzett információk kritikai elemzésére. Arra is van bizonyítékunk, hogy a római lovasok tudatosan indultak portyázni az ellenséges területekre, hogy foglyokat szerezzenek: „*Miután légióit egyesítette (Caesar – megjegyzés tőlem KB), megindult a bellovacusok ellen, tábort vert a földjükön, és lovasosztágot küldött szét minden irányba, azzal a paranccsal, hogy szerezzenek foglyokat, akiktől felvilágosítást nyerhet az ellenség tervei felől. A lovasok végrehajtották a parancsot. Jelentették, hogy találtak néhány embert a házakban, mégpedig olyanokat, akik korántsem földművelés céljából maradtak ott (mert az ellenség minden települést gondosan kiürített), hanem a kémkedést kapták feladatul, azért tértek vissza (...).*”⁵⁰ Sajnos, az elfogott kémekről nem tudunk többet. Eme rövidke részből talán annyi szűrhető le, hogy a gall népek között is működött hírszerzés.⁵¹ Ha a római lovasok egy faluban találták meg őket, ez azt jelenti, hogy a kémeket egyszerű földműveseknek álcázták. Talán furcsának tűnik számunkra, hogy miért nem a római sereg „környékén” leplezték le őket. Ennek az az oka, hogy a római katonák állandóan járták a környező falvakat élelembeszerzés céljából, vagyis a „falusi emberek” nem kellett beépülni a rómaiakhoz, hanem a rómaiak mentek hozzájuk. Föl lehet tenni a kérdést, hogy a római hírszerzés egészében mekkora szerepet töltött be a taktikai hírszerzés ezen fajtája. Annak ellenére, hogy a római történetíróknál szinte semmit nem olvashatunk árulókról vagy hadifoglyokról, Caesar jópár esetben hivatkozott rájuk. A gall háborúban könyvenként átlagosan kétszer van szó szökevények vagy foglyok kikérdezéséről. Persze mindez nem azt jelenti, hogy a rómaiak csakis rájuk alapozták volna a hírszerzésüket. Csupán a korszakban a felderítés és a kémtevékenység még nem volt annyira szervezett, hogy figyelmen kívül hagyhatták volna az ilyesfajta információforrást.

Összegezve tehát mindenképpen mérvadó volt a római hírszerzés számára a szökevények, foglyok és árulók segítsége, hiszen bennük az információk kincsesbányájára leltek. Nem túlzás kijelenteni, hogy gyakran csaták és így egész hadjáratok sorsa dőlt el az általuk kiszolgáltatott adatok folytán.

Térképészet

A corpus könyveiből világosan kitűnik, hogy Caesar fontosnak tartotta a meghódítandó terület alapos felderítését is. A rómaiak teljesen idegen területen mozogtak, nem ismerték az ottani népeket és viszonyokat, ezért kénytelenek voltak egy olyan hírszerzői rendszert kiépíteni, amelynek segítségével a hadvezér a hadmozdulatokat előre el tudta tervezni, és a legnagyobb pontossággal végre tudta hajtani azokat. Mindezek mellett Caesar szövegei nagyon jól alkalmazhatóak arra is, hogy rekonstruáljuk a római hadvezetés földrajzi és topográfiai ismereteit.⁵² Vegetius szerint „az első dolog, hogy legteljesebb útjegyzékek álljanak rendelkezésre, minden vidékről, amelyen hadműveletek folynak. (...) A legképzettebb hadvezérnek nemcsak szöveges útleírásaik, hanem térképeik is voltak azokról a tartományokról, amelyekben hadiállapot volt (...)”⁵³ Noha Caesar egyszer sem tett róla

50 Caes. BG VIII. 7–8. p.

51 Utalás a gall népek hírszerzésére: Caes. BG II. 2. VII. 18. p.

52 A témáról részletesen: Bertrand, 1997

53 Veg. Epit. III. 6. p.

említést, biztos, hogy használt térképeket a galliai háborúban, ugyanis olyan részletességgel kezdett bele Gallia bemutatásába, mintha már évek óta ismerné a területet. Amikor a helvétek elindultak új hazát keresni, „mindössze két út állt rendelkezésükre, hogy hazájukból kivonulhassanak. Az egyik a sequanusok vidékén átvezet, a Jura-hegység és a Rhodanus között; ez azonban szűk és nehezen járható, a szekerek még libasorban haladva is csak nagy ügyel-bajjal juthatnak rajta keresztül (...). A másik út, amely a mi provinciánkon vezet át, sokkal járhatóbb és kényelmesebb, mert (...) ott folyik a Rhodanus, s a folyón több helyt gázlók vannak. Az allobroxok legtávolabbi, a helvétek országához legközelebb eső városa Genava; innen hid vezet a helvétekhez.”⁵⁴ Feltehetjük a kérdést, hogy Caesarnak honnan voltak ilyen pontos értesülései az ellenséges terület közlekedési hálózatáról. A britanniai példából kiindulva szinte biztos, hogy itt is a kereskedőkre támaszkodott, akik folyamatosan járták a galliai területeket, amelyekről előbb-utóbb térképeket is készítettek. Mivel Caesar nem szól térképekről, egyes szakértők azt állítják, hogy nem is használt térképeket.⁵⁶ Ezzel azonban nem lehet egyetérteni. A gall háborúban részletes adatokat közölt például a távolságokról: „(...) ráadásul úgy vélekedtek (a helvétek – megjegyzés tőlem KB), hogy lélekszámukhoz, harci dicsőségükhöz és bátorságukhoz képest nagyon is szűkös földterületet birtokolnak, hiszen hossza mindössze kétszáznegyven, szélessége pedig száznyolcvan mérföld.”⁵⁷ „Caesar jól tudta: innen lehet a legkényelmesebben átkelni Britanniába, itt körülbelül harminc mérföld választja el csupán a szárazföldtől.”⁵⁸ Az bizonyos, hogy Caesar sem fejből rögtönözte ezeket az adatokat, hanem folyamatosan készített jegyzeteket és más segédanyagokat, például térképeket, útleírásokat. Ezek alapján írta meg a „Feljegyzéseket”, amely egyben jelentés is volt a senatusnak a háborúiról. Ebben tényszerű, pontos adatokat kellett közölnie.

Felderítők, hírközlők, kémek

A katonai hírszerzés legklasszikusabb formái a felderítőktől és kémektől szerzett jelentések. Caesar a sikereit nemcsak hadvezéri lángelméjének köszönhette, hanem a pontos és alapos felderítésének is. A források alapján seregében a felderítőket két csoportra tudjuk osztani: „procuratores” (vagy „antecursatores”), akik az elővédfunkciót töltötték be, és az „exploratores”, vagyis a klasszikus értelemben vett felderítők. Természetesen a feladat jellegéből adódóan mindkettőbe csakis lovasokat osztottak be, bár egy esetben gyalogos elővédről is hallunk. Az elővéd funkciója elég sokoldalú. Egyrésztől biztosította a menet zavartalan haladását az előre kijelölt úton, figyelt a málhára, a vonulási rendre, másrésztől folyamatosan szemmel kellett tartania az ellenséges csapatokat. „Következő nap a helvétek felkerekedtek táborhelyükről. Hasonlóképpen cselekedett Caesar is, és előreküldte teljes,

⁵⁴ Caes. BG I. 1–2. p.

⁵⁵ Caes. BG I. 6, 9.p. További utalás térképekre: Caes. BG I. 8. VII. 3, 8. p.

⁵⁶ Pelling, 1981. 752. p.

⁵⁷ Caes. BG I. 2. p.

⁵⁸ Caes. BG V. 2. p. További utalások: Caes. BG IV. 3. V. 11. VI. 25. p.

⁵⁹ „Most Vespasianus elhatározta, hogy maga is betör Galileába, és ezért megindult Ptolemaisból, miután a hadsereget római szokás szerint menetoszlopokba állította. Ugyanis elől indította el a könnyűfegyverzetű segédcapatokat és az íjászokat; ezeknek azt volt a feladatuk, hogy a váratlan ellenséges támadást visszaverjék, és a lesállításra alkalmas gyanús erdőségeket átkutassák.” Ios. Bl. III. 6. p.

négyszer főnyi lovasságát (...): nekik kellett szemmel tartaniuk, merre veszi útját az ellenség. A lovasok a kellenél nagyobb hévvel követték az utóvédet, számunkra kedveztelen terepen össze is csaptak a helvét lovassággal, s a mieink közül néhányan elesetek.”⁶⁰ Érdekes, hogy elővédként kirendelték az összes lovas, és még így is vereséget szenvedtek a helvétektől. Egy másik részlet rámutat arra, hogy akárhányan is vannak, kiválóan lehetett őket hasznosítani a hírközlésben. Kr. e. 58 elején Q. Cicero levelet küldött Caesarnak, hogy csapatait szorongatják a nerviusok. Caesar értesítette M. Crassust, „*hogy éjfélkor kerekedjen fel legiójával, és azonnal csatlakozzék hozzá*”, (hogy közös erővel támogassák Cicerót – megjegyzés tőlem KB).⁶¹ Reggel kilenckor Crassus elővédje már meg is érkezett, és jelentették Caesarnak, hogy Crassus hamarosan ideér.⁶² Egyébként az sem volt ritka, hogy az elővéd néhány lovasát hírközlőként vetették be: Caesar miután letáborozott Ruspina városában, harminc menetfelszerelés nélküli cohorszal elindult gabonát szerezni.⁶³ „*Kb. három mérföldre távolodott el (...), mikor felderítők és az előreküldött lovasok jelentették, hogy nem messze tőlük ellenséges csapatokat láttak, és valóban a hír jöttével egy időben hatalmas porfelhő kezdett feltűnni.*”⁶⁴ Vagy például a polgárháború derekán, Caesar egyik legsikeresebb tisztjének, Curiónak a lovasai is hozták a híreket az ellenséges Iuba király hadainak közeledtéről: „*Curio másnap Utica felé vezette seregét, és a város közelében vertek tábort. Még be sem fejezték a tábor építését, amikor egy őrjárat lovasai jelentették, hogy a király nagy gyalogos és lovas segédcsoportokat küldött, (...).*”⁶⁵ Az utóbbi két eset is tanúsítja, hogy mennyire fontos szerepe volt az előreküldött lovasoknak a hadvezér tájékoztatásában.

Az exploratores csapatok a források nagy részében úgy jelennek meg, mint akik egyrésztől távolabb „kalandoznak” a menettől, másrésztől pedig folyamatosan információt gyűjtenek az ellenségről és a vonulási területről, vagyis nem sokban térnek el az elővédtől. A különbség viszont az, hogy az explorátorok létszámuk tekintetében jóval kevesebben vannak, és nem bocsátkoznak előzetes harcokba. Meghatározásukban akadályoz minket az, hogy nem egyszer ellentmondást fedezhetünk fel az egyes források között. Míg Vegetius külön szól róluk: „*Mielőtt a hadvezér elindul a hadsereggel, küldje ki legmegbízhatóbb és legfortélyosabb embereit a legkipróbáltabb lovakon, hogy derítsék fel menetirányban és visszafelé, jobb és bal felől azokat a helyeket, amelyeken keresztül meg kell tenni az utat, nehogy az ellenfél valamiféle csapdát állítson*”, addig meglepő módon Polybios szerint „*az a legjobb, ha a hadvezér maga ismeri a felvonulási utakat, s annak a területnek a sajátosságait, ahová meg akar érkezni, (...)*”, vagyis szó sincs felderítésről.⁶⁶

60 Caes. BG I. 15. p. Az elővéd felderítőként való bevetéséről Ammianus Marcellinusnak van egy Iulius Caesarhoz hasonló megjegyzése: „*Mint hogy pedig tapasztalat és tanulmány jeles vezérévé képze (Iulianus császárt – megjegyzés tőlem KB), attól való félelmében, hogy a helyi viszonyok nemismerése következtében valamely rejtett törbe esik, négyszögű sorakozott menetben kezdte meg az indulást. Ezeröttszáz emberből álló felderítőcsapatot csoportokban előreküldött azzal az utasítással, hogy óvatosan haladva kémleljék ki a menet két oldalán és a menet előtt a vidéket, hogy ne ronthasson rájuk váratlanul az ellenség.*” (Amm. Marc. XXIV. 1. 2. p.) Ezek szerint a *procuratores* egységeket nemcsak Caesar idején, hanem a császárkorban is nagy előszeretettel alkalmazták hírszerzésre. További utalás: Amm. Marc. XXIII. 3. 4. XXIV. 5. 3. XXVII. 10. 8. XXVII. 10. 10. p.

61 Caes. BG V. 46. p.

62 Caes. BG V. 47. p.

63 Ps. Caes. BA 11. p.

64 Ps. Caes. BA 12. p.

65 Caes. BC II. 26. p.

66 Veg. Epit. III. 6. p. – Polyb. Hist. IX. 14. p.

Caesarnál a felderítők elsődleges feladata az ellenfél mozgásának a megfigyelése volt. Caesar addig nem fogott semmiféle hadmozdulatba, amíg meg nem kapta az explorátorok jelentését: „*A haedusok és a sequanusok földjét az Arar folyó szeli át, mely a Rhodanusba torkollik, s olyan hihetetlenül lassú a sodra, hogy pusztá szemmel el sem lehet dönteni, merre folyik. Ezen keltek át a helvétek, egymáshoz kötözött tutajokon és bárkákon. Mikor Caesar felderítői útján tudomást szerzett arról, hogy a helvétek háromnegyed része már átjutott az Araron, körülbelül negyedrészüik viszont még a folyó innenső partján vesztegel, éjjel után három légióval elindult a táborból, és rajtaütött azokon, akik az átkelésre várakoztak.*”⁶⁷ A felderítők a terep kikémlelésében is szerepet játszottak. Mikor Caesar azt a jelentést kapta, hogy az ellenség közeledik, kiküldte felderítőit a stratégiailag fontos pontok megfigyelésére: „*Ugyanaznap a felderítők hírül hozták, hogy az ellenség egy hegy lábánál pihent meg, nyolc mérföldre a római tábortól. Caesar járórt küldött, fűrkésszék ki, milyen és mekkora a hegy, hogyan és milyen irányból lehet megmászni. A katonák visszatérve jelentették, hogy a feladat könnyű. Ekkor Caesar parancsot adott, T. Labienus, praepositor rangban lévő legatusnak, hogy vegyen maga mellé vezetőül olyan katonákat, akik az utat már ismerik, és éjjel felé két légióval szállja meg a hegytetőt; egyben részletesen elmagyarázta neki, mi a haditerve. Ő maga éjjel után elindult az ellenség felé, ugyanazon az úton, melyen előzőleg azok haladtak, mégpedig úgy, hogy egész lovasságát a sereg élére rendelte. A felderítőket P. Considius vezetésével küldte előre, aki L. Sulla, majd M. Crassus seregében szolgált, és igen tapasztalt katonának ismerték.*”⁶⁸ Ebből a részletből sok érdekes adat szűrhető le: mivel a katonák azt jelentették, hogy a „feladat könnyű”, ezért a kiküldetésük sikeresen lett végrehajtva. A felderítők pontosan tájékoztatták Caesart arról, hogy milyen messze táborozik az ellenség. Ezután egyik legátusát küldte a hegy „megszállására” két légióval, élükön pedig az utat ismerő katonákkal. Mielőtt a katonák megindulnának a cél felé, Caesar többszörösen is biztosította seregét: először a lovasságot küldte előre, mint elővédet, majd pedig ismét felderítőket küldött ki egy igen tapasztalt katona vezetésével. Vagyis egyáltalán nem volt mindegy, hogy ki vezette a felderítőket. Caesar név szerint említette P. Considius, aki egy tapasztalt, sokatszolgált katona volt. Ebből az következik, hogy Caesar a felderítői feladatokat katonai dolgokban járatos tisztekre bízta.⁶⁹ Nem is gondolnánk egyébként, hogy a felderítők akciórádiusza mekkora volt: „*Az útvonal kiválasztására még előzőleg megkérte (Caesar – megjegyzés tőlem KB) Diviciacust, akihez gall létére a legtöbb bizalma volt: Diviciacus azt javasolta, tegyen seregével több mint ötven mérföldes kerülőt, akkor nyílt terepen haladhat. Hétnapos szakadatlan menetelés után a felderítők hírül adták neki, hogy Ariovistus csapatai huszonnégy mérföldre vannak a mieinktől.*”⁷⁰ Huszonnégy mérföldes (kb. 35 kilométer) távolságnál tovább nem jártak felderítők, legalábbis Caesar nem írt arról, hogy

---

67 Caes. BG I. 12. p.

68 Caes. BG I. 21. p.

69 További utalás: Caes. BG II. 17. Caes. BC I. 66. p.

70 Caes. BG I. 41. p.

ennél nagyobb távot is megtettek volna.⁷¹ Az explorátorok csak a Kr. u. 2. századtól kezdve váltak önálló csapatosté. Addig az első cohors állományába tartoztak és sátraik a táborban, a lovasság sátrai mellett helyezkedtek el. Hyginus szerint három legióra 200 explorator esett.⁷²

Meglepő, hogy Caesar ritkán ment személyesen felderíteni a terepet vagy az ellenséget. Ennek az lehetett az oka, hogy jobban bízott a tiszték képességében, akik a csatában így hatékonyabban tudták hasznosítani a személyes tapasztalataikat. Noha Suetonius szerint, „*hadseregét sosem vezette cselvetésre alkalmas utakon, míg a terepviszonyokat ki nem kémlelte*”, ennek ellenére a könyvekben négy-öt célzásnál nem találhatunk többet.⁷³ Az afrikai háború egy caputja is azt tanúsítja, hogy a felderítést inkább ezekben a dolgokban járatosabb katonákra bízta: „*Ezeket a rendelkezéseket nem személyesen, közvetlenül adta, megszemlélve a helyzetet a sánctól, hanem a hadtudományban való bámulatos jártasságot tanúsítva, a fővezéri sátorban ülve, felderítők és hírnökök révén tette közzé, hogy mit akar.*”⁷⁴ Mindezek persze nem zárják ki azt, hogy Caesar sohasem lovagolt ki körülnézni: „*Mikor ugyanis a kisebb táborba ment megszemlélni az erődítési munkálatokat, észrevette, hogy az ellenség birtokában lévő domb teljesen üres, nincs ott senki, holott az előző napokban jóformán minden talpalatnyi darabján ellenséges harcosok voltak láthatók.*”⁷⁵ Egy másik helyzetben pedig: „*Miután szemügyre vette a város fekvését, hozzáfogott Alesia körülsáncolásához.*”⁷⁶ Ezek alapján feltehetjük a kérdést, hogy mennyire volt hasznos és megbízható a hadvezér általi szemle. Miután Caesar megvizsgálta a dombot, még saját szemének sem hitt, így a szökevényektől kért további felvilágosítást: „*A szökevények egybehangzóan azt állították (ami különben a felderítők jelentéseiből már Caesar előtt is ismeretes volt), (...).*”⁷⁷ Vagyis ez azt jelenti, hogy Caesar miután maga nézett körül, annyira nem volt biztos a dolgában, hogy felderítőket is kiküldött, sőt ezt megfejelve még a szökevényeket is kikérdezte. Az utóbbi példa ennek a pontatlanságnak az ellenkezőjét bizonyítja. Személyesen vizsgálta meg Alesia elhelyezkedését, védműveit, és ezekre az ismeretekre alapozva hozta meg döntését.⁷⁸ Összegzőképpen Caesar igyekezett inkább az explorátorokra támaszkodni, ő csak igen kivételes esetben vett részt a felderítésben. Ez mindenképpen a római felderítők hatékonyságának és megbízhatóságának a bizonyítéka.

Az általunk vizsgált korszakban a hírközlésnek és híradásnak számos formája létezett.⁷⁹ A szóbeli és írásbeli közlésen felül karmozdulatok, hang- és fényjelzések, víztávírók vagy füstjelek is rendelkezésre álltak: „*Nem sokkal később Caesar is értesült az eseményről, az*

71 További két utalás a felderítők „hatósugarára”: Caes. BG I. 15, 21. p. (Az előbbiben öt-hat, míg az utóbbiban nyolc mérföld van említve, vagyis az eddigi számokat figyelembe véve átlagosan kb. 8–10 mérföld lehetett az explorátorok „kirajzása”).

72 Ps. Hyg. II. 30. p. További utalás római explorátorokra: Amm. Marc. XXIV. 4. 13. XVI. 12. 8. XXXI. 16. 2. p.

73 Suet. Caes. 58. p.

74 Ps. Caes. BA 31. p.

75 Caes. BG VII. 44. p.

76 Caes. BG VII. 68. További utalás: Caes. BG V. 52. p. Caes. BC I. 65–66. II. 24–25. Ps. Caes. BA 3. Ps. Caes. Bell. Alex. 10. Amm. Marc. XVI. 10. 3–4. XXI. 12. 14. XXIV. 1. 13, 2. 9, 4. 3, 5. 3, 5. 6. XXVII. 2. 2. p.

77 Caes. BG VII. 44. p.

78 Caes. BG VII. 69–70. p.

79 Polyb. Hist. X. 43–47. p.

erődről erődre adott füstjelekből – régebben így adtak hírt –, s támaszpontjáról néhány cohorszal ugyanoda vonult.”⁸⁰ Esetünkben csak a futárokkal és küldöncökkel foglalkozunk. A futárszolgálat egy olyan hírközlő módszer, ami a századok alatt nem sok változáson ment keresztül. Caesar és Napóleon is hasonló elvek alapján alkalmazta őket: az utasítást vagy üzenetet minél gyorsabban a címzetthez kellett juttatni. Ez történhetett hosszabb távolságra, például egy másik városba vagy erődbe, illetve rövidebb szakaszon, például egy csatában a hadvezéri parancs közlése. A Caesar háborúiról szóló művekben gyakorta említenek küldöncöket és hírhozókat.⁸¹ Egy tanulságos eset szerint, a küldöncök foglalkozása nagyon veszélyes és kockázatokkal teli. Miután Caesar visszatért a britanniai hadjáratról Kr. e. 54 őszenek végén, legióit téli táborokba küldte. Így került Q. Cicero katonáival együtt a nerviusok földjére, ahol a nervius Ambiorix és szövetségesei állandó támadásának volt kitéve. Kr. e. 54–53 telén a helyzet válságosra fordult a rómaiak számára, mivel egyre több ellenséges csapat gyülekezett táboruk előtt, katonáik pedig, az inséges téli időszakban teljesen legyengültek. „Cicero mindjárt a kezdet kezdetén levelet küldött Caesarnak. Busás jutalmat helyezett kilátásba, ha jelentését eljuttatják hozzá, de az utakat mindenütt az ellenség tartotta megszállva, így összes küldöncét elfogták.”⁸² „(...) Az ostrom napról napra nyomasztóbbá vált, (...) Cicero mind sűrűbben küldte el hírnökeit írásos jelentéssel Caesarhoz. Csakhogy legtöbb küldöncét elfogták, s katonáinak szemelátára kínozták halálra.” Cicero nem akarta több küldönc életét feláldozni, úgyhogy egy rabszolgát bízta meg azzal, hogy juttasson el egy levelet Caesarhoz. A szolga gazdája „megígérte, hogy viszonzásul felszabadítja, és nagy jutalmat ad neki. A szolga lándzsába rejtette az írást, úgy távozott a táborból. Maga is gall lévén nem keltette fel a gallok gyanakvását, mikor áthaladt közöttük, s meg is érkezett Caesarhoz.”⁸³ Mint ismeretes Caesarnak gall lovasai voltak, így minden bizonnyal a futárszolgálatot is rájuk bízta: „Caesar ekkor nagy jutalommal rábirta az egyik gall lovas, juttasson el egy levelet Ciceróhoz. A levél görög nyelven íródott, hogy az ellenség, ha netán kezébe kerül, ne ismerhesse meg belőle terveinket. Lelkére kötötte emberének, ha nem tud Cicero elé jutni, erősítse a levelet lándzsája hajtószíjához, és dobja be a fegyverét a tábor védművei mögé.”⁸⁴ Látható, hogy már az ókorban is ismerték a híradás legváltozatosabb módszereit. Vagy dárdába, vagy ahhoz erősítve küldtek üzenetet, ráadásul olyan nyelven, amit az ellenség nem tudott elolvasni. Ugyanakkor nemcsak katonákat, hanem rabszolgákat is megbízta futárszolgálattal. Arra nem találunk utalást, hogy a futárszolgálat hogyan épült fel. Valószínű, hogy az explorátorokhoz voltak beosztva, vagy közülük válogatták őket, és nem tömörültek olyan speciális kollégiumokba, mint például a kémek.

80 Caes. BC III. 65. p. Caesar azt állítja, hogy a galloknál bevett szokás volt a „messze hangzó kiáltásokkal” való híradás: „Ahányszor valami nagyobb szabású, fontosabb dolog történik, azt a gallok messze hangzó kiáltásokkal tudatják faluról falura, egyik vidéktől a másikig: az üzenetet mindenki átveszi, és sorban továbbadja szomszédinak. Így történt most is: arról, ami Cenabumban napkeltekor lejátszódott, az arvenusok földjén már este nyolc óra felé értesültek, holott a távolság mintegy százhatvan mérföld.” (Caes. BG VII. 3. p.) Idősebb Plinius a tűzjelek szerepére hívja fel a figyelmet: „Néhányan megkülönböztetnek még egy piritfűjítát, amelyben igen sok tűz van. Azok a legsúlyosabbak, amelyeket élőknak nevezünk, és leginkább a katonai táborok felderítői számára nélkülözhetetlenek.” Elképzelhető, hogy az előreküldött felderítő tűzgyújtással jelezték a közeledő seregnek, hogy merre van táborverésre alkalmas terület. (Plin. HN XXXVI. 138. p.)

81 Caes. BC II. 18. III. 79, 101. Ps. Caes. Bell. Alex. 28.

82 Caes. BG V. 40. p.

83 Caes. BG V. 45. p.

84 Caes. BG V. 48. p.

A történeti irodalom a hírszerzők másik nagy csoportjának a kémeket (*speculatores*) tekinti, és abban különbözteti meg a felderítőktől, hogy ők nem csoportosan, hanem egyesével végezték szolgálatukat, továbbá küldetésük valamilyen titkos tevékenységet sejtet. A rómaiak csak a második pun háború (Kr. e. 218–201) alatt jöttek rá arra, hogy mennyire kifizetődő egy szervezett, hatékonyan működő hírszerzőrendszer kiépítése. A punokat nemcsak a szövetséges törzsek látták el információval, hanem kémek és felderítők egész sora, akik folyamatosan tudták követni a rómaiak mozgását: „*Hannibál, előre-küldött kémeinek jelentéseiből megtudta, hogy a római sereg már Arretium falainál áll. A consul terveit és egyéniségét, a terepviszonyokat, az utakat, az élelem megszerzésének lehetőségeit és mindazon dolgokat, amelyek ismeretére szüksége volt, a leggondosabb utánjárással kipuhította (...)*.”⁸⁵ A római consul kirívó hibát ejtett: „*Flaminius – aki előtte való nap napnyugtakor a tóhoz érkezett és másnap még hajnali szürkületkor áthaladt a szoroson, anélkül, hogy a terepet kikémlelte volna –, mikor már a menetoszlop a síkság tágasabb részein kezdett kibontakozni, az ellenség csak annyit vett észre, amennyi éppen vele szemközt volt.*”⁸⁶ A hírszerzés hiányának egyenes következménye volt a trasumenus-tavi és Cannes-i vereség. Cannes után a római hadvezetés pálfordulata, továbbá P. Cornelius Scipio színrelépése gyökeresen megváltoztatta a hadihelyzetet. A bátran kockáztató, ötletesebb harcászati módszereket alkalmazó vezér tanult elődei hibájából, és nagyobb hangsúlyt fektetett a hírszerzésre: „*Scipio Africanus kihasználva az alkalmat, hogy Syphaxhoz követség indult, megparancsolta, hogy Laeliussal menjen néhány kiválasztott tribunus és centurio, rabszolgának öltözve. Ezeknek az volt a feladatuk, hogy kikémleljék a király hadseregét. Hogy szabadabban fürkészhessék ki az ellenséges tábornok szándékait, szabadon engedtek egy lovat, és mintha a menekülő állatot kergették volna, bejárták az erődítmények legnagyobb részét. Ezekről jelentést tettek, és az erődítmények felgyújtásával a háború be is fejeződött.*”⁸⁷

Az máig kérdéses, hogy a kémek a legio hivatali rendszerében hol helyezkedtek el. Sok törzskari állás létezett, mint például *optio* (segédtiszt), *signifer* (jelvényhordozó), *tesserarius* (parancsörtiszt), *librarius* (könyvelő), akik altisztként a centurio munkáját segítették. Számos egyéb tisztség mellett előkerült a *speculatores* „rang” is, viszont azt nehéz volna megmondani, hogy beosztásuk járt-e konkrét rendfokozattal. A császárkorban legiónként tíz-tíz *speculator* működött. Egy Egyiptomban megtalált feljegyzés tanulsága szerint, az ott szolgáló kémek vezetője egy ún. *optio speculatorum* volt.⁸⁸ Óbudán bukkantak rá egy másik érdekes felíratra, amely arról tudósít, hogy a Pannóniában tevékenykedő legiók kémeinek Aquincumban volt a gyülekezőhelye. A forrás utolsó megjegyzése: „*Készült Aurelius Pertinax frumentarius-katona gondoskodásával.*”⁸⁹ A *frumentarius* eredetileg a gabona megszerzésével és kiosztásával volt megbízva. Szerteágazó kapcsolatai és állandó utazásai miatt elképzelhető, hogy hírszerzői tevékenységet is végzett. A római kémek gyakran futár-

85 Livius XXII. 3. p.

86 Livius XXII. 4. p.

87 Front. Strat. I. 2. p. Megjegyzés: Syphax numídi király Hannibál szövetségese volt a II. pun háborúban.

88 CIL III 14137. p., ILS 8997. p.

89 CIL III 3524. p.

szolgálatot is teljesítettek, ezért egyenruhájuk megkülönböztető része volt a futárcsizma („*speculatoria caliga*”), amely egyébiránt Caligula császár kedvenc lábbelije volt.⁹⁰

Az egyik legismertebb római kémtörténet az afrikai háború szerzőjének tudósításában maradt fenn: „*Caesar nyugalma nagy nyugtalanságot keltett bennük (Scipioékban – megjegyzés tőlem KB): ezért kiválasztottak kettőt a gaetulusok közül – olyanokat, akikről azt hitték, hogy leginkább támogatják ügyüket –, nagy jutalmat ígértek nekik, és szökevényekként átküldték Caesar táborába, kémkedés céljából. Mihelyt ott rögtön Caesar elé vezették őket, azt kérték, hogy bántódás nélkül mondhassák el az igazságot. (...) Scipio ezúttal felderítés céljából küldött el bennünket, hogy kikémleljük: vajon készültek-e árkok, elefántcsapdák a tábor és a kapuk előtt, egyszersmind, hogy ismerjük meg a terveiket a vadállatok ellen, a csatafelállás haditervét, és azt jelentsük neki. Hamarosan a valóságban is beigazolódtak az általuk elmondottak: ugyanis másnap azokból a legiókból, amelyeket a gaetulusok megneveztek, több legionárius katona átszökött Scipiotól Caesar táborába.*”⁹¹ Ha a kémeket elfogták, súlyos büntetésre számíthattak: Hannibál „*amikor megtudta, hogy katonái közül az előző éjszaka egyesek átszöktek az ellenséghez, és azt is jól tudta, hogy ellenséges felderítők vannak a táborban, nyilvánosan kihirdette a következőket: Nem illethetik szökevénynévvel azokat, akik az ő parancsára mentek át az ellenséghez, szándékaik kikémlelésére. A felderítők jelentették az övéiknek, amit hallottak. A rómaiak erre lefogták a szökevényeket, és a kezüket levágva visszaküldték őket.*”⁹² Caesar két esetben is beszámolt arról, hogy a leleplezett kémeket kivégezték: „*A katonák elfogtak egy kémeket Pompeius második legiójából, és megölték. Aznap éjszaka kémeket fogtak el, három rabszolgát és egyet a hazai legió katonáiból. A rabszolgákat keresztre feszítették, a katonát pedig lefejezték.*”⁹⁴

Helyi lakosok, szóbeszéd

Végül Caesar hírszerzése gyakorta támaszkodott a helyi lakosok segítségére.⁹⁵ Ez a fajta információforrás formájában igencsak különbözött az eddigiektől. Vegetius nagyon hasznosnak ítélte: „*Erre a célra (az út helyes megválasztására – megjegyzés tőlem KB) a képzetebbek, a tisztségeket viselők és azok, akik a helyi viszonyokkal ismerősek, külön-külön szerezzenek be minden szükséges adatot, és a többféle adatból kell a helyes képet kialakítani. Mindamellet veszélyes helyzetben az utak megválasztására megfelelő és hozzáértő vezetőket kell alkalmazni (...). Ügyelni kell, hogy értelmesekeket és tapasztaltakat keressünk, nehogy két-három ember tévedése az egész sereget válságos helyzetbe juttassa; gyakran ugyanis együgyű falusiak sok olyat adnak elő, és olyanról hiszik azt, hogy tudják, amit valójában nem is tudnak.*”⁹⁶ A gyakorlatban a lakosság segítése többé-kevésbé

90 Suet. Cal. 58. p. További utalások római kémekre: Amm. Marc. XIV. 2. 15. XVIII. 8. 1. XIX. 3. 3. XXI. 13. 4. XXVI. 10. 4. XXVII. 2. 2–4. XXXI. 9. 2, 11. 2. p.

91 Ps. Caes. BA 35. p.

92 Front. Strat. III. 16. p.

93 Ps. Caes. BH 13. p.

94 Ps. Caes. BH 20. p. Ammianus jegyzete szerint sem menekülhettek az elfogott, ellenséges kémek: Amm. Marc. XVIII. 6. 16. p.

95 Utalások: Caes. BG I. 18. VII. 3. Ps. Caes. BA 1. Ps. Caes. BH 19. Amm. Marc. XIV. 2. 9. XV. 5. 24. XVIII. 4. 2, 6. 2–3. XXVI. 8. 3. p.

96 Veg. Epit. III. 6. p.

hasznosnak mondható. A gall háború befejező szakaszában Dumnacus az ansók vezére sikertelenül ostromolta Lemonum várát, ahová beszorította Duratius római legátust. Szétküldött levelekből hamarosan a többi legio parancsnoka, C. Caninius és C. Fabinus is értesült az eseményekről, és elindultak megsegíteni a már kimerülőben lévő Duratiust.

„*Dumnacus belátta, hogy teljesen reménytelenné válik a helyzet, ha több fronton kell felvennie a harcot*”, ezért visszavonva csapatait megpróbált gyorsan átkelni a Liger folyón, hogy annak túlszéljén biztonságba helyezze övét. A Ligeren viszont csak egy híd ívelt át, így az ansók arra indultak. Ezalatt „*Fabius még nem pillantotta meg az ellenséget, és Caninusszal sem egyesült, a vidéket jól ismerő emberek felvilágosításaiból azonban mégis kikövetkeztette a megfélemlített ellenség legvalószínűbb útvonalát – azt, amelyiken valóban haladt is. Ezért ő is a szőben forgó híd felé indult csapataival, (...)*.” Végül rájuk szabadította a lovasságot, ami jelentős pusztítást végzett az ansók között.⁹⁷ A hadművelet tehát sikerült, melynek döntő momentuma a lakosoktól szerzett információ. A polgárháborúban nagyobb hangsúlyt kap a helybeliek harcokban való részvétele. Az egyes városoknak nagyon gyakran ki kellett nyilvánítaniuk politikai orientációjukat, hogy Caesart vagy Pompeiust támogadják-e. Kr. e. 49-ben Pompeius teljesen elzárta a stratégiaileg fontos Brundisium városát Caesartól, és szinte erőddé alakította azt át.⁹⁸ „*Brundisium lakosságát Pompeius katonáinak az erőszakoskodása és Pompeius bántó magatartása felháborította, ezért Caesarhoz húztak. Amikor a futkosásból és a készülődésből megtudták, hogy Pompeius indulni készül, mindenhol jelt adtak a tetőkről. Caesar így értesült a városban történekről, (...)*”⁹⁹ Persze nem mindig voltak ilyen készségesek a lakosok, hiszen polgárháború alatt az állandó nélkülözések rekvirálásra kényszerítették a katonákat. Az afrikai harcok során azonban Fortuna megkegyelmezett Caesar éhező seregének: „*Afrika lakossága körében az volt a szokás, hogy a földeken és szinte minden gazdaságban a föld alatt gabonátárolás céljaira rejtett vermek vannak, s ezeket főként a háború miatt, illetve az ellenség gyors rajtaütésének megelőzésére készítik el. Caesar, miután erről feljelentés révén tudomást szerzett, a nap harmadik órájában elküldött két legiót, (...) és ezek később nagy mennyiségű gabonával megrakottan tértek vissza a táborhelyre.*”¹⁰⁰ Vagyis egy feljelentés vezette el a rómaiakat a raktárakhoz. Ez a forrás ráadásul egy különleges és ritka bizonyíték arra, hogy az felderítés és az élelmezés szorosan összefonódott a korszakban.

Röviden szólni kell a szóbeszédből származó információkról.¹⁰¹ A szövegekben kétfajta terminológiával találkozhatunk: „*fama*”, illetve „*rumor*”. Modern fordításban „forrástalan anyagot” jelentenek, ami azt célozza, hogy eredetük nem pontosan meghatározható, vagyis híresztelés, pletyka.¹⁰² Egy jellemző példa maradt ránk a polgárháború elejéről, amikor is Caesar és Pompeius egymást gyengítve próbáltak pozícióhoz jutni Makedóniában. Kr. e. 48-ban Caesar fájdalmas vereséget szenved Dyrrachiumnál. Csaknem ezer embert veszi-

97 Caes. BG VIII. 26–27. p.

98 Caes. BC I. 27. p.

99 Caes. BC I. 28. p.

100 Ps. Caes. BA 65. p.

101 Utalások: Caes. BG VIII. 52. Caes. BC I. 53, 60. III. 7, 36, 80. Ps. Caes. Bell. Alex. 25, 48. Amm. Marc. XXI. 6. 1–2. p.

102 Austin – Rankov, 1995. 83. p.

tett, de mivel Pompeius nem aknázza ki a győzelmet, sikerült rendezetten visszavonulnia és újjászerveznie csapatait. A csata után „Pompeius minden tartományba és városba levelet küldött a dyrrachiumi ütközetről, és a valósághoz képest erősen eltúlozta, felnagyította az eseményeket. Közben az a hír is elterjedt, hogy Caesar csaknem elvesztette minden csapatát, és megverten menekül. Emiatt Caesar újra nyugtalanná vált, több város ugyanis hűtlenné lett hozzá.”¹⁰³ Ilyen város volt többek között a thessaliali Gomphi is. „A város lakosai néhány nappal korábban követeket küldtek Caesarhoz, felajánlották neki szolgálataikat, tőle pedig védelmül katonákat kértek. A dyrrachiumi ütközet híre azonban ide is elérkezett, méghozzá, mint fentebb elmondottuk, sok tekintetben eltúlozva. Androstenes, Thessalia katonai parancsnoka, aki szívesebben társult volna Pompeiussal a győzelemben, minthogy Caesarral szövetezzék a balsorsban, a földekről a városba rendelte a rabszolgákat és a szabadokat, bezáratta a kapukat”, és segítséget kért Pompeiustól. Szó ami szó, a vereség igencsak megtépázta Caesar legyőzhetetlenségének nimbuszát. A hír, mely Caesar szerint minden alapot nélkülözött, sok fejfájást okozott, hiszen új haditervet kellett készítenie; mindenképpen el kellett foglalnia az ellenséghez átpártolt várost, hogy ezzel is példát statuáljon a többi, bizonytalankodó szövetséges előtt. Egy gyors ostrommal bevette Gomphit, majd pedig „bosszúból” „katonáinak szabad rablást engedélyezett. Innen azonnal továbbvonult, és hamarabb érkezett Metropolisba, mint a város bevételének híre.”¹⁰⁴ Kétségtelen, hogy az egyes híresztelések alaptalan optimizmust eredményezhetnek az ellenség soraiban. Mikor Caesar csapatai a hispániai harcok alatt szűkében voltak a gabonának, a pompeianus Afranius és Petreius ezt igencsak eltúlozva és felnagyítva megírták híveiknek Rómába: „A szóbeszéd meg is toldotta a híreket, és már mindenki azt hitte, hogy a háború befejeződött. Ahogy a hírek és levelek Rómába érkeztek, sokan Afranius házába tódultak és szerencsekívánatokkal halmozták el. Itáliából sokan utaztak Cn. Pompeiushoz, egyesek azért, hogy elsőnek vigyék meg neki a hírt, mások azért, hogy ne lássék úgy, mintha a háború kimenetelét akarnák bevárni, és utolsónak érkeznek.”¹⁰⁵ Egy álhír ugyanakkor súlyosan tudja demoralizálni egy hadsereg hangulatát: „Curio táborában azonban mindenkit nagy félelem fogott el; s a fecsegés gyorsan növelte a rettegést, mert mindenki híreket költött, és ahhoz, amit mástól hallott, a maga félelméből is hozzáfűzött valamit. Ekként az egy forrásból származó hír sokakhoz eljutott, szájról szájra járt, végül az a látszat keletkezett, hogy több forrása van (...).”¹⁰⁶

Befejezésképpen Caesar nagyon jól összegzi az információáramlás lényegét, amely szintén azt mutatja, hogy a híresztelésnek és a szóbeszédnek inkább a pszichológiai hadviselésben van szerepe: „Domitius is ekkor érkezett Makedóniába. Áradni kezdtek hozzá a városok népes küldöttségei, arról is hírt kapott, hogy Scipio közeledik legióival. Ez mindenütt nagy hatást és visszhangot keltett, mert az új eseményeket rendszerint megelőzi hírük.”¹⁰⁷

---

103 Caes. BC III. 79. p.

104 Caes. BC III. 70–71, 80. p.

105 Caes. BC I. 52–53. p.

106 Caes. BC II. 36. p.

106 Caes. BC III. 36. p.

Tanulmányunk kiinduló kérdése az volt, hogy milyen lehetőségek és technikák álltak a római hadsereg hírszerzőinek rendelkezésére. A katonai hírszerzés egyaránt alkalmazott professzionális, csakis erre a feladatra kiképzett személyeket (exploratores, speculatores), és gyakorta támaszkodott a polgári „hírszerzőkre”, vagyis kereskedőkre vagy helyi lakosokra. A titkosszolgálati munka sokoldalúságát bizonyítja az is, hogy mindezek felül egy csata vagy hadjárat kimenetele szempontjából döntő jelentőségű adatokat közölhettek követek, tolmácsok, szökevények, árulók vagy rabszolgák. Vagyis ha a hírszerzés köré csoportosuló emberek státusát vesszük vizsgálat alá, akkor a római haderő – az esetek nagy részében – a nem katonai személyekre is számíthatott. Talán ez annak az oka, hogy fő forrásainkban ritkábban futunk össze az exploratores vagy speculatores kifejezésekkel. Továbbá az is tény, hogy a kémek és hírszerzők egységekbe való szervezése a császárkorban ment végbe, amikor már határozottabban jelentkeztek a máriusi haderőreform eredményei. Caesar bő negyven évvel lépett színre Marius után, vagyis a haderőszisztema átalakulása, és így eme speciális egységek megszervezése is még javában folyt. A fentiek alapján megbizonyosodhattunk arról is, hogy már a korszakban is kiemelt szerepet kapott az ellenség megtévesztése. A dezinformálás, a hírszerzés világának egy speciális válfaja. Már Caesar is hatékonyan alkalmazta az ellenség moráljának megtörésére. A későbbi hadtudományírók viszont elsiklanak fölötte (kivételet képez Onosandros néhány mondatos megjegyzése), így feltételezhető, hogy a rómaiak a csatatéren nem mindig éltek a dezinformálás adta lehetőségekkel. Információt természetesen nemcsak személyek, hanem különféle feljegyzések, iratok és térképek is szolgáltatottak. A római államapparátus és hadsereg működését is gazdagon dokumentálták. Sajnos ez az óriási forrásanyag elveszett, csupán egy-két töredék és felirat maradt meg. Feltételezhető, hogy Caesarék információszerzésében ezek foglalták el a második helyet, a felderítők és kémek segítségével szolgáltatott adatok után.

Összegzésképpen feltehetjük a kérdést: tudatos volt-e a római hadseregben, és így Iulius Caesar haderejében a hírszerzői tevékenység? A válasz egyértelműen igen. A rómaiak előtt már jóval korábban nagy hangsúlyt fektettek az ellenség felderítésére és kikémlelésére, viszont egyetlenegy ókori államnál sem lehetett ilyen fokú szervezettséget és tudatosságot tapasztalni. A birodalom lételeme a haderőben rejtett, mindent ennek rendelték alá. Így nemcsoda, hogy a római harcmodorban, taktikában, stratégiában, és így a hírszerzésben felhalmozott óriási tudás is továbböröklődött a következő korszakokra, és táplálta az újonnan születő birodalmakat és azok hadseregét.

Bibliográfia – Felhasznált források

- Caesar, Iulius:* Commentarii de bello Gallico (Feljegyzések a gall háborúról). Iulius Caesar feljegyzései a gall háborúról és a polgárháborúról, ford.: Szepessy Tibor, Magyar Helikon, 1974.
- Caesar, Iulius:* Commentarii belli civilis (Feljegyzések a polgárháborúról). Iulius Caesar feljegyzései a gall háborúról és a polgárháborúról, ford.: Szepessy Tibor, Magyar Helikon, 1974.
- Pseudo Caesar, Iulius:* Bellum Alexandrium (Az alexandriai háború). Caesar utolsó hadjáratai, ford.: Hoffmann Zsuzsanna, Szukits Kiadó, Szeged, 1999.
- Pseudo Caesar, Iulius:* Bello Africo (Az afrikai háború). Caesar utolsó hadjáratai, ford.: Hoffmann Zsuzsanna, Szukits Kiadó, Szeged, 1999.
- Pseudo Caesar, Iulius:* Bellum Hispaniense (A hispániai háború). Caesar utolsó hadjáratai, ford.: Hoffmann Zsuzsanna, Szukits Kiadó, Szeged, 1999.
- Ammianus Marcellinus:* Rerum gestarum libri (A történelem könyvei). Görög és latin remekírók, Ammianus Marcellinus ránk maradt könyvei, ford.: Pirchala Imre, Franklin-társulat, Budapest, 1916.
- Renatus, Vegetius:* Epitoma rei Militaris (A hadtudomány foglalata). In: Hahn István (szerk.) A hadművészet ókori klasszikusai, Budapest, 1963.
- Frontinus, Sextus Iulius:* Strategemata (A hadicselek kézikönyve). In: Hahn István (szerk.) A hadművészet ókori klasszikusai, Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1963.
- Onosandros:* Strategikos (A hadvezér). In: Hahn István (szerk.) A hadművészet ókori klasszikusai, Budapest, 1963.
- Livius Titus:* Ab urbe condita (A római nép története a város alapításától). Ford.: Muraközy Gyula. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Suetonius, Gaius Tranquillus:* Divius Iulius (Caesarok élete). Ford.: Kiss Ferencné, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Polybios:* Historiae (Polübiosz történeti könyvei). Szerk: Tegye Imre – Forisek Péter, Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2002.
- Flavius, Iosephus:* Bellum Iudaicorum (A zsidó háború). Ford.: Révay József, Gondolat Kiadó, Budapest, 1957.
- Caius Plinius Secundus Maior (Idősebb Plinius):* Természettudomány (Historia naturalis) (XXXIII–XXXVII.) Az ásványokról és művészetéről. Ford.: Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2001.
- Thukydides: Historiae (A peloponnészoszi háború).* Ford.: Muraközy Gyula, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Felhasznált irodalom

- N. J. E Austin – N. B. Rankov:* Exploratio, British Library, London, 1995.
Római történeti kézikönyv. Szerk. Németh György, írta Havas László, Németh György, Szabó Edit, 2001 Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- Borhy László (szerk.):* Római történelem – Szöveggyűjtemény. Osiris, Budapest, 1998.
Borhy László (szerk.): Görög történelem – Szöveggyűjtemény. Szerk.: Németh György, jegyzeteket írta és részben ford.: Németh György, 1996. Osiris Kiadó, Budapest 1996.
- Adrian Goldsworthy:* A római hadsereg története, Alexandra Kiadó, Pécs 2004.
G. R. Watson: The Roman Solder, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1969.
- H. M. D. Parker:* The Roman Legions, At the Clarendon Press, Oxford, 1928.
Sz. L. Utcsenko: Iulius Caesar, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.
Marcus Junkelmann: Die Legionen des Augustus, Mainz, 1986.
Lawrence Keppie: The Making of the Roman Army from Republic to Empire, BT Batsford Ltd, London, 1984.
- Eric Birley:* Roman Britain and the Roman Army – Collected Papers, Titus Wilson & Son Ltd, Kendal, 1961.
- A. C. Bertrand:* Maps, Intelligence and Caesar's Bellum Gallicum. The Ancient History Bulletin 11, 1997.
- A. M. Devine:* Polybius' Lost Tactics: The Ultimate Source for the Tactical Manuals of Asclepiodotus, Aelian, and Arrian? The Ancient History Bulletin 9. 1, 1995.
- S. S. Frere:* Hyginus and the First Cohort. In: Britannia, vol. 11, 1980.
J. A. Richmond: Spies in Ancient Greece, Greece & Rome, 2nd Ser., Vol. 45, No. 1. (Apr., 1998.)
- Pelling, C. B. R.:* Caesar's Battle-Descriptions and the Defeat of Ariovistus. Latomus 40, 1981.
- Györkösy Alajos (szerk.):* Latin-magyar szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
Szabó József (szerk.): Hadtudományi lexikon, Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, 1995.
- Balázs György:* Clementia Caesaris – Tanulmány az i. e I. század politikai ideológiájához, ELTE, Budapest, 1972.
- Ónodi György:* A hírszerzés története – Ókor, középkor, újkor, Útmutató Kiadó, Budapest, 1994.
- Pilch Jenő:* A hírszerzés és a kémkedés története. I–III. 1936.

Forisek Péter

Pányva, vagy hurkos bot?

Megjegyzés egy hérodotoszi szöveghelyhez

Hérodotosz a következőket írja a szagartioszokról, egy nomád népről:

„Van egy nomád nép, a szagartiosz, amely perzsául beszél, s fegyverzete a perzsák és a paktüszök felszerelésének a keveréke. Ezek nyolcezer lovaszt állítottak ki, és szokásuk szerint nem hordtak magukkal sem bronz-, sem vasfegyvert, csupán egyetlen tört, és bőrpányváikra hagyatkozva indultak csatába. A következőképpen harcoltak: ha az ellenség közelébe értek, rávetették hálóban végződő pányvájukat (*ballousi tas seiras ep' akröi brochous echousas*), a beleakadt embert vagy lovat magukkal hurcolták, majd megölték. Így harcoltak a szagartioszok, akiket a hadseregben a perzsák mellé osztottak be.”

(Hérodotosz VII. 85., Muraközy Gyula fordítása)²

A magyar fordítás hálóban végződő pányvának fordítja a görög szöveget. Hérodotosz egyik angol műfordítója a következőképpen fordítja a görög szöveget: „*when they are at close quarters with their enemy, they throw their ropes, which have a noose at the end*”³, vagyis az angol fordítás egyszerű pányvát említ („egy kötél, amely hurokban végződik”) A görög szövegben szereplő két szó közül a 'seira' elsősorban kötelet, vagy pányvát jelent, de önmagában jelenthet lasszót is. A 'brochos' hurkot, kötelet jelent. Így az angol fordítás valóban közelebb jár az eredeti görög jelentéshez. Érdemes megvizsgálnunk két másik görög szerzőnél is e két szó jelentését.

Josephus Flavius a zsidó háborúról szóló művében leírja az alánok egyik támadását Kr. u. 81-ben Arménia ellen. Tiridatész arméniai király csatába bocsátkozott a támadó alánokkal, azok azonban majdnem elfogták az ütközetben. „*Ugyanis egy alán messziről hurkot vetett rá, és el is hurcolta volna magával (brochon gar autöi peribalön tis emellen epispasein), ha a királynak nem sikerül a hurkot még idejében elvágni kardjával és így megmenekülni.*”⁴ Flavius a hurokra a brochos szót használja, amit Hérodotosz is hurok értelemben használt.

Pauszanasz, aki Kr. u. 2. század második felében leírta az ókori Görögország nevezetességeit, Athén leírásánál megemlítette, hogy a városban látható egy szarmata vért, majd ezt követően röviden ír a szarmaták fegyvereiről és harcmodoráról.

„*A szarmaták maguk nem bányásznak, és idegenből sem vásárolnak vasat, mert egyáltalán nem érintkeznek a szomszédos barbárokkal, de ezt a hiányt találékonyssággal*

1 Sagartioi. *Der Neue Pauly*. Bd. 10. Metzler, Stuttgart, 2001. 1231. p.

2 Magyar kiadása: Hérodotosz: *A görög – perzsa háború*. (ford. Muraközi Gyula) Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

3 Herodotus: *The Histories*. (Trans. Godley, A. D.) Harvard University Press, 1990. (The Loeb Classical Library)

4 Jos. Flavius *Bell. Iud.* VII. 249–251. p. Magyar kiadása: Josephus Flavius: *A zsidó háború*. (ford. Révay József) Talantum, Budapest, 1999

pótolják. Dárdáikra vas helyett csont hegyet szerelnek, ijuk és nyilaik somfából készülnek, a nyilak hegye pedig csontból. Ütközetben hurkot vetnek az ellenségre (kai seirais peribalontes tón polemiōn hōposous kai tuchoien), s azután lovukat megfordítva a kötéllel rántják a földre ellenfelüket (tous hippous apostrepsantes anatreposi tous enschethentas tais seirais).⁵ Pauszaniász a seira szót használja a hurokra.

A fenti három forrásrészleten kívül még számos példát tudnánk felsorolni a seira⁶ és brochos⁷ szavak használatára, ennyi elég azonban ahhoz, hogy felhívjuk a figyelmet egy fordítási problémára.

Ezen kívül továbbgondolásra érdemes a Hérodotosz által említett pányva is. Alföldi András egy 1941-es tanulmányában⁸ felhívta a figyelmet egy római szarkofág ábrázolására, amelyen egy lovas puttó egy lovat kerget, miközben egy botra tekert kötelet tart a kezében. Alföldi megállapította, hogy a hasonló római ábrázolások klasszikus kori görög ábrázolásokon alapulnak és különféle sztyeppei népeket mutatnak be. Például a szkíta lovasok tipikus ábrázolása volt a fenti jelenet. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a művészettörténészek félreértelmezik a puttó „fegyverét”, az nem egy ostort tart a kezében, hanem egy úgynevezett botos hurkot. Ez tulajdonképpen egy bot volt, amelyre egy kötelet tekertek hurok formában. Ezt a fegyvert bizonyos szempontból könnyebb volt használni az egyszerű pányvánál, hiszen amíg azzal tulajdonképpen célba kellett dobni és a dobó vagy eltalálta a kiszemelt állat, vagy ellenség fejét, addig a botos hurokkal a lovas a kiszemelt áldozat mellé vágatott és egyszerűen a nyakába ejtette. Hátránya volt ennek a fegyvernek azonban, hogy míg a pányvát a hajítást követően egy kézzel is szorosra tudta húzni, addig a botos hurok szorosra húzásához mindkét kezére szükség volt.

Ennél nagyobb problémát jelent az, hogy tudomásunk szerint a botos hurkot elsőként a mongolok használták.⁹ Kínai ábrázolásokon már a Krisztus születése előtti időkben is feltűnnek (ld. ábra). Azt tudjuk, hogy ez a fegyver Európában már a koraközépkorban ismertté vált türk etnikumú népek révén. Egy elképzelés szerint a magyar hurok szót is a török 'oquruq' szóra vezeti vissza, ami botos lasszót jelent (oq' hosszú fadarab, pózna, bot'; uruq 'lasszó'), vagyis a mi szavunk is a mongol fegyverre utal.¹⁰ Alföldi következtetése szerint az ábrázolások alapján nyilvánvaló, hogy jóval ez idő előtt, tehát már a görögség klasszikus korában ismerték a fegyvert Európában. Az átvétel esetleg a szkíták nevéhez fűződhet, akik a hatalmas kelet-európai síkságon vándoroltak nyájaikkal.

5 Paus. *Descr. Graec.* I. 21. 5. Magyar kiadása: Pauszaniász: *Görögország leírása I-II.* (ford. Muraközy Gyula, szerk. Patay-Horváth András) Pallas Stúdió, Budapest, 2000

6 Néhány jellemző példa: Paus. *Descr. Graec.* X. 29. 3; Hom. II. VIII. 1; XXIII. 93; Hom. *Od.* XXII. 170; Apoll. Rhod. *Argon.* III. 200; Diod. Sic. XVII. 41. 8; XVII. 46. 6. További előfordulások: Stephanus: *Thesaurus Graecae Linguae.* Vol. VIII. (S-T.) Akademische Druck U. Verlagsanstalt, Graz, 1954.; Frisk, Hjalmar: *Griechisches etymologisches Wörterbuch.* Bd. II. C. Winter, Heidelberg, 1970. 687. p.

7 Frisk *Griechisches ...* Bd. I. C. Winter, Heidelberg, 1960. 272. p.

8 Alföldi András: *Antik ábrázolások az euráziai lovaspásztorok kultúrájának ismeretéhez.* Budapest, 1941. Alföldi András életművének feldolgozására a Gödöllő-Máriabesnyői Attraktor Kiadó kötött szerződést az örökösökkel. Az életmű feldolgozásához az OTKA nyújtott anyagi segítséget. OTKA T 048358 „Alföldi András és életműve”

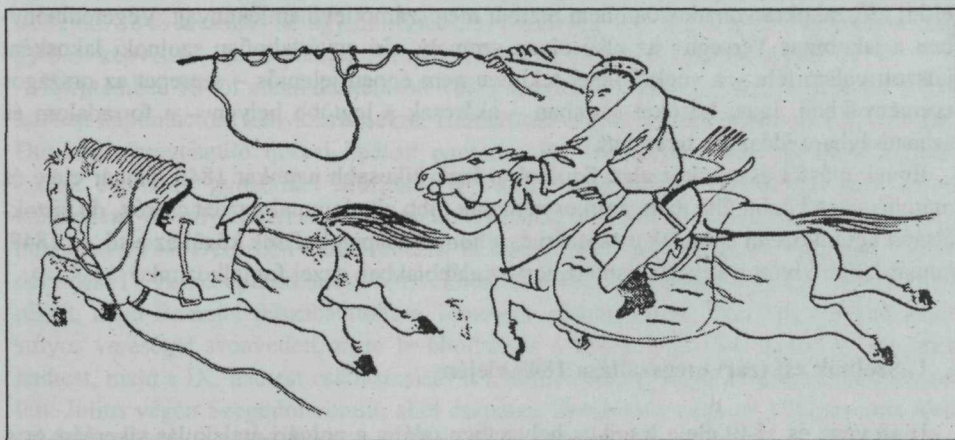
9 Pl. „Fehér lovon, botos lasszóval a kezében egy ember kivált a többi közül...” II. 91. p. *A mongolok titkos története.* Mongolból fordította Ligeti Lajos. Gondolat Kiadó, Budapest, 1962

10 Hakan Aydemir: A hurok és török háttere. *Magyar Nyelv* 95, 1999/4, 425–433. p.

Pányva, vagy furkós bot?

A rendelkezésünkre álló ókori szöveghelyek alapján nem tudjuk egyértelműen bebizonyítani, hogy Hérodotosz is ezt a fegyvert említi, illetve az ő nyomán esetleg más antik szerzők is. A szeira szó etimológiáját vizsgálva sem járunk eredménnyel, a görög etimológiai szótárak nem adnak meg olyan adatot, amely valamilyen módon a botos hurokra vonatkozatható. Így a hérodotoszi helyet egyszerűen pányvának érdemes fordítani. Érdekes viszont, hogy az egyik legalapvetőbb ókortudományi kézikönyv, az *Oxford Classical Dictionary* a következőt írja a 'szeira' szó meghatározásánál: „cord or line with a noose, lasso used by the Sagartians and the Sarmatians”. Majd Hérodotosz és Pauszanasz fentebb említett szöveghelyeire hivatkozik.¹¹ Vagyis ez a könyv is kétféleképpen magyarázza a szeirát, egyrészt egyfajta lasszóként, másként pedig botos hurokként. Arra sajnos nincs magyarázat, hogy ezt milyen forrás alapján teszi.

Mongol lovas botos hurokkal. Kínai festmény. László Gyula rajza az eredeti kép alapján.
Forrás: Alföldi András: *Antik ábrázolások az eurázsiai lovaspásztorok kultúrájának ismeretéhez*. Budapest, 1941

¹¹ The Oxford Classical Dictionary. (edited by M. Cary etc.) Clarendon Press, Oxford, 1966. 158. p.

Bagi Gábor

160 éve történt ... Az első szolnoki ütközet (1849. január 22.)

*Dr. Borus József (1926–2006)
hadtörténész emlékének*

Szolnok város helytörténetében 1848/49-nek különleges szerepe van. A jelenlegi ismereteink szerint a mai lakosság elődeinek zöme valamikor a Rákóczi szabadságharc után telepedtek meg itt. Ennek tudható be, hogy a lakosság kollektív emlékezetében az 1848 előtti időszakokra vonatkozóan nem maradt meg számottevő emlékműanyag. Végeredményben a jakobinus Verseyhy az első olyan személy, aki egyértelműen szolnoki lakosként játszott valamiféle – a végkifejletet tekintve nem éppen jelentős – szerepet az országos eseményekben. Igazi hősokeket azonban – akárcsak a legtöbb helyen – a forradalom és szabadságharc időszaka teremtett.

Ennek másfél esztendeje alatt Szolnok a legkritikusabb napokat 1849. január eleje és március vége között élte meg, amikor nemcsak több alkalommal gazdát cserélt, de birtoklásáért két ütközetet is vívtak a császári és a honvédsapatok. Ezek közül az első, az 1849. január 22-én vívott a kevésbé ismert, így az alábbiakban ezzel foglalkozunk.

1. Szolnok császári megszállása 1849 elején

1848 vége és 1849 eleje tragikus helyzetben találta a polgári átalakulás sikeréért és a nemzeti függetlenségért küzdő magyarságot. A császári haderő koncentrált támadása alig egy hónap alatt hatalmas eredményeket ért el, elvesztek az ország központi és nyugati területei, és a honvédség erői jórészt a Tisza mögé szorultak vissza. Ugyanakkor néhány hét múlva a magyar fél már kisebb-nagyobb sikereket könyvelhetett el. Bem erdélyi győzelmei mellett a legfontosabb eredmény az volt, hogy Windischgratz herceg vezette császári főerők offenzívája január közepére kifulladt. A tábornagy Pest-Buda elfoglalása után a magyarok kapitulációt bejelentő küldöttségét várta, és az így elvesztett jó két hét lehetővé tette a Tisza-vonal stabilizálását a honvédség számára.

Miközben Görgei Artur hadteste megkezdte a császári erők megosztását célzó kanyargós felvidéki visszavonulását, a Mészáros Lázár hadügyminiszter által vezetett, és korábban Szikszó és Kassa mellett is vereséget szenvedett csapatokat Klapka György ezredes újjászervezte, és több kisebb győzelemmel biztosította a Felső-Tisza vidékét és tiszafüredi hídfőt Schlik altábornaggal szemben. A Tisza délebbre fekvő, Csongrádig

---

1 A kisújszállási születésű kiváló hadtörténész az elmúlt évtizedekben számos kisebb-nagyobb írást, kiadványt publikált megyék helytörténetéhez kapcsolódóan, s egyebek mellett feldolgozta az 1849 eleji Tisza menti hadműveletek történetét is. A jelen írással rá, és munkásságára emlékezünk.

terjedő vidékére – ahol a szolnoki és cibakházai hidak is voltak – a magyar hadvezetés a január 2-i haditanácson elhatározta ugyan a bácskai és a bánáti hadtestek felrendelését, ámde ezek februárra várható beérkezéséig a gyenge felkelő és nemzetőr alakulatok, valamint a Répásy Mihály tábornok alatt szerveződő tartalék csapatok mellett csak Perczel Mór tábornok december 30-án Mórnál megvert hadtestére lehetett számítani.

Perczel Mór (1811. nov. 11., Bonyhád – 1899. máj. 23., Uo.) tekintélyes tolnai köznemes família sarja volt, aki fiútestvéreivel együtt fontos szerepet játszott a kor történetében, és rokonaival sorsa több szálon is kapcsolódik Szolnok városához. Perczel a pesti piaristáknál tanult, majd nevelője egy évtizedig Vörösmarty Mihály volt. Ezután tüzér hadapródnak állt, de egy lengyelbarát összeesküvésbe keveredve 1830-ban elhagyta a hadsereget, és ellenzéki politikus lett. Megyéje követeként ő vetette fel a Védegylet megalapítását, amit Kossuth valósított meg. 1844-ben elvette bócsai Sárközy Juliannát, akitől 14 gyermeke született. 1848 tavaszán belügyminisztériumi tisztviselő lett, míg a nyár folyamán országgyűlési képviselő, utóbb pedig a Zrínyi zászlóalj szervezője és parancsnoka.

Szeptember 16-tól alezredesként ott volt Pákozdnál, majd Ozoránál a Rott-fél horvát hadtest kapitulációra kényszerítésekor. Hamarosan ezredes, majd tábornok lett, és a Dél-Dunántúlt megtisztító drávai hadtest parancsnoka. December 30-án Kossuth kérésére („csak egy apró győzelmet Móríckám”) Mórnál megütközött Windisch-Gratz herceg előhadával, de súlyos vereséget szenvedett. Januárban a Központi Mozgó Sereg parancsnokaként a Pest-Debrecen főutat fedezte, és kisebb győzelmeket aratott. Március 10-től a délvidéki IV. hadtest parancsnoka lett, felmentette Péterváradot és elfoglalta a Bácska nagy részét, majd Bimmel felszabadította a Temesköz zömét. Június 7-én Kátynál Jellasicstól súlyos vereséget szenvedett, mire leváltották és a Szolnoknál szerveződő X. (tartalék) hadtest, majd a IX. hadtest csatlakozásával létrejövő Közép-tiszai Hadsereg parancsnoka lett. Július végén Szegedre vonult, ahol csapatait Dembinski vette át. Világos után török földre menekült, majd Nyugat-Európában élt. Részt vett az emigráció mozgalmában, de a kiegyezést elfogadva – és Kossuth politikáját támadva – hazatért és halálig visszavonultan élt Bonyhádon.

A politikusként és emberként is igen heves vérmérsékletű, önféjű, gyakran duczáskodó tábornok nem volt tehetségtelen katona, az aktív tiszti szolgálat adta gyakorlat hiányában azonban olykor meggondolatlan volt, sőt elemi hibákat is vétett. Személyes sérelmeit gyakorta felemlgette, bár ekkor még Kossuth híveként és baloldali radikálisként végül mindenkor alárendelte érdekeit a magasabb céloknak.²

Perczel csapataival, amelyek utóbb a Középponti Mozgó Sereg néven szerveződtek újjá, az 1849. január 2-i haditanács határozatai nyomán azt a feladatot kapta, hogy biztosítsa a főváros kiürítését, és a távozókat fedezve lassan vonuljon vissza Szolnokig. A Mórnál komoly veszteségeket szenvedett sereget³ jelentős erősítéseket kapott. Így Pest-Budán,

2 A Perczel testvérek közül Miklós az első szolnoki ütközetben dandárparancsnokként harcolt bátyja alatt, idősebb testvérük Imre (1805. aug. 5., Bonyhád – 1871. febr. 25. uo.) konzervatív, császárpárti tisztviselőként Bonyhád néven 1851 és 1858 között a létrehozott Szolnok megye megyefőnöke lett, míg unokaöccsük (Béla testvére) fia Dezső (1848. jan. 18.–1913. máj. 18) országos politikusként 1895-ben Mezőtúr város díszpolgára lett. Bona Gábor 1983. 263–264. p. Dudás Gyula, 2001. 91–119. p.

3 Hermann Róbert szerint Perczel hadteste Mórnál a 1., 35., 47., 48., 50. honvédszászlóaljból és egy beregi gyalogszászadból, a Miklós, Radetzky, Császárs és a Sándor huszárok 6 1 századából, valamint 3 1 tüzéreztegből állt, mintegy 6500 emberrel 900 lóval és 24 ágyúval. Hermann Róbert, 1995. 129–131. p.

miután Görgeinek átadta néhány gyengébb egységét, annak hadtestéből megkapta a 25. és 54. honvédszászlóaljakat, a 6. Württemberg huszárezred 5 századát, 1–1 századot a 8. Reuss-Köstritz és a 13. Hunyadi huszárezredekéből, és az 1. tizenkétfontos tüzéruveget.

Perczel Pestet 5-én hagyta el, majd Üllő, Pilis, Alberti, Irsa, Bercel érintésével – a vasutat több helyen megrongálva – 7-én ért Ceglédre. Itt egyesült Szekulits István alezredesnek még a móri csata előtt kikülönített csapataival,⁴ akik a Dunántúlról Dunavecsern átkelve értek ide, valamint a Délvidékről felvezényelt, és a szabadságharc mellé állt olasz Zanini gyalogezred zászlóaljával. Perczel Cegléden négy dandárra osztotta felduzzadt, és addig minden beosztást nélkülöző seregét. Így az alábbi szervezet alakult ki:

Főparancsnok:	Perczel Mór vezérőrnagy
Vezérkar:	báró Meszéna Ferenc őrnagy, Bezerédy Lajos József százados, Szabó Imre százados, Albert Ignác hadnagy
Törzshadbíró:	Halász Adolf százados
Törzsfőorvos:	Kikó Károly
Prófosz:	Vitális (?)
Segédkar:	Schulek Jenő főhadnagy
Futárok:	Bátorfy Károly százados, Balogh főhadnagy, Nagyajtai József főhadnagy, Halász Adolf százados, Petkó Lajos biztos, Török Miklós hadnagy fő számvevő segéd
Törzshuszárok:	Beznák István százados 34 emberrel.
1. dandár:	Szekulits István alezredes 35. honvédszászlóalj (550 fő): Bangya János őrnagy 56. honvédszászlóalj (1190 fő): Kisfaludy Móric őrnagy 60. honvédszászlóalj (1200 fő): Thassy-Becz László őrnagy 9. Miklós huszárezred 1. százada (110 fő): Nedetzky József százados 1/2 hatfontos tüzéruveg (73 fő): Turcsányi Károly százados
2. dandár:	Luigi Venturini őrnagy 8 század Zanini gyalogság (1200 fő): Luigi Venturini őrnagy 47. honvédszászlóalj (1190 fő): Gyika Jenő őrnagy 61. honvédszászlóalj (1200 fő): Csuzy Pál őrnagy 1 század a 6. Württemberg huszárezredből (110 fő): 1/2 hatfontos tüzéruveg (73 fő és 7 löveg?)
3. dandár:	Mihály Károly őrnagy 25. honvédszászlóalj: ? 44. honvédszászlóalj: Peter Driquet őrnagy
4. dandár:	Hertelendy Miklós alezredes 48. honvédszászlóalj és a beregi század: Perczel Miklós őrnagy 50. honvédszászlóalj: Trangos István őrnagy 2 osztály a 6. huszárezredből: Mándy Ignác őrnagy 1/2 tüzéruveg

⁴ Ezeket az 56., 60. és 61. honvédszászlóaljak, 1 század Miklós huszár és 4 löveg alkották. Hermann Róbert, 1995. 57. p.

A kimutatás utólag feltüntetett még 360 fiatal, egy fél lovas tüzérugeget 60 fővel, és feltehetően 7 nyerges és 40 hámos lóval. A hadtest teljes állománya ekkor már 13.073 embert, 826 nyerges (huszár) és 177 hámos (tüzér) lovat, továbbá 19 ágyút számlálhatott.⁵

A két napos ceglédi tartózkodás célja azonban nemcsak a hadtest megszervezése volt, hanem az esetleges üldöző erők fenntartása is, amíg Szolnokról a kormányzat Debrecenben nem költözik, illetve a vasútvonal itteni végpontjánál feltorlódnó készleteket a Tiszán átszállítják. Szolnokon Vetter Antal vezérőrnagy, a magyar vezérkar szervezője és parancsnoka, Kossuth fő katonai tanácsadója igyekezett rendet teremteni.⁶ Mellette kiemelkedő szerepet játszott a még decemberben szolnoki szállítási kormánybiztossá kinevezett Halasy Kázmér, aki kemény munkával január 2. és 7. között 2653 fogatot biztosított, ám 13-ig ezt a számot sikerült 6242-re növelnie. A szekerek zömét azonban gépekkel és hadfelszerelési cikkekkel rakták meg, így a menekülők többsége Szolnokról gyalog volt kénytelen nekivágni a kegyetlen télben a hideg tiszántúli útnak.⁷ A költözés további szakaszához Varga Imre nagykun kormánybiztos biztosított szállító járműveket.

Január 9-én Perczel Mór csapatai megindultak Szolnoknak. A zöm Szekulits alezredes és Perczel Miklós őrnagy alatt Abonyba vonult, míg Hertelendy az utóvéddel Cegléden maradt. Másnap érték el a főerők Szolnokot, ahol csatlakoztak a kecskeméti és nagykőrösi önkéntesek, míg az utóvéd ekkor szállásolt be Abonyba. Szolnokon 10-én kelt a tábornok Országos Honvédelmi Bizottmányhoz (a továbbiakban OHB) írott levele, amelyben bejelentette, hogy csak Szolnok és Törökszentmiklós között szándékozik csatát vállalni az ellenséggel. E napon azonban megérkezett a tartalék hadtestet vezető Répásy Mihály tábornok is, és Perczel vezetésével azonnal haditanácsot tartottak. Ezen Kolmann József ezredes, Perczel vezérkari főnöke a Tisza vonal tartását javasolta, valamint Cibakháza, Törökszentmiklós, Tiszapüspöki stb. megszállását egészen Kunhegyesig. Figyeltetni akarta a hidakat és az átkelőhelyeket, amit azonban Perczel elvetett. Végül a hadtest 11-én, az utóvéd 13-án elhagyta Szolnokot, és folytatta a visszavonulást Debrecen irányába. Ezt némileg indokolta, hogy mintegy 2000 ember még fegyvertelen volt.⁸

Perczelnek azonban nem voltak pontos információi a császáriak hadmozdulatairól. Buda és Pest elfoglalása után ugyanis Windischgratz herceg csak késve, január 8-án utasította a Josip Jellasics altábornagy vezette I. császári hadtestet a magyarok üldözésére, ámde mindössze Franz Ottinger vezérőrnagy két vérteszredből, egy lovas- és egy röppentyű ütegből álló nehézlovas dandára kapott parancsot a Szolnokig történő előrenyomulásra. Csekély erejük miatt a feladatuk inkább a felderítésre, a vasút- és távírvonal kijávitására, valamint a szolnoki Tisza-híd őrzésére korlátozódott.⁹

Az 55 éves, alárendeltjei körében rendkívül népszerű, magyarul kiválóan beszélő – sokak által magyarnak is tartott – Franz Freiherr von Ottinger (1793. szept. 28. Sopron – 1869. ápr. 8. Bécs) 1810 óta volt katona. A forradalomig szinte mindvégig magyar huszár-

5 Böhm Jakab – Csikány Tamás – Farkas Gyöngyi, 1998. 51–52. p., Hermann Róbert, 1992. 142. p., Hermann Róbert, 1995. 122. p.

6 Gelich Richárd, é.n. II. 204–206. p.

7 Spira György, 1998. 416. p.

8 Borus József, 1975. 49., 91. p., Hermann Róbert, 1995. 122–123. p., Hermann Róbert, 2004. 148–149. p.

9 Borus József, 1975. 90. p.

ezredekben szolgált, és 1846. július 10-én kapta meg a vezérőrnagyi rangot. Jellemző, hogy 1848 tavaszán Batthyány miniszterelnök Mészáros Lázár távollétében átmenetileg őt bízta meg a hadügyminisztérium vezetésével, ám augusztus végén már nyugdíjazását kérte, és októberben Jellasicshoz csatlakozott. A szabadságharc első felének talán a legügyesebb császári lovasparancsnoka volt, így 1849 tavaszán altábornagyi rangot, majd a katonai Mária Terézia Renddel 1851-ben bárói címet kapott. 1850-ben még maga Johann Strauss is lovassági indulót komponált a tiszteletére (Ottinger Rittermarsch, op. 83.). 1867-ben lovassági tábornokká léptették elő.¹⁰

Ottinger és Perczel Mór sorsa sajátosan keresztezte egymást a szabadságharc folyamán. Perczel móri vereségében Ottingernek és dandárának oroszlánrésze volt, míg januárban a magyar vezérőrnagy készítette ellenfelét visszavonulásra. A júniusi kátyi ütközetben azonban Ottinger immár a Jellasics hadtest lovashadosztálya élén döntő szerepet játszott Perczel súlyos vereségében, ami aztán a leváltásához vezetett.

Az Ottinger dandára a 6. Wallmoden, valamint a 7. Hardegg vértesezredből állt, egyenként 6-6 lovasszázaddal. Mindkét harcedzett alakulat cseh-morva kiegészítésű volt, és igen tehetséges tisztek vezették a magyarországi harcok folyamán. Többször kitüntették magukat, sőt ütközeteket döntöttek el.

Hardegg vértések élén 1846-tól Franz Sedlmayer von Seefeld (1794–1870. febr. 16.) ezredes állt, aki alighanem 1849. április 30-i vezérőrnagyi előléptetése után hagyta el ezredét. Utóda Adam Sauffer, majd még ebben az évben – a mindkét szolnoki ütközetben szerepet játszó, és 1851-ben vezérőrnagyi címet elérő – Joseph Algyay von Algyest (1799–1852. jan. 10.) lett. A Wallmoden regiment élén 1846-tól Fejérváry József ezredest (1796–1857. dec. 6.) találjuk, aki Seefelddel együtt lett vezérőrnagyi, majd utóbb átvette az altábornaggyá és hadosztályparancsnokká kinevezett Ottingertől a dandár parancsnokságát.¹¹

A lovasdandár tüzérsége ekkor feltehetően az 1. számú hatfontos lovasütegből, valamint a 17. számú röppentyű (rakéta) ütegből állt. Mindez együtt nagyjából 1600 embert és 12 löveget számlálhatott.¹²

Ottinger január 13-án érte el Szolnokot, ahol a sebtében visszavonuló magyarok által hátrahagyott készletekből 3 mázsa lőport, 25 mázsa salétromot, 350 mázsa rezet, 40.000 mázsa só, 88.496 mázsa búzát és 560 mérő kukoricát talált, hajókon. Emellett magában a városban még 800 mérő gabonát, 80 mázsa szénát, 100 lovassági kardot és 500 kaszát zsákmányolt. Ezeket azonnal Pestre küldte, a magyarok által megrongált pest-szolnoki vasutat pedig Schön utász ezredes vezetésével gyorsan helyreállíttatta.¹³

10 Kedves Gyula, 2006. 58. p., Antonio Schmidt-Brentano, 2007. 132. p.

11 Antonio Schmidt-Brentano, 2007. 4., 44., 171. p.

12 Johann Nobili, 1851. 8. p.

13 Gelich Richárd, é.n. I. 288–289. p., Hermann Róbert, 2004. 149. p.

2. Perczel visszavonulásának megállítása, felkészülés az ellentámadásra

A késve meginduló császáriak gyorsasága némileg a magyarokat is meglepte. A tüzérségnél szolgáló László Károly¹⁴ visszaemlékezésében maga is megemlékezett Ottinger váratlan megjelenéséről:

„Január 13-án Török Sz.[ent]Miklóstra mentünk. Magunk után a pest-szolnoki vaspályát elrontottuk ugyan, mégis mire Török Sz.Miklóstra értünk az ellenség már Szolnokon volt, s mint mondják 4 ezüst huszas napibérrel fizetett napszámosokkal a vaspályát megcsináltatta. A városból tanyákra szökött lakosokat, felgyújtással fenyegetvén őket haza parancsolta. Általában szokása volt neki a fegyverfoghatók összefogatása 's külföldi országokba katonáknak küldése. Ez okozta azt, hogy Pesttől fogva a fegyverfoghatók vagy mint újoncok, vagy csak mint menekülők hozzánk csatlakoztak, 's velünk együtt jöttek Debrecen felé hova ideiglenes kormányunk – melynek elnöke Kossuth Lajos volt –, 's a népképviselőkből alakított országgyűlés is vonult.”¹⁵

Perczel csapatai eközben a visszavonulást folytatva január 14-én már Balmazújvárosig, Karcagig, illetve Nádudvarig jutottak. A magyar tábornok e napon Kisújszállásról levelet írt az OHB-nak, és ismertette további szándékait, majd 15-én Karcagnál fogadta az erősítésül érkezett 34. Dom Miguel ezred 1., Délvidékről érkezett zászlóalját. Ugyanakkor a Mórnál alaposan megtépázott Hunyadi zászlóalj maradványát és az egyetemi légiót Debrecenbe vezényelték.

Perczel Szekulits István dandárával 14-16. között Kisújszállás, Karcag, Nádudvar, Hajdúszoboszló felé akart visszavonulni, Hertelendy 7 lovasszázadból és egy fél hatfontos útegből álló lovasdandárát Nádudvaron hagyta volna, míg a maradék három dandárral maga Balmazújvárosban, Hajdúszoboszlón és Berettyóújfalun akart állást foglalni. Terveit közölte Répásy Mihály tábornokkal, a szerveződő tartalék hadtest parancsnokával, aki azokat azonnal továbbította Debrecenbe.

Az OHB meglepetéssel és döbbenettel értesült Perczel tiszántúli visszavonulásáról. Kossuth még 9-én elrendelte Szolnok tartását mindaddig, amíg túlerejű ellenséges erők nem érkeznek, sőt Cegléden is lovas őrszemeket akart hagyni, azaz végeredményben a 10-i haditanács Kolmann ezredes által képviselt elképzelését támogatta. Még 11-én személyesen intézkedett két hatfontos tüzéregnek a hadtesthez szállításáról, majd 21-én a lőszerutánpótlásról.¹⁶

14 László Károly (Kecskemét, 1815. márc. 30. – Bácsa, 1893. máj. 4.) 1848–49-ben tüzér hadnagy, egyesek szerint százados. Tanulmányait Pesten végezte. A szabadságharchoz mint köztisztviselő csatlakozott, majd a tüzérséghez átlépve érte el a tisztii rendfokozatot. Világos után Bessel Törökországba ment és Kossuth kíséretéhez csatlakozott. 1850-től 1852-ig Kossuth titkára volt, Amerikába is elkísérte. 1853-ban felvette az amerikai állampolgárságot és az USA-ban és Mexikóban mérnökként dolgozott. 1867-ben hazatért, és 1871-ben szülővárosába költözött. Később a Jobbparti Tiszaszabályozó Társulat mérnökeként a társulat székhelyén, Újkécskén élt. Cikkei a Vasárnapi Újságban, a Politikai Újdonságokban és vidéki lapokban jelentek meg. Személyére lásd Prodán Ildikó, 1995. 211–214. p.

15 László Károly, 2001. 23. p.

16 Borus József, 1975. 92. p.

Perczel lépéseit a nagyszámú kiképzetlen és rosszul felszerelt katona mellett némileg magyarázza, hogy korábban attól tartott, az ellenséges főerők Pest-Budáról megindulnak Szegednek. A tábornok 15-én Karcagon kapta meg az utasítást Debrecenből, hogy minden áron vegye vissza Szolnokot a császáriaktól. A visszavonulás miatti megrovást ugyan meglehetősen nehezen viselte, de időközben maga is rájött, hogy nem üldözik, és a főhadiszállásul választott Karcagnál nem is ment keletebbre. A leendő támadás tervét Kossuth már 17-én említette, sőt 19-én már annak 21-re tervezett dátumát is közölte. A támadási parancsban és a tervezésben szerepe lehetett Vetter Antalnak, aki Kossuth fő katonai tanácsadója volt.

László Károly visszaemlékezése a honvédek karcagi fogadtatásáról is őriz adalékokat. A jelek szerint nagy császári támadást várva a lakosság és a tisztviselői kar rémült volt, sőt az utóbbiak jelentős része el is szökött:

„Jan. 15-én továbbvonultunk Karcagra. 16, 17, 18-án itt pihentünk. A nép erre mindenütt, de különösen itt meg volt ijedve. A városházának tanácsteremét, könyvtárát minden szobáját tárva-nyitva találtuk, a jegyzők Debrecenbe szöktek 's az egész terhet az egy bíróra hagyták, ki azt sem tudta, hogy mit tegyen. A boltok mind zárva voltak, aprópénzünk nem volt, bankjegyért, nem tudván azt elváltani, semmit sem kaptunk. Ha kenyereinket és húsunkat rendezen ki nem kaptuk, bankjegyeink mellett koplaltunk volna eleget. Emlékezetes Karcag arról is, hogy sehol oly rossz, ihatatlan 's mégis drága bort, mint itt nem kaptunk.”¹⁷

Perczel 16-án Karcagon az erősítések beérkezéével ismét átszervezte hadtestét, e hadrend azonban csak két-három napig volt érvényben. Intézkedései alapján az alábbi szervezeti felépítés rekonstruálható:

Hadtestparancsnok:	Perczel Mór vezérőrnagy
Előcsapat:	Hertelendy Miklós alezredes, Bezerédy Lajos József őrnagy vezérkari tiszt
1. dandár:	Mándy Ignác őrnagy 5 század Württemberg huszár (Mándy Ignác őrnagy): 616 fő, 634 ló 1 század Koburg huszár (Lukács Károly százados): 116 fő, 117 ló 1 század Miklós huszár (Nedetzky József százados): 115 fő, 110 ló 1/2 hatfontos lovasüteg (Johann Stollhoffer hadnagy): 68 fő, 52 ló, 3 löveg
Összesen:	915 fő, 866 ló, 3 löveg.
2. dandár:	Mihály Károly őrnagy 25. honvédzászlóalj (Mihály Károly őrnagy): 866 fő 54. honvédzászlóalj (Szabó Gyallay Gusztáv százados): 731 fő hatfontos gyalogüteg (Schill Kristóf százados): 165 fő, 90 ló, 9 löveg
Összesen:	1752 fő, 90 ló, 9 löveg.
Főcsapat:	Szekulits István alezredes

¹⁷ László Károly, 2001. 23–24. p.

3. dandár: Luigi Venturini őrnagy, Szabó Imre százados vezérkari tiszt
 16. Zanini gyalogezred (Luigi Venturini őrnagy): 1300 fő
 39. Dom Miguel gyalogezred (Collig Ferenc őrnagy): 1200 fő
 44. honvédszászlóalj (Peter Driquet őrnagy): 1173 fő
 1. tizenkétfontos üteg (Kovácsy György főhadnagy): 122 fő, 70 ló, 6 löveg
 Összesen: 3795 fő, 70 ló, 6 löveg
4. dandár: Alexander Buttler őrnagy, Albert Ignác vezérkari százados
 47. honvédszászlóalj (Gyika Jenő őrnagy): 1190 fő
 56. honvédszászlóalj (Kisfaludy Móric őrnagy): 1290 fő
 61. honvédszászlóalj (Csúzy Pál őrnagy): 1280 fő
 hatfontos gyalogüteg (Turcsányi Károly főhadnagy): 165 fő, 90 ló, 8 löveg
 Összesen: 3925 fő, 90 ló, 8 löveg.
- Utócsapat (5. dandár): Perczel Miklós őrnagy, Németh Adolf százados vezérkari tiszt
 48. honvédszászlóalj + beregi század (Patay István őrnagy): 1190 fő
 60. honvédszászlóalj (Thassy-Becz László őrnagy): 1147 fő
 1 század Lehel huszár (Nödl Imre százados): 150 fő, 150 ló
 1 század Hunyadi huszár (Simoncsics József százados): 150 fő, 150 ló,
 hatfontos gyalogüteg (Zalánfy főhadnagy): 165 fő, 90 ló, 8 löveg
 Összesen: 2802 fő, 390 ló, 8 löveg.
 Végösszeg: 13189 fő, 1207 nyerges és 346 hámos ló, 34 löveg.¹⁸

Perczel azonban segítségre is számíthatott a Répásy Mihály tábornok vezetése alatt Balmazújváros körül állomásozó tartalék hadtestétől. Ez január 18/19-én az alábbi erőkből állt:

- Hadtestparancsnok: Répásy Mihály vezérőrnagy
 Vezérkari főnök: Szabó István őrnagy
 Főkarségéd: Lázár Vilmos százados
 Segédtsiztek: Gyapay Miklós főhadnagy, Markos Ferenc hadnagy
 Pénztárnok: Répásy Rudolf főhadnagy
1. dandár: Kazinczy Lajos alezredes
 2. utász zászlóalj (Alfons Calzada őrnagy): 600 fő
 3. utász zászlóalj (Kiss Ferenc százados): 600 fő
 vadászcsapat (Baumert Rudolf százados): 150 fő
 4 század Császár huszár (?): 400 fő, 400 ló
 hatfontos gyalogüteg (?): ? fő, ? ló, 8 löveg
 hatfontos gyalogüteg (?): ? fő, ? ló, 6 löveg
 Összesen: 1750 fő, 400 ló, 14 löveg.

¹⁸ Hermann Róbert, 1995. 135–136. p.

TÖRTÉNELEM – RÉGÉSZET

2. dandár:	Albrich Károly őrnagy
	34. Porosz herceg gyalogezred 1. zászlóalj (Albrich Károly őrnagy): 800 fő
	Német Légió (Jakob Reichhardt százados): 80 fő
	2 század Császár huszár (?): 200 fő, 200 ló
	2. fél tizenkétfontos üteg (Mezei főhadnagy): 70 fő, 48 ló, 4 löveg
Összesen:	1150 fő, 248 ló, 4 löveg.
Tartalékdandár:	Trangoss István őrnagy
	35. honvédszászlóalj (Bangya János őrnagy): 750 fő
	2 század a 49. honvédszászlóaljból (Grisza Ágoston százados): 460 fő
	50. honvédszászlóalj (Trangoss István őrnagy): 950 fő
	vadászcsapat (?): 200 fő
	Pesti Egyetemi Légió (Keményfi százados): 190 fő
	Portyázó csapat (Spányik százados): 30 fő
	1 szakasz Sándor huszár (?): 40 fő, 40 ló
	1/2 hatfontos üteg (?): ? fő, ? ló, 3 löveg
Összesen:	2620 fő, 40 ló, 3 löveg
Végösszeg:	5520 fő, 646 nyerges és 42 hámos ló, 21 löveg.

A Közép-Tisza vidéki magyar erők együttesen tehát 18709 embert, 1853 nyerges és 388 hámos lovat, valamint 55 löveget tettek ki. A támadáshoz ugyan nem lehetett minden csapatot bevetni, ám Répásy január 18-i dátummal a Kazinczy és az Albrich dandárt átadta Perczelnek, hogy a támadás sikerét biztosítsa.¹⁹

A magyar csapatok ekkoriban Szolnok irányában már erőteljes felderítést folytattak, amire egyebek mellett a 25. honvédszászlóaljban szolgáló Krasznay Péter is utal visszaemlékezésében:

„Az adigi pihenés napjait azonban minden negyedik napon egy hosszú masírozás szakította meg: ugyan is a Török szentmiklósról szállásolt brigádának, mint a Szolnokon lévő ellenséghez legközelebb állónak kellett az előrsi szolgálatokat telyesíteni, mely kötelezettség teljesítésében minden nap másik brigáda váltotta fel egymást, négy brigáda lévén, ezek felváltása minden negyedik napon reánk került, a mikor is Kis ujjszállásról 32 kilométernyi utat kellett Török szentmiklósig gyalogolnunk, csikorgó hidegben, hóban, és pihenés helyett hideg zivataros téli időben állani a forposztot azon a végtelen síkságon

...²⁰

Az újabb erősítések beérkezése után Perczel -- két héten belül immár harmadszorra -- ismét átszervezte a Központi Mozgó Sereget, amelyen belül immár hadosztályokat is kialakított. 1849. január 19-én Karcagon az új hadrend az alábbi képet mutatta:

Főparancsnok:	Perczel Mór vezérőrnagy
1. hadosztály:	Hertelendy Miklós alezredes
1. dandár:	Mihály Károly őrnagy

¹⁹ Hermann Róbert, 1992. 143–145. p.

²⁰ Forrai Ibolya, 1998. 72. p.

25. honvédszászlóalj (Mihály Károly őrnagy): 900 fő
 44. vasi honvédszászlóalj (Peter Driquet őrnagy): 1000 fő
 45. vasi honvédszászlóalj (Újváry Imre őrnagy): 1000 fő
 61. somogyi honvédszászlóalj (Thassy-Becz László őrnagy): 1200 fő
 egy hatfontos üteg: 8 löveg
2. dandár: Mándy Ignác őrnagy
 5. század Württemberg huszár (Mándy Ignác őrnagy): 500 fő, 500 ló
 1 század Koburg huszár (Lukács Károly százados): 80 fő, 80 ló
 fél lovasüteg: 4 löveg
- Összesen: 4680 fő, 580 ló, 12 löveg.
2. hadosztály: Szekulits István alezredes
3. dandár: Luigi Venturini őrnagy
 16. Zanini serezed zászlóalja (Luigi Venturini őrnagy): 900 fő
 60. honvédszászlóalj (Csúzy Pál őrnagy): 1100 fő
4. dandár: Alexander Buttler őrnagy
 54. honvédszászlóalj (Alexander Buttler őrnagy): 600 fő
 56. honvédszászlóalj (Kisfaludy Móric őrnagy): 1200 fő
 39. Dom Miguel serezed zászlóalja (Collig őrnagy): 700 fő
 1 század Miklós huszár (Szibentliszt János százados): 110 fő, 110 ló
 1 század Lehel huszár (Nödl Imre százados): 120 fő, 120 ló
 hatfontos üteg (Schill Kristóf százados): 8 löveg
- Összesen: 4730 fő, 230 ló, 8 löveg
- Tartalék:
1. dandár: Kazinczy Lajos alezredes
 34. Porosz herceg serezed zászlóalja (Albrich Károly őrnagy): 700 fő
 2. utász zászlóalj (Alfons Calzada őrnagy): 800 fő
 3. utász zászlóalj (Kiss Ferenc százados): 800 fő
 1 század bécsi légió: 80 fő
 1 század magyar vadász: 60 fő
 4. század Császár huszár (Vajda Ferenc őrnagy): 400 fő, 400 ló.
 1. tizenkétfontos üteg (Schmidt Kovács Ferenc százados): 6 löveg
- Összesen: 2840 fő, 400 ló, 6 löveg.
2. dandár: Perczel Miklós őrnagy
 47. honvédszászlóalj (Gyika Jenő őrnagy): 1000 fő
 48. honvédszászlóalj (Patay István őrnagy): 800 fő
 2 század Hunyadi huszár (Simoncsics József százados): 200 fő, 200 ló
 hatfontos üteg: 8 löveg
 1/2 század Radeckzy huszár (Beznák István százados): 60 fő, 60 ló
- Összesen: 2060 fő, 260 ló, 8 löveg.
- Teljes összeg: 14310 fő, 1470 ló, 34 löveg.²¹

21 Hermann Róbert, 1995. 135–138. p.

Krasznay Péter 48-as honvédszászlóalj tisztje visszaemlékezésében ugyancsak utalt a Perczel-féle hadtest gyors megerősödésére:

„Január hó 10-ikén áthúzódtunk a Tiszán és Török szent Miklós, Kissujkszállás, Kenderes alföldi városokban telepedtünk meg, sőt lovasságunk Mezőtúron vevén elszállásolást, onnét Szajol és Czibakháza felé száguldoztak, míg a sereg zöme brigádákba osztva az előbb nevezett városokban pihent és újabb csapatokkal szaporodott úgy, hogy Január 25-én kiadott napi parancsban Perczel Tábornok már örömmel jelentette ki, hogy az ő alig hatodfél ezerből állott hadserege, mely Deczember hó 30-án Móránál csatát veszített, azóta 12 ezerre szaporodott s így elérkezettnek látja az időt arra, hogy a Tiszán vissza menve, az ellent megkeressük és megverjük.”²²

A Központi Mozgó Sereg láthatóan a régi közös hadseregbeli és pár hónapja felállított honvédalakulatok igen sajátos keveréke volt. Az egykori közös haderő csapatait komoly katonai fegyelem, jó kiképzés és jelentős harcérték jellemezte, ám ezek a támadó erőknek csak alig negyedét alkották. A gyalogsági alakulatok közül ide sorolható Dom Miguel, és a Porosz herceg, valamint a Zanini-féle olasz zászlóalj, illetve a Württemberg, Koburg, Miklós és a Radeczky huszárezredek századai. A zömöt alkotó honvédszászlóaljak, új huszárezredek (Lehel, Hunyadi), vadászcsapatok, idegen légiók és utászok általában még nem érték el a professzionális császári haderő szintjét, mindazonáltal az elmúlt hónapokban összecsapásaiban harcértékük jelentősen növekedett. Még inkább ez jellemezte a jelentős magyar tüzérséget.

Ugyanakkor eléggé sajátos volt a szembenálló felek nemzetiségi nemzetiségi megoszlása. Ottinger harcvezető két vértesezredének legénységét cseh-morvák alkották, és legfeljebb a tüzérségnél akadtak osztrák tartományokból származók. A magyar csapatok ennél sokszínűbbek voltak, a túlnyomó számú magyarok mellett szlovákok (elvéve más hazai nemzetiségek), olaszok, sőt a bécsi légiónál és a vadászoknál lajtántúli németek is szolgáltak.

3. Perczel előkészületei az ellentámadásra

Perczel 18-án este 7-kor Karcagon kelt levelében közölte az OHB-nak, hogy a következő napon megindul Szolnok felé. A támadó hadtest elővédjét Hertelendy Miklós alezredes hadosztálya alkotta, amely 20-án újra bevonult Kisujkszállásra. A főerőt Szekulits István alezredes vezette, amely ekkora Karcagra ért, míg az utóvédet Perczel Miklós dandára alkotta.²³ A Kazinczy alezredes vezetésével a két Répásy-féle dandár 21-én Kunhegyesre indult, hogy onnan Szolnoktól északra keljen át a Tiszán.

A Szolnokot megszálló császári erők nagysága a város megszállása óta nem változott. Hermann Róbert kutatásai szerint Ottinger dandárának 6. vértesezrede 786 embert és 786 lovat, míg a 7. vértesezred 580 embert és 580 lovat számlálhatott. A támogató tüzérséget jelentő 1. lovasüteg 120 főt és 140 lovat, míg a 17. röppentyűüteg 100–100 embert és lovat

²² Forrai Ibolya, 1998. 72. p.

²³ Gelich Richárd, é.n. I. 289. p., Borus József, 1975. 91–93. p., Hermann Róbert, 2004. 154. p.

tett ki 6–6 löveggel, illetve rakétaállvánnyal. Mindez együttesen nagyjából 1600 embert és 12 tüzérségi eszközt jelentett, ami jelentős lovassági erő volt ugyan, de a többszörös túlerőben lévő honvédség nagy gyalogsági és tüzérségi fölényét nem egyenlíthette ki.

Ottinger maga is látta, hogy csak lovasságból álló hadereje a város védelmére alkalmatlan, a támadók könnyen körülzárhatják, és a település lovassági harcra alkalmatlan szűk utcáiba szoríthatják csapatait. Ezért feletteseitől többször is gyalogságot kért Szolnok megtartására, amit azok azzal utasítottak el, hogy feladata a tiszai átkelőhelynek csupán a megfigyelése, nem pedig ellenőrzése. A császári vezérőrnagy egyébként igen pontos adatokkal rendelkezett a magyarok mozgásáról. 15-i jelentése alapján 18-án hadtestparancsnoka, Jellasics altábornagy még arról tudósította Windischgratzet, hogy a magyarok Törökszentmiklósról igen gyorsan vonulnak vissza Kisújszállásnak, ám 20-án a budai főhadiszállás egy nem hiteles kémjelentésből már úgy értesült, hogy Perczel 15.000 emberrel készül Szolnok ellen.²⁴ Ottinger érezte a veszélyt, ezért 20-tól kezdve csapatai állandó készenlétségben töltötték az éjszakákat.²⁵

21-én délelőtt a császári dandárparancsnoknak a Tiszán felderítésre átküldött vértesszázada megállapította, hogy a magyarok nagy erővel és mindhárom fegyvernemmel megszállták Törökszentmiklóst, amiről a hadtestparancsnokot a következő napon értesítették. László Károly magyar oldalról a nap eseményeit az alábbiakban foglalta össze:

„Jan. 21-én A szálláscsinálók és én az irodával Török Sz. Miklóstra előre küldettünk. A szállást megcsináltuk, 's az ebédet előre készítettük. Egyszerre lárma támad, hogy a város alatt vannak már a chevaux-legers-ek²⁶. Rögtön kocsira raktunk mindent 's mindnyájan kik előre jöttünk visszahajtottunk, néhányan a huszárok közül elibek mentek, 's midőn azok a szőlőknél lándzsákkal állott lakosokra tüzeltek (mintegy nyolcan lehettek) őket megrohanták, de elfutottak vissza. Mi lovasságunk nagyobb részét a 1/2 lovas üteggel már a várostól nem messze csatarendbe állva találtuk, kik a gyalogcsapatainkat 's gyalogütegünket bevárva a városba bevonultak 's ott semmit sem találván beszállásoltunk.”²⁷

22-én már Windischgratz herceg is rádöbbsent Ottinger nehéz helyzetére, és este Jellasicstól három kérdésre kért sürgős választ. Egyrészt hogy a szolnoki Tisza-hidat elbontották-e, vagy tettek-e előkészületeket a magyarok átkelésének meggátolására, a hídnál olyan-e a talaj, hogy azt gyalogság sikerrel védheti, és hogy a városból a gyalogság vasúton gyorsan visszavonható-e. Végül felvetette, nem volna-e célszerű Szolnokon csak egy előőrsöt hagyni, míg a lovasdandár zömét Abonyig visszavonni. Jellasics erre még éjfélkor elrendelte hadtestéből az 5. morva vadászászlóalj riadóztatását, és 23-án reggel egy vasúti szerelvénnel a Szolnokra küldését. Ezekkel a lépésekkel azonban elkéstek.²⁸

Amíg a császári főparancsnokság habozott, addig Perczel megtette a tervezett támadás előkészületeit. A 21-i felderítési adatokból kiderült, hogy Szolnokon csak az Ottinger-féle dandár állt, amelyet a magyar tábornok egyetlen rohammal akart szétverni. Vezérkari

24 Borus József, 1975. 93–94. p.

25 Hermann Róbert, 1995. 124–125. p., Hermann Róbert, 2004. 150., 154. p.

26 A sisakjuk miatt a vértéseket nézhették sवालिसzrnak, azaz császári könnyűlovasnak.

27 László Károly, 2001. 24. p.

28 Gelich Richárd, é.n. I. 289. p., Borus József, 1975. 94. p.

főnöke Meszéna őrnagy javaslatára elhatározta, hogy a Zagyva felől támadva átkarolja a császáriakat. A haditerv számolt a rendkívül zord, téli időjárással, és hogy a Tiszán olyan vastag jégpáncél alakult ki, amely gyalogos és lovas alakulatok mellett tüzérség átkelését is lehetővé teszi.

A haditerv kidolgozója báró Meszéna Ferenc (1819. aug. 10. Milánó – 1902. Újkígyós) vagyontalan főnemes volt, akinek apja a napóleoni háborúk alatt Mária Terézia rendet és bárói címet kapott. Maga utásziskolát végzett, 1835-től a gyalogságnál szolgált, majd vezérkari főhadnagy volt a forradalom előtt. Szeptembertől lett Perczel vezérkari tisztje, október 19-től őrnagy, és decembertől annak vezérkari főnöke. 1849. márciusában alezredeként a II. hadtest vezérkari főnöke volt, majd június 20. után áthelyezték a Közép-tiszai hadsereghez. Aradon 12 év börtönre ítélték, 1855-ben kegyelmet kapott.²⁹

Az átkarolást Kazinczy (1820. okt. 20. Széphalom – 1849. okt. 20. Arad.) alezredes csapatai kapták feladatuk, akik január 21-én Kunhegyesről Tiszabőre vonultak, majd éjjel kellett átkelni a Tisza jegén, és északról Szolnok felé nyomulni. Kazinczy Lajos a nyelvész és irodalmár Kazinczy Ferenc fia volt. Ő a közös hadseregben utásziskolát végzett, majd huszártiszt lett. 1848 nyarától állt be a honvédségbe, és őrnagyként megszervezte a 2. és 3. utászszázalóját. 1849. januárban már alezredes, az 1. huszárezred élén állt, majd dandár -, utóbb hadosztályparancsnok lett az I., illetve a VIII. hadtestben. Nagysarlónál különösen kitüntette magát. A nyár folyamán ezredeként egy tartalék hadosztályt szervezett Máramaros környékén. Aradon halálra ítélték és kivégezték, és ő lett a 15. aradi vértanú.³⁰

A hadtest fő támadó erejét Hertelendy (1813. máj. 2. Pest – 1877. dec. 4. Magyaracsa) alezredes hadosztálya alkotta, amelynek Törökszentmiklóstól a szandai töltésen a szolnoki hídig kellett előretörni, majd behatolnia Szolnokra. A régi magyar nemesi-katonai családból származó Hertelendy Miklós a bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után huszárszázadosként szolgált. A szabadságharc alatt ezredesi rangig jutott Perczel alatt és a II. hadtestben. Végül Komáromban kapitulált.³¹

Hertelendy mögött Perczel Miklós (1812. dec. 15. , Bonyhád – 1904. márc. 14. Baja) őrnagy dandára haladt, aki Perczel Mór öccse volt. Jogot végzett, és 1848 nyarán országgyűlési képviselő, majd őrnagy lett a tolnai nemzetőrségben. Harcolt Pákozdnál, majd a 48. szabolcsi zászlóalj vezette. 1849. januárjában dandárparancsnok volt a bátyja hadtesténél, akivel a hó végén lemondott tisztéről. Utóbb alezredeként Pétervárad parancsnoka. Júliusban Arad élére nevezték ki, de összeveszett Damjanichsal, aki bebörtönöztette. Később török földre, majd az USA-ba menekült, távollétében halálra ítélték. Az amerikai polgárháborúban egy északi gyalogezred, majd dandár parancsnoka lett, de utóbb lemondott rangjáról. A kiegyezéskor hazatérve húsz évig volt Baranya megye főispánja, majd főrendi rangot nyert.³²

A jelentős magyar túlerő miatt Perczel a hadtest legerősebb, Szekulits alezredes vezette hadosztálya harcba vetésére láthatóan nem is gondolt, mivel az Kisújszállásról csak Törökszentmiklósig vonult.

29 Bona Gábor, 1983. 236. p.

30 Bona Gábor, 1983. 190–191. p.

31 Bona Gábor, 1983. 172. p.

32 Dobos Gyula, 2001. 126–154.p.

4. Az első szolnoki ütközet

Január 22-e hétfőre esett. E napra virradó éjjel Kazinczy a csapataival Tiszabőnél átkelt a Tiszán, hogy a Zagyván át hátulról támadja meg Szolnokot, elvágva a császáriak visszavonulási útvonalát. Eközben Hertelendy, és nyomában Perczel Miklós dandára is megindult.

Ottinger 22-én reggel 9 óra tájban Algyay őrnagy vezetésével két század Hardegg vértest küldött Törökszentmiklósnak, hogy hírt hozzon a magyarokról. Mivel azonban egyéb híradásokat is kapott Perczel közeledtéről, a hídőrséget 2 ágyúval megerősítette, a pályaudvar megszállására és a jobbszárny biztosítására egy század Hardegg vasast különített ki 2 löveggel. Balszárnyán, a Tisza jobb partjára egy lovas szakaszt küldött, maga pedig lovassága többi részét a már korábban kijelölt riadóhelyeken állította fel.³³

A Törökszentmiklósnak küldött vértések félúton egy huszárcsapatra bukkantak, amely heves összecsapás után az elővédjéhez vonult vissza. Algyay ezt látva jelentette, hogy a magyar hadoszlopok indulóban vannak.

Hertelendy elővédje délután 1 óra tájban ért a szandai csárdához, ahonnan a császári előőrsoket elűzték, a hídig üldözték, és két foglyot ejtettek. A csárdánál a megbeszélteknek megfelelően Kazinczynak két ágyúlövessel adtak jelt a megérkezésükről, ám válasz nem érkezett. Eközben a hídőrség röppentyűlövésekkel visszaverte a magyar előőrsoket, ám Hertelendy csapatai a töltés két oldalán előrenyomultak egy üteggel és a Württemberg huszárokkal. Amikor a híd közelébe értek, váratlanul köd ereszkedett le, így a császáriak nem látták őket, csak a zajt hallották. Tüzelésük csak egy huszár lovát talált el, mire Hertelendy 36 huszárt és 2 hatfontost küldött előre. Ezek segítségével végül ellenállás nélkül foglalták el a tiszai hidat, majd behatoltak a városba.

Ottinger a lovasságát a városon kívül sorakoztatta fel. Egyúttal Abonyt 2 lovasszázaddal és 3 röppentyűvel megszállta, hogy szükség esetén a visszavonulását fedezhesse. Hamarosan hírek érkeztek azonban Kazinczy beérkezéséről, mire a császári tábornok a csapatait Szolnoktól vagy 1000 lépésre nyugatra, az abonyi útnál állította fel.

Perczel a vértéseket üldözve a városon kívül néhány ágyúval lövetni kezdte az ellenséges lovasságot. A jobbszárnyai bekerítést végző Kazinczy csapatai azonban hiába keltek át a Tiszán, a hatalmas ködben eltévedtek, és csak igen lassan vonultak Szolnoknak. Ráadásul a város közelébe érve Kazinczy nem az azonnali támadás mellett döntött, hanem Ottinger abonyi visszavonulási útvonalát akarta elvágni. Ez újabb időveszteséget jelentett.

Eközben Perczel Miklós dandára is átkelt a Tiszán. Amikor az új csapatok megjelenéséről Ottinger értesült, Abonyba vonult vissza. Innen a főparancsnokságot tudósította, majd a nagy túlerőben lévő magyarok támadásának nem akarta kitenni magát, és éjjel Ceglédre hátrált.³⁴

³³ Borus József, 1975. 95. p.

³⁴ Gelich Richárd, é.n. I. 290. p., Elek Salamon, 1899.

Krasznay Péter az alábbiakban emlékezett vissza az eseményekre: „... Törökszentmiklós és Szajol között forposztoltunk, a midőn korán reggel parancsot kaptunk az előrenyomulásra, ködös téli idő volt, dél tájon érkezünk a Szanda nevű korcsmához, hol hosszabb ideig várakoztunk, míg egyszer nem messze előttünk megszólaltak az ágyuk, de a köd miatt nem láthattunk semmit, de alig váltottak az ágyuk néhány lövést, újból elhalgattak, mi pedig csatárlánczot alakítva haladtunk előre a szolnoki uton, melyen a Tisza hídjához érve azon már csapatokba zárkózva akadálytalanul mentünk át be Szólnokba, hol azután keresztül menvén, a városon tul lévő kápolnánál állottunk pár óráig, aztán a városban elszállásoltattunk, és csak akkor hallottuk, hogy ... a sűrű ködben egy század huszár Körner és Báró Sennyes Lajos tisztek vezetése alatt a híd túlsó végén lévő vasasokat meglepven levagdalták, és a városba akkor rontottak be, a mikor a németek az után lótlap illetőségüket czepelelték ... s így Szólnokot egy ember vesztéség nélkül sikerült elfoglalni.”³⁵

Az ugyancsak a Hertelendy hadosztályhoz tartozó 25. zászlóaljban szolgáló Dékány Rafael utóbb az alábbiakat írta a nap kapcsán:

„Perczel január 18-án indított meg bennünket Szolnok visszafoglalására, hova Kisujszálláson és Török Szt Miklóson át csak 22-én déltájban érkezünk meg, de mivel a sűrű köd egész a földig ért, észrevétlenül lephettük meg a baloldali hídfőt őrző lovas századot, mely néhány lövést váltva, rögtön a városba nyargalt, Ottinger sűrű ágyúzással iparkodott bennünket visszatartóztatni, míg embereit összeszedheti, de hasztalanul, mert mi mint a sereg előcsapata rögtön átnyomultunk a hídon s mihelyt a városba bejutottunk, a lakosság egy része azonnal előszedte rejtekben tartott fegyvereit s a padlásokról lövöldözött a kiszárguló németekre, másrésze pedig ásóra, vasvillára s kaszára kapva, hozzánk csatlakozott. ...

Nem hagyhatom itt említés nélkül a páratlan huszár humort, mely őt még a harc tüzében sem hagyja el. A többek között meglátja egy vén Würtemberg-huszár, hogy egy ujjonczt társa végtelenül csapkod egy vasas sisakjára, oda nyargal mellé s azt mondja neki: „Ne pötyögtesd öcsém azt a vas sisakot, fűjd fel, hanem csapj visszakézből a bajusz alá így ni”, s abban a pillanatban hátra borult a vasas sisakja, koponyája felső részével együtt.

A másik huszár meg büszkén kíséri foglyát maga előtt, s amint a város szélére ér vele, eléje ugrik egy vaslapáttal felfegyverzett cívis s azt mondja: „Álljon meg huszár uram, hadd hasítom ketté a fejét ennek a kutya németnek! Hohó atyafi! Feleli a huszár, ez az én németem, ezzel én már majd elbánok, de ha kend is szeretne németet, menjen az abonyi útra, fogjon magának amennyit akar, aztán bánjon el vele tetszése szerint aztán tovább ment.”³⁶

László Károly tüzéreként az ütközetről az alábbiakat írta:

„Jan. 22-én reggel 8 órakor Perczel tábornok úr seregéből egy lovas és egy gyalog dandár 12 álgyúval megindítatt Szolnokra. Török Sz. Miklóson az a hír volt, hogy Szolnokból 21-én estve 6 órakor mind kitakarodott az ellenség; azonban a Szanda csárdánál már két dragonyost találtak huszáraink, mint őrszemeket, kik a nagy ködben nem vevén észre a mieinket ott lepettek 's közülök az egyik levágatott, a másik elfogatott.

35 Forrai Ibolya, 1998. I. 73. p.

36 Székelyné Körösi Ilona, 2004. 31. p.

Itt a mieink jelül 3 vaklövést tettek álgúával, 's előrenyomultak. Legelől menő 7 huszárjaink a [...]gát mellett a várostól mintegy 500 lépésre őrködő 17 dragonost³⁷ megtámadták 's szinte lefegyverezték, midőn az ellen a városból rájok kartácsolván 's egy huszár le is esvén, kéntelenek voltak a prédát elereszteni 's visszavonulni. A mi ütegünkéből 3 álgú 's a 3 tizenkét fontos előre vezényeltettek, 's bár az ellen erősen tüzelt rájok, előrenyomultak, mit látván a németek a hídra röppentyűket eresztettek, de siker nélkül. Ők a városból kifutottak, 's a mi élőcsapatunk utánok; 's amint ezek a városból kiértek, azok által álgúlvévésekkel fogadtattak, mire a mieink is tüstént hatályosan visszafelvévén, a német visszahúzódott, de még kétszer megállott 's visszalőtt, végre mégis elfutott, otthagyván a városban a sok lisztet és kenyeret, mellvérteteket és betegjeit, a csatatéren sok halottat, döglött és gazdátlanul nyargaló lovakat. Sebesültjeit felkapkodta 's magával vitte. 'S így Szolnok visszavétetett egy huszár áldozattal. Általános a hiedelem, hogyha a mi vezérünk előbbre látó, a várost a nagy ködben körülkerítvén, a benn volt 2000 ellenséget mind elfoghatta volna, álgúival. Estve másnap mindenfelé víg zene hangzott a városban.³⁸

A Kazinczy hadosztályhoz tartozó 48. zászlóaljban szolgáló Mihálka Endre a bekerítő csapatok szemszögéből látta az ütközetet:

„... a császáriak Török sz. Miklós felől, a hídról várva tőlünk a megtámadást, azt megerősítették, s nem is álmodták, hogy oldalról támadhassuk meg, csak midőn a sűrű ködben egyszerre a Zagyva folyónál termettünk, mely szinte keményen be volt fagyva, s annak jegén át, a mi z. aljunk a Porosz Z. alj, Német légió, s.t.b. z. aljak, tömegesen szuronyt szegezve a városba rohantunk, a Zagyva hídján pedig, nagy zörgéssel az ágyuk a városba termettek a huszárokkal együtt.

Mi pedig kerteken, házak udvarán keresztül a városutcájára rohantunk.

A császáriak ezen megtámadást nem várták, de még nem is hitték! Mert hogy mi a Tisza jegén bár hol is át mehessünk, azt csupa lehetetlennek tartották.

Csak mikor a huszárok, nagy lármával be rohantak a városba, s végig nyargaltak a város utcáin, vágva a császáriakat, a hol elől utol találták, mindenfelé a városban, hol már gyalogságunknak is nagyobb része bent volt ...

Ekkor kapkodtak nyakra főre a császáriak, s hanyatt-homlok rohantak ki a városból. Mi a városon keresztül rohanva ... sokakat elfogtunk, s több tisztjök, kiket a katasztrófa ágyban ért, foglyunkul esett, s sok fegyver s podgyászos szekér. A huszárok a lovasokra rohantak, kik közül sokat levagdaltak s elfogtak, tűzérjeink itt is igen jól viselték magokat!

Az ellenség Abony felé szaladt, lovassága, aki bírt Cegléd felé futott.³⁹

A rendszerint túlzó visszaemlékezésekből kitűnik, hogy a magyar csapatok a hídon gyorsan áttörve váratlanul jelentek meg a városban, és némi zavart is okoztak a kivonuló császári vérteseknél. Ugyanakkor az is valószínűsíthető, hogy több szolnoki valóban megtámadta a kivonuló vérteseket.

37 Ez ugyancsak tévedés, bizonyos a vértések által viselt köpeny vezette félre a szemtanúkat.

38 László Károly, 2001. 24–25. p.

38 Mezősi Károly, 1955. 23–24. p.

39 Hermann Róbert, 2004. 154. p.

Perczel csapatai Szolnokon a következő napon pihenőt tartottak, ahová ekkor már Szekulits hadosztálya is bevonult. A magyar tábornok 23-án reggel 7-kor Törökszentmiklósról küldött tudósítást Debrecenbe az előző napi sikerről, amit az OHB még aznap közzé tett. Ebben az alábbi módon foglalta össze az eseményeket:

„Előhadam és oldalasított csapataim 22-én fél kettőkor Szolnokot megközelítvén az bent levő két lovas ezredből és két ütegből álló ellenség ellenállása dacára elfoglalták.

A Tiszán innen Szolnok előtt az ellenség egy század lovasságával a vizsgálatra előküldött huszárcsapat öszveütközött – közüle többet levágott s elfoga, azt megszalasztván. Az ellenség ezután rövid ideig tartó ágyúzással védte az előhadnak Tiszán átkelését, de midőn észrevevé oldalasított csapataim közeledését, sietve kivonult Szolnokból és az Abony felé fekvő vidéken csatarendben kiállva, fogadta a Szolnokban egyesült előhadam és oldalas csapataim lovasságának támadását. Több mint 1 1/2 órán át mindkét részről folytatott kemény tüzelés után a csatapiacot elhagyni és visszavonulni kényszerült, számos halottat maga után hagyva.

A Württemberg huszárok különösen kitüntették magukat. A nagy köd okozhatta veszélyektől aggodalomnak tulajdonítható egyedül, hogy a kiadott diszpozíció nem tökéletes teljesítése miatt e győzelmes nap nem adá kezünkbe az ellenség öszves itteni erejét.

Előhaladásom diadalmas megkezdése és az ellenség 2000 főből álló lovasságának alig 1300 főnyi lovasságom általi megveretése igényt ad a szerencsés hadjárat megkezdett jövődjére.”⁴⁰

5. Perczel támadása Cegléd felé

Windischgratz 23-án Ottinger segítségére az 5. vadászászlóaljat küldte, majd a következő napon egy gránátos zászlóalj, és tüzérség indult Ceglédre.⁴¹ Ez azonban nem volt elegendő a magyar erők megállítására.

Perczel támadása a császári hadvezetést nehéz helyzetbe hozta, mivel sem a magyarok erőiről, sem céljairól nem rendelkezett információkkal. A Pest és Buda megszállását követő három hétben Windischgratz herceg jórészt tétlen erői eléggé szét voltak szórva, így a Pesten álló helyőrség is csak 12 zászlóaljból állt. Emiatt a császári főparancsnok már 23-án meghagyta a Görgeit üldöző Csorich altábornagynak, hogy egy dandárt otthagynya csapataival sürgősen vonuljon Pestre, a magyar főváros esetleges védelmére.

Perczeltől 24-én Hertelendy parancsot kapott, hogy Ottingert űzze ki Ceglédre. 25-én a császári tábornok a város előtt fogadta a támadó magyarokat, ám amikor azok újabb átkaroló hadműveletéről értesült, az egyenlőtlen harcot nem fogadta el, és Albertyig vonult vissza. Windischgratz e hírekre a pesti csapatok zömét Ottinger segítségére küldte, aki hamarosan már nem kevesebb mint 10 zászlóalj, 24 lovasszázad, valamint 72 ágyú felett rendelkezett. Egyúttal újabb csapatokat akart a fővárosba visszavonni, így a Schlick altábornagy Felső-Tisza vidékén álló hadteste megerősítésére Poroszló felé küldött Schulzig hadosztályt, valamint egy korábban a Dél-Dunántúlon alkalmazott dandárt. Ezek

40 Hermann Róbert, 2004. 151. p.

41 Gelich Richárd, é.n. I. 291-292. p., Hermann Róbert, 1995. 124-125., Hermann Róbert, 2004. 151. p.

az alakulatok azonban nem érkezhettek be gyorsan, ezért végül három zászlóaljat vont össze Pesten, a környező megszállt városokból. Amikor 26-án maga is Alberti felé indult, a visszavonulás lehetősége is felmerült előtte, ezért a helyőrség élén hagyott Wrba altábornagynak és Schön utász ezredesnek több hadihíd elkészítését is felvetette. Mindezek a lépések azonban feleslegessé váltak, mivel Üllőre érkezve értesült róla, hogy Perczel megkezdte a visszavonulást.⁴²

Perczel nem jószántából hagyott fel a támadással. Eredeti tervei szerint Szolnokon egy erős csapattestet akart hagyni, míg maga hadteste főerőivel Jászapátin és Hevesen át a Felső-Tiszához szándékozott vonulni, hogy Klapkával együtt Schlik császári hadteste ellen koncentrált támadást indítson, és megkönnyítse az egyesülést Görgeivel. A szolnoki Tisza-vonalat biztosítottnak látta, mivel tudta, hogy a január 2-i határozatok értelmében Vécsey csapatainak Cibakházára, Damjanichnak pedig Szentesre kellett felvonulniuk a Délvidékről, s ezek beérkezése lassacskán már várhatóknak tűnt.⁴³

Perczel elképzelésinek megvalósítását azonban végül maga az OHB hiúsította meg. Ez a tábornokot ama téves híradás nyomán rendelte vissza a Tisza mögé, miszerint Schulzig császári tábornok hadosztálya Tiszafürednél átkelt a Tiszán. Mivel más véderő nem volt Debrecenig, parancsot küldtek Perczelnek az előrenyomulás megállítására, és hogy vonuljon Tiszafürednek a szabadságharc új fővárosa fedezésére. Emiatt 25-én Perczel visszatért Szolnokra, ahová azonban tudósítás érkezett a hír valótlanágáról. Erre fel akarta újítani a támadást, ám közben megérkezett Dembinski altábornagy, aki bemutatta főparancsnoki kinevezését, és a felhatalmazást, hogy a Középponti Mozgó Seregből 4000 emberrel erősítse meg Klapka csapatait.

A hadtestére büszke, és annak megcsonkítását személyes sérelemként megélt Perczel erre Dembinskivel csúnyán összeveszett, és végül lemondott hadtestparancsnoki tisztéről. Meggyengített erőit mindazonáltal 26-án rendezetten vonta vissza Törökszentmiklósról, miközben Szolnokot kiürítette, sőt a tiszai hidat is felgyújtatta. László Károly az eseményeket az alábbiakban foglalta össze:

„Jan. 26-án Csudálkozásunkra, nem a futó német had után, – mely állott 2200 Walment és Hardick curasirokból 's 2, 3 ezer vadászból s 12 álgyból, – hanem Abony felé indulunk mindnyájan, hol csak ebédelve estvére Szolnokba mentünk. Hol aznap Perczel Mór tábornok úr kiadott napi parancsában ezeket mondja: „A középponti hadsereg munkálata kezdetén mind nevezetes szolgálatot tőn, a hazának jeles eredményekkel dicsekedhetett. Az ellenség Szolnoknál, Ceglédnél megvereték és diadalmasan elűzeték a középponti hadsereg előhada által, és ami fő, nem egy gyáva, rendetlen népség, hanem, mint a tapasztalás mutatja egy bátor, jeles tüzeink golyóinak vitézül szembeállani képes, és magát a legnagyobb veszély között is rendben visszavonni tudó katonaság ellen vívaték ki ezen győzedelem, mi is ha egyrésztől büszkeséggel töltheti el, csak alig pár nap oltá alakított és szüntelen menetek által kitikkadó hadunkat, úgy másrésztől buzdításul szolgál még nagyobb fegyelem és férfias bátorság előidézésére. A haza nevében dicséretet mondok a szép rendet tartott Würtemberg huszároknak, a Mándy őrnagy és Wepler kapitány

42 Hermann Róbert, 1995. 125. p.

43 László Károly, 2001. 25. p.

alatt az ellenséget Irsáig űző Württemberg- és Császár-huszároknak, nem kevésbé, mint a más jeles gyakorlatosságot tanúsított Lehel- és Hunyadi-huszároknak és azok őrnagyának, kik is a balszárnyon gyors előrehaladásukkal igen elősegítették az ellenség visszanyomását. A fő érdem mindenesetre a tüzéségé, kik bátor és ügyes tüzelésökkel nagy kárt tőnek az ellenségben, és azt mindenütt futásra kényszerítették. Jan. 27-én Török Sz. Miklóstra mentünk, hol háborítlanul tanyáztunk.”⁴⁴

Perczel hadjárata egyik féltől sem követelt jelentősebb áldozatokat. Hermann Róbert munkájának összesítése szerint a honvédek Szolnoknál 4 elesettet, 3 sebesültet, 6 foglyot és eltűntet, valamint 7 lovat veszítettek. A császáriak vesztesége a szolnoki és ceglédi összecsapásokban némileg nagyobb volt, ebben 6 halott, 15 sebesült, továbbá 22 eltűnt és fogoly szerepelt, míg a lóállományukból 71 elpusztult vagy eltűnt, 6 pedig megsérült.⁴⁵

6. A visszavonulás és következményei

A Dembinski által elvezényelt Klapkához küldött csapatok Kazinczy Lajos alezredes vezetésével 27-én távoztak. Köztük volt a 16. Zanini ezred 1. zászlóalja, a 44. és a 47. honvédszászlóalj, a 34. gyalogezred 1. zászlóalja, a 2. utászzászlóalj, a Bécsi Légió, 2 századnyi Császár, valamint egy-egy század Koburg és Lehel huszár, és egy hatfontos tüzerűteg.⁴⁶

Perczel maradék hadtestének vezetését előbb Hertelendy, majd Répásy vezérőrnagy vette át. A hadosztályok közül átmenetileg Szekulics Törökszentmiklóson, Mesterházy Cibakházán, míg Répásy Szajolban és Tiszapüspökiben szállásolt be.

Az időközben megnyugodó Windischgratz a magyarok üldözését Jellasics I. hadtestére bízta, amelyből báró Karl Vincenz Freiherr Hartlieb von Walthor (1785–1862) altábornagy, hadosztályparancsnok vezetésével 3 zászlóalj, 9 lovasszászad és 3 tüzerűteg 28-án újra megszállta Szolnokot. A császári tábornok azonnal meghagyta a lakosságnak a sérült hídrészek helyreállítását, de parancsot kapott arra is, hogy a város biztosítására földsáncok építéséhez kezdjen.⁴⁷

A jelek szerint a Szolnokra bevonuló császáriak és a visszavonuló magyarok között kölcsönös ágyúzásra is sor kerülhetett. A halotti anyakönyvbe január 30-án írták be a 14 esztendő Zelenka Anna, valamint a 17 éves halászfíú, Führer Mátyás nevét. Mindkettőjüket ágyúgolyó sebezte halálra. Ugyanakkor az 57 esztendő S. Papp Ferenc földműves a magyarok által felgyújtott híd oltása közben lezuhant, és halálra zúzta magát.⁴⁸

Perczel januári támadása ugyan nem változtatott az általános hadi helyzeten, ám a magyar fél számára mégis eredményeket hozott. Egyrészt a Szolnok környéki és a felsőtiszai kis sikerek erősítették a szerveződő honvédség harci szellemét, és stabilizálták a tiszai frontvonalat. Ugyanakkor Kossuth és az OHB számára fontos heteket biztosított a honvédelem megszervezésére. Így a magyar politikai és katonai vezetés február elejétől már magyarányú támadást tervezett a császári főerők szétverésére, a főváros és az ország megszállt felének felszabadítására.

44 Hermann Róbert, 2004. 154. p.

45 Hermann Róbert, 1995. 127. p.

46 Gelich Richárd, é.n. I. 296–297. p., Hermann Róbert, 2004. 152. p.

47 JNSZML Szolnok város r. kath. halálozási anyakönyvei, 1849.

48 Kovács Kálmán, 1894. 2. p.

A szolnoki összecsapás két vezénylő tábornokának igen sajátosan alakult a további kapcsolata Szolnokkal. Perczel 1849. június-júliusi hadtest-, majd hadseregarancsnoki kinevezését, és itteni táborozását már megemlégtük, mindazonáltal Ottingert is láthatták még a város lakói. A március 5-i második szolnoki ütközetben lovasdandárával ismét megjelent a város előtt, hogy Leopold Karger vezérőrnagy szétvert csapatainak visszavonulását biztosítsa. Ez azonban még nem volt minden, mivel a Ferenc József dragonyosezred katonáitól arról értesült, hogy a szolnokiak a menekülő dragonyosokat a város belterületén több helyen is megtámadták, amiről a magyar visszaemlékezések is megemlékeztek. Mivel Ottingernek is voltak januári emlékei, Damjanich visszavonulása után maga vezetett büntető akciót a városba. Noha a korszak levéltári forrásai megsemmisültek, leleszi Kovács Kálmán visszaemlékezése részletes képet fest az eseményekről.

„Ottinger a csatából menekült vértés ezred (a dragonyosok – B.G.) tisztjeitől arról értesült, hogy a nem várt gyors megtámadtatás zavarában megrémült császári katonák közül néhányat a vérszemet kapott polgárok részént lelőttek, részént a lóraszállítás közben vasvillával leszúrtak, bosszúra gyulladt és kijelentette, hogy a várost előbb predául veti katonáinak, és azt azután a négy sarkán felgyújtja és hamuvá égeti.

Az elterjedt rémhírre a polgármester rögtön egy német nyelven szerkesztett kimutatást állított össze arról, hogy a kincstárnak Szolnok városában fekvőségeken 20 ... hivatalnoki lakóházon kívül kívül 6 nagy sóraktára van 300000 mázsa sórakománnyal, só- és adógyűjtő pénztárai, szállásmesteri hivatala, s összesen három millió értékű vagyona van.

Ezen okmányt az illető kincstári főhivatalokkal, Weingartner főpénztárnok, és Fluck főellenőrrel aláíratván, hivatalos pecséttel ellátta.

Ez alatt rögtön tanácsulást hivatott össze, melyen a nép megnyugtatása elhatározott, hogy a nevezett császári főhivatalnokokkal, és Dubecz quardiánnal együtt Ottinger tábornok elébe járulnak, és a város részéről tőle kegyelmet kértek.

Fehér zászlóval, a város 4 lovas fogatán indultak a már Abonyból közeledő tábor felé.

Az úgynevezett „partos kápolnán” túl, a város határa közelében, találkoztak Ottingerrel szemben. A küldöttség élén, a polgármester által átnyújtott okmányt a tábornok hadsegédével felolvastatván, megadta a kegyelmet, de sarcot vetett a városra: 500 mérő zabot, 1000 porció szénát, 300 db cipót, 50 akó bort, 10 akó pálinkát és 40 mázsa sót követelt kiszolgáltatni hadserege részére ...

Tekintve a nyomasztó helyzetet, melyben a hónapokon át megszállva tartott város volt, könnyen elképzelhető, hogy a nevezett sarcot a legnagyobb erőfeszítés mellett is alig voltak képesek előteremteni. Ottinger szigorú vizsgálatot tartani rendelt el, de a dicséretes összetartás miatt, a tett elkövetői kipuhathatók nem voltak. A polgárság a bosszútól lihegő katonák önkényű garázdálkodásának lón kiszolgáltatva, kik a nőket sem kímélték, sőt helyenként raboltak is. A védtelenek részére elégtelről szó sem lehetett.⁷⁴⁹

49 Kovács Kálmán, 1894. 2. p.

Felhasznált irodalom

- Borus József:* Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Bp., 1975.
- Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp., 1987.
- Böhm Jakab – Csikány Tamás – Farkas Györgyi:* „Saját kezébe ott ahol ...” Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Petit Real, 1998.
- Dobos Gyula:* A Perczelek. Szekszárd, 2001.
- Elek Salamon:* Az első szolnoki csata. Jásznagykunszolnok Megyei Lapok, 1899. jan. 22.
- Forrai Ibolya:* „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak ...” Visszaemlékezések 1830–1861. Negyvennyolcas idők, 1. A Néprajzi Múzeum Forráskiadványai. Bp., 1998.
- Gelich Rikárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848/49-ben. I–II. Bp., é.n.
- Hermann Róbert:* A 47. honvédszászlóalj története. In.: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalai Gyűjtemény, 33. Zalaegerszeg, 1992. 115–194. p.
- Hermann Róbert:* Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény, 36/II. Zalaegerszeg, 1995.
- Hermann Róbert:* Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Zrínyi Kiadó, 2004.
- Kedves Gyula:* A szolnoki ütközet. Regiment, 2006. 2. szám.
- Kovács Kálmán:* Szolnok város a függetlenségi harc alatt. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok, 1894. márc. 4.
- László Károly:* Katonai életemből. Napló 1848. szept. 5-e és 1851. szept. 10-e között. Terebess Kiadó. Budapest, 2001. (Internet.)
- Mezősi Károly:* „Tisza melléki táborozás, s Szolnok bevétele” Egy negyvennyolcas honvédtiszt emlékirataiból. In.: Jászkunság, 1955. 2. szám.
- Johann Nobili:* Der Winter-Feldzug in Ungarn. Unter dem Oberkommando des Feldmarschalls fürsten zu Windisch-Gratz. Wien, 1851.
- Prodán Ildikó:* Honvédtüzérként a Muraközben. László Károly naplójából. In: Zalai Gyűjtemény, 36/1. Zalaegerszeg, 1995.
- Nyulászné Straub Éva:* A szabadságharc hétköznapi tanúi... 1848–1849-es naplók. Magyar sorsfordulók. Budapest, 1998.
- Antonio Schmidt-Brentano:* Die K. K. BZW k. u. k. Generalitat. Österreichisches Staatsarchiv, 2007.
- Spira György:* A pestiek Petőfi és Haynau között. Budapest, 1998.
- Székelyné Körösi Ilona:* Tizenkét hónap. Dékány Rafael a 25. honvédszászlóaljról. Kecskeméti a szabadságharcban. III. Kecskemét, 2004.

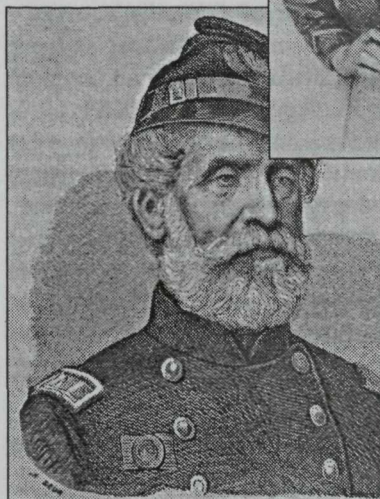
Kazinczy Lajos

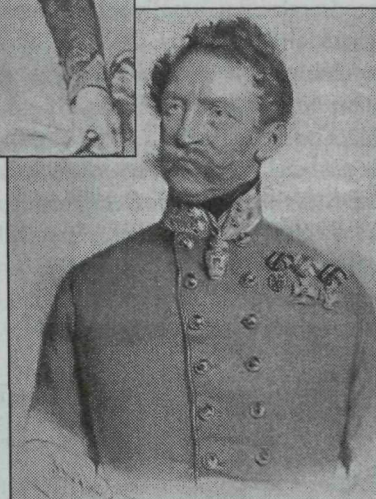
Hertelendy Miklós

*Perczel Mór
honvédtábornok*

*Perczel Miklós
amerikai egyenruhában*

*Franz Ottinger
császári tábornok*

Bartha Ákos

Az érem két oldala

Hivatalos falukutatók – népi szociográfusok

„A falukutatás azt mondják, divat. Ez igaz, csakugyan divat. Ennek a divatnak köszönhető, hogy a magyar közvélemény figyelme ráterelődött a mezőgazdasági munkásság vigasztalan helyzetére és a falu orvoslásért kiáltó problémáira...”¹

(Sárközi György²)

A harmincas évek gazdasági nehézségei leginkább azt az agrárlakosságot sújtották, amely már a Horthy-rendszer alapberendezkedése által sem volt irigyelt helyzetben, s amely bár még mindig az ország népességének nagyobb hányadát tette ki, az államhatalom részéről csupán marginális figyelemben részesült. A világgazdasági válság vidékre lecsapódó hatásai, találkozáskor a vidék tradicionálisnak mondható elmaradottságából adódó hátrányokkal, tragikussá fokozta a mezőgazdasági népesség addig is súlyos helyzetét. Az aránytalanságokra, az állam tehetetlenségére reflektáltak az ún. „népi írók”³, akik az irodalmi szociográfiák műfaji sajátosságait bevetve mutattak rá a rendszer jellegéből adódó anomáliákra. „A népi szociográfiai mozgalom deklaráltan elhatárolja magát a kor hivatalos ideológiájától és az ezt támogató mindennemű társadalomkutatástól, így a hivatalos kutató intézményektől, (ez csak részben sikerült) szervezetektől és a konzervatív szociálpolitikai elképzeléseket támogató falukutatástól.”⁴ Legfontosabb közös vonásuk a rendszerkritika, amellyel mindenekelőtt a Horthy-korszak agrárpolitikai origója, a nagybirtok ellen fordultak. Mellettük azonban az államapparátus sem kerülhette meg az egyre nyilvánvalóbb ellentmondásokra való reflektálást. Illyés Gyula szavaival: „A kazalalji vita, hogy kiknek van jobb dolguk, a pusztai cselédeknek vagy a falusi zselléreknek és kisparasztoknak-e, később országos méreteket öltött, már az úgynevezett illetékes körökben.”⁵ Az „illetékes körök” többnyire a nagybirtok mellett érveltek, rendszer melletti lojalitásuk gyakran pozícióikban is megnyilvánult. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy nem voltak tisztában a probléma súlyosságával, s nem keresték volna a kiutat a válságból – ám általában a birtokstruktúra alapvető jellegét nem bolygató szanalási kísérletek felé tendáltak. Az alábbi tanulmányban kísérletet teszek e két csoport gondolkodásmódjának,

1 Féja Géza: *Viharsarok*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2004. 383. p.

2 Sárközi György (Bp., 1899. jan. 22. – Balf, 1945. márc. 8.): költő, elbeszélő, regényíró, műfordító. 1936-ban ő szervezte meg a „Magyarország felfedezése” című sorozatot, mely a *Válasz* című folyóirat munkatársai által kívánta bemutatni tíz kötetben az országot.

3 Többek között: Darvas József, Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Kovács Imre, Nagy Lajos, Szabó Zoltán és Veres Péter

4 Torkos Veronika: *Falurajzok*. 1935, szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990. 6. p.

5 Illyés Gyula: *Puszták népe*. Bp., Osiris Kiadó, 2003. 166. p.

érvrendszerének, stílusának, szövegeik diskurzitásának vázlatos bemutatására; végül választ szeretnék kapni arra a kardinális kérdésre, hogy mennyiben tekinthetjük egyáltalán jól elhatárolható, külön csoportoknak őket.

Mivel a falukutatás sarkpontja az ún. „földkérdés” volt, illik, hogy tanulmányunk is ennek a problémakörnek a körbejárásával kezdődjön. Maga a „földkérdés” a magyarországi birtokmegoszlást jellemző óriási aránytalanságból adódott. Ennek nyilvánvaló társadalmi, gazdasági, politikai következményei a világgazdasági válság hatására egyre erősebben jelentkeztek a '30-as években. A kérdést a kor egyik meghatározó szociográfusának, Kerék Mihálynak alapvető munkáján keresztül számszerűsítjük. Az ő személye fő célkitűzésünk miatt is megkerülhetetlen, lévén a szakirodalmak „agrárius jobboldaliként”⁶ hivatkoznak rá, saját véleménye szerint azonban „a cselekvés egyetlen reális és járható útja: a bec sületes földreform.”⁷

„Kerék Mihály 1924-ben kezdte pályáját a Magyar Mezőgazdák Szövetségénél. 1930-ban a Faluszövetséghez, 1933-ban a Magyar Gazdaszövetséghez került. Közben állami ösztöndíjjal tanulmányutat tett külföldön a német, lengyel és balti államok agrárviszonyait és birtokpolitikáját tanulmányozta. 1936-ban a Pénzüntézeti Központhoz nevezték ki. Az 1930-as években a Magyar Szemle munkatársai közé tartozott, itt jelentek meg tanulmányai a földreform szükségességéről, végrehajtási módozatairól. Tanulmányai jelentek meg a Kelet Népében, a Válaszban, a Magyar Statisztikai Szemlében. 1937 nyarán előadást tartott a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma keretében szervezett dudari szociográfiai találkozón”⁸ Életpályája tehát azt példázza, hogy a hivatalok vállalása nem feltétlenül jelentett egyet a komolyabb reformok elől való elzárkózással. Számításai szerint: „az 5 kat. holdnál kisebb birtokok az összes földbirtokok számának kereken háromnegyedrészt (74,7%) teszik, területük azonban az összes földbirtokok területének csak egytizedét (10,2%) foglalja el. Közel 1,2 millió földbirtok területe nem sokkal haladja meg a másfélmillió holdat, ebben a kategóriában tehát az átlagos birtok nagyság 1,3 kat. hold. Ezzel szemben a másik véglet: a nagybirtok óriási területi arányokkal tűnik ki. Az 500 holdon felüli birtokok száma 2431 (0,15%), ezek azonban összesen 5,75 millió kat. hold területet foglalnak el, az összes földbirtok területének több mint egyharmadát (37,7%); ebben a csoportban az átlagos birtok nagyság 2366 hold.”⁹ Nem véletlen tehát, hogy 1938-ban a Táj- és Népkutató Központ által megszervezett kiállítást (*A földbirtok helyzete Magyarországon*) szinte azonnal megbuktatták az agrárius körök (OMGE¹⁰) és a – vele ezúttal együtt fellépő – nagytőke képviselői (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank). A rendezvényt szervező Teleki Pál kultuszminiszter kihátrált az esemény mögül, megtagadva tanítványait; többek között az agrárpolitikai rész rendezőjét, Kovács Imrét¹¹. Kerék monográfiája, alapossága mellett retorikai felépítettsége és olvashatósága miatt

6 Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. Bp., Püski Kiadó, 1989. 300. p.

7 Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp., Mefhosz Könyvkiadó, 1939. 370. p.

8 Magyar Életrajzi Lexikon, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai Kiadó, 1967, I, 902.

9 Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp., Mefhosz Könyvkiadó, 1939. 300. p.

10 Országos Magyar Gazdasági Egyesület, az agrárius csoportok fő érdekvédelmi szervezete.

11 Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom, Bp., Püski Kiadó, 1989. 239. p.

is kiváló munka, könyvének első fejezete (*A magyar földkérdés története*) pedig historiográfiai szempontból is kiemelkedő. A második fejezetben (*Érvek – ellenérvek*) a földreformot elégtételként ajánlja a parasztságnak az ellenük elkövetett összes jogtalanságért, ezzel számolva fel hazánkban a „feudális szellemet” és teremtené meg a lehetőséget a Nyugathoz való felzárkózáshoz. Alapos és mégis érthetően levezetett gazdasági számításokkal sorra dönti le a konzervatív vitapartnerek érvelésének főbb bástyáit („a nagybirtok több alkalmazottat bír el, a több árut termel, jobban ellenáll a válságoknak...”) A forrongások és agitációk szerinte egy sikeres földreformmal megszűnnének, ellenben az ország ellenállóképessége megnőne, ha közvetlenül érdekeltté tennénk a parasztságot a honvédelemben. Sőt, a földosztás elősegítene „nagy nemzeti törekvéseink legszentebbjét”¹², a revíziót is, hiszen „önámítás nélkül meg kell vallanunk, hogy jelenlegi berendezkedésünk mellett nem gyakorolhatunk túl nagy vonzerőt elszakított testvéreink felé.”¹³ Tehát, az elsősorban baloldal által eszközölt, alapvetően demokratikus jellegű földreformot a jobboldal, és az egész autokratikus rendszer elsőrendű feladatának tekintett revízió szolgálatába állítja. Kerék, mint láttuk, pozíciói révén a hivatalos falukutatók táborát kellene, hogy gyarapítsa, konzekvenciái (elsősorban a földreform) azonban mégsem engedik, hogy fenntartások nélkül idehelyezzük, sőt akár „a népiekhez lazán kapcsolódó”¹⁴ szociográfusnak is tekinthetjük. Gazdasági vonatkozású érvrendszerének egyes részleteit az alábbiakban, az „igazi” hivatalos falukutatók nézeteivel ütköztetve ismertetem.

A *Hivatalos falukutatók* című munka 2006-ban jelent meg, szerkesztője Bíró Judit, egyetemi docens, az ELTE Társadalomtudományi Szakkollégiumának igazgatója. A kötet a XX. századi magyar történelem egyik kulcsproblémájával, a vidék elmaradottságával foglalkozik; „azokra a szociálpolitikai érvrendszerekre és társadalmelemzési technikákra kíván példákkal szolgálni, amelyekkel 1930 és 1940 között a gondoskodásra szoruló körét vizsgálták arra hivatalból felkértek: az ún. szociális tanácsadók, a közegészségügyi szakértők, a politikailag pozicionált társadalomtudósok, a fél-amatőr társadalmelemzők és a rendszerrel lojális szociográfusok.”¹⁵

A falu helyzetére e – politikai és gazdasági – válságokkal terhelt évtizedben kilenc szerző munkáján keresztül kaphatunk némi rálátást. A szövegek többsége a legelesettebbekkel, a mintegy kétmillió fő¹⁶ agrárszegénységgel foglalkozik, s többnyire Gömbös Gyula színrelépése után született, így azt (is) példázzák, hogy a bethleni konszolidációt követő jobbratulódás milyen eredményekkel járt szociálpolitika – valamint szociálpolitikai gondolkodás – terén. Figyelmes gesztus a könyv ajánlása, amivel a szerzők Molnár Juszti alföldi napszámos és Róka Dániel dunántúli kisbirtokos – s velük nyilván az általuk szimbolizált társadalmi rétegek – emléke előtt adóznak. Ezzel egyben meghatározzák érdeklődési horizontjukat, amely a földdel nem rendelkező, idénymunkából élő napszámostól a néhány

12 Kerék Mihály: *A magyar földkérdés*. Bp., Mefhosz Könyvkiadó, 1939. 390. p.

13 Kerék Mihály: *A magyar földkérdés*. Bp., Mefhosz Könyvkiadó, 1939. 390. p.

14 Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1985. 60. p.

15 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 10. p.

16 Gyáni Gábor – Kővér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Bp., Osiris Kiadó, 2003. 321. p.

hold saját földdel bíró kisbirtokosig terjed. Bíró Judit munkáját mindenekelőtt azért tartjuk érdekes kísérletnek, mert e néhány szöveg által bepillantást nyerhetünk a hivatalos oldal játéktérére, ami talán eddig – a kor nagy szociográfiáinak árnyékában – kevésbé volt ismert a nagyközönség előtt.

Az első tanulmányt a Földművelésügyi Minisztérium szociális osztályának tisztviselője, Dr. Szeibert János jegyzi (*Úrgyűlölet – Parasztyűlölet, 1929?, 1930?*). Már ahogy a cím is sugallja, itt elsősorban nem egzakt módon levezetett, pontos adatokkal alátámasztott helyzetelemzéssel találkozunk, hanem – a kor szellemiségének megfelelően – érdekes lélekelemzést olvashatunk. Szeibert, e két egymásra utalt társadalmi réteg eredendő ellen-szenvét a múltbéli állapot (jobbágyság) emlékképének tulajdonítja, amely már olyannyira rögzült, hogy erre való különösebb ráhatás, nevelés nélkül is generációról generációra öröklődik. Érvelésében felfedezhetünk egyfajta jungi terminológiát használó néplélektant¹⁷ (a „kollektív tudattalan”, mint a gyűlölet melegágya van jelen), amely egyfelől rámutat az oktatás minél szélesebb körben való elterjesztésének szükségességére, másfelől azonban a problémák elodázásának ideológiájává is válhat. Az ajánlás itt is szignifikáns: annak a korosztálynak (ifjúság) címezi esszéjét, amely nyilván nem tehet a Trianonhoz vezető hibákról, viszont éppen fiatalságánál fogva hivatott jóvátenni azt. Itt kapcsolódik a szerző gondolatmenete a Horthy-korszak közbeszédének vezérfonalához. Neves (Jókai Mór, Széchenyi István, Szabó Dezső, Vas Gereben, Acsády Ignác) és kevésbé ismert (Móricz Pál, Madai Gyula, Gönczi Ferenc...) szerzőktől kölcsönzött idézetekkel támasztja alá Szeibert tanulmányának fő üzenetét, miszerint az urak által elkövetett hibák és a parasztság – gyakorta jogtalan – szenvedésének ellenére ez a konstelláció a legoptimálisabb, s nem megváltoztatásán, hanem éppen megerősítésén kell munkálkodni, nem elzárkózva egyes – a lényeges szerkezeti elemeket nem érintő – újításoktól. A jobbágyszabadítás a szerző szerint felkészületlenül érte a parasztságot, s sem tőke, sem tudás, sem szakismeret biztosítása nem kísérte. Ugyanígy vélekedik e kérdésben Kovács Imre és a Pro Christo Diákok Háza¹⁸ többi falukutatója is:

Az egykézésre való áttérés a 48-as jobbágyszabadítás, illetve a birtokmegváltás után következett be. A 48-as idők váratlanul érték őket. A szabadságharchoz semmi közük sem volt.¹⁹

Szeibert parasztsággépét – elsősorban olvasmányélményei által kínált – toposzok (szívósság, ravaszság, huncutság) határozzák meg. Ez kiegészül még a földéhséggel valamint egyfajta „faji” szolidaritással sorstársai felé, nem utolsósorban pedig a nemzet szabadságküzdemeihez való passzív hozzáállással. A szerző a passzivitás fő okaként rámutat, hogy a parasztság – többek között – éppen a védelmezendő *Nemzet* köréből volt sokáig kizárva a *Nemesi Magyarország* eszmekegőre által. Ezen a ponton talán érdemes egy

17 Az etnológia végső eredményeit rendszerbe foglaló részdiszciplína, amely a népélet jelenségeit vetíti rá a pszichológia törvényeire. Főleg a hivatalos falukutatás kedvelt módszere a korban. Illyés, *A puszták népében* ironikusan is emlegeti a „divatos lélektan”-t. (Illyés Gyula: *Puszták népe*. Bp., Osiris Kiadó, 2003. 99. p.)

18 Amerikai támogatással létrejövő, de a kor konzervatív, vallásos szemléletéhez igazodó diákintézet. Cserkészcsapatuk (312. Erő öregcserkészcsapat) kemsei kiszállása eredményezte az *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* című monográfiát, amit az Orthon fiatal, tehetséges tudósai írtak munkaközösségben.

19 Lipp Tamás: *Kemse – Részletek az Elsüllyedt falu a Dunántúlon* című könyvből, szerk. Lipp Tamás, Bp., Népművelési Intézet, 1986.

kisebb körképet adnunk a népi szociográfia ide vonatkozatható nézeteiből. A már a fentebb idézett Kovács Imre így vezeti tovább gondolatmenetét:

Történelmünkön végigvonul a nagy tragédia: két nemzet élt ebben a hazában. Mind a kettő magyar volt és mégsem akartak tudni egymásról. Az egyik nemzet – a kiváltságos osztályok (az arisztokrácia, a nemesség, a papság, a polgárság) – kisajátította magának a nemzet szerepét és önmagát azonosította a nemzettel.²⁰

Szeibert azonban nem von le Kovácshoz hasonló konzekvenciát (tudniillik, hogy egy esetleges földosztással lojálissá lehetne tenni a földműves réteget). Az ő érvelése inkább – egy pontig! – Szabó Zoltán és Illyés Gyula soraival cseng össze; csak amíg a hivatalos kutató a múltbéli viszonyokat magyarázza a parasztság közömbösségéből, addig a Cifra nyomorúság szerzője egy igen szomorú jövőképet tár elénk, ugyanebből az okból kifolyólag. Szeibert szerint tehát:

A parasztnak nem volt meg az eszménye a haza fogalma iránt. Veszély esetén nem érzett annyi érdekeltséget, amennyi elegendő lett volna arra, hogy nagyobb érzelmeket váltson ki benne. A paraszt számára a haza csak termőföld volt. Ki tudja, ha előbb szabadult volna fel és a nemzet, a haza eszméinek láncolatába bekapcsolták volna, ha lelkébe beoltják az érdekeltséget, a szabadságharcnak olyan kimenetele lett volna-e, mint amilyennel befejeződött?²¹

Illyés Gyula éppen ezt az eseményt, az 1848-as szabadságharcot sejteti a felszabadulás utolsó esélyeként:

Nagyapa sajnálta a szabadságot. A szabadság letiprása volt képzeletében az a nagy ha, az a homályos fordulat, a végzetnek az a vak végzése, mely ha nem történik, minden másképpen történik ezen a földön, tán a szegény ember sorsa is.²²

Veres Péternél a „fordulat” elmaradásából adódó hiányérzet nem is jelentkezik, lévén a klasszikus marxista történelemszemlélet által felülemelkedik rajta:

Éppen ezért, mert a polgárosodást elkésték, most már ennek nincs is értelme, mert gazdaságilag túlhaladott, erkölcsileg pusztuló rend a polgári rend.

Darvas József pedig még nála is messzebb megy, amikor a szabadságharc „árnyoldalát” mutatja be az orosházi földfoglalások kapcsán. Elbeszélése alapján a szabadságtól az egyenlőséget is várta a békési nép, hiszen:

szó szerint értelmezték a szabadságot, testvériséget, egyenlőséget, és minden különösebb lelkiismeret-furdalás nélkül birtokba vették a földesúri birtokok jó részét.²³

A Nagy Francia Forradalom alappillérei Darvasnál tehát a magántulajdon szükség-telenségének legfőbb érveiként jelennek meg. Így tudja még Kossuthot is – a megtorlások miatt – balról támadni, s eképpen válhat nála az Illyésnél még utolsó esélynek tekintett szabadságharc a felső osztályok mangánjátzmájává.

20 Kovács Imre: *A néma forradalom*. Bp., Cserépfalvi Kiadó, 1937. 257. p.

21 Bíró Judit: *Hivatalos felülvizsgálók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 34. p.

22 Illyés Gyula: *Puszták népe*. Bp., Osiris Kiadó, 2003. 45 – 46. p.

23 Darvas József: *A legnagyobb magyar falu, Egy parasztcsalád története, Város az ingoványon*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969. 20. p.

Szabó Zoltán világnézetileg igen messze állt mind Verestől, mind Darvastól, így a polgári társadalomba való betagozódást létfontosságúnak ítéli meg a parasztság számára. Szomorú jövőképe ellenére mégis a Szeibert, Illyés és Veres által említett súlyos mulasztások jóváhozhatóságát hirdeti 1938-ban:

*Most az utolsó óráit éljük annak az időnek mikor e társadalom szétporlását még egészséges fejlődéssé lehetne változtatni. Ha ez nem történik meg, minthogy mégis csak ők a nemzet többsége, java és törzse, a magyarság történelmének olyan veszedelmei elé néz, mint eddig Mohácson kívül soha. Ez esetben e rétegek hazaszeretete egyre gyöngébbé, politikaszemlélete egyre közömbösebbé, életszemlélete egyre apathikusabbá válik majd... Társadalmunk legalsó, leggyökeresebb és legmagyarabb, mondhatjuk egyedül fajmagyar rétegeinek e szétporlása ezért az egyetlen, igazán mélyen súlyos és legelőbb megoldandó kérdése ennek az országnak.*²⁴

Érvelése mögött nyilván a földreform szükségessége húzódik meg; ez a sarkpontja Szabó Dezsőt idéző gondolatmenetének.

Visszakanyarodva Szeibert szövegéhez, olvasmányélmények kapcsán érdekes a szerző megjegyzése Móricz Zsigmond Fáklya című regényéhez, melyet az értelmezhetetlen „valószerűtlenségig túléalás” kifejezéssel illet. Itt azonban gyaníthatóan nem a realizmus körül – azóta is dúl – irodalomelméleti diskurzushoz szól hozzá a szerző, csupán a naturalisztikus leírást minősíti a korszak neokonzervatív ideológiájának szellemében. Azonban rögtön hozzá kell tennünk, hogy szerzőnk elveti a parasztság idillikus ábrázolásmódját is.²⁵ Fejtegetése nem nélkülöz minden kritikát a középosztállyal szemben sem, rámutatva e réteg zsigeri ellenszenvére a gazdasági pályák, s általában a praktikus tudás iránt, ami szintén antipatikussá tehetette a középrétegeket a falusi népesség szemében. A tanulmány végén megemlíti az urak parasztyűlöletét is, amit nyelvi szinten (szitokszavak) ragad meg és egyrészt az úrgyűlölet reakciójával okol, másrészt az ismeretlentől és a felkeléstől való félelemmel magyaráz. A szerző e félelem feloldásában, a parasztság megismerésében, kulturális felemelésében látja a megoldást, amit feltétlenül szükségesnek is tart, mivel „a parasztság a maga egészében megérdemli azt, hogy rá felépítsük a társadalmat, az államot.”²⁶

Komoly, a közegészségügyben illetékes belügyminisztériumot nagyban segítő felmérő és elemző munka folyt a '30-as években az Országos Közegészségügyi Intézet-ben is. „E tevékenység két legjelentősebb írott dokumentuma Kerboldt László 1934-ben megjelent „Beteg a magyar falu” és Johann Béla „Gyógyul a magyar falu” (1939) című könyve volt.”²⁷ Kerboldt László kórorvos, a Magyar Országos Orvos-Szövetség Községi és Kórorvosi Szakosztályának elnökeként, valamint a sárbogárdi Egészségvédelmi Körzet vezetőjeként mindennapi praxisa által szembesülhetett a falvak népességének életkörülményeivel. Tanulmányában mindezt ötvözi a hazai szakirodalom alapos ismeretével, s

24 Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Bp., Cserépfalvi Kiadó, 1938. 121. p.

25 A nemesség soraiban időről időre feltűnt a parasztság idillikus ábrázolásmódja. (pl.: „*Aratgassunk* aztán megint, Mig az este álomra int...” /Kisfaludy Károly – *Vedd sarlódat, édes kincsem...*.) Ebből a romantikus felfogásból sokat átvett a korszak egyik legnagyobb hatású írója, Szabó Dezső is, amikor a magyarság megújulását a „paraszti őserőből” tartotta elképzelhetőnek.

26 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 57. p.

27 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Bp., Püski Kiadó, 1989. 234. p.

kiemelendő, hogy bizonyos jártassággal bírt a szociológia, a közigazgatásban, valamint a közgazdaságtan területén²⁸ is. Lényeglátó leírásában nyoma sincsen eufemisztikus elemeknek, ám a rendszerkritikáig ő sem merészkedik el, mert nyomort „a nehéz gazdasági helyzettel” magyarázza, „mely megköti a kormány kezét”. A Johann Béla által írt előszavának emelkedett hangnemét Kerbolt is átmenti szövegébe, így igazodván a kor műfaji sajátosságaihoz.²⁹ Munkáját azért is tekinthetjük a korszak hiteles leírásának, mivel a szerző tudatosan törekszik rá, hogy a – fentiekben nagy vonalakban vázolt – jogi kereteket ütköztesse a mindennapok valóságával. Így mutat rá az üres frázisokra, vagy éppen az alkalmazhatatlan jogszabályokra – de természetesen nem felejt el hangoztatni az eddig elért eredményeket sem. Vizsgálódása kiterjed az agrárszegénység bevételi forrásaira ugyanúgy, mint a lakásviszonyok részletes elemzésére, valamint a szegénygondozásra, szociális biztosításra. A vidék szegénységét „egy jobb sorsra érdemes” társadalmi réteggént definiálja, „amely a legnehezebb munkát, a mezőgazdaságit végzi”³⁰, pauperizációjára pedig nemcsak mint a bűnözés melegágyára, hanem, mint egészségügyi problémára is tekint.

Más közegeből érkezik a kötet harmadik tanulmányának szerzője, Németh Andor földbirtokos-gazdálkodó, választott községi bíró, több szinten pozicionált tisztviselő³¹. „Vizsgálódásának helyszíne az a megye, ahol saját földbirtoka is fekszik”³², Győr környéke. A közvélekedés szerint régiója nemcsak földrajzilag helyezkedik el távol a Viharsaroktól³³, hanem gazdaságilag is – innen eredeztethető munkájának címe: *A naposabb oldalon* (1937). Ezt a sztereotípiát veszi górcső alá Németh, s mutat rá végül néhány viharfelhőre a köztudatban fejlett régióként elkönyvelt vidék felett. Lényegében a nagybirtokstruktúra megőrzését ideologizálja klasszikus agrárius érvrendszerrel³⁴; s az általa is észlelt aránytalanságokból fakadó problémákat telepítésekkel, a birtokrészek haszonbérbe adásával, illetve a hitbizományi földek rendezésével tartaná orvosolhatónak. A probléma gócpontját nem az agráriumban lokalizálja a nagybirtokosok és a nincstelen tömegek között, hanem az egész magyar agrárszférát állítja szembe a – többnyire nem magyar – bankokkal és a nagytőkésekkel. Ugyanakkor a szerző össznépi hibának tartja a társadalmi csoportok közötti távolságokat minden szociális interakcióban fenntartó, megmerevedett, az élet minden területét behálózó konvenciókat. Összességében, Németh érvrendszere úgy agrárius alapú, hogy egyben integer részévé tesz kora szélsőjobboldali retorikájának³⁵ több elemét is (az 1920-as földreform elvetése, „nadrágszjiparcellák” helyett biztos megélhetést nyújtó haszonbérletek támogatása a nincsteléneknek). Érvelése

28 Elsősorban módszertanra, valamint terminusokra („abszolút, illetve relatív munkanélküliség”) gondolhatunk itt.

29 A fálukutatás műfajában a korban meghatározó stíluselem a patetikus hangnem, a váteszi elhivatottság és a nemzetmentő gondolat.

30 Bíró Judit: *Hivatalos fálukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 66. p.

31 Az Országos Mezőgazdasági Szociálpolitikai Tanács tagja, a Felsődnántúli Hangya Szövetség elnöke.

32 Bíró Judit: *Hivatalos fálukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 127. p.

33 Németh tudatosan reflektál Féja Géza – ugyanebben az évben – megjelent könyvére, amely a Viharsarok kifejezést köznapi szintre emelte.

34 Ennek alapja, hogy az – általa is egyébként idejétmúltnak tartott – nagybirtokrendszer szavatolja a földek magyar kézen maradását, ellentétben a liberális elképzelésekkel.

35 Oláh Györgyre, Milotay Istvánra és – a csak bizonyos fenntartásokkal idesorolható – Prohászka Ottokárra név szerint is hivatkozik.

hasonlóan alapos, részletekben gazdag, mint Kerbolté, s módszerük a jogi keretek és a valóság ütköztetésében is párhuzamba vonható. Másrészt viszont a letűnt idők „patriarchális szellemét” dicsőítő *Társadalmi feszültség és kultúra* című (záró)fejezet inkább a korban meghatározó szellemtörténeti iskolához kapcsolódik, így a kötetben közelebb áll Szeibert gondolatmenetéhez – nélkülözve annak kritikái élet a birtokosok felé. Tanulmányának záró sorai is egybecsengnek a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselőjével, mikor is a falusi intelligencia felelősségét taglalja a paraszti kultúra megismerésében, felemelésében.³⁶ Érdekes – ám korántsem ismeretlen – elem a nők nemzetmegtartó, erkölcsformáló szerepének beiktatása³⁷, amit a szerző kiterjeszt minden társadalmi rétegre; mintegy demokratizálva e gondolatot. Helyenként bizonyos szépírói készségről is tanúbizonyságot tesz Németh, mint az alábbi sorokban, ahol egy megkapó metaforából bontja ki kora agrárproblémáját: „Miként a föld mélyén az örökké izzó magma, úgy ég a harc a föld felszínén is. Néha szunnyad, parázslík, máskor lángra lobban, vagy pusztítva tör fel a mélyből, de sohasem alszik el. Ma ismét magas lánggal lobog, a küzdő felek csatasorban állnak, s folyik a küzdelem érvekkel, szóban, írásban, politikai súllyal és befolyással.”³⁸

A szöveggyűjtemény negyedik fejezete dr. Kun Lajos Baranya megyei tisztiorvos tollából származik³⁹, aki a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Közegészségtani Intézetének munkatársaként rögzítette tapasztalatait olyan alaposággal, következetességgel, hogy munkáját módszertani tankönyvként használták a felsőoktatásban. Kerbolt doktor tanulmányához hasonlóan ő is együtt tárgyalja a társadalmi és gazdasági viszonyokat, ez adja a „szociális higiéne” terminus technikusának az értelmezési keretét. A korban meginduló vidéki terepgyakorlatokon ismerte meg Komló népességét, annak egzisztenciális és egészségügyi helyzetét. Ez a falu – ekkor még az volt – speciális helyzetűnek tekinthető, lévén, hogy népességét két markánsan elkülönülő csoportra bonthatjuk. Egyrészt itt is megtalálhatjuk a sokrétűen hierarchizált agrárnépességet, másrészt viszont jelentős ipari jellegű bányászlakossággal is bírt már ekkor Komló. A két réteg markáns elkülönülése minden tekintetben értendő, ami azonban nem zár ki egyfajta, mobilitást köztük. A bányák ugyanis munkalehetőséget biztosítottak a mezőgazdasági munkásság azon részének is, akiknek a földdel való foglalkozás csupán alkalmi munkát (napszámosként, részesként...) nyújtott, így biztos egzisztenciát ebből a szektorból nem remélhettek. Itt a szerző megkülönbözteti a helyi lakosságot – akik továbbra is napszámosként, idénymunkásként dolgoztak a bányában –, valamint a bányatelepekre betelepített munkások rétegét. A helyiek inkább csak kényszerből váltottak, s mihelyt sikerült félretenniük egy kis tőkét, azt rögtön földvásárlásra fordították. Velük szemben a képzett bányászok csoportja áll, akik egyrészt a vállalatnál eltöltött idő szerint tagolódtak, másrészt a munkafolyamatban betöltött szerepük által.⁴⁰ A telepi és falusi bányászok elkülönülését, különbözőségét a

36 Lévén, hogy felfogása szerint „a nemzet műveltségének fokát nem egyetlen társadalmi osztály műveltsége határozza meg, hanem a lakosság összességének műveltségi szintje.” (Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 183. p.)

37 Ez az elképzelés Kármán József (1769–1795) munkássága óta jelen van írónknál, költőinknél, államférfijainknál.

38 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 181. p.

39 Egy baranyai falu földműves és bányász népének szociális higiéneje, 1937

40 A vájár, a gépkészelő, a betanított csillás, a szállító és közönséges napszámos mind – mind másfajta életmódot takart és természetesen különböző fizetési szintet jelentett.

szerző részletesen taglalja, s a sorok között az előbbi felé való szimpátiát olvashatunk ki; mintegy a bányavállalat modernizáló szerepét állítva oppozícióba a „rendezetlen” faluval szemben. A modernizáció okozta változásokat elemzi a salgótarjáni medence kapcsán Szabó Zoltán is a Cifra nyomorúság bányászokkal foglalkozó fejezetében. Nála először rövid áttekintést kapunk a vidék bányászatának történetéből, majd a bánya fluktuáló és periodikus jellegével azokat a kereteket adja meg, amelyekben belül ez a fajta munka értelmezhető. A helyiek viszonyát az üzemmél így jellemzi Szabó:

A palóc régebben, ha elment a bányabejárat mellett, undorral nézett a sötét lyukba és sietve továbbment, esetleg kiköpött .... (A bánya) egészen a legutóbbi időig, főként a felvidéki szlovákság munkahelye volt csak, és még a háború után is sokan jöttek le Liptóból. Később már a bánya kénytelen volt a salgótarjáni medencéből toborozni a munkásságot, a palócok pedig helyzetük súlyosodásával kénytelenek voltak addigi csöndes ellenállással felhagyni és bevonulni a tárnákba. De ma sem teszük kedvvel.

Cseh József tanító, a Zagyvapálfalvát bemutató, a Falukutató Intézet pályázatára beküldött (tehát „hivatalos”) falurajzában kevésbé plasztikusan ábrázolja a folyamatot, melynek végeredményét – Szabótól eltérően – pozitívan ítéli meg:

A bánya megindultával, mivel a helybeli földműves lakosság csak szóróványosan jelentkezett munkára, igen sok idegen települt be. A téli nagyobb szénszükséglet ellátására 1902-től kezdve nagy tömegekben jöttek községünkbe a lipitói- és túrói tótok. Ez a téli szerződötetés 1924-ben megszűnt s ma már színmagyar anyanyelvűeknek mondhatjuk a bánya munkásait.⁴¹

A különböző életmódból adódó – s gyakran etnikai elkülönüléssel súlyosbodó – idegenkedés azonban nem helyi sajátosság volt; ugyanolyan nehezen oldódott Komlón, mint a salgótarjáni medencében:

Azzal, hogy Komlónak lakossága kétféle, egymástól teljesen elütő foglalkozást űz, velejár, hogy a kétféle elem egymástól külön válik és egymástól különböző, a foglalkozásukból magyarázható lelki életet él. A bányász is, a földműves is zárkózott, egymással nemigen elegyednek, maguk között külön-külön élik le életüket.⁴²

Ismerős gondolatokat olvashatunk tehát a Néplélek, kultúra című fejezetben, ahol a két réteg disszonanciáját a szerző munkájuk jellegéből eredezteti, mivel mind a bányászok, mind a falu népe „foglalkozásukból magyarázható lelki életet él”. Kun doktor tanulmánya bőséges adatokkal és ábrákkal illusztrálva mutatja be a bányamunkások és a falu lakásviszonyait, anyagi feltételeit, a konklúzióban deklaráltan kifejezve, amit Kun eddig csak éreztetett, miszerint összességében „azt mondhatjuk, hogy a Komlón lévő 2 üzem, a kőszénbánya és a kőbányaüzem a falu lakosságának jó megélhetését biztosítja.”⁴³

Az ötödik tanulmány (Cselédsor, 1937) szerzője, dr. Heller András, Fejér vármegyei szolgabíró, a Statisztikai Hivatal munkásstatisztikai osztályának munkatársa, a Műegyetem falupolitikai szemináriumának tanára, több jelentős, az agráriummal foglalkozó monográfia szerzője. Sokrétű munkássága, a vidékhez kötődő pozíciói révén részletes

41 Torkos Veronika: *Falurajzok*. 1935, szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990. 101. p.

42 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 219. p.

43 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 227. p.

tudással rendelkezett a falu életéről, problémáiról, Steinecker professzor⁴⁴ tanítványaként pedig követte mestere kidolgozott módszertanát, alaposságát⁴⁵, valamint örökölte ellenszenvét a radikális változtatásokat eszközlő népi írók felé. Heller dolgozatát szintén tekinthetjük úgy, mint – az általa is több helyütt említett – *A puszták népe*⁴⁶ ellenpárját. Olvasottsága, tájékozottsága a hivatkozott szakirodalmon túl utalásaiban is megnyilvánul, helyenként egészen megkapó képei pedig kifejezetten olvasmánnyossá teszik munkáját. Gondolatmenetének központi eleme szintén az a – már több szerzőnkél is előforduló – elképzelés, miszerint a problémák gyökere nem a nagybirtokszerkezetben keresendőek, hiszen azokat lelkiismeretesen vezetik tulajdonosaik, akik mindig „a legnagyobb szeretettel beszélnek”⁴⁷ a földműves népről. A nép bajai a viszonyokból⁴⁸ következnek, amire gyógyírként a „szeretet” és a „jóindulat” szolgálhat. Mégsem tekinthetjük munkáját egyszerűen a nagybirtokszerkezet létértelmezését nyújtó propagandaműnek. Heller gondolkodását nyilván determinálta a birtokstruktúrához való személyes kötődése, s ebből a szempontból méltányolandóak erőfeszítései is. Ezeknél lényegesebb azonban módszertanának, elemzési logikájának és érvrendszerének a megismerése, mellyel bemutatja annak a 600.000-es cselédrétegnek⁴⁹ a helyzetét, „akinek a sorsa a közvéleményt nem érdekli”⁵⁰. Rájuk, mint egy közismerten szapora, egyben „szímmagyar” rétegre tekint, így felemelésüket nemzeti érdekként aposztrofálja. Ebben tehát osztja a népi írók véleményét, ám a földreform elől kategorikusan elzárkózik. Írásában a székesfehérvári járás 31 községével foglalkozik, kötetünkbe széleskörű munkájából a cselédség táplálkozását és lakásviszonyait taglaló rész került. Előbbinél vizsgálati módszerül a járásban élő gyerekek teljes körű felmérését választja; az első osztályos elemések szociális helyzetét rögzíti. Megismerhetjük a kor gyermektáplálkozási standardját, valamint azt a szerző által is kritikusan fogadott tényt, hogy az agrárlakosság az általa megtermelt tej-, zöldség-, gyümölcs- és főzeléktermékek helyett a hús és tészta – centrikus táplálkozást preferálta. A lakásviszonyok elemzésénél a szerző alapkérdései: hányan laknak a lakásban, hányan alszanak egy ágyban és van-e külön konyha, kamra, valamint WC. A kötet többi szerzőjéhez hasonlóan, Heller is előszeretettel ütközteti a törvényeket a valós helyzettel, bár néhol mindezt fonák módon teszi.⁵¹ Az elmaradottság okaként egyes gazdaságok nemtörődömsége, a hatóság puhakezűsége mellett legfőképp a mezőgazdasági lakosság nehezen megváltoztatható „barbár szokásait” jelöli meg. A szegénység nála is potenciális veszélyforrásként szerepel, így az ellene való küzdelem az adott politikai, gazdasági berendezkedése mellett folytatott harc egyben.

44 Steinecker Ferenc (1876–1938) – Egyetemi tanár, agrárpolitikus, a Földművelésügyi Minisztérium elnöki osztályfőnöke, a Faluszövetség megalapítója.

45 Az érvényben lévő statisztikai besorolásnál például finomabban jár el, amikor hat kategóriára osztja a falu lakosságát.

46 Illyés Gyula: *A puszták népe*, 1937.

47 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 233. p.

48 A világháború, Trianon, és ebből fakadóan a társadalom elszegényedése szerepelnek főbb okként.

49 1930-as népszámlálási adat, az eltartottak számával együtt értendő.

50 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 233. p.

51 Például a törvényhatóságok passzivitását a lakásépítések szabályrendelet-alkotásánál azzal magyarázza, hogy „tekintettel voltak a szegény nép viszonyaira”.

Dr. Scherer Péter Pál munkájából (*Így látom én, 1938*) kötetünk a falu legelesettebbjeivel foglalkozó részt ragadja ki. Így nyerhetünk némi betekintést az alföldi időszaki munkások, napszámosok, valamint a falu szegényeinek, nincstelenjeinek életkörülményeibe, problémáiba. „A falusi szegény szinte leírhatatlan nyomorban tengeti életét.”⁵² – írja kendőzetlenül, s részletes leírásai is arról tanúskodnak, hogy alapos ismeretekkel bír a mezőgazdaságban élők helyzetéről. Természetesen ő is a nagybirtok fennmaradása mellett kardoskodik, érvelése összecseng az eddig megismert szerzőkével.⁵³ Szembenállása a népi írókkal azonban talán náluk is élesebb⁵⁴; leginkább „demagógiájuk”, inkompetenciájuk⁵⁵ irritálja, valamint az a módszertani tény, hogy szépirodalmi eszközökkel akarnak tudományos igényűnek tűnő könyveket írni. Név szerint említi a harmincas évek két nagy visszhangot keltett szociográfiáját, Féja Géza és Kovács Imre munkáját.⁵⁶ Az ő munkáját azonban éppen Féja értékeli igen elmarasztalóan a Kelet Népeben:

Mielőtt útra keltem, nézegettem Scherer úr könyvét, mely ellenünk, a mi hatásunk tompítására készült. S eddig rendben is volna a dolog. Scherer úr azonban azt mondja előszavában, hogy a >>fajtája<<, az alföldi magyar parasztság érdekében írta. Scherer >>fajvédő<< fölényvel bélyegzi >>aszfaltszociológusoknak<< pl. Kovács Imrét, aki az imént szakadt ki az alföldi parasztságból.⁵⁷

Scherer kétségtelenül erős nemzeti identitása – Románia nevét még leírni sem hajlandó – expanzív külpolitikát pártoló attitűddel társul, amit egyben a szociális problémák egyfajta szanálásaként is identifikál. Munkáját egyfelől célzatos igényesség jellemzi, ugyanakkor nála is megfigyelhető az a paternalista felhang, amellyel az alsóbb néprétegekre, mintegy gyámolítandó, szerényebb intellektusú (és erkölcsű!) réteggént tekint. Őket a gazdatisztek, tisztartók lelkiismeretes munkája védi meg a túlkapasztól.

A népi írók természetesen más véleménnyel vannak a „munkaadók hajcsáraitól”:⁵⁸

Ez a középréteg szűrte és alakította hatékonyra a felső irányelveket. A különféle gazdák nem voltak urak, egy-két kivétellel rosszabbak voltak azoknál is; az urak szolgálói voltak.⁵⁹

Jól érzékelhető Scherernél a tendencia, ahogyan a „hivatalos” oldal a felelősséget a „népre”, jelen esetben annak képviselőjére (a summásgazdára) próbálja hárítani. Ezzel szemben, mint láthattuk, a népi oldal reflexiója a „hivatalos” megbízott, a gazdatiszt felelősségét boncolgatja.

Már Scherer művének ajánlása is komoly, tudományos művet ígér. Ugyanakkor a már említett summásgazda ördögi megfestésénél szinte az általa kárhozott népi írók módszertanát követi, mint ahogy az első fejezet zárásának patetikus hangneme is ilyen irányba mutat. Ezt a hasonlóságot is egy-egy rövid idézettel szeretném érzékeltetni:

52 Bíró Judit: Hivatalos falukutatók. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 295. p.

53 Ti., hogy a nagyobb számú cselédséget eltartani képes nagybirtok biztosabb megélhetést nyújt a törpebirtokoknál.

54 Egyes kérdésekben (dán népfőiskola-modell, szegedi egyetemisták kiszállásainak üdvözlése) azonban önkéntelenül is egyetért velük.

55 Ezt városi származásukból eredezteti, ami azonban csak csak részben tekinthető igaznak.

56 Féja Géza: Viharsarok. 1937.; Kovács Imre: A néma forradalom. 1937.

57 Kelet népe, 1938. június, IV. évf., 6. szám, 130. p.

58 Veres Péter: Az Alföld parasztsága. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1986. 73. p.

59 Illyés Gyula: Puszták népe. Bp., Osiris Kiadó, 2003. 65. p.

A summásgazda, aki az ilyen helyeken maga veszi fel munkásainak járandóságát, feleségével – aki a csapat háztartásvezetője és szakácsnője – zsírtalan kotyvalékot főzet embereinek, mert a maga számára gyűjti és teszi félre.⁶⁰

Szabó Zoltán, a maga cizellált stílusában, némileg óvatosabban fogalmazva hasonlóan vélekedik, mint Scherer:

Volt idő, amikor a summásgazda a munkásság vezetője és érdekeinek védője volt, ma nem az. Voltaképpen kereskedik velük. Munkájukat eladja a nagybirtoknak és lehetőleg úgy adja el, hogy ő ne károsodjék. Hogy a munkás ne károsodjék, az másodlagos követelmény.⁶¹

Darvas természetesen ebben a kérdésben is Szabóétól élesen eltérő véleményt sugall:

A bandában, ahol én voltam, az egyik fiatalembernek éppen szülés előtt állt a felesége, így egész nyáron nem tudott vele gondolni. A bandagazda tett neki félre mindig a tanyából nekik kihozott ebédből⁶²

A társadalmi feszültségek enyhítésére a nagy- és kisbirtok adóterheinek csökkentését javasolja Scherer, kedvező hitelkonstrukciókat, pénzátcsoportosításokat, továbbá a mezőgazdasági ipar kibővítését és a kubikosmunka felújítását ajánlja. Bűnbakként – a már említett summásgazda mellett – a városi gyárak, vállalatok, bankok, s általában maga a város jelenik meg, kapcsolódva ezzel az alábbiakban már megismert agrárius érvrendszerhez. Figyelemreméltó, kétpólusú elképzelése a vidék felzárkóztatására integrálni igyekszik a lokális problémamegoldás és a központi irányítás előnyeit. Nála is megjelenik a parasztnépszerűség felemelésének gondolata, amit célirányosan, a szakmai ismeretek kibővítésére és a rendszerhűségre alapozna.⁶³ Hiszen:

csakis a meglévő intézményeink és berendezéseink keretein belül, azok kiterjesztésével vagy részbeni reformjával lehet az intézményes és biztos alapokra helyezett segítséget megteremteni, csak ez lehet tartós is, szemben a demagógia által hirdetett, de minden ismeretet és reális alapot nélkülöző elgondolásokkal és tervekkel⁶⁴

Nyilván elsősorban a földosztásra gondol itt Scherer, amit értelmetlennek tart, „annyi föld ugyanis az országban nem áll rendelkezésre, hogy mindenkit ki lehessen elégíteni úgy, hogy a neki jutó földdarabkából meg tudjon élni, családját el tudja tartani.”⁶⁵ Mindez számszerűsítve:

Sokat olvashattuk és hallottuk az utóbbi években – főleg a demagóg tollakból és beszédekből, hogy a <3–3,5 milliót> kitevő mezőgazdasági nincstelent (?) sürgősen földhöz kell juttatni, mert különben a magyarságnak ezt a legértékesebb részét a teljes pusztulásnak tesszük ki. Ezt a 3–3,5 milliós tömeget kellene tehát az 5.709.485 katasztrális holdat kitevő 500 holdon felüli birtokokból kielégíteni, tekintettel, hogy a meghagyandó birtoknagyságokat 500 holdban kívánják maximálni (akár Oláhországban). Az ilyen beszéd a laikusok

60 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 285. p.

61 Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Bp., Cserépfalvi Kiadó, 1938. 68. p.

62 Darvas József: *A legnagyobb magyar falu, Egy parasztcsalád története, Város az ingoványon*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969, 71. p.

63 Szerepet szánna az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek és a Gazdaszövetségek is.

64 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 341. p.

65 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 277. p.

számára szépen hangzik, azonban kevesen veszik figyelembe a következőket: az 5.709.485 katasztrális holdat kitevő és az 500 holdon felüli nagybirtokok 2666 birtokos tulajdonát képezik, tehát ezek mindegyikének meg kell hagyni az 500–500 holdat, ami máris 1.333.000 holdat tesz ki. Ha ezt a mennyiséget levonjuk, akkor már csak 4.376.485 katasztrális hold terület maradna szétosztásra. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy a nagybirtokok területének körülbelül a fele szántóföld, a többi erdő, legelő, rét, nádas, szőlő és adómentes terület (út, házhely, udvar, árok, stb., ezeket pedig a demagógia sem kívánja kisajátítani), úgyhogy ennek az újabb 2–2,5 millió kataszteri holdat kitevő területnek a levonása után körülbelül 2 millió katasztrális hold maradna, amit a 3 millió mezőgazdasági munkanélküli részére telepítésre lehetne használni. Egy-egy lélekre vagy 1000–1200 négyeszőgöl jutna, joggal felvetődhet tehát az a kérdés, hogy ezen a semmiféle megélhetést nem nyújtó kis darab földön talál-e biztosabb megélhetést az a mezőgazdasági munkás, avagy pedig egy jól fizető nagybirtokon időszaki munkával? Ehhez több kommentár nem szükséges, még akkor sem, ha azt a bizonyos 3–3,5 millió mezőgazdasági munkanélkülit – bár ezt sosem hangoztatják – az eltartottakkal együtt értik.⁶⁶

Itt egy pillanatra érdemes visszakanyarodnunk Kerék Mihályhoz, aki szerint azok, ...akik az új földreform gondolatát elutasítják, azt hozzák fel, hogy a rendelkezésre álló nagybirtok korántsem elegendő arra, hogy mindenki földhöz juthasson. Egyszerű számtani művelettel kimutatják, hogy ha mind a hárommillió mezőgazdasági munkás <fejenként csak 12 holdat kapna is, 36 millió holdra volna szükség, holott az egész ország területe csak 16 millió hold, a nagybirtoké pedig (500 holdig) kerekén 5 millió kat. hold>. Ezzel a megtévesztő és komolytalan érveléssel egy idő óta gyakran találkozunk. A számítás – az első pillantásra látszik, hogy – hamis. Hiszen nem 3 millió családról van szó, hanem 3 millió lélekről, ezek felének egy kis földje is van, amit csak kiegészíteni kell; azután nem is szükséges, és nem is lehet mindenkinek földet adni, mert munkás és cseléd a kisebb gazdaságokban is kell stb.⁶⁷

Anélkül, hogy a számcsatában dönteni próbálnánk, érdemes megfigyelni a felek érvrendszerének retorikai megformáltságát. Mindkét érvelés alapvető „gyenge pontja” a „hárommillió nincstelen mezőgazdasági munkás”. Abszurd helyzet, mert ugyanarról beszélnek, csupán más megközelítésből tekintenek a kérdésre – s némiképp mindketten csúsztatnak. Scherer utolsó idézett mondata arra hívja fel a figyelmünket, hogy nem 3–3,5 millió földnélküli, potenciális földművesről van szó (amit a reformerek sugallnak), hanem asszonyok, öregek és gyermekek teszik ki e szám nagyobbik hányadát. Mindemellett, az osztást ezzel a számmal végzi! Kerék is arra mutat rá, hogy a földigénylők száma nem hárommillió, ám, ő az ellentábor azon fogását emeli ki, amit Scherernél láthattunk. Eszerint, ha a „hárommillió agrárproletáriátus” szóba kerül, a konzervatívok sokallják a számot, hiszen abba az eltartottak is beletartoznak, de ha „elméleti földosztást” kell végezni, akkor erről a tényről „elfeledkeznek” és így valóban teljesen életképtelen parcellákat kalkulálnak ki. Az összehasonlítás külön érdekessége, hogy Scherer Pál annak a Czettler Jenőnek ajánlja művét, akinek az iskolájából Kerék Mihály pályafutása indult.

66 Bíró Judit: Hivatalos falukutatók. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 282–283. p.

67 Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp., Mefhosz Könyvkiadó, 1939. 349. p.

A következő tanulmányt az a – már említett – dr. Johan Béla jegyzi, akit joggal tekinthetünk a kötet legismertebb szerzőjének. Bár, ezt egészségpolitikai munkássága mellett a nemrég személye körül kirobbant közéleti vitának⁶⁸ is köszönheti, itt most egy 1939-ben megjelent szöveg részletével ismerkedhetünk meg. Johan doktor, egészségügyért felelős belügyminisztériumi államtitkári pozíciót töltött be 1935 és 1944 között, így diagnózisa – *Gyógyul a magyar falu (1939)* – gyanúsán propagandisztikusnak tűnik. Nem szabad azonban leegyszerűsített konzekvenciát levonnunk; munkájának minőségét jelzi, hogy szakmai segédkönyvvé vált, melyből kötetünk a közegészségügyi személyzettel foglalkozó részt közli – mintegy hetven oldalon át. Terjedelmes műve fejezetein keresztül megismerhetjük a tisztii főorvos, tisztiorvos, községi orvos, körorvos helyzetét, feladatait, valamint a védőnő, a bába, a fertőtlenítő, az egészségőr, a húsvizsgáló és a halottkém nehézségeit, munkakörülményeit. Mindezt ábrákkal illusztrálva, csoportokba és alcsoportokba szedett feladatokkal együtt kapjuk kézhez, a korszellemhez illeszkedő, militáns retorikával fűszerezve. Ennek hátterét egyrészt a tanulmány írásának idején éppen zajló terület-visszacsatolások jelentették, másrészt pedig az állam fokozott érdeklődése „népe jóléte” iránt, ami a harmincas évek közhangulatában mintegy „nemzetvédelmi feladattá” nemesedett, és jelentős törvényekben manifesztálódott.⁶⁹ Az általános lelkesedtség így követelménnyé vált a megbízhatóság, képzettség kritériumai mellett a közegészségügyi szektor alkalmazottaival szemben is. Johan doktor pontos instrukciókat ad a feladatok végrehajtásának helyes módjára, illetve azok olyan jellegű tematizálására, mint például a tisztii főorvos esetében, ahol megkülönbözteti a belső (irodai) és a külső (helyszíni) munkákat. Legfőbb problémaként azt a paradox helyzetet emeli ki, hogy míg a legnagyobb orvoshiány a kistalvokban van, addig az orvostársadalom a kényelmesebb és jóval jobban jövedelmező városi (magán) praxist preferálja. Rámutat arra a tendenciára is, hogy az állam által nyújtott szerény fizetés hogyan kényszeríti a közegészségügyi szféra dolgozóit mellékkállás vállalására, ami következésképpen teljesítményük csökkenéséhez vezet az állami praxisukban. Johan átszervezéseket eszközöl és méltányosabb fizetést javasol, a rendelőhiányt pedig MABI-kölcsönnel,⁷⁰ illetve a Falu Szociális Alap segítségével orvosolná. Már említett pedáns szövegszerkesztési technikája nem gátolja meg, hogy helyenként költői képekkel színezzék, tegye élvezetesebbé néhol száraznak tűnhetők tényleírásait: „A rögöt előbb fel kell törni, akkor lehet még csak a magot belevetni, és csak ezután mutatkozik az ápolásra, a szerencsés külső körülményekre nagyon is rászoruló növény”⁷¹ – szemlélteti a kemény munka szükségességét, az orvos munkáját hátráltató egyes falusi berögződésekkel kapcsolatban.

68 A vita vézskorszakbeli politikai ténykedése körül robbant ki 2006-ban, a nemzeti népegészségügyi program elnevezése kapcsán.

69 Ilyenek a napszámberminimum (1939) és a cselédberminimum (1940) jogi megállapításai, de szintén jelzésértékű a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium bekebelezése a Belügyminisztérium által (1932).

70 Az 1927-ben megalakult Magánalkalmazottak Biztosítási Intézete. Az 1927-'28-as biztosítási törvények lehetővé tették, hogy a biztosítótársaságok lakásépítési hiteleket nyújtsanak. Ezzel főként vidéken éltek.

71 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 390. p.

Utolsó két szövegünk szerzői foglalkozása: „szociális tanácsadó”. Ezt a pozíciót 1938-ban hozta létre a Belügyminisztérium azzal a céllal, hogy sokrétű állapotfelmérésük alapján a hatalom képet kaphasson a támogatandó rétegek nagyságáról, illetve a segítségnyújtás módjáról is tájékozódhasson. A szó legszorosabb értelmében vett „hivatalos” falukutatásról beszélhetünk tehát, mégis a szociális tanácsadók sorában találjuk az elsősorban népi szociográfusként számon tartott Szabó Zoltánt is. Ő a cserkészmozgalomtól indulva jutott el a kultúrpolitika bírálataig, s addig a belátásig, hogy „az egyetlen megoldás: a magyar társadalom szerkezetének átalakítása és egyensúlyának megteremtése.”⁷² Szabó helyzete éppen e kettősség miatt vált nehézé; jobboldalról folyamatosan támadták vélt „túlzásai” miatt, míg a baloldalon gyakran csak „fehérelkű öregcserkész-ként”⁷³ tekintettek rá, és hiányolták a „határozott világnézetet” és a „tisztázott programot”.⁷⁴ A szöveggyűjtemény azonban nem tőle, hanem egy kevésbé ismert szerzőtől kölcsönzött tanulmányt. Vitéz Nádujfalvy József Somogyban, az ország második legnagyobb területű vármegyéjében töltötte be ezt a tisztséget, ahol hatalmas munkával, óriási adatbázist hozott létre. Demográfiai, közegészségügyi, tevékenységszerkezeti, gazdálkodási, birtokszerkezeti kimutatásokat aprólékosan tagláló munkája a „*Somogymegye szociális és gazdasági helyzetképe*” (1939) címet viseli; ebből Bíró Judit a földkérdéssel és a munkáskérdéssel foglalkozó részeket közli. Nádujfalvy alapállása is igazodik a kötet többi szerzőjéhez: a nagybirtok megtartása szükséges, lévén a nagyszámú mezőgazdasági személyzetet foglalkoztatni képes szerkezetet nem lehetne úgy életképes kisparcellákra tagolni, hogy abból minden érintett részesülhessen. Ehelyett szerinte szükséges lenne „a falura kiterjedő gazdasági irányítás kiépítése, a gazdasági szakoktatásnak és szövetkezeti alapismerteknek a felsőbb népiskolai tananyagba való beágyazása, értékesítési rendszerünk további fejlesztése, a népi táplálkozásnak bizonyos fokú átállítása és javítása és végül a megfelelő exportpiacoknak a megszervezése is”.⁷⁵ A elégedetlenkedéseknek elejét veendő, szerencsésnek vélné, ha az agrárszférában is előtérbe kerülne a pénzbeli fizetség a – nehézkes és visszaélésekre lehetőséget teremtő – természetbeni juttatásokkal szemben. Önkéntes biztosítást, a munkaidő szabályozását, továbbá részleges fizetett szabadság bevezetését javasolná a mezőgazdaságban. Munkájának nyelvezetét helyenként átítatja a „fajpolitika” előretörése,⁷⁶ s ebbe a kontextusba illeszkedik a széles körben elterjedt egykézés nemzetvédelmi szempontból való stigmatizálása is. Megjegyzendő, hogy bár roppant részletes leírásai megnehezítik tanulmányának recepcióját, a kötetben szereplő, munkássággal foglalkozó fejezet végén található összefoglalás – segítvén az olvasót – kiemeli a fejezet leglényegesebb elemeit. Óriási mennyiségű adatot közlő tanulmányában táblázatok, kimutatások armadájával szemlélteti a probléma súlyosságát, pontos helyzetleírása mellett azonban nem kerülik el figyelmünket az olyan mondatai, miszerint például a cselédség „szerény, munkabíró és erősen nemzettartó elem, amennyiben szaporodóképessége nagy

72 Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Bp., Cserépfalvi Kiadó, 1938. 277. p.

73 Cs. Szabó László: Illyés Gyula: *Puszták népe*. Nyugat, 1936/6

74 Veres Péter véleménye. Idézi: Huszár Tibor; Szabó, 1938, IX.

75 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 444–445. p.

76 A „népesség fajfenntartó ereje, vagy a „biológiai értékállomány” kifejezés is abba a milióbe illeszkedik, amelyet egyszerre – és egymástól nem teljesen függetlenül – határoz meg a zsidótörvények légköre és a hatalom agrárméppesség felé forduló figyelme.

és mint emberanyag, a katonaságnak legjobb rezervoárja”.⁷⁷ Ez is jellegzetes agrárius érv, melyre Kerék már többször idézett munkájában így reagál:

*Arra nincs szükség, hogy a koldusok és a nyomor színvonalán tengődők szaporodjanak. Nem lehet nyeresége a társadalomnak, sőt, nagy veszedelmet jelent, ha csak a sorsa miatt joggal elégedetlenkedő proletáriátus tömege növekedik. ... Amíg tehát az életben lévő emberi sorshoz juttatásáról nem gondoskodunk, hipokrizis a földreform ellen azzal érvelni, hogy a proletár jobban szaporodik, mint a birtokos paraszt.*⁷⁸

Az érvelésekből jól kivehető a problémához való két – különböző, de végcéljában egyezni látszó – hozzáállás. Nádujfalvy – igazodva az agrárius érvrendszerhez – a cseléd-ségre, mint egy háborúban bevethető, embermasszára tekint elsősorban. Ne feledjük azonban, hogy az I. világháború egyik legfontosabb konzekvenciája az a felismerés volt, miszerint, a XX. században a komoly katonai siker legfőbb előfeltétele, az „anyagcsata” megnyerése. Tehát mindenben (hadiiparban, hadtápban /mezőgazdaság/ és mindenekelőtt emberanyagban) felül kell múlni a riválisokat. Mivel a Horthy-korban hivatalos államideológiává vált a revízió, sokak szemében prioritást is élvezett a reformokkal és a modern szociálpolitikával szemben. Mint láthattuk, Kerék kiindulópontja is a trianoni határ ledöntése volt, ám ő ehhez egy biztosabb háterszínűt tartott szükségesnek. A földreform tehát, „nagy nemzeti törekvéseink legszentebbjét”, a revíziót szolgálná. Az, hogy ez a gondolat mennyire volt őszinte és mennyire pragmatikus, természetesen megint egy más kérdés. A földreformot azonban még ilyen körítéssel sem sikerült véghezvinni.

A kötet szerkesztését dicséri, hogy végére került a talán legizgalmasabb tanulmány, amely dr. Soproni Elek tollából származik, s *A kultursarok gondjai* (1940) címet viseli. A Sopronvármegye szociális és gazdasági viszonyait taglaló munkából a szöveggyűjtemény a *Különleges feladatok* című fejezetet közli, amely a háziiparral, a „cigánykérdéssel”, a nemzetiségi kérdéssel, valamint a telepítésekkel foglalkozik. Soproni doktor egyetemi ösztöndíjasként a szociológiai tényrögzítés módszereit is elsajátította, amit majd egy évtizedig kamatoztathatott a közigazgatásban eltöltött évei alatt. Mivel munkája megírása előtt két évig kutatót a megyében, így valóban képzett szakember, aki az elméleti ismeretek mellett a gyakorlati élet – gyakran az elméleteket meghazudtoló – tanúságaival is bír. Dolgozata egy speciális helyzetű régiót (Sopronvármegye) vizsgál, egy speciális történelmi helyzetben (az Anschluss után). E tradicionálisan erős német lakossággal bíró vidék ugyanis 1938. március 12-től határos lett azzal a Német Birodalommal, melynek össznémet ambíciói köztudomásúak voltak már a korban is. Ebben a szituációban Soproninál természetesen átértelmeződnek a több évszázados kapcsolatok. Az eddigi, üdvözölt német piac helyett immár valós veszélyforrásként jelenik meg a náci Németország, amely már nem a magyar kézművesség és háziipar termékeit szívja fel, hanem egyenesen magát a munkaerőt. A német gyárak, földek tömegével csábították vendégmunkára a határmenti régió többnyire német, vagy horvát anyanyelvű lakóit. Szerzőnk a helyzetet csak lokálisan tartja üdvözlendőnek (a munkanélküliség visszaszorítása szempontjából), országos szempontból azonban „nemzeti öncélúságunk”⁷⁹ kerül veszélybe általa, hogy előállított

⁷⁷ Bíró Judit: Hivatalos falukutatók. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 457. p.

⁷⁸ Kerék Mihály: A magyar földkérdés. Bp., Mefhosz Könyvkiadó, 1939. 384. p.

termék helyett a munkaerő kerül külföldre. Ezért érdemel külön fejezetet a háziipar, lévén általa a vidéki lakosság télen is némi bevételhez juthat, ami távol tarthatja a külföldi munkavállalástól, valamint a szélsőséges politikai irányzatoktól. Szerzőnk fejlődést diagnosztizál e szektorban, amit további „propagandával”⁸⁰, szervezéssel tovább fokozhatónak vél. Az egyes falvak háziiparának elemzésekor – például a bősárányi gyékényfonás, vagy a hőveji hímzés kapcsán – gazdasági leírásaihoz olvasmányos néprajzi háttérrel fest. Kevésbé idillikus az a kép, ami az állítólagos sopronvármegyei „cigánykérdés” kapcsán tárul elénk. Mivel a vármegye lakosságának mintegy fél százalékát (831 fő) adja a cigányság, már a külön fejezet léte is inkább magyarázható országos tendenciákkal, államhatalmi célkitűzésekkel, mint a reális veszélyérzettel. Retorikája itt a legradikálisabb:

„A helyes népesedéspolitika irányításához, a magasabb rendű, jobb emberfajta kitermeléséhez nélkülözhetetlen a magyarságot összetevő népcsoportok biológiai értékének megállapítása.”⁸¹

– írja, mielőtt név szerint is hivatkozna a hazai eugenika legjelentősebb alakjára, Méhely Lajosra. Rendkívül sötét képet kapunk a cigányságról ebben a fejezetben; Soproni „faji, fajbiológiai rendszabályok” kapcsán a náci Németországot sejteti példaként a kérdés megoldására, s „büntető munkatáborokat” maga is javall. A telepítésekkel foglalkozó fejezetben ugyanakkor kifejti, hogy a telepítések mesterséges és költséges beavatkozást jelentenek a társadalmi életbe, s csak akkor tartja megfontolandónak e lépéseket, ha honvédelmi, illetve szociális szempontok indokolják őket. A telepítéseket Sopronpusztára, az ún. Piusmajorra⁸² és a Hanság területére tartaná elképzelhetőnek, utóbbinál akár munkatáborok felállítása árán is. A vármegye telepítési problémáit így saját határain belül megoldhatónak véli, ellenben javasolja a megbízhatatlan, lázongó elemek áttelepítését a határon túlra. Nemzetiségpolitikai szempontból viszont ez a megoldás nem jöhet szóba, mivel a határmenti községek nemzetiségei túlságosan zárt tömböt alkotnak ahhoz, hogy azokat telepítésekkel esetleg meg lehessen bontani.

A kötet szerzőinek közös kiindulópontja tehát a nagybirtok védelme,⁸³ amit a mezőgazdasági személyzet számára is a legideálisabb berendezkedésként definiálnak. Ezért – bár témaválasztásuk ugyanaz, s módszerük is hasonló helyenként – teljesen más következtetéseket vonnak le ugyanarról a tárgyról, mint a „népi” írók. Láthattuk, hogy bár a szerzők esetleges javaslatai, konklúziói különbözőek, szanalási koncepcióiknak a nagybirtok adja a keretet; ez az a játéktér, melynek keretein belül megoldhatónak – vagy legalábbis mérsékelhetőnek – tartják a válságot. Áthatja szövegeiket egyfajta atyáskodó szellem és patetikus hangnem, mellyel a joviálisnak, vagy éppen lustának – de mindenképpen gyámolítandónak – tartott vidéki népesség felé fordulnak. A szöveggyűjtemény ezáltal nemcsak a szociálpolitikai érvrendszerek és társadalmelemzési technikák megismerését segíti, de bepillantást ad a kor gondolkodásmódjába is.

79 Gombös Gyula által elhíresült kifejezés, amely erős állami hatalmat és abból fakadó, csak saját érdekeink mentén szerveződő külpolitikát takar.

80 A „propaganda” kifejezés itt lényegében egyezik a mai PR fogalmunkkal.

81 Bíró Judit: *Hivatalos falukutatók*. szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006. 505. p.

82 A győri római katolikus püspökség tulajdona.

83 Csupán Kun doktor szövege nem illik egészen ebbe a koncepcióba, nyilván már témaválasztása miatt sem.

A hivatalos falukutatás egyik legalaposabb munkája Rozsondai Károly és Sümeghy József Sopronbánfalvát bemutató mintegy 180 oldalas kis monográfiája. Konceptcionális „falutanulmány és községrajz”, mely sok tekintetben követi korának falukutatói standardját, ám alaposágával,⁸⁴ gazdag és változatos ábráival, kihajtható grafikonjaival, „hangulatos” rajzaival, légi felvételeivel meg is haladja azok színvonalát. Mindezt megerősíti az a tény is, hogy „A Magyar Társaság Falukutató Intézetének 1935. évi országos községmonográfia pályázatán első díjat és Széchenyi érmet nyert”⁸⁵ munkával állunk szemben, melyet maguk a szerzők is „valami vezérkönyvfélének” tekintettek és elsősorban a falusi intelligenciának szánják, a „táj és a nép élete közötti egészségtelen űr” mérséklését elősegítendő. Munkájukat 1937-ben adták ki, abban az évben, amikor a népi szociográfiák két alapműve⁸⁶ is megjelent. E művekre bár utalásokat tesznek, nyoma sincsen annak a mindent elsöprő ellenszenvnek, amely egyes kollégáikat jellemezte írásaikban. A Horthy-korszak alaptézisét azonban osztják, amikor is kötetüket „az elhagyott szülőföld szép határának, a Déli Kárpátokban meghúzódó brassómegyei „Zajzon községnek” ajánlják művüket, „elszakíttatásunk tizennyolcadik évében.”

Sopronbánfalva több szempontból is egyedi községnek tekinthető, így falumonográfiája a laikus olvasó számára is érdekes lehet. Az alábbiakban a legfontosabb sajátosságokat emeljük ki:

- 1.) Határhelyzete, és lakosságának etnikai összetétele miatt erős (szellemi és gazdasági) szálak kötik a szomszédos „Burgenlandhoz”, valamint általában véve a németiséghez. Ez a határhelyzet természetesen a kutatás szempontjából sem lényegtelen, s nem is egyedi választás, ahogyan ezt a Cifra nyomorúságnál is láthatjuk. („*Ez a táj közvetítő, afféle híd a két pólus között, kiegyenlítő és kibékítő...*”)⁸⁷
- 2.) Szorosabb értelemben vett határhelyzete Sopron városához köti. Ez a kapcsolat szintén megfogható „lelkület” terén (lásd a városból mulatni járó üdülők züllesztő hatását), de gazdasági téren szintúgy.
- 3.) Az országban ekkor ez volt az egyik legnagyobb népsűrűségű község,
- 4.) gazdasági cselédek szinte egyáltalán nincsenek, napszámos is kevés,
- 5.) mivel sokáig azon kevés falvakhoz tartozott Bánfalva, melyek nem vetettek ki „szegényadót”, kétségkívül a tehetősebb községekhez sorolhatjuk. Nyilván – a helyi kötődésen és az egyediségeken⁸⁸ túl – ez is motiválta a „hivatalos” falukutató-pároszt abban, hogy e több szempontból is „határhelyzetű” községet ideális terepnek érezzék falumonográfia-írásra.

84 Az előszó – és a köszönetnyilvánítás – után beszűrt bőséges irodalomjegyzék is alátámasztja ezt.

85 Rozsondai Károly, Sümeghy József: *Sopronbánfalva. Falutanulmány és községrajz*. Sopron, Röttig-Romwalter Ny., 1937. 3. p.

86 Féja Géza: *Viharsarok*; Kovács Imre: *A néma forradalom*

87 Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Bp., Cserépfalvi Kiadó, 1938. 11. p.

88 Az egyedi falvakat nem ítélte azonban minden falukutató ideális terepnek. (lásd: Darvas, i.m., 125. p.)

Mindkét szerzőn érződik – a szó legszorosabb értelmében vett – iskolázottság, ami nem meglepő, lévén erősen kötődnek az oktatási intézményekhez. Módszertani szempontból sokat megtudhatunk munkájuk bevezetőjéből; többek között „vezérfonalait”, forrásait, de azt az igényt is, ahogy a falut belülről látó ember széleskörű ismereteit a községet kívülről objektívebben szemlélő köztisztviselő szűrőjén át találják.

*A szakszerűséget s a megfelelő tudományos megalapozottságot pedig úgy igyekeztünk biztosítani, hogy egyes kérdéscsoportokat megfelelő szakemberek segítségével állítottunk össze, vagy a szükségeshez képest szakbírálat alá bocsátottuk.*⁸⁹

– közlik már a mű elején. A technikai részletek hangsúlyozása célzatos, lévén elsősorban mintát kívántak adni követőik számára. „A múlt feltárása után a mai helyzetnek a jövő számára való adatszerű rögzítése volt a dolgozás egyik alapszempontja”⁹⁰ – vallják. Szerzőink magánvéleményüket nem erőltették a szövegre, mint ahogy nem állnak semmiféle irányzat szolgálatában sem; a szélsőségektől („jobboldali hitlerizmus”, „nemzetközi szocializmus”) óvnak és tartanak. A Harmadik Birodalom közelsége azonban szellemileg sem hagyja érintetlenül az egyébként is tradicionálisan nyugatra húzó, döntő többségében német eredetű vidéket. Ebben, valamint a baloldali pártok, mozgalmak iránti ellenszenvben – mint ahogy akkor az egész „hivatalos Magyarország” – a szerzőpáros is osztozik némiképp. Az alábbi sejtelmes megfogalmazás is ezt példázza: „A szociáldemokrata párt helyi csoportjának is van könyvtára. Hogy mit tartalmaz és mennyit, azt nem tudjuk.”⁹¹ Sikerüket azonban nem tagadják: „A lakosság politikai érzülete képviselőválasztáskor különösen felélénkül; zöme a szociáldemokrata jelöltet... támogatja.”⁹² Ezzel szemben a „néhány darab” előfizetéssel bíró Völkischer Beobachtert éppen csak megemlíti egy felsorolás végén. A vidéki lakosság általános táplálkozási standardjának terén – mint láttuk – egységfront alakult ki a népi szociográfusok és a hivatalos falukutatók között. Ebben Sopronbánfalva sem jelent kivételt; a helyzetet itt is aggasztónak tekinthetjük. Mivel a község nem tekinthető hátrányos helyzetűnek, a primitív, egyoldalú étkezés nem a háziasszonyok dicsérete. Ez a kritika szintén közös pont a kutatásokban, mert ahogy Illyés fogalmaz a konvencióként kapott liszt felélése utáni időszakokról:

*...Amikor kifogyott, akkor az asszonyok a marharepát igyekeztek élvezhetővé varázsolni. Kevés sikerrel; a főzéshez valóban nem értettek sokat, társadalomtudósainknak ebben is igazuk van.*⁹³

Ha az „is” kifejezést itt inkább – valószínűleg jogosan – az Illyés szövegekben gyakorta megjelenő malíciának is vesszük, az egyező vélemény e – központinak nehezen nevezhető – témában népi oldalról deklaráltnak tekinthető. Jelentősebb kivétel ez alól talán csak

89 „A falu lakosságának zömét az iparossegédek és a gyári munkásság alkotja. A helybeli munkaadó kevés. Így leszögezhetjük, hogy Bánfalvának a megélhetési alapja Sopron.” (Rozsondai, Sümeghy, i.m., 9. p.)

90 Rozsondai Károly, Sümeghy József: Sopronbánfalva. Falutanulmány és községrajz. Sopron, Röttig-Romwalter Ny., 1937. 9. p.

91 Rozsondai Károly, Sümeghy József: Sopronbánfalva. Falutanulmány és községrajz. Sopron, Röttig-Romwalter Ny., 1937. 114. p.

92 Rozsondai Károly, Sümeghy József: Sopronbánfalva. Falutanulmány és községrajz. Sopron, Röttig-Romwalter Ny., 1937. 137. p.

93 Illyés Gyula: Puszták népe. Bp., Osiris Kiadó, 2003. 73. p.

Veres Péter, aki eléggé elmarasztaló véleménnyel van a „saláta-szociológusokról”, „saláta-prófétákról”.⁹⁴

A tanulságokat szerzőink hat pontban összegzik. Ezek egyrészt az országhoz való hűség fontosságát, a szélsőségektől való óvást célozzák és a falusi intelligencia szerepét emelik ki; másrészt gazdasági, közigazgatási és egészségügyi reformokat sürgetnek az államapparátustól. A szegénység kötetünkben is, mint erkölcsi kategória jelenik meg – kapcsolódva ezzel a hivatalos oldal egyik legáltalánosabb nézetéhez. Elgondolkodtató azonban az a fejtegetés, miszerint „nem egészséges a jelenlegi helyzet, hogy a többséget képviselő ipari munkásság érdekeit igen könnyen érvényesíteni tudja”.⁹⁵ Természetesen lehet, hogy e sokféleképpen értelmezhető mondat mindössze szolidaritást jelent a községben kisebbségben lévő földbirtokosság felé, de a falu felvirágoztatása, a „fajkeveredéssel is felfokozott népi erő” és a „cél tudatos irányítás” mellett már egyértelműen a negyvenes évek előszeleként értelmezhető. A kötet – alaposságához, részletességéhez hűen – néhány hivatkozott latin-, német- és magyar nyelvű oklevéllel zárul.

Szerencsére nem a Sopronbánfalvát bemutató munka az egyetlen ma is hozzáférhető dokumentum a Magyar Társaság Falukutató Intézetének⁹⁶ pályázati anyagából. A társaság – amely egy agrárius konzervatív csoport volt – az irodalmi szociográfiákhoz képest „a falukutató tudományosabbán gondolta el, lényegében a korábbi konzervatív kezdeményezéseket kívánta folytatni.”⁹⁷ Az intéző bizottságban olyan ismert neveket találunk, mint Czettler Jenő, Kerék Mihály, Fodor Ferenc, Karácsony Sándor, Györffy György vagy Teleki Pál. „Az intézet serkentette a falukutató beszámolókat és riportok megszületését”⁹⁸, ám gyakorlati „tevékenysége könyvkiadásra és egy pályázat kiírására korlátozódott. 1935-ben jelentették meg Bodor Antal: *A falukutató vezérfonala* című könyvét, egy gigantikus méretű kérdőívet, amely a közigazgatási tisztviselő gondolatmenetét követve a falu teljes extenzív leírását követeli meg”.⁹⁹ Az elméleti munkáknál azonban fontosabbnak bizonyult az 1935-ben kiírt pályázat, amelyre többek között Szabó Zoltán is beküldte Tardról szóló dolgozatát, a későbbi nagy vihart kavart *A tardi helyzet* gerincét. A pályázók többsége azonban „falun élt, általában a falusi intelligencia tagjai: tanítók, jegyzők, lelkészek, faluról származó és oda visszatérni szándékozó tanító jelöltek, valamint néhány szélesebb látókörű kisgazda. Tehát, csupa olyan laikus, akinek az írás, a tudományos igényű adatgyűjtés és feldolgozás nem volt kenyeré, de jól ismerve saját faluja helyzetét, az ott élő emberek problémáit, külső ösztönzés hatására tapasztalataikat, megfigyeléseiket, véleményüket megkísérelték felvázolni, összegezni, falujuk korabeli állapotáról leírást, elemzést készíteni.”¹⁰⁰ Tartalmilag azonban megkerülték az alapvető és lényegi kérdések végiggondolását, nevezetesen a földreform és a paraszti társadalmi öngazgatás kérdését, s igazodtak

94 Veres Péter: *Az Alföld parasztsága*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1986. 82–83. p.

95 Rozsondai Károly, Sümeghy József: *Sopronbánfalva. Falutanulmány és községrajz*. Sopron, Röttig-Romwalter Ny., 1937. 169. p.

96 Vezetője a már említett Steinecker Ferenc, egyetemi tanár, szociálpolitikus.

97 Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1985. 61. p.

98 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Bp., Püski Kiadó, 1989. 99. p.

99 Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1985. 62. p.

100 Torkos Veronika: *Falurajzok*. 1935, szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990. 6. p.

a hivatalos falukutatás legfőbb sarkpontjához, a nagybirtok érinthetlenségéhez. Reformtervezeteik szociálpolitikai jellegűek, módszerükben pedig szintén a hivatalos falukutatáshoz igazodnak, amikor – az éppen az Intézet által kiadott – kérdőíves adatgyűjtést pártolták.¹⁰¹ Ez nem minden szöveg esetében jelentkezik azonban táblázatokban és részletező, adatgazdag kimutatásokban. A kettősség, amely Bíró Judit válogatását jellemzi (lelki természet – egzakt adatok) itt is meghatározó; sőt egyes tanulmányoknál már címüknél¹⁰² fogva is az előbbi felé billen a mérleg nyelve. A szerzők egy része munkájához történeti részt is csatolt, így lényegében helytörténeti monográfiát írt, míg mások a szinkronelemzés segítségével klasszikus szociográfiát küldtek be a pályázatra. „Érdekes összehasonlítást tenni a népi szociográfiák terület- illetve témaválasztásával. Ugyanis azok többségének színhelye az ország észak-keleti, tiszántúli, alföldi részén található (Tardi helyzet, Cifra nyomorúság, Néma forradalom, Viharsarok, Darvas József, Erdei Ferenc, Veres Péter szociográfiái)”,¹⁰³ Torkos Veronika válogatása azonban elsősorban a dunántúli falvakra koncentrál. Ő a beérkezett 57–60 pályamű közül 14-et mutat be *Falurajzok* 1935 c. munkájában. Természetesen Dunántúlon belül is különböző területi pozíciójú és szociális helyzetű falvakat találunk. Zala és Vas megye egy-egy falujában kiegyenlített birtokszerkezet mellett a kis- és törpebirtokosok jó értékesítési és munkavállalási lehetőségeket kihasználva viszonylag elfogadható életfeltételeket tudnak teremteni, míg „Veszprém megye két falujának kisbirtokosai és egy-két holdas gazdája a kilátástalanság és a nyomor szorításában élnek (Dudar, Oroszi), amit e munkák íróinak patetikus előadásmódja még külön ki is hangsúlyoz ... Lényeges differenciáló szerepet tölt be egy-egy speciális gazdasági-földrajzi adottság. Példa erre egy iparosodó község, Zagyvapálfalva esete, amely kevés ponton hasonlítható össze a könyv másik (palócok lakta) nógrádmegyei falujával, illetve annak leírásával. Ilyen sajátos tényező a főváros közelsége is, amely szintén befolyásolhatja egy falu életét, mint azt Pécel példáján is láthatjuk.”¹⁰⁴ A szövegek – a szerzők sokszínűségéből adódóan – természetesen mind színvonal, mind nyelvezet terén eléggé széles skálán mozognak. Mindenképp megjegyzendő azonban, hogy 1935-ben még nem olvashatták azokat a hazai szociográfiai alapműveket (Néma forradalom, Cifra nyomorúság, Viharsarok, A puszták népe ...), melyek bár „népi” oldalról érkeztek, ám stiláris útmutatást mindenképp jelenthettek volna számukra. A szövegek sokszínűségét három kiragadott példával szeretném bemutatni:

A barátkozás igyekezetével küzdöm le az első hűvös fogadtatást. Ahogy mind jobban belelátok mindennapi életükbe, egyre tisztábban érzem, hogy számomra ezúttal a falu lelke a legérdekesebb és legizgatóbb kérdés. Gazdasági, kulturális, társadalmi, néprajzi körülmények: mind-mind előidézői és még inkább következményei annak a lelkiületnek, melyből itt nemcsak a várostól, de bizonyos fokig a többi falutól is elkülönülő, sajátos élet virágozott ki.

101 Megemlítendő, hogy nem minden falukatató csoport tette magáévá ezeket az elveket. A népi írók gyakran spontánabb, intuitívabb közlésmódja értelemszerűen háttérbe szorítja a kérdőíves módszert, ám a már említett kemsei munkacsoport véleménye szerint is „csak igen felszínes és sablonos eredményt lehet elérni” így. (Lipp, i.m., 127. p.)

102 Pl.: Tomori Viola: *Hollókő – Egy palóc falu lélekrajza*, Grieszháber Endre: *Majos nagyközség lakóinak lelkiülete, kultúrája*.

103 Torkos Veronika: *Falurajzok*. 1935, szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990. 9. p.

104 Torkos Veronika: *Falurajzok*. 1935, szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990. 9–10. p.

Számsorokba rótt adatokkal ezt a külön világot sosem közelíthetem meg. S a gazdasági, kulturális, történeti és néprajzi tényezők összehatásának játéka is csak akkor válik világossá, ha ismerjük azt, ami valamennyiüket meghatározza: a falu lelkét.

(Tomori Viola: *Hollókö* – Egy palócfalu lélekrajza)¹⁰⁵

Kunágota község Csanád-megye mezőkovácsházi járásában, a trianoni határ közelében fekszik. Lélekszáma az 1930. évi népszámlálás idején 6964 főnyi volt. 13237 kat.holdnyi határának közel fele a kiscgazdák, többi része pedig 9 közép- és nagybirtokos család kezén van.

Kunágotának a régi Maros törmelékűpján, a Maros és Kőrösök közti hátságon kialakult kitűnő termőtalaja kötött fekete réti anyag, részben pedig barna mezőségi föld, agyagos vályogtalaj, mely a Maros és Kőrös folyók szabályozása után lényeges változáson ment át.

(Seres József: *Kunágota község társadalomrajza*)¹⁰⁶

Egy kis hiba volt ezzel a nemességgel, az tagadhatatlan. A nagybirtok a rang, egy kis rártartás miatt az emberek eluraszodtak. Persze néhány család alól el is csúszott a vagyton. Az utóbbi időben is négy olyan ember került szegénységbe, a faluban, akik mind bírók voltak. Pedig szokás-mondás: a legokosabb emberek kerülnek ide. No de hiába „ha a gazda tönkremegy, mit lehet várni már ott a cselédektől”? A bíró pedig gazdája a falunak. Azért jó lenne a jegyzőuraknak ha nem mind olyan embereket szednék melléjük vezetőknak, kik jól tudnak parolát adni, bókolni öngagságának, hanem szemügyre venni, megismerni kellene a gazdákat, hogy sajátjukban is miként eveznek, úgy bizni ilyenekre a falut.

(Kövér Lajos: *Nagyszakácsi község monográfiája*)¹⁰⁷

Talán ez a három kiragadott példa is érzékelteti, hogy mennyire más közegből érkeztek a szerzők, s hogy ez hogyan befolyásolta a témához való viszonyukat. Tomori Viola, aki a szegedi agrár-settlement csoport¹⁰⁸ tagja volt, a tudományos oldalt képviseli a pályamunkák között. Mint láttuk, a néplélektannak nagy hagyománya volt a korban, ez a fajta látásmód jellemzi munkáját – már témaválasztásától fogva. Azonban nemcsak formailag, hanem tartalmilag is érdemes figyelni a szövegre. Tomori dolgozatának nyelvezete ugyanis koncepcionális okokból ennyire művészi, hiszen fő belátása az, miszerint „számsorokba rótt adatokkal ezt a külön világot sosem közelíthetem meg”. A falu lélektana minden más szempontrendszer maga mögé utasít, így megismerése a legfőbb feladatként artikulálódik. Nem érdektelen a pályamű összevetése Szabó Zoltán *Cifra Nyomorúságának* Hollóköti érintő részével. Ez a munka természetesen teljesen más alapsémára épül, melynek csupán egyik – bár nem lényegtelen – eleme a néplélektani összefüggések tárgyalása. Tomori tartózkodik a határozott kijelentésektől, falurajza inkább bemutató-

105 Torkos Veronika: *Falurajzok*. 1935, szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990. 107. p.

106 Torkos Veronika: *Falurajzok*. 1935, szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990. 15. p.

107 Torkos Veronika: *Falurajzok*. 1935, szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990. 141. p.

108 Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma

leíró jellegű, míg Szabóé bátrabb hangvételű, értékelő. A „*Tard község társadalma*” című munkájával a pályázaton maga is induló Szabó helyett itt ugyanis már a „népi” szociográfus író szabadabb szövegét olvashatjuk. A falu feletti várrmot érintő mondataik ilyen szempontból is érdekesek, hiszen érzékeltetik stílusuk különbözőségét:

*A válogató értékelést bizonyítja, hogy a falu felett emelkedő hatalmas várrm úgyszólván egyáltalán nem foglalkoztatja képzeletüket ... Évtizedeken át élnek mellette és mégcsak azt sem tudják, hogy ki építette, ki lakta, stb.*¹⁰⁹

(Tomori Viola: *Hollókő – Egy palócfalu lélekrajza*)

*„Telefon nincs, minnek is lenne, a posta is csak hetenként háromszor, kedden, csütörtökön és szombaton jön fel. A világ messze van innen és ország-világ felől a hollókőiek szép csendesen elpusztulhatnak szép hegyeik között és romantikus várrmjuk alatt.*¹¹⁰

Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*

A Kunágota társadalmát taglaló idézetünk a tudományos oldal egzaktabb vonalát követi. Seres József tanító munkája inkább alaposságával, mintsem költői képeivel tűnik ki, ám nyelvi megformáltsága még mindig jóval igényesebb, mint Kövér Lajos munkájáé. A falusi gazda szövege elsősorban nem is ezért érdekes, hanem, mert bepillantást enged a réteg gondolkodásmódjába, patriarchális világszemléletébe („*A bíró pedig gazdája a falunak*”). Eszerint a probléma gyökere a megromlott erkölcsökben keresendőek, nem pedig a rendszer alapszerkezetében. A falu irányítására hivatottaknak jó példával kellene a nép előtt járniuk, mert csak így várhatnak el hasonló viselkedést a falu népétől. Ennyiben tehát elismeri a vezetők felelősségét – jelen esetben gyarlóságát – Kövér.

Ez a dolgozat nem a teljesség igényével készült, hiszen egy tanulmány keretein belül próbált megfelelni eredeti célkitűzésének, ami a népi és a hivatalos falukutatás viszonyának bemutatása, értékelése volt néhány kiragadott szöveg által. A tanulmányozott munkák alapján tapasztalataimat az alábbiakban próbálom összefoglalni.

A népi és hivatalos falukutatás alapdistanciája – mint már többször említettük –, hogy amíg utóbbiak szanalási kísérleteiket a rendszer (nagybirtok és államhatalom) keretein belül képzelik el, addig a népi szociográfusok bátrabban nyúlnak a radikálisabb újításokhoz, így a földreformhoz is. Láthattuk, hogy a hivatalos oldal főbb javaslati egyrészt a háziipar fellendítésére, telepítésekre, hasznóbérletre vonatkoznak, másrészt szociálpolitikai jellegűek (adócsökkentés, béremelés, hitel-lehetőségek, pénzátszortosítások). Azonban azt sem állíthatjuk, hogy a népi oldal egységes koncepcióval lép fel problémamegoldás terén. Illyés Gyula és Erdei Ferenc¹¹¹ szerint a pusztuló paraszti kultúra számára az egyetlen út a polgári társadalomba való betago-lódás, Veres Péter és Darvas József ezzel szemben a „hanyatló polgári rend” helyett egyfajta szocialisztikus parasztdemokráciában gondolkodik, míg Kovács Imre és Szabó Zoltán ideálja a kisparaszti, kispolgári társadalom. Szabó Zoltán azonban – mint láttuk – szociális tanácsadóként a kormány törek-

¹⁰⁹ Torkos Veronika: *Falurajzok*. 1935, szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990. 107. p.

¹¹⁰ Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Bp., Cserépfalvi Kiadó, 1938, i. m., 53.

¹¹¹ Erdei Ferenc (1910–1971) – Az egyik legkiemelkedőbb, legképzettebb szociográfus a korban. A paraszti polgárosodás esélyeit – a '30-as években – a tanyás mezővárosi fejlődés által tartaná ideálisnak.

véseiben is segédkezett, amit leginkább – pozitív értelemben vett – pragmatizmusával magyarázhatunk. Pártállásra való tekintet nélkül örömmel fogadott minden kezdeményezést, ami a falukutatásnak hasznára válhat, jöjjön az a népi írók tollából, vagy akár kormányzati körökből. Így munkássága némiképp túlmutat azokon a kereteken, melyeken belül a legtöbb falukutatót behatárolhatjuk. Hasonló problémákba ütközünk Kovács Imre pályáját vizsgálva, a Teleki-féle kiállítás, vagy némiképp Kemse kapcsán, és igen bajosnak ítélnénk meg Kerék Mihály „besorolását” is. Természetesen a népi – hivatalos oppozíciót jogosnak kell minősítsük, ám valószínűleg érdemes lenne – e tanulmánynál nagyobb – figyelmet szentelni a csoportok közti fogalmi, tartalmi átfedésekre, valamint szövegeik közös stilisztikai jegyeire és érvrendszereik összehasonlítására is.

Felhasznált irodalom

- A Kelet népe 1935–1942.*: Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- Bíró Judit*: Hivatalos falukutatók, szerk. Bíró Judit, Bp., PolgART Könyvkiadó, 2006.
- Bognár Bulcsu*: A nemzeti radikális politika és a társadalomtudományos érvelés kettőssége Erdei Ferenc faluszociográfiájában. *Ateas*, 2006/1. 57–73. p.
- Borbándi Gyula*: A magyar népi mozgalom. Bp., Püski Kiadó, 1989.
- Cs. Szabó László*: Illyés Gyula: Puszták népe. Nyugat, 1936/6
- Darvas József*: A legnagyobb magyar falu. Egy parasztcsalád története. Város az ingoványon. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.
- Féja Géza*: Viharsarok. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2004.
- Gyáni Gábor – Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., Osiris Kiadó, 2003.
- Illyés Gyula*: Regények I., Puszták népe. Kora tavasz. Beatrice apródjai. Bp., Osiris Kiadó, 2003.
- Kerék Mihál*: A magyar földkérdés. Bp., Mefhosz Könyvkiadó, 1939.
- Kovács Imre*: A néma forradalom. Bp., Cserépfalvi Kiadó, 1937.
- Lipp Tamás*: Kemse – Részletek az Elsüllyedt falu a Dunántúlon című könyvből. szerk. Lipp Tamás, Bp., Népművelési Intézet, 1986.
- Magyar Életrajzi Lexikon*: főszerk. Kenyeres Ágnes, Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. I. 902. p.
- Némedi Dénes*: A népi szociográfia 1930–1938. p. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1985.
- Rozsondai Károly – Sümeghy József*: Sopronbánfalva. Falutalulmány és községrajz. Sopron, Röttig-Romwalter Ny., 1937.
- Szabó Dezső*: Az elsodort falu. Bp., Püski Kiadó, 1999.

- Szabó Zoltán:* Cifra nyomorúság. Bp., Cserépfalvi Kiadó, 1938.
- Torkos Veronika:* Falurajzok 1935. szerk. Torkos Veronika, Bp., 1990.
- Tóth Tibor:* Nagybirtoktól a nagyüzemig. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
- Veres Péter:* Az Alföld parasztsága. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- 20. századi magyar történelem 1900–1994.:*
szerk. Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Bp., Korona Könyvkiadó, 1997.

Kerepeszki Róbert

Adalékok a Turul Szövetség szolnoki alkerületének megalakulásának körülményeihez

Az első világháborút követő forradalmak és a trianoni békeszerződés alapvetően befolyásolták Magyarország társadalmi és politikai viszonyait, ezen belül is a felsőoktatást és az egyesületi életet. E kettő szorosan kapcsolódik egymáshoz, hiszen a magyar egyetemeken és főiskolákon már 1919/1920 folyamán teljesen új típusú szervezetek, ún. bajtársi egyesületek, szövetségek alakultak.¹ Ezek közül is legjelentősebb az elsősorban a tudományegyetemek hallgatóságát összefogó Országos Turul Szövetség volt, mely végig a Horthy-korszak folyamán nemcsak a diákság, hanem a felsőoktatási intézmények életére is jelentős hatást gyakorolt.²

A két világháború közötti időszakban az egyetemi és általában a társadalmi egyesületek jelentősége rendkívül megnőtt. Dobrovits Sándor, aki valamennyi Budapesten működő szervezetet alapul véve készített egyesületi statisztikát az 1930-as évek közepén, a következőképpen fogalmazott: általában a korszak egyesületei „a társadalmi élet fejlődésére, ennek a fejlődésnek irányára, ütemére, rendkívül nagy, sok vonatkozásban döntő jelentőségű befolyást gyakorolnak”.³ A legjellemzőbb példa erre a Magyar Országos Véderő Egyesület (MOVE), az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME), az Etelközi Szövetség, a Kettőskereszt Vérszövetség vagy az Egyesület Keresztény Nemzeti Liga létrejötte és működése, amely szervezetek szélsőjobboldali nacionalizmusukkal és uszító antiszemitizmusukkal próbáltak hatással lenni a korabeli magyar közgondolkodásra, társadalmi és politikai életre. A hangnem, a célkitűzések és a módszerek szempontjából ezek mellé sorolható az Országos Turul Szövetség, mely beilleszthető a „keresztény-nemzeti kurzus” korosztály szerinti „nemzetvédelmi” szervezetei, cserkész-, levante- és lövészegyesületek, illetve a Vitézi Szék, valamint a Nemzeti Munka Védelem közé is.⁴

1 A bajtársi egyesületeknek két típusát különböztethetjük meg: főiskolai diákszervezetek és katonai jellegű bajtársi szövetségek. E szervezetek jelentőségét jól mutatja, hogy csak a fővárosban a trianoni békeszerződést megelőző 10 évben (1911–1920 között) 28 bajtársi típusú egyesület jött létre, míg 1921–1930 között már 138. Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei*. Statisztikai Közlemények, 74/3. Budapest, 1936. 40–44. p.

2 Külön bajtársi szervezete volt a műegyetemistáknak, a Hungária. 1921-ben jött létre a katolikus jellegű bajtársi egyesület, a Foederatio Americana, majd 1927-ben a legitimista Szent István Bajtársi Szövetség. A négy ifjúsági bajtársi szövetség közül a Turul tudott országos jelentőségre szert tenni, és az ifjúság vezető szervezetévé válni, mivel nem korlátozódott egy felsőoktatási intézményre (mint a Hungária), tagja lehetett bármelyik keresztény felekezethez tartozó fiatal (nem úgy, mint az Americanában), és a közhangulatnak megfelelőbb állásponton állt a királykérdésben, azaz a szabad királyválasztók közé tartozott, akik elutasították a Habsburg-ház restaurációját (ellentétben a Szent István Bajtársi Szövetséggel). Az egyetemi bajtársi szervezetek kialakulásáról lásd Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Értekezések a történeti tudományok köréből 88. Budapest, Akadémiai, 1979.; Újváry Gábor: *Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”*. Bajtársi szövetségek, egyetemi és főiskolai egyesületek a két világháború közötti Magyarországon. In: *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk. Valuch Tibor. Budapest, 1956-os Intézet – Osiris 1995. 453–459. p.

3 Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei*. 4–5. p.

4 Zinner Tibor: *Adatok a szélsőjobboldali egyesületek megalakulásának körülményeihez. Történelmi Szemle*, 1979/3–4. 562–576. Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora*. Budapest, Akadémiai, 1989. Dósa Rudolfné: *A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet*. Budapest, Akadémiai, 1972.

Éppen ezek miatt a Turul szerepe és megítélése meglehetősen ellentmondásos volt a közéletben és a politikai gondolkodásban. Egyfelől a kormányoknak szinte végig a kor-szak folyamán szükségük volt a különböző jobboldali, irredenta ifjúsági és egyéb szervezetek támogatására a „keresztény-nemzeti kurzus” kialakításában és fenntartásában, másfelől viszont gyakran élesen el kellett ítélni az egyetemi bajtársi szövetségek bizonyos „módszereit”, különösen azokat az antiszemita tüntetéseket, melyek a hírhedt numerus clausus módosításából és a világgazdasági válság idején kialakuló egzisztenciális kilátástalanságból fakadtak, és amik miatt az egyetemeket gyakran napokra-hetekre be kellett zárítani.⁵

A felsőoktatási intézményekben működő bajtársi szervezetek kialakulásának alapja és közvetlen előzménye az volt, hogy a tanácsköztársaság bukása utáni napokban, 1919 augusztusában a Honvédelmi Minisztérium az „ország belrendjének biztosítására, esetleges kommunista mozgalmak „elfojtására” karhatalmi alakulatokat szervezett, így a budapesti felsőoktatási intézményekben is. Az ún. egyetemi zászlóaljok arra törekedtek, hogy „megtisztítsák” az intézményeket elsősorban a kommunista érzelmű hallgatóktól, oktatóktól, alkalmazottaktól, és e célok miatt a működésüket a kormány anyagilag is támogatta.⁶ Azonban tevékenységüket főleg antiszemita jellegű megmozdulások jellemezték (megverték, majd kidobták az egyetemről a zsidó hallgatókat, vagy be sem engedték őket az intézményekbe). Ezek abból fakadtak, hogy nemcsak a bajtársi egyesületek, hanem általában a szélsőjobboldal gondolkodásában gyökeret vert az a sztereotípiá, hogy a kommunizmus, a tanácsköztársaság csak a magyarországi zsidóság műve volt. Noha az antiszemita „túlkapások” miatt a magyar kormány 1921 augusztusában intézkedett az egyetemi zászlóaljok végleges felszámolásáról, mégis ezeket tekinthetjük a bajtársi szervezetek legfontosabb alapjának.⁷

Még 1919. augusztus 18-án létrejött a Magyar Egyetemi és Főiskolai Országos Nemzeti „Turul” Szövetség Előkészítő Bizottsága. A létrejövő és formálódó Turul adta társadalmi egyesületként a szervezeti keretet a tudományegyetemek hallgatóságának mozgalmához, a lényegi tevékenységet pedig a tagegyesületek folytatták. A Turul Szövetséghez tartozó első bajtársi egyesületek az egyes egyetemi fakultások hallgatóiból külön-külön szervezeteket alkotva alakultak meg Budapesten 1920 júliusában. A szövetség 1926-ban belügyminiszterileg jóváhagyott alapszabályai szerint a Turul elsődleges célja a „széthúzó magyar társadalomnak, a magyar nemzetnek a bajtársi eszmén keresztül való összeforrasztása” volt.⁸

5 Lásd Kerepeszki Róbert: *A numerus clausus 1928. évi módosításának hatása Debrecenben*. Múltunk, 2005/4. 42–75. p.!

6 Magyar Országos Levéltár (MOL), Miniszterelnökség, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek (K 27), az 1919. augusztus 20-i ülés jegyzőkönyve, 7. számú napirend

7 MOL K 27, az 1921. augusztus 5-i minisztertanácsai ülés jegyzőkönyve, 28. sz. napirend. Az egyetemi zászlóaljok megalakulásáról és tevékenységéről lásd még Ladányi Andor, 1979. 73–93. p.

8 A „Turul” Szövetség (a Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központja), valamint a kötelékébe tartozó és a szövetség szerves részét képező Bajtársi Egyesületek és Bajtársi Törzsek (vegvestörzsek) Alapszabályzata. H.n. K.n. 1927. [a továbbiakban Turul-alapszabály] 3–4. Az első fővárosi egyetemi bajtársi egyesületek a következők voltak: a joghallgatók Werbőczy, az orvostanhallgatók Csaba, a bölcsészhallgató Árpád, a gyógyszerészek Rákóczi, az állatorvosok Lehel, a képzőművészek Székely Bertalan, a református teológusok Bocskai, illetve az iparművészek Körösfői Bajtársi Egyesülete. Ladányi Andor, 1979. 94–95, 100–103. p.

A Turul Szövetség és a különböző bajtársi egyesületek létrejöttéhez a nagy hagyományokkal rendelkező, 19. századi német ifjúsági szervezetek, a *Burschenschaft*-ok szolgáltak mintaként. A magyar bajtársi egyesületek azonban hasonlóságokat mutatnak más külföldi szervezetekkel is. Németországnál maradvá rokon vonások figyelhetők meg a náci párt 1926-ban alapított egyetemi ifjúsági egyesületével, a *Nationalsozialistische Deutsche Studentenbund*-dal (NSDStB), elsősorban a szélsőséges nacionalizmus, az erős antiszemitizmus, a militarista jelleg, valamint a kizárólagos szerepre való törekvés miatt. Ugyanezek a hasonlóságok tetten érhetők az olasz fasiszta párt egyetemi ifjúsági szervezeteivel, a *Gruppi universitari fascisti*-val (GUF) is. A Turul e hasonló külföldi szervezetek közül – érdekes módon – nem a németekkel, hanem az olaszokkal keresett szorosabb kapcsolatot.⁹ Ennek oka elsősorban az volt, hogy az 1930-as években féltették Magyarország szuverenitását az egyre agresszívebben terjeszkedő hitleri Németországtól. Emiatt gyanakvással figyelték a náci által támogatott magyarországi német kisebbség tevékenységét, és élesen elítélték 1940-ben a nyilas Hubay Kálmán által betervezett törvényjavaslatot, mely – a náci felé tett gesztusként – szélesebb jogokat biztosított volna a hazai német nemzetiségnek.¹⁰

A Turul már az első tagegyesületeinek létrejötte után arra törekedett, hogy valóban országos szervezetté bővítsa a szövetséget. Ennek megfelelően először 1920 végén történt kísérletek arra, hogy a Turul a vidéki egyetemeken is megalakuljon. Az első „célpont” Debrecen volt, ahol azonban az Egyetemi Tanács ellenállása miatt ekkor nem, csak egy évvel később sikerült bajtársi egyesületeket alakítani. Valamivel később, csak az 1920-as évek közepére jöttek létre a Kolozsvárról és Pozsonyból „menekülő” egyetemek új helyén, Szegeden és Pécsen is ilyen szervezetek. Az egyetemi városokban ezek után ún. Turul-kerületek alakultak, melyek szervezetenként a budapesti Országos Fővezérség alá tartoztak, és céljuk az volt, hogy összefogják, irányítsák a helyi bajtársi egyesületek működését. Az egyetemek azonos karain azonos elnevezésű bajtársi egyesületek jöttek

9 Például 1930 januárjában a magyar ifjúsági szövetség országos központi havi lapja, a *Bajtárs* arról számolt be, hogy még karácsony előtt a Turul küldöttsége a GUF vezetőivel tárgyalt az olasz-magyar diákkapcsolatok kiépítéséről. A magyar bajtársi vezetők egy rövid kihallgatásra Mussolini is fogadta. *Bajtárs*, 1930. január, 7–8. A német ifjúsági szervezetekről lásd Brunck, Helma: *Die Deutsche Burschenschaft in der Weimarer Republik und im Nationalsozialismus*. München, Univeristas, 1999. ill. Zorn, Wolfgang: *Student Politics in the Weimar Republic*. *Journal of Contemporary History*, 1970/1. 128–143. p. Az olasz GUF szervezetekről lásd La Rovere, Luca: *Fascist Groups in Italian Universities. An Organisation at the Service of the Totalitarian State*. *Journal of Contemporary History*, 1999/3. 457–475. p.

10 Még Hitler hatalomra kerülése előtt a Turul országos lapja, a *Bajtárs* a következőképpen fogalmazott: „Mi magyarok örömmel látjuk azt, hogy Olaszország után most már Németországban is útban van az a gondolat, mely a mai politikai és gazdasági válságból nemzeti irányban keresi a kiutat. Azonban észre kell vennünk azt is, hogy a Hitler-mozgalom mértéketlen megerősödését jelenti annak a germán öntudatnak, amely terjeszkedési törekvéseivel, kíméletlen pángermán propagandájával annyit ártott már nemzetünknek. Fel kell tehát készülnünk mi is, hogy egy esetleges Anschluss esetén egy szomszédos 70 milliós agresszív nép nyomásának ellen tudjunk állni.” A Turul Szövetség németellenességéről lásd Kerepeszki Róbert: *Debrecen és a Volksbund*. Adalékok a debreceni Volksbund megalakulásának körülményeihez. *Múltunk*, 2007/4. 255–281. p.; Rozs András: „Zsidókérdés”, németellenesség, nemzetiségek. Ideológiai vonatkozások a Turul Szövetség pécsi bajtársi egyesületeinek tevékenységében az 1930-as években. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Az Előadások Pécs történetéből '96 és az Előadások Pécs történetéből '97 című konferenciák válogatott előadásai*. Szerk. Font Mária és Vonyó József. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 1999. 241–258. p. ill. MOL, az Országos Turul Szövetség iratai (P 1364), 1. doboz, 6. tétel, szám nélkül. A Turul Szövetség állásfoglalása a Nyilaskeresztes Párt nemzetiségi törvény-javaslatával kapcsolatban. Budapest, 1940. június 10. Az említett törvényjavaslatról lásd Tikovszky Loránt: A nyilasok törvényjavaslatára a nemzetiségi kérdés rendezéséről. *Századok*, 1965/6. 1247–1258. p.

létre, melyek – ahol lehetett – a tudományára jellemző nevet kaptak (pl. a jogi karok hallgatóságát összefogó bajtársi egyesületet a fővárosban, Debrecenben, Szegeden és Pécssett is „Werbőczynek” nevezték). Az azonos karok azonos egyesületei azonban szervezetiileg semmiféle kapcsolatban nem voltak egymással, az egyesületek csak a helyi, kerületi vezérségüknek voltak alárendelve, a vezérségek pedig az Országos Fővezérségnek. A különböző kari egyesületek viszont egymással egyenrangúak voltak. A Turul Szövetség tagszervezeteinek alapvetően két csoportja volt: a bajtársi egyesület és a bajtársi (vegyes) törzs. A különbség a kettő között az, hogy az előbbi bővebb szervezeti keretet, szélesebb mozgásteret, cselekvési és tevékenységi lehetőséget, nagyobb taglétszámot jelentett, míg az utóbbi kisebb szervezet főképp reprezentatív jellegű tevékenységgel.¹¹

Felmerül a jogos kérdés, hogyan kapcsolódik ez az alapvetően az egyetemi ifjúsághoz kapcsolódó szervezet Szolnokhoz és megyéjéhez, ahol a két világháború között semmilyen felsőoktatási intézmény nem működött. A Turul alapszabályai szerint bajtársi (vegyes) törzs „alakítható a Turul Szövetség Fővezérségének engedélyével vidéken ott, ahol egyetemi és főiskolai hallgatók nagyobb számban vannak és a viszonyok következtében bajtársi egyesület kötelékébe nem tartozhatnak”.¹² Ez a rendelkezés tette lehetővé azt, hogy a Turul valóban országos szervezetté bővüljön, és már az 1920-as évek közepén több vidéki településen alakultak bajtársi törzsek (pl. Fóton, Gyulán, Szentesen, Makón, Pécelen, Baján).¹³

Az 1920-as évek végétől, majd a gazdasági válság idején egyesület-alapítási hullám bontakozott ki a Turul keretein belül. Magyar Zoltán, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára szerint 1929 elején a Turul Szövetségnek 48 tagegyesülete volt, 8842 aktív taggal.¹⁴ 1934 februárjában már 78 tagszervezet tartozott a Turulhoz, és ez a szám az év őszén tartott országos közgyűlés (ún. Követtábor) idejére tovább emelkedett (96-ra).¹⁵ A csúcst az 1930-as évek második felében érte el a szervezet, amikor már 112 tagegyesületet számlált, és ezeknek közel fele nem az egyetemi városokban jött létre.¹⁶

Ez a követtábor döntő fontosságú volt a Turul Szövetség országos mozgalommá való fejlődésében. Egy néhány évvel későbbi bajtársi (propaganda) kiadvány szerint ugyanis ezen az országos közgyűlésen „kimondták a magyar paraszt és munkás csatlakozását”. Ekkor a Turul „elsőnek sietett a magyar parasztság és munkásság felé, hogy testvéri kézfogással a nagy magyar harcba állítsa az eddig vagy elhanyagolt, vagy lenézett, vagy vörös mértellegel megmérgezett magyar testvérek tömegeit is”, és emiatt „szinte gombamódra teremtek meg országszerte a Turul új egyesületei és törzsei, hogy végre testvéri és bajtársi

11 A Turul Szövetség vidéki kerületeiről lásd Kerepeszki Róbert: Ifjúsági egyesületek a debreceni Tisza István Tudományegyetemen a két világháború között. In: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből IV.* Szerk. Hollósi Gábor. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának kiadványa. Debrecen, 2006. 51–62. p.; ill. Rozs András: A Turul Szövetség szervezete Pécssett, 1923–1945. *Baranyai Levéltári Füzetek* 123. Pécs, 1989. 171–189. p.

12 Turul-alapszabály, 21–22.

13 Turul Alapszabály 25–28.

14 Magyar Zoltán: *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1929. 132–133. p.

15 MOL, Belügyminisztérium, Rezervált iratok (K 148) 892. csomó, 1934-17–687. sz. Turul Szövetség tagegyesületei (1934. február 9.); Új Vetés (a Turul Szövetség debreceni kerületének röpirata), 1934. november, 12.

16 MOL P 1364, 1. d. 13. tétel. A Turul Szövetség tisztviselőinek és tagegyesületeinek jegyzékeiben keltezés és iktatószám nélküli irat, valószínűleg a második világháború előtti évekből.

szeretettel összefogjon mindenkit, aki keresztény és aki magyar, nem nézve, hogy úr, paraszt vagy munkás.”¹⁷ Noha ezt a felfogást a magyar rendőrség megfigyelői 1930-ban egy bizalmas jelentésükben még „balrahajlásnak” bélyegezték,¹⁸ Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt már elfogadottá vált, hogy a vezető elit mind szélesebb néprétegeket nyerjen meg a jobboldali „keresztény-nemzeti” gondolat és a kormány számára.

Ezt a Turul Szövetségben az említett követtábor előtt is felismerték. Roboz Zoltán, a Turul egyik országos tisztviselője a következőképpen fogalmazott: „A Turul Szövetségnek egyesületesdiből országos, mondjuk így: országot építő mozgalommá kell alakulnia. Szervezetileg szolgálja ezt az a mozgalom, mely a falusi és munkás ifjúságot is, mint pártoló darvakat stb. beszervezi a turulisták táborába.” Tehát az egyetemet végzettek megtartása mellett a Turul fő céljává vált, hogy megnyerje a nem értelmiségi ifjúságot is mozgalma számára, és ez emelte ki a vidéki törzsek jelentőségét.¹⁹

Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Turul Szövetség első tagszervezete még 1926-ban alakult Kisújszálláson, Nagy Kun Bajtársi Törzs néven. Ezt az egyesületet a debreceni egyetemi hallgatók alapították, így értelemszerűen ehhez a regionális kerülethez tartozott. 1927-ben 60 fős taglétszámmal működött, és ezzel a debreceni kerület legkisebb egyesülete volt (az egész kerülethez ekkor 1013 tag tartozott).²⁰

Azonban a Nagy Kun Bajtársi Törzs után csak az 1930-as évek elején alakult új bajtársi szervezet a megyében akkor, amikor a fent vázoltak alapján a Turul kezdett országos mozgalommá bővülni. 1932 márciusában jött létre Törökszentmiklóson a Magyar Jövő Bajtársi Törzs, melyet szintén a Turul debreceni kerülete, pontosabban egyik legrégebbi tagszervezete, a pallagi Gazdasági Akadémia hallgatóinak Festetics Bajtársi Egyesülete „hozott életre”.²¹ Érdekes, hogy a Festetics volt a debreceni kerület legszélsőségesebb, Debrecen és Hajdú vármegye vitézi székkapitánya szerint a „legintranzigensebb” bajtársi egyesülete.²² Béber László kortárs újságíró szerint „a gazdaszoknak két rétege volt; az egyik komolyan vette a tanulmányait, hiszen belőlük lettek a gazdatisztek, a másik a gazdag földbirtokos csemetékből került ki, akik csak a diplomáért jártak az akadémiára, rémei Debrecen éjszakai életének, képesek arra az elvetemültségre is, hogy feltartóztatták a szülő nőt szállító mentőkocsit. Ezek voltak a szélsőjobboldal 'királyrikkancsai', a szervezett zsidóverők, ellenzéki újságok égetői, a tudományegyetemen zavargó idegenek.” Egyesek szerint gazdaszhallgatók voltak felelősek 1921 januárjában a debreceni Református Nagytemplom meggyalázásáért is.²³

17 Erdélyi Ernő: *A mi utunk. A Turul Szövetség története, útja, célkitűzései*. Pécs, Kn. 1940. 8–9. p.

18 MOL K 149 BM VII. res. 129. cs. 1930–7–7910. sz.

19 Új Vetés, 1933. december, 10–11.

20 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML), Debreceni Tisza István Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai (VIII.1/b), 24. d. 2849/1926-27. etsz. A Turul Szövetség debreceni kerületének jelentése az egyetem rektorának (1927. július 29.)

21 *Bajtárs*, 1932. április, 26.

22 HBML, Debrecen és Hajdú vármegye főispánjának elnöki iratai (IV.B.901/a), 12. d. 380/1935. eln. A vitézi székkapitány „nemzetvédelmi” helyzetjelentése 1935 márciusáról

23 Béber László: *Debreceni érdekességek. Válogatott írások Debrecen múltjából*. Debrecen, K.n. 1977. 199–202. p. A Festetics Bajtársi Egyesületről lásd még Komoróczy György: *A debreceni agrárfelsőoktatás 100 éve*. Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó, 1968. 72-74. p.

A Festetics Bajtársi Egyesület szellemisége azonban nem „ragadt át” a törökszentmiklósi Magyar Jövő Bajtársi Törzsrre, és csak reprezentatív jellegű tevékenységet folytatott. Első nyilvános rendezvényét (ún. dísztáborát) 1933 januárjában tartotta, ahol – a Bajtárs szerint – a „város egész intelligenciája képviselve volt”.²⁴

A törökszentmiklósi szervezet után nem sokat váratott magára a megyeszékhely, Szolnok saját bajtársi törzsének megalakulása. A Turul Szövetség vidéki tagegyesületeinek névválasztása kétféle lehetett: vagy valamilyen magasztos, tágabb, patetikusabb nevet viseltek a szervezetek (pl. a törökszentmiklósi Magyar Jövő Bajtársi Törzs esetében), vagy olyan közismert történelmi személyiségről neveztek el őket, aki az adott településsel kapcsolatban állt (pl. onnan származott, ott vitt véghez valamilyen híres tettet). Így kapta az 1932 novemberében alakult új szolnoki szervezet a Damjanich Bajtársi Törzs nevet az 1849 tavaszán Szolnoknál lezajlott fontos ütközet győztes parancsnokáról.

A törzs 1933 februárjában tartotta első nyilvános rendezvényét (ún. „avató dísztáborozását”), melyen az Országos Fővezérség megjelent Eszterhás István, a Turul Szövetség egyik alapító tagja, és úgy fogalmazott, hogy „a Damjanich Bajtársi Törzsnek ez az értékes megmozdulása komoly és erős munkát mutat, mely biztos eléri a kitűzött célt”.²⁶

Minden bajtársi tagszervezetet az ún. vezér és a választott tisztviselők mellett egy ún. magister irányított. Az egyetemi bajtársi egyesületek esetében a magister minden esetben egy tanárelnök volt, míg a vidéki, nem felsőoktatási intézményhez kötődő szervezeteknél olyan ismert közéleti, politikai személyiséget igyekeztek megnyerni a magisteri posztra, aki nagy tekintéllyel és befolyással rendelkezett, ugyanakkor teljesen elfogadta és magáénak vallotta a Turul ideológiáját. A Damjanich Bajtársi Törzs magistere is ilyen személyiség volt, méghozzá Szolnok vármegye főispánja, rofffi Borbély György. Borbély 1875-ben született Tiszaroffon református földbirtokos családban. Mindig rendkívül tevékenyen részt vett a vármegye közéletében, és az 1900-as évek elején a törökszentmiklósi kerület országgyűlési képviselője lett. A Tanácsköztársaság idején börtönbe került, majd szabadulása után részt vett a szolnoki ellenforradalom megszervezésében. 1931-ben felsőházi taggá választották. 1933–1939 közötti főispáni hivatali ideje alatt sokat tett a vármegye gazdasági és szociális fejlesztéséért. Az 1939-es választások után a Magyar Élet Pártja képviselőjeként jutott be ismét az országgyűlésbe. 1938-ban „buzgó és eredményes munkássága elismeréséül” Horthy kormányzó a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntette ki. Személyében a Damjanich Bajtársi Törzs valóban tekintélyes pártfogót talált, azonban ez is jelzi, hogy a Turul Szövetség élete mennyire összefonódott a magasabb helyi és országos politikával és közélettel.²⁷

A Damjanich Bajtársi Törzs is elsősorban reprezentatív jellegű tevékenységet folytatott. Ez közül is kiemelkedett 1933 májusában a Városi Színházban rendezett díszelőadás, ahol a törzs tagjaiból álló társulat Kacsóh Pongrác János vitéz című színdarabját mutatták be, melyet a Tisza Szállóban egy „családias jellegű” estély követett Szolnok közéleti személyi-

24 *Bajtárs*, 1933. január, 31–32.

25 *Bajtárs*, 1932. november, 31.

26 *Bajtárs*, 1933. február, 30.

27 MOL K 27, az 1938. június 23-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve, 225. sz. napirend. Borbély György életrajzi adatait lásd Keresztény Magyar Közéleti Almanach. I. kötet. Budapest, K.n. 1940. 127–128. p.

ségeinek részvételével.²⁸ De a reprezentatív rendezvények mellett a Damjanich Bajtársi Törzs igyekezett szélesebb tevékenységet is folytatni. A Turul Szövetség számára mindig kiemelkedő fontosságú volt, hogy gondoskodjon az egyesületek tagjainak testneveléséről is. Éppen ezért a Damjanich Bajtársi Törzs 1933 nyarán külön sportszakosztályokat alakított: úszó, evező, vívó, szertorna- és atlétikai szakosztályok működtek az egyesület keretén belül.²⁹

Ezek a bajtársi szervezetek nem egymástól elszigetelten működtek, hanem igyekeztek együttműködni, és gyakran képviseltették magukat egymás rendezvényein is. 1933 áprilisában például a törökszentmiklósi Magyar Jövő Bajtársi Törzs dísztáborozását a szolnoki testvéregyesület magisterének, Borbély főispánnak a védnöksége mellett rendezték meg, de megjelent a Turul Szövetség debreceni kerületének vezére is, aki „Törökszentmiklós nacionalista vezető férfiai Patronusokká” avatta. Az ilyen rendezvényekkor szokásos „trianoni Mementót” is a szolnoki Damjanich Bajtársi Törzs vezetője mondta el.³⁰ Emellett a Szolnok megyei tagegyesületek nem maradtak ki a Turul Szövetség országos akcióiból sem. Például 1936 nyarán az Országos Fővezérség elindította a „Magyar Egészség Vonatát”, mely a több vagonban az egészségesebb, modernebb életmódot mutatta be az érdeklődő lakosság számára. Az összesen 106 kiállítási napra tervezett „propagandavonat” 60 állomásából néhány Szolnok megyében volt (pl. Szolnok, Törökszentmiklós, Kisújszállás), és a helyi bajtársi szervezetek is kivették részüket a szervezésből és az előkészületekből.³¹

A Turul Szövetség Szolnok megyei tagegyesületeinek megalakulása azonban felvetett egy komoly problémát, méghozzá azt, hogy ezek a szervezetek melyik kerülethez tartozzanak. Láttuk, hogy több bajtársi törzs létrejöttét kisebb-nagyobb mértékben a debreceniek kezdeményezték, így magától értetődőnek tűnik, hogy ehhez is tartoztak. Azonban sokat sejtetett, hogy a Turul országos központi lapja, a *Bajtárs* 1932 novemberében a programadó, a szervezést előtérbe helyező „A bajtársi törzsek jövője – A Turul jövője” c. cikkében a debreceni kerület számára Karcagot, Püspökladányt, Hajdúdorogot jelölte meg célként, ennél közelebb a fővároshoz azonban nem „engedte” a debrecenieket.³² Ennek ellenére még 1933 áprilisában a Szolnok megyei bajtársi törzsek (kivéve a januárban alakult jászárok-szállási Csaba Vezér Bajtársi Törzset³³) biztosan a debreceni kerülethez tartoztak, mivel lapjuk, az *Új Vetés* erélyesen utasította pontosításra a *Bajtársat*, mely a budapesti központi kerülethez sorolta a törökszentmiklósi Magyar Jövő Bajtársi Törzset.³⁴

A Szolnok megyei bajtársi szervezetek hovatartozása fokozta a feszültséget az egymással gyakran egyébként is rideg, már-már ellenséges viszonyban lévő budapesti és debreceni kerület között. Az ellentétek alapja – kimondva kimondatlanul – vallási okokra vezet-

28 *Bajtárs*, 1933. május, 31.

29 *Bajtárs*, 1933. július-augusztus, 29–30.

30 *Új Vetés*, 1933. április, 18.

31 MOL K 148 BM VII. res. 934. cs. 1936–17–3055. sz. A Turul Szövetség levele a belügyminiszternek a propaganda-tevékenységük támogatásáról. Budapest, 1936. június 26.

32 *Bajtárs*, 1932. november, 8–10.

33 *Bajtárs*, 1933. január, 31–32.

34 *Új Vetés*, 1933. április, 15.

hető vissza: amíg a debreceni kerület tagjai szinte kizárólag reformátusok voltak, addig a budapestiek katolikusok. Ugyanakkor a debreceniek gyakran szóvá tették, hogy a budapesti kerületben és az Országos Fővezérségben többségbe kerültek olyanok, akik származásukat tekintve nem voltak magyarok, és nevüket csak később magyarosították. Ezek között előfordult szláv származású, de többségük német volt.³⁵ Noha a debreceni kerületben is akadtak hasonlóak, mégis gyakran kifogásolták, hogy akkor, amikor a Turul Szövetség a magyarság „fajvédelméért” küzd, a vezetés idegen származásúak kezébe kerül, akik – a debreceniek szerint önellentmondó módon – elítélik a pángermán és pánszláv törekvéseket.³⁶ Ezekhez a feszültségekhez párosult a szolnoki tagegyesületekkel kapcsolatos huza-vona, mely legjobban a Damjanich Bajtársi Törzs esetében érhető tetten: 1933-ban még a debreceni kerülethez tartozott, egy évvel később – egyelőre nem tudni, milyen indoklással – viszont a budapestihez csatolták a szintén Szolnok megyei (jászárókszálási) Csaba Vezér Bajtársi Törzs mellé. Azonban a törökszentmiklósi és a kisújszállási tagszervezetek megmaradtak Debrecen fennhatósága alatt.³⁷

A Budapest és Debrecen között elhelyezkedő kis tagegyesületek megosztása a két kerület között 1936-ig fennmaradt. Ekkor a konfliktust úgy oldották fel, hogy Szolnok központtal egy új alkerületet szerveztek. Ez nem igazodott szorosán a megyehatárokhoz, hiszen ehhez csatolták a szolnoki Damjanich (ekkor már) Bajtársi Egyesület, a jászárókszálási Csaba Vezér, a törökszentmiklósi Magyar Jövő és a kisújszállási Nagy Kun Bajtársi Törzsek mellett az idő közben alakult abonyi Abonyi Lajos, a hatvani Szittyta és a ceglédi Kossuth Lajos Bajtársi Törzseket is.³⁸

A szolnoki alkerület első nyilvános megjelenése a Turul 1936 novemberében Miskolcon tartott Országos Követtáborán történt, és ekkor már megfogalmazódott az első vélemény az új szervezeti egységről. Lázár Zoltán, a debreceni orvosok Csaba Bajtársi Egyesületének korábbi vezére, akit munkája Szolnokra szólított, a következőket mondta: „Két hónap óta tartózkodom Szolnokon, és megfigyeltem az alkerület működését. Ez a fiatal kerület olyan lendülettel, olyan fiatalos hévvel és dolgozni akarással indul, hogy (...) örömmel kapcsolódhatom én is oda, és készséggel fogom támogatni.”³⁹

Összegzésképpen elmondható, hogy a szolnoki bajtársi törzsek és alkerület megalakulása egyik láncszeme volt annak a folyamatnak, melynek során az 1919–1920-ban létrejövő Turul Szövetség a magyar felsőoktatási intézmények keretein túlnövő, valóban orszá-

35 Megjegyzendő, hogy a szolnoki Damjanich Bajtársi Törzs 1933 májusában megválasztott vezetője is német származású volt. *Bajtárs*, 1933. június, 32.

36 De emellett jelentéktelen és lényegtelen apróságokon is összekülönbözött a két kerület. Például 1932 őszén az országos központi lap, a *Bajtárs* kifogásolta, hogy a debreceniek folyóirata, az *Új Vetés* egy humorrovatot indított: „Szomorú – írja a Bajtárs kommentárja –, hogy az ilyenre akad pénz és papír s az ifjúság életkérdéseit tárgyaló *Bajtárs* pedig hiába várja a debreceni filléreket.” *Bajtárs*, 1932. november, 31.

37 MOL K 148 BM VII. res. 892. cs. 1934–17–687. sz. Turul Szövetség tagegyesületei (1934. február 9.)

38 Lásd 16. jegyzet! Eszerint a Turul tagegyesületei 7 kerületbe és 3 alkerületbe sorolódtak, és ezt tekinthetjük a Szövetség végleges szervezetének. A kerületi és alkerületi központok a következők voltak (zárójelben a tagegyesületek száma): Budapest (33), Miskolc (13), Debrecen (12), Pécs (10), Szeged (10), Győr (8), Kecskemét (6), Gyula (8), Szolnok (7), Somogy vármegyei alkerület (5).

39 MOL P 1364 I. d. 3. tétel, a Turul Szövetség 1936. november 5–8. között tartott Országos Követtáborának jegyzőkönyve, 41–42. p.

gos szervezetté alakult. Ugyanakkor épp ezek az egyesületek érdekes példával szolgálnak arra is, hogy az egységesnek tűnő Turulban, a korszak egyik legjellemzőbb szervezetében milyen belső feszültséget, konfliktusok és ellentmondások voltak jelen. Emellett megállapítható az is, hogy noha tagegyesületei számát tekintve a szolnoki alkerület nem volt a legkisebb, mégis jelentősége nem érte el a többi korábban alakult regionális kerületét, és tevékenysége inkább csak reprezentatív megmozdulásokra korlátozódott.

Metykó Szabina

Mennyiben határozza meg az élethosszig tartó tanulás az elhelyezkedési lehetőségeket a Berettyóújfalui kistérségben?*

A „Nemzedékek kutatóúton” ROP 3.3.1.–05/1–2006–02–0007/37 számú projekt megvalósításában veszek részt, mely a Szolnoki Főiskola Mezőtúri Fakultásának, a Túrkevei Kulturális Egyesületnek és az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesületének együttműködésén alapszik. Kutatáshasznosítási szempontból célunk az Észak-Alföldi Régió kiemelten hátrányos helyzetű kistérségének összehasonlító vizsgálata, a kistérségek társadalmi – gazdasági fejlődésének elősegítése. A Régió hét kiemelten hátrányos helyzetű kistérségében végezzük a kutatómunkát.

A kijelölt kistérségek közül én a Berettyóújfalui Kistérséget tanulmányozom. A kistérség meglehetősen hátrányos helyzetűnek tekinthető, így célom e terület életszínvonalának javítása, és megoldás keresése a problémákra az iskolázottság növelése által. A kialakult gazdasági elmaradottság számos tényezőre vezethető vissza, viszont mind közül a leglényegesebb, de egyben a legsúlyosabb problémát a munkanélküliek magas aránya jelenti. A munkanélküliség ilyen mértékű kialakulásának több oka lehet. Egyrészt jelentős számú etnikum található a kistérségben, de ami ennél is fontosabb, hogy óriási mértéket ölt a szakképzetlen munkaerő, ami utalhat a rosszul kialakított képzési rendszerre illetve, súlyosabb esetben annak teljes hiányára is. Mindez megszüntetésének egyik módja az élethosszig tartó tanulóval, a munkaerőpiaci és a munkavégzéshez szükséges ismeretekkel megismertetni a munkanélkülieket, és természetesen a munkavállalókat és munkáltatókat is.

Az élethosszig tartó tanulás – LifeLong Learning (LLL)

Az „életlen át tartó tanulás” kifejezéssel nap mint nap találkozunk a sajtó által, vagy ha a felnőttkori tanulási lehetőségekről tájékozódunk. Mindezt az Európai Unió is fontosnak tartja, ennek bizonyítéka, hogy az Európai Parlament és a Miniszterek Tanácsa az 1996-os évet az élethosszig tartó tanulás évének nyilvánította. Szükségességét támasztja alá a munkanélküliség magas aránya, a szakképzetlen munkaerő, a rosszul kialakított képzési rendszer, a támogatás hiánya illetve az elöregedő társadalom.

A LifeLong Learning a fenntartható fejlődést segíti illetve a XXI. század gazdaságfejlesztésének egyik kulcsát jelenti. A magyar felnőttoktatásra is jellemző a folyamatos átalakulás, melyet a társadalmi és gazdasági változások is jelentősen befolyásolnak. Figyelemre méltó, hogy folyamatos a munkaerőpiaci igényeihez igazodó képzési rendszer kialakítása, a munkanélküliek átképzése, azaz a felnőttképzés megjelenése. Azonban napjainkban megfigyelhető, hogy egyre inkább háttérbe szorult a munkahelyi továbbképzések száma, így előtérbe került az egyetemeken, főiskolákon folyó felnőttképzés, leginkább távoktatás tagozaton.

* Témavezető: Türocziné Veszteg Rozália

A Felnőttoktatási Törvény (2001. évi CI. törvény) is tartalmazza a felnőttkori tanulás-hoz és képzéshez való hozzáférés lehetőségeit, annak érdekében, hogy az állampolgárok meg tudjanak felelni a gazdasági, társadalmi és technológiai kihívásoknak. A törvény a „felnőttoktatás alatt azon a rendszeresen végzett, iskolarendszeren kívüli képzéseket érti, amelyeknek célja lehet általános, nyelvi vagy szakmai képzés is”.

A Berettyóújfalui Kistérség helyzete

A kistérség a települések között létező funkcionális – lakóhelyi, közlekedési, középfokú ellátási (oktatás, egészségügy, kereskedelem) – kapcsolatrendszerek összessége alapján behatárolható, területfejlesztési – statisztikai egység.

Kutatások támasztják alá, hogy a fejletlenebb kistérségek fejlődési üteme messze átlag alatti. Ez a tendencia jól megfigyelhető a Berettyóújfalui Kistérségben is. A Hajdú-Bihar Megyében, a Romániával közös határszakaszon elhelyezkedő kistérségben 29 település található, melyből 3 városi rangú (Berettyóújfalu, Biharkeresztes, Komádi). Jól megfigyelhető az előregedés és az elvándorlás növekedése. A térség lakónépessége 53.875 fő, a munkavállalási korú népesség 34.900 fő, melyből közel 4.500 regisztrált munkanélküli. Az országos átlagot meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések száma 21. Ezen belül is a kevesebb, mint 8 osztállyal rendelkezők aránya is meglehetősen magas. A nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők száma is magas (17.600 fő), ami azt jelenti, hogy csekély mértékű az aktív keresők száma. A munkából élő népesség nagyobb része a mezőgazdaságból illetve az arra épülő iparból szerzi jövedelmét.

A kutatás módszertana

Kutatásom kezdetén az első lépés a felnőttképzés illetve az élethosszig tartó tanulás szakirodalmával való megismerkedés volt. Ezt követően maga a kistérség, valamint az ott megfigyelhető gazdasági, társadalmi helyzet tanulmányozása következett. Különböző statisztikai adatokat gyűjtöttem a munkanélküliséggel és munkalehetőségekkel kapcsolatban, a foglalkoztatás és foglalkoztathatóság területéről, továbbá a természeti és gazdasági adottságokat is meg kellett ismernem. Fontos lépés volt a szolgáltatási szektorra kiterjedő cégregiszter összeállítás. Ez tartalmazza a kistérségben jelenleg működő vállalkozások, köztintzmények, önkormányzatok, munkaügyi központ, iskolák és képzési helyek adatait. Mindezek ismeretében a nyári terepmunka során a kistérségben több mint 40 interjú készítettem. A kiválasztás során arra törekedtem, hogy a megkérdezettek minél szélesebb körből kerüljenek ki. Így alanyaim között szerepeltek munkáltatók, munkavállalók illetve munkanélküliek. A megkérdezettek többsége azonban a közszférában dolgozik, mivel a terepmunka ideje alatt nekik volt leginkább lehetőségük a kérdéseimre válaszolni.

A továbbiakban a minél hatékonyabb elemzés érdekében felmerülő kérdéseim megválaszolására kérdőíveket szerkesztünk. Ezek segítségével módomban áll a megszerzett információk bővítésére, pontosítására, esetlegesen az interjú alanyok körének szélesítésére. Soron következő feladataink közé tartozik a SWOT – analízis elkészítése, amely nagyobb rálátást biztosít majd a térség jelenlegi társadalmi – gazdasági helyzetére.

Összehasonlító elemzésre ad lehetőséget, hogy a témában még két másik hátrányos helyzetű Észak-Alföldi kistérségben is készül hasonló kutatás.

Rénes Mónika

Az életen át tartó tanulás kutatócsoport Tiszazugi gyűjtésének részeredményei*

Bevezetés

Kutatásom az Észak Alföldi Régióban zajlik, egész pontosan a Tiszazugi kistérségben, melynek központja Kunszentmárton. A kistérség gazdasági – társadalmi szempontból elmaradt. A térség kiemelkedően magas munkanélküliséggel rendelkezik, mely kialakulásának okait a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

- rossz közlekedési viszonyok, zsáktelepülések,
- elmaradott infrastruktúra,
- több településen magas az etnikum száma,
- nagy volt a településekről Kunszentmártonba ingázás, illetve távolsági
  - ingázás,
- mezőgazdaságban foglalkoztatottak domináltak a térségben,
- bejárás a munkahelyekre már nem volt biztosítva (a külön cégbuszok,
  - illetve a volán járatok megszűntek),
- sok volt a betanított jellegű munka.

Az okok közé tartozik még az is, hogy a térségben csak két településen (Kunszentmártonban és Tiszaföldváron) van középiskola, de ezek is csak részben igazodnak a térség jelenlegi gazdasági szerkezetéhez.

Mindezek megszüntetésére megoldás lehet az egész életen át tartó tanulás, a munkaerőpiaci és a munkavégzéshez szükséges tudással megismertetni a munkanélkülieket, illetve a munkavállalókat és a munkáltatókat is.

A kutatás célja, hogy ráirányítsa a figyelmet a felnőttkori tanulásra, a tanulás által jobb munkahely biztosítására.

Az egész életen át tartó tanulás

A felnőttoktatás folyamatos változásokon, átalakulásokon megy keresztül.

A magyar felnőttoktatás reformja 1985-re tehető. Jellemző erre az időszakra a pályakezdő fiatalok munkaerőpiaci kiképzése; a munkanélküliek átképzése folyamatos.

A rendszerváltással változások történetek ezen a területen is. Megjelent a piacorientált felnőttoktatási rendszer, de ez nem volt megfelelő, mert nem piacképes szakmákat képeztek. Eltűnőben van a munkahelyi képzés és a felnőttoktatás. Egyre népszerűbbé vált a főiskolai, egyetemi képzések keretében a távoktatási rendszer.

A 2004-es Európai Unió csatlakozásunk is változást hozott a felnőttoktatásban. Az Unió által kitzűzött kompetenciák Magyarországra is vonatkoznak, melyben nagy szerepe van az alapkompenciáknak.

---

* Témavezető: Túrócziné Vesztég Rozália

A 2006-os Felsőoktatási Törvény tartalmazza a felnőttkori tanuláshoz és képzéshez való jogot, azzal a céllal, hogy az emberek meg tudjanak felelni a gazdasági, társadalmi és technológiai előfeltételeknek.

A törvény a „felnőttoktatás alatt azon a rendszeresen végzett, iskolarendszeren kívüli képzéseket érti, amelyeknek célja lehet általános, nyelvi vagy szakmai képzés is.”

A főiskolák és egyetemek költségterítéses hallgatói is felnőttképzésben résztvevőknek számítanak.

Manapság az tud munkahelyet találni, akinek minél több végzettsége, minél több képzés van a „zsebében” és minél több nyelven tud beszélni, és ezek által kompetensé válik egy jó munkakör betöltésére, mert a kompetencia nem más, mint cselekvőképes tudás.

Ezek tudatában elmondhatjuk, hogy nagy szükség van az egész életen át tartó tanulásra.

A Tiszazugi Kistérség helyzete

A Tiszazugi kistérség Jász-Nagykun-Szolnok megye legdélibb, a Tisza és a Körös által határolt háromszögben fekvő, 11 települést magában foglaló kistérsége. A kistérség 45, illetve 50 kilométer távolságra fekszik két megyeszékhelytől, Szolnoktól és Kecskeméttől.

A térség központja Kunszentmárton város, ahol koncentrálódik a térség közigazgatási és humán infrastruktúrája.

A kistérség természeti értékeit tekintve Jász-Nagykun-Szolnok megye leggazdagabb település-együttese, köztük számos országos jelentőségű, nemzeti parki (Hortobágyi Nemzeti Park, Körös–Maros Nemzeti Park) vagy tájvédelmi körzeti területtel (Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzet).

A kistérség területe 57.649 km², a 2002. évi adatok alapján az állandó népesség 39.867 fő. A lakónépesség eloszlása egyenetlen, hiszen a lakosság több mint fele a két városban, Kunszentmártonban és Tiszaföldváron él. A legkisebb település Tiszainoka, ahol a lakosság száma az 500 főt sem éri el. A népsűrűség Nagyréven a legnagyobb, Tiszaföldváron a legkisebb.

Foglalkoztatható korú állandó népesség 22.780 fő, melyből a regisztrált munkanélküliek száma 2.493 fő. A kistérség munkanélküliségi rátái meghaladják a megyei átlagot, ami a következő táblázatból is kiderül:

NEMZEDÉKEK KUTATÓ ÚTON

Település megnevezése	Regisztrált munkanélküliek összesen (fő)	Regisztrált munkanélküliek 365 napon túl (fő)	Járadékra jogosultak (fő)	Jövedelem-pótló támogatásban részesülők (fő)	Rendszeres szociális segélyben részesülők (fő)	Munkaképes korú népesség (fő)	Területi mutató (%) ¹	Relatív mutató (%) ²
Cibakháza	368	104	86	3	202	2815	13,71	2,55
Csépa	177	65	22	0	107	1165	15,19	2,82
Cserkeszőlő	93	25	23	0	5	1366	6,81	1,27
Kunszentmárton	633	221	142	1	259	6151	10,29	1,91
Nagyrév	72	16	10	1	37	465	15,48	2,88
Ócsöd	260	73	58	2	82	2317	11,22	2,09
Szelevény	57	20	9	1	21	733	7,78	1,45
Tiszaföldvár	646	204	172	6	288	7573	8,53	1,59
Tiszainoka	27	6	3	1	11	256	10,55	1,96
Tiszakürt	85	18	20	0	28	986	8,62	1,60
Tiszasas	75	32	10	0	43	689	10,89	2,02
Jász-Nagykun-Szolnok megye összesen	17532	3756	5131	48	6123	264834	6,62	1,23

Forrás: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Munkaügyi Központ Kunszentmártoni Kirendeltség

A táblázatból jól látszik, hogy a munkanélküliség problémája legsúlyosabban Nagyrév és Csépa településeket érinti, de a legjobb helyzetben lévő Cserkeszőlő mutatói is elmaradnak a megyei átlagtól.

A regisztrált vállalkozások száma a 2002. évben 2.116 db volt, ennek 79,7%-a működő vállalkozás, azaz 1.686 db. A működő egyéni vállalkozások száma 1.228, a társas vállalkozásoké pedig 458. Az egymás közti arány 73 %-27 %, ami azt a tényt igazolja, hogy a kevésbé tőkeerős, jellemzően kényszerből alakult, csupán egy személyt foglalkoztató vállalkozások dominanciája figyelhető meg.

A kistérségben egy 250 főnél többet foglalkoztató cég van, hiányzik a csúcstechnológia és a magasabb technológiai követelmények alkalmazása is. A pozitív elmozdulásokkal együtt a vállalkozások száma megyei összehasonlításban, ebben a kistérségben a legalacsonyabb, a jövedelmezőség tekintetében is az utolsó helyen áll.

A munkából élő népesség nagy része a mezőgazdaságból és az arra épülő iparból szerzi jövedelmét.

A kutatás módszertana

Az első lépések az életen át tartó tanulás szakirodalmával való megismerkedés volt. Második lépésben a kistérséget és a benne zajló gazdasági, társadalmi helyzetképet tanulmányoztam. Ezt követte a térségre vonatkozó statisztikai adatok gyűjtése (munkanélküliséggel és munkalehetőséggel kapcsolatban). A térségemnek a természeti és gazdasági értékeit is meg kellett ismernem.

¹ Területi mutató – a regisztrált munkanélküliek a munkavállalói korú népesség %-ában

² Relatív mutató – a területi mutatónak az országos átlaghoz viszonyított aránya

Ezt követően elkészítettem a cégregisztert, mely a szolgáltatási szektorra vonatkozott.

A következő szakasza volt a kutatásnak, hogy kérdőíveket állítottunk össze, külön a munkáltatónak, a munkavállalónak és a munkanélkülinek.

Ezt követte a cégregiszter alapján mélyinterjú alanyok felkeresése és információk gyűjtése.

A kutatás mostani szakaszában járunk, ahol az interjúk kiértékelése zajlik az életen át tartó tanulás szempontjából, SWOT – analízis elkészítése a felnőttképzés képzési programjainak, felnőttképzési szolgáltatások kiterjedésére, és a felnőttképzési intézmények, szervezetek képzési kínálatának adatbázisának elkészítése az Észak–Alföldi Régióban, különösen a Tiszazugi Kistérségben.

Felhasznált irodalom

Tiszazugi Térség Gazdaságfejlesztési operatív programja 2004.

Készítette: HAT PENNA Tanácsadó és Fejlesztő Kft

Memorandum az egész életen át tartó tanulásról.

Az Európai Bizottság munkaanyaga. In: A Magyar Népfőiskolai Társaság szaklapja, 2000/tél

Horváth Zoltán:

Kézikönyv az Európai Unióról. 2002.

Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye 2001. évi CI. Tv. a felnőttoktatásról.

Csoma Gyula – Herbai Ágnes – Juhász Nagy Ágnes Sári Mihály (szerk.):

A magyar felnőttoktatás mai helyzete. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézet, 1997.

Mező László

Túrkeve városképeinek változásai a 20. században*

A várost egy 1261-ben keletkezett oklevél említi először, ezért innen számítjuk létezését, így 2006-ban ünnepelték fennállásának 745. évfordulóját. A régészeti leletek azonban azt bizonyítják, hogy a bronzkor óta lakott ez a vidék és a fentebb említett oklevél szövege is arra enged következtetni, hogy már Szent László uralkodása alatt is létezhetett.

A város neve két részből tevődik össze. A Túr a Berettyó folyó régi neve, a Keve pedig valószínűsíthetően ősi magyar személynév. A város belterülete vélhetően ma is azonos az Árpád-kori Keveegyháza faluhellyel.

Túrkeve város Jász-Nagykun-Szolnok megye keleti szélén (Kisújszállás és Mezőtúr városok között, a Hortobágy–Berettyó jobb partján) helyezkedik el. Területe: 23.652 ha, lakossága napjainkban kb. 10.000 fő. 1876-ban csatolták Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez, mint a Nagykun Kerület egyik városát, így történelme és hagyományai révén a Nagykunság tájegységhez tartozik.

A város legfontosabb gazdasági adottsága a termőföld, mely löszös közepes vízbefogadó képességű, erősen víztartó. A rendszerváltás előtt nagy területeken sikeres meliorációs munkálatokat végeztek. Hasznosítható ásványi és bányakincsei a földgáz, termásvíz, agyag és (kismértékben) homok. Vízkészletek a folyóvizekből vízkivétellel, továbbá a réteg- és mélységi vizek vonatkozásában viszonylag bőségesen állnak rendelkezésre. Túrkeve országunk egyik legmelegebb éghajlatú városa.

A város a 20. században rengeteg változáson esett át, melynek meghatározó mozgatórugója a történelem. A legnagyobb változás Túrkevéen a Kossuth-utca és a Széchenyi-utca városképén mutatkozik meg leginkább. A 19. század végén elindult a parasztpolgári fejlődés útján. Az első és a második világháború lelassította a fejlődést. A zsidó, majd kuláküldözés nem múlt el nyomtalanul a város anyagi javainak megtermelésében és kereskedelmében sem. Így a település központjában jelentős lakosságcsere zajlott le. A kommunista rendszer, majd 1989–90-es újabb rendszerváltás is rányomta bélyegét a város életére és látképére is. Így az építészet is folyamatos változáson esett át. A magyar társadalom mindig ahhoz alkalmazkodott, amihez lehetett, ugyan így Túrkeve város lakossága is.

1885-ben kiépült a Túrkeve–Mezőtúr vasútvonala, és ezzel párhuzamosan megépült a Kisújszállással összekötő kövesút. Ez lehetővé tette, hogy a város jobban integrálódjon az országos vérkeringésbe. A jelzett időszakban (1898) felépül az új városháza klasszicista stílusban a főtéren (akkor még piactér). A 20. század elején Polgári iskola és a nyomda is működik a településen. Ezek az épületek a Kossuth tér végén találhatóak. Az emeletes Polgári Iskola épülete különösen reprezentatív, mely a kor vidéki szecessziós stílusának méltó képviselője.

* Témavezető: Kapás János Zsolt

A korábbi építészeti ciklusoknál a táji egyenlőtlenségek folyamatos növekedését figyelhettük meg, a 20. században ennek éppen az ellenkezőjét tapasztalhatjuk. A 19. század közepén épült parasztházak még őrzik a nagykunsági jellegzetes típust. Két fő típus maradt meg. Az egyik a lopott tornácú, három osztatú ház (szoba, konyha, kamra beosztással), a másik már egy nagyobb anyagi háttérrel tükröző népi klasszicista háztípus. Méreteiben, helysorszámában is bővül a lakótér (szoba, konyha, szoba, kamra). A ház előtt az épület feléig elhúzódó oszlopos tornác rangot jelez. Kerek vagy szegletes oszlopok támasztják alá a szemöldökfát. Mindkét háztípusnál az épületet nyeregetető fedi, amely csúcán túrkevei sajátosságként sokszor kovácsolt vas oromdíz hirdeti tulajdonosa (és a tárgyat készítő kovácsmester) esztétikumra való törekvését. A nádtető már csak helyenként őrzi az ősi tetőfedési módot, míg a vályogfal megmaradt. E háztípusból még néhányal a főutcákon is találkozunk, bár az utóbbi időben sokat átalakítottak, sőt lebontottak. Sajnos a tűz áldozata lett az egyetlen barokk végű oromfal a Kossuth utcában az 1990-es évek elején. A 19–20. század fordulóján épült parasztházak már magasabbak. A cseréptető alatt ugyanis a padlásteret megnövelve gabonát tároltak. Ezek a házak a középparasztok élettereit jelentették a 20. század első felében. A parasztházak átalakítása az 1960-as években kezdődött a kemence kidobásával, az utcai ablak cseréjével és az utcai homlokzat kóporozásával. Ez megváltoztatta a korábban egységes utcaképet (fehérre meszelt falú házak sora). Megmaradtak az udvaron végignyúló fehér falú nagy gazdasági épületek, de fokozatosan funkciójukat veszítették.

A 19–20. század fordulóján ugyancsak találkozhatunk egy új építészeti stílus megjelenésével. Megjelennek – főleg a főutcákon – a nagy méretű polgári házak. Ezek rendszerint magas alapra épített, kőfalazattal és cseréptetővel ellátott építmények. Vannak közöttük L alakú alaprajzúak is. Több szoba, konyha, előszoba, kamra, gang és gazdasági épület tartozik hozzájuk. Az eredeti tulajdonosok, építtetők nagygazdák, zsidó kereskedők voltak. A második világháború után elsősorban ezeket államosították. Közintézményeket vagy új lakókat helyeztek el bennük. Egy részük még ma is áll a két főutcán, bár új funkciójuk miatt gyakran áttörték az utcai homlokzatot, így adva helyet boltoknak. Ilyen épületet (református parókia) bontottak le például a Petőfi Sándor Iskola szomszédságában, hogy helyt adjanak egy új tornateremnek. Szerencsére megmaradt a főtér sarkán az említett iskola, a 18. századi alappal rendelkező református templom és a város legrégebbi épülete a Kossuth u. 1. sz. alatt. Történelmi forrás utal rá, hogy az 1739-es pestis idején is állt a mostani parókia (gyülekezeti terem). Ezzel harmonizálva építették meg az 1990-es években a jelenlegi paplakot. Ugyanakkor a Széchenyi úton a római katolikus templom áll, de az ugyancsak régi plébániát lebontották és napjainkban újat építettek helyette.

19. század utolsó évtizedeiben elkezdődik egy olyan fejlődési tendencia, amelyet napjainkig meghatározó jellegű a falusi építészet erőteljes integrálódása, a táji eltérések gyors csökkenése, szinte eltűnése jellemez.

1951-ben Magyarországon elsőként Túrkeve válik termelőszövetkezeti várossá. Ez a szocializmus időszakában bizonyos szempontból kiemelt rangot jelentett, amely kihatott a városkép változására. Megjelentek a títustervek, mely azt jelentette, hogy olyan házakat építettek, amelyek nagyrészt megadott terv alapján épültek.

A hatvanas évektől kezdve egyre szélesebb körben bontakozott ki a sáttortetős kockaházak építése. Közben nagy teret kezdett hódítani, hogy a házak betonalapozásúak lettek, általában jól szigeteltek, leginkább téglafalúak, de helyenként kohósalak blokkból épültek. Néhol megtartották a vályogfalat is, de betonlapra emelve és szigetelve. A tetőt cseréppel vagy palával fedték.

A lakosság bizonyos része máig nosztalgiával gondol a rendszerváltást megelőző időszakra, amikor a városkép változása szinte napról–napra érzékelhető volt.

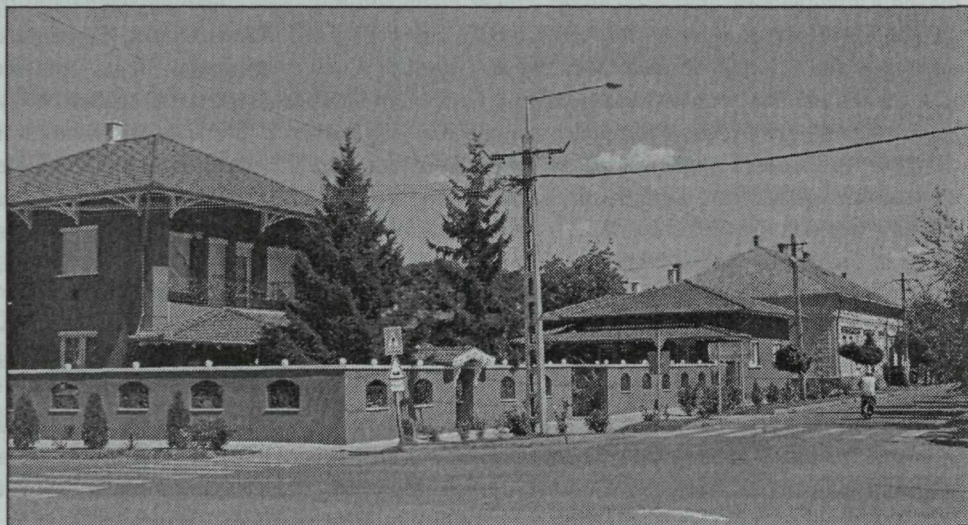
Az 1970–80-as évek belvizei sok parasztházat tönkretettek. Újabb típusú jelent meg. Ez az immár nyeregtetős, a tetőbeépítésre is alkalmas téglalap alapterületű ház. A falát ennek is kőporozták. Mind a kockaházban, mind a nyeregtetős újabb háztípusban immár kötelezően megépült a fürdőszoba. Egyre általánosabbá vált a cserépkályha mellett a központi fűtés. A város infrastruktúrájának fejlesztése (ivóvízhálózat, szennyvízelvezetés, gázhálózat, kövesút) kihatással volt a családi házak komfortfokozatának emelésére.

Az 1989/90-es rendszerváltás után az emberek megnyíltak, és akinek volt rávalója, az használhatta a fantáziáját bizonyos kereteken belül. Így megjelentek a posztmodern, tájidegen épületek. Jellemzővé válik a jó ízlés határait megközelítő, vagy átlépő sokszínűség.

Tehát a Kossuth utca és a Széchenyi utca igen jellemzi a város 20. század városképének változásait.

Említésre méltó az a hagyományápoló törekvés, amely a régi, több-kevesebb művészi értéket hordozó épületek felújítását, egyúttal modernizálását tűzte ki céljául. Mai napig megvannak ezek a hagyományörző törekvések, mely csak előnyére válik a városnak. Javít a városkép kinézetén és a lakosok büszkéek lehetnek, hogy még is mi van nekik, miben élnek. Akik figyelemmel kísérik ezeket a törekvéseket, tudják milyen nagy feladat is ez.

A történelem igen sokrétű, kihatással van mindenre, így az emberek gondolkodására, viselkedésére és cselekvésére is.

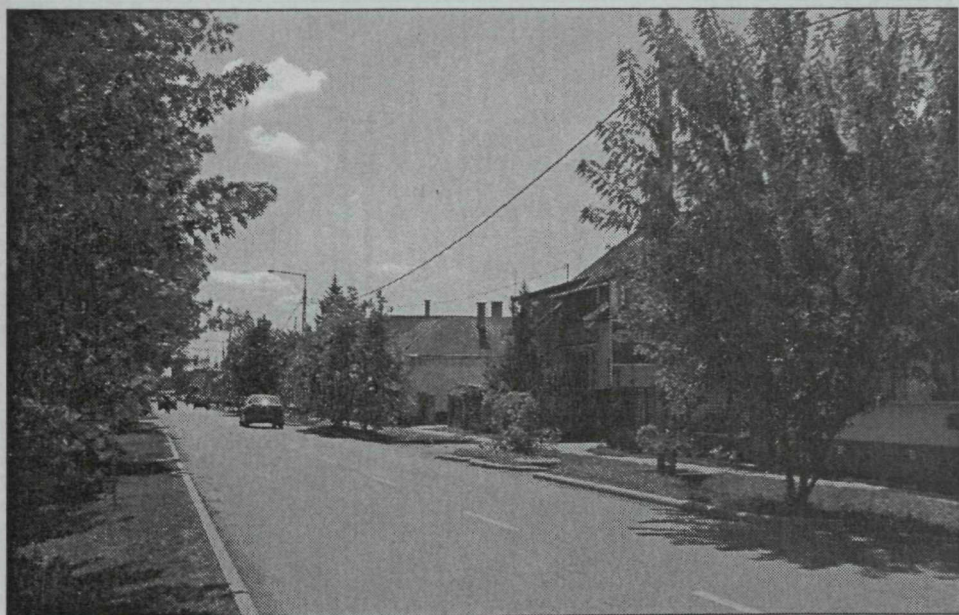
Különböző típusú házak a Petőfi utcán

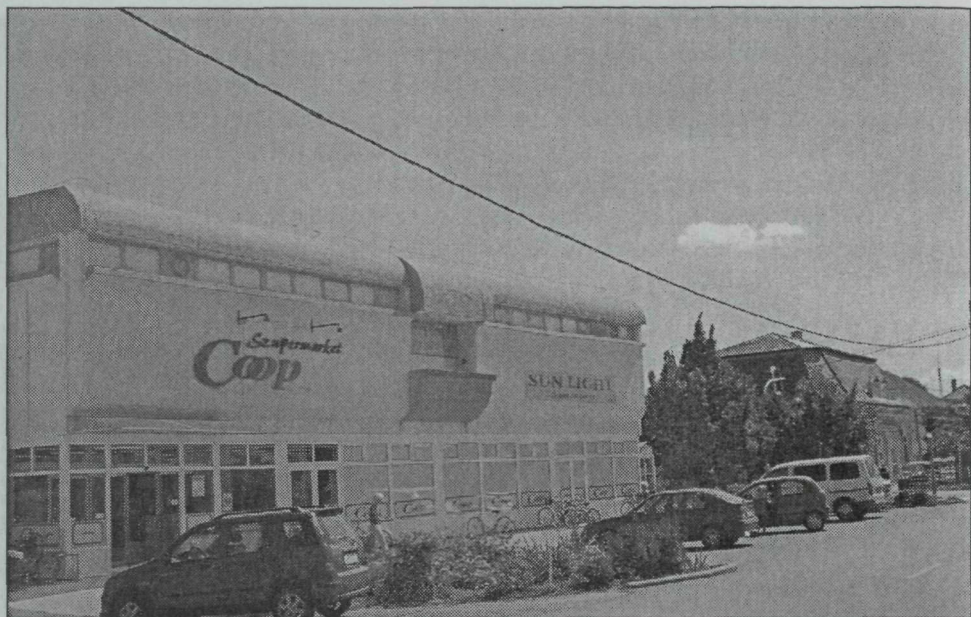
Túrkeve városképének változásai a 20. században

Széchenyi utca

Széchenyi utca

Áruház a Széchenyi utcán

Korda Vince Művészeti Iskola a Széchenyi utcán

Túrkeve városképének változásai a 20. században

Polgári ház a Kossuth utcában

Új épületek a Széchenyi utcán

Acsádi László

Dokumentumfilm készítés tapasztalatai a Nagykunszágban*

A Nagykunszág történelme nyomában című dokumentumfilm elkészítésére a „Nemzedékek kutatóúton” projekt keretében került sor. A megvalósítása döntően 2007. július 16. és 21. között történt, a Túrkevéren rendezett nyári kutatótábor ideje alatt, de a forgatás a kutatás miatt ezt megelőzően és ezt követően is zajlott. A film elkészítésével az volt a célunk, hogy bővebb ismeretanyagot szerezzünk a kutatási területünk pontosabb feltárásához, melynek témája: A nemzeti ünnepek és történelmi sorsfordulók recepciója, illetve szerepe a helyi társadalom identitásának megőrzésében a kunszentmártoni és mezőtúri kistérségben. Ennek keretén belül kerül sor a kun identitás elemeinek vizsgálatára és az emlékművek, emlékhelyek, amatőr helytörténészek szerepének identitásra gyakorolt hatásainak elemzésére. Mindezek kutatásához a vizuális dokumentáció készítése nélkülözhetetlennek bizonyult.

A Nagykunszág a Tisza középső folyása és a Hortobágy melléke között elhelyezkedő tájegység. Nevét a területén a tatárjárás után letelepített kunokról, illetve a hódoltság után szervezett „Jászkun Hármaskerület”-ről kapta. Kun népessége a 16. sz. elejéig rideg állattartással foglalkozott majd, életmódot változtatott, földművessé lett és elmagyarosodott, majd dél-magyarországi menekültekkel keveredve, és a 17. sz. második felében a török elől ideiglenesen északra húzódva népessége átrétegződött. Az 1702. évi, a Német Lovagrendnek történő elzálogosítás megzavarta a terület népességi és gazdasági rekonstrukcióját, de a megváltkozás (jászkun redempció, 1745) után meggyorsult a mezővárosi fejlődés. A török háborúkban elnéptelenedett környező falvak vízjárásos, mocsaras pusztáiból nagyra nőtt határokon nagyarányú extenzív állattartás fejlődött ki. A 18. század elején a református vallást követő Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve és a Jászságból betelepült római katolikus Kunszentmárton alkották a Nagykunszág helységeit. Az 1876. évi területrendezés után a köztudatban az új Jász-Nagykun-Szolnok vármegyébe került környező, hasonló kultúrájú és népességű, de eltérő történelmi múltú helységekre (Abádszalók, Törökszentmiklós, Mezőtúr, Dévaványa stb.) is kiterjedt a Nagykunszág fogalma. Az utolsó száz évben a Jászsággal, a Hajdúsággal és a Dél-Tiszántállal sok tekintetben rokon fejlett parasztpolgári kultúra jellemezte a Nagykunszágot. A 19. században megkezdett árvízmentesítések során a Nagykunszág lápvidéke és mocsarai eltűntek ezzel teret adva a nagyobb mértékű mezőgazdasági termelésnek, főként a búza- és kukorica-termesztésnek, valamint lassan kifejlődő intenzív állattartásnak.

A dokumentumfilmben megpróbáltunk minél pontosabb képet adni a vizsgált településekről és épített örökségükről.

* Témavezető: Kapás János Zsolt. Mivel a kutatás 2008-ben is folyt, így jelen írás még nem tartalmazza a települések minden történelmi értékének a feltérképezését.

Forgatásunk első színhelye *Kuncsorba* volt. Kuncsorba, Törökszentmiklós dél-keleti-határán, Túrkevével szomszédos határban helyezkedik el. A település neve összetett szó a „csorba” elnevezés szláv eredetű jelentése foghíjas, a „kun” pedig arra utal, hogy a területet IV. Béla 1240-ben a kunoknak adományozta. Mint települést 1395-ben említi először az oklevél Csorba János szállása néven. 1702-ben mint pusztát vásárolta meg a Német Lovagrend. A redemció idején Túrkeve és Kisújszállás váltotta magához és népesítette be. A település 1897-ben szakadt el s vált önálló községgé, s a tiszai középjáráshoz csatolták. A község hanyattatott sorsa miatt kevés igazán régi műemlékjellegű építménnyel rendelkezik. Református templomát 1937-ben építették. Bejáratánál a II. világháborúban elesett katonának állítanak emléket szobor formájában. A római katolikus templom 1939-ben épült, szomszédságában pedig a történelmi emlékpark került kialakításra. A település lakói aktív közreműködői a nagykun hagyományok ápolásának, mint például, a kunkapitány választásnak. Emellett falunapot és szüreti bált is tartanak.

A képanyag rögzítését *Karcagon* folytattuk. A Qarsaq nemzetségnév először az 1330-as években fordult elő, majd Karcagújszállás településnévként 1503-tól szerepel. A 16. században Kunhegyes (Kolbáz-szállás) helyett átvette a Nagykunszágban a vezető szerepet – neve is *Karcagújszállás* volt a 19. századig. A városnak jelentős a művészeti élete. Híres a fazekassága. Itt élt és alkotott a Kossuth-díjas Kántor Sándor. A városban alkot Györfi Sándor Munkácsy-díjas szobrászművész, akinek bronzba álmódott köztéri szobrai sok helyen ékesítik a településeket.

A 4. sz. főút mellett a Kis-Hegyesbori halmon áll a Kun emlékhely, amely a kunok betelepülésének állít emléket és egyúttal a Nagykunság szellemi összefogását is hirdeti. Karcag a Hortobágyi Nemzeti Park déli fogadókapuja. Az alföldi puszták látványa, a kunhalmok titkokat rejtő kúpjai, a szélmalom és a szárazon álló ötlyukú Zádor-híd meglátogatása kellemes időtöltést jelent az ide érkezők számára.

A közel 400 méter hosszú Kossuth tér legnagyobb, egyben legrégebbi épülete az 1793–1797 között épült református nagytemplom. A klasszicista épület előtt áll az 1936-ban épített majd 1996-ban ismét felállított országzászló, valamint a Kossuth kert fái között áll Kossuth Lajos szobra, az I. és II. világháború áldozatainak emlékműve. A közelben kapott helyet József nádor látogatásának új obeliszke. A Kossuth tér közepén áll az 1910–12-között emelt Városháza. A Szőlős-halmon, 1850–1851-ben emelték a Kálvária stációit és a Mária szobrot az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hőseinek emlékére. 1993-ban került felújításra. A kun nyelvi és kulturális hagyományokért sokat fáradozók emlékeit szobrok, reliefek őrzik (Györfy István, Németh Gyula, Mándoky-Kongur István, Szűcs Sándor). A népi kulturális értékek megőrzője a Györfy István Nagykun Múzeum, terjesztői pedig a különböző egyesületek, körök. A Nagykun Millenniumi Emlékművet 2001-ben állították fel. A kétalakos lovas szobor IV. Béla király és az országhatárra érkező Kötöny kán 1239. évi találkozását örökíti meg Györfi Sándor szobrászművész megfogalmazásában..

Az Északi temető különlegességét és érdekes látnivalóját a temetőcsősz 18. században készült, földbe ásott háza jelenti, mely a középkori veremházak egyik utolsó származéka.

Az év folyamán a város több kulturális és idegenforgalmi rendezvénnyel is várja a látogatókat. Ilyen május elsején a kézműves mesterségeket felvonultató, kirakodóvásárral és néptánc gálával egybekötött Mesterségek Művészete Nap. A Karcagi Birkafőző Verseny közel egy évtizede nőtt országosan elismert és népszerű gasztronómiai és szórakoztató eseménnyé.

A kutatótábor Túrkevéen került megrendezésre. Amellett hogy itt alakítottuk ki a bázist, a forgatás egyik legfontosabb helyszíne is ez a település volt. Maga a város Jász-Nagykun-Szolnok megye keleti szélén (Kisújszállás és Mezőtúr városok között, a Hortobágy-Berettyó jobb partján) helyezkedik el. Területe közel 24.000 hektár, lakossága napjainkban közel 10.000 főre tehető. 1876-ban csatolták Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez, mint a nagykun kerület egyik városát, így történelme és hagyományai révén a Nagykunság tájegységhez tartozik. A település története az okleveles források alapján a 13. századig (Keveegyházát 1261-ben említik először okleveles források) vezethető vissza. A régészeti leletek azonban azt bizonyítják, hogy a terület már korábban is lakott volt. A bronzkori telepeken kívül, honfoglalás kori lelőhelyek is megtalálhatók a város közvetlen közelében. Erről tanúskodik a túrkevei tarsolylemez is, mely egyike annak a 27 ritka darabnak ami előkerült az ország területén. A túrkeve határában található Tere-halom a legészakabbra fekvő tell-telep, amit földrajzi elhelyezkedése tesz a világon egyedülállóvá. Nemzetközi hírű ásatás során került feltárára.

A Finta múzeum 1951-ben alakult, a legújabb állandó helytörténeti kiállítása 2000-től várja látogatóit. Bemutatja a város történelmét, természeti környezetét és híres szülőit. Kevesen tudják hogy a 19. század végén a filmes Korda és a szobrász Finta testvérek karrierje innen indult útnak.

A katonáskodás mind végig fontos szerepet töltött be a Jászkunság és Túrkeve lakosainak életében. A kunok betelepülésétől vállalt fegyveres szolgálatának emlékei a mai napig fennmaradtak, hagyományörző jelleggel. Ennek letéteményesei a városban található köztéri szobrok, emlékművek, emlékhelyek, melyekhez hasonlóak a Nagykunság többi településén is hangsúlyosak. A kunok történelmének emlékoszlopa – melyet Ratkai Lajos készített a millenniumra – e keleti népcsoportnak állít emléket és segíti a kun identitás megőrzését. A város főterén első világháborús és második világháborús emlékművek őrzik a hazáért harcoló katonák emlékét. Az '56-os emlékkő pedig figyelmezteti az utókort a névtelen hőökre.

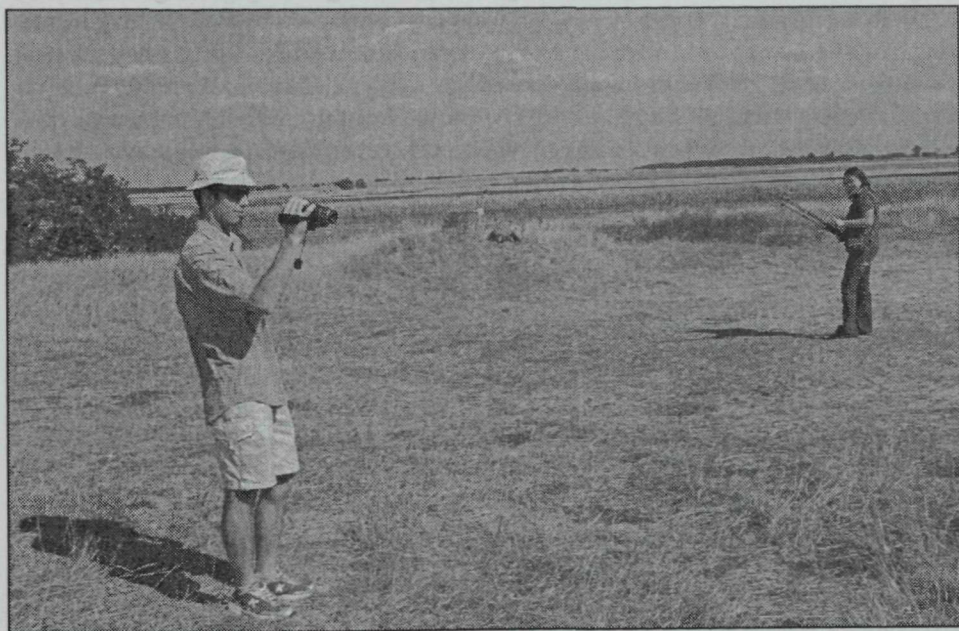
A kulturális és hagyományörző rendezvények Túrkevéen is fontos szerepet töltenek be a közösség életében. A Kevi juhászfesztivál és a hozzá kapcsolódó eseménysorozat országos hírvé nőtte ki magát egy évtized alatt. A régi hagyományok felélesztésének, újak kreálásának, a modern identitás kialakításának tipikus példája ez, melyhez hasonlóak ország-szerte jelennek meg több, kevesebb sikerrel.

A digitális filmanyagok és a fotódokumentáció elkészítése során sok olyan ismerettel lettem gazdagabb ami, segítséget nyújt a kutatási témám feldolgozása során, melynek vizsgálatához nélkülözhetetlen az alapos vizuális dokumentáció elkészítése. Az elkészített filmben igyekeztünk bemutatni a városok legjellegzetesebb identitás meghatározó műemlék épületeit, emlékműveit, és természeti környezetét.

Felhasznált irodalom

- Bellon Tibor:* Nagykunság. Gondolat, Budapest, 1979.
- Csajbók Ferencné:* Szülőföldem. Túrkeve. Túrkeve, 2003.
- Ducza Lajos:* A Nagykunság európai értékei. Kisújszállás. Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 2005.
- Gazdag István:* Mezőtúr és Túrkeve a forradalmak alatt. Gazdag István és Szabolcs Árpád kiadása, Mezőtúr, 1921.
- Hoffer Tamás:* A nemzettudat változó jelképei. In: Magyarságkép történeti változásai. Szerk: Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.
- Kaposvári Gyula – Rédei István:* Szolnok megye műemlékei. MTVB, 1988.
- Örsi Julianna:* Kossuth és a Jászkunság népe. Emlékezés és emlékeztetés 1848–49-re a Nagykunságon. Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 1994.
- Potó János:* Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Osiris Kiadó Budapest, 2001.

Filmfelvétel készítés Túrkeve határában

Fekete Réka

A szélenergia, mint a megújuló energiaforrások fő irányadója, hőszivattyús rendszerek bemutatása, napenergia befogása*

Bevezetés

Napjaink tudományos kérdései között a megújuló energiaforrások, ezen belül a napenergia, szélenergia és geotermikus energia jut központi szerephez. Fontos tehát az adott kistérség leggazdaságosabb alkalmazási módszerét figyelembe venni. Kutatásom témája a megújuló energiaforrások A szélenergia különböző felhasználási lehetőségeinek bemutatása, a hőszivattyú alkalmazásának területei valamint a napkollektor, mint energiaforrás hátrányos helyzetű családok számára.

A szélenergia

A kőolaj alapú energiahordozók fogyása és ezzel egyenes arányban növekvő ára új energiaforrások felhasználását teszi szükségessé. A szélenergia az egész világon közismert megújuló energiaforrás. Óriási előnye, hogy egyszeri beruházással, gyakorlatilag ingyen szolgáltatja az energiát, a környezetet nem szennyezi és nem is károsítja (gondoljunk csak a vízerőművek felépítése utáni elmocsarasodásra a folyók alsóbb szakaszán), és mivel megújuló energiaforrásról beszélünk, működése jobbra folyamatos. A szélenergia felhasználásának határfoka függ a tájegységre jellemző szél erősségétől, folyamatosságától. Ugyanakkor a világon nagyon kevés olyan hely létezik, ahol a szélenergia kihasználása nem kínálna megfelelő alternatívát. Hazánkban elsősorban vízszivattyúzásra hasznosítják ezt az energiát. [3]

Hőszivattyús rendszerek

A hőszivattyú egy olyan gép, amely képes a környezeténél alacsonyabb hőmérsékletű közegből hőenergiát kivonni és azt a környezeténél magasabb hőfokon felhasználásra szolgáltatni.

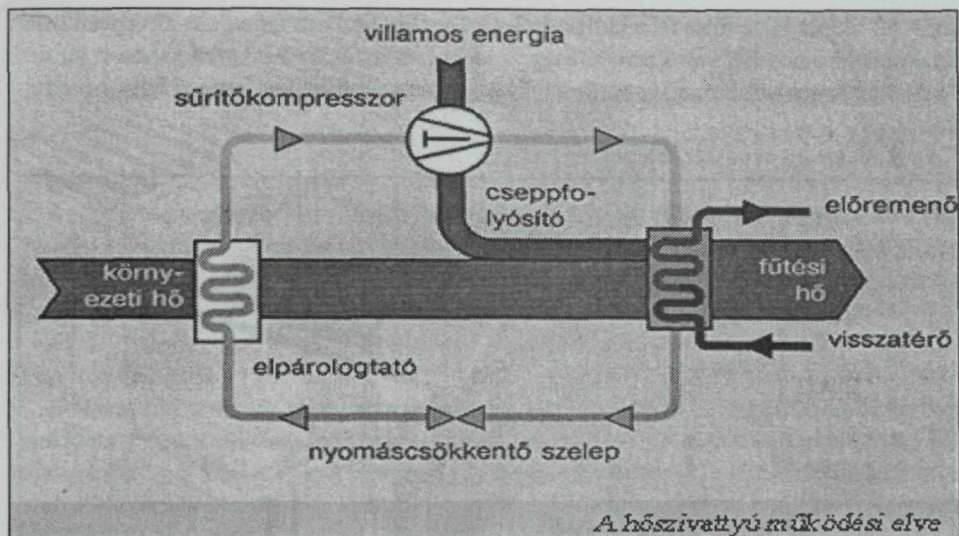
Egy hőszivattyúval a természetben rendelkezésre álló energia egy részét ki lehet nyerni, és mint fűtési energiát vagy melegvíz készítésre fordítandó energiát felhasználni. A fűtési költségek 40–50 %-a megtakarítható, de a viszonylag magas beruházási költségigény miatt, hosszabb megtérülési idővel kell számolni.

Az ábra a hőszivattyú működési elvét mutatja be.

---

* Témavezető: Dr. Krizsán József

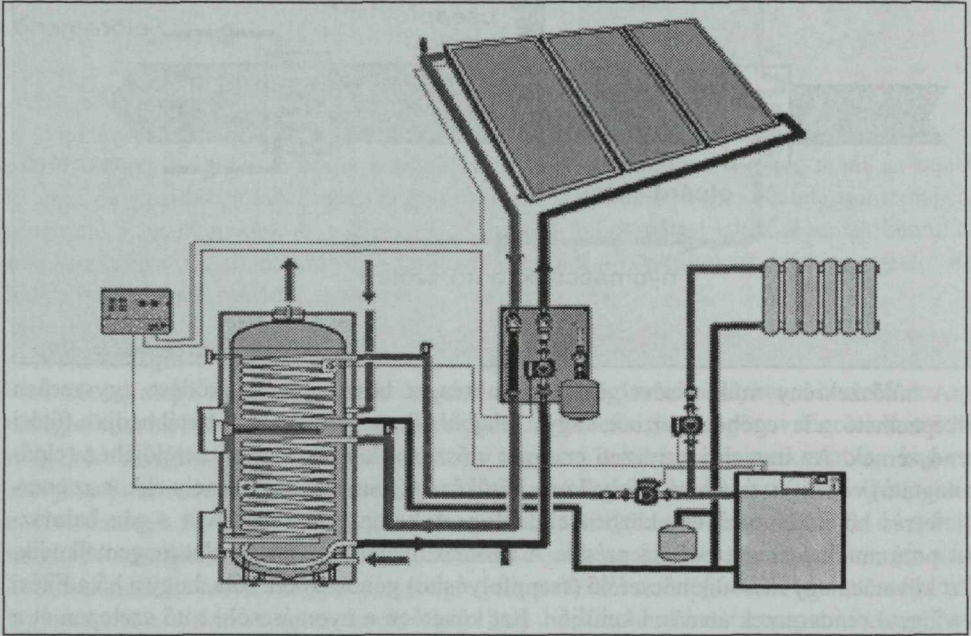
A hűtőszekrény működésével összehasonlítva, a hőszivattyú működése egyszerűen elképzelhető: a levegőből, a vízből, vagy a talajból hőenergiát von ki és továbbadja a fűtési rendszernek. Az ingyen környezeti energiát először a hőszivattyú hőcserélőjéhez (el párologtató) vezeti. Itt található a folyékony hűtőközeg (munkaközeg), amely ekkor az energiaforrás hőjét felveszi, és eközben elpárolog. A kompresszor beszívja a gáz halmazállapotú munkaközeget és összapréseli. A nyomás megnő, a hőmérséklet megemelkedik. Ezt követően egy második hőcserélő (cseppfolyósító) gondoskodik róla, hogy a hő a fűtési keringető rendszernek átadásra kerüljön. Ezt követően a nyomáscsökkentő szelepen át a nyomás leépítésre kerül, és az egész körfolyamat kezdődik előlről

Napkollektoros berendezések

A napkollektorok használata Magyarország éghajlati adottságai mellett a napenergia-hasznosítás legegyszerűbben megvalósítható módja. Egy személy naponta megközelítőleg 50–60 liter melegvizet használ el, aminek az előállításához ~2–3 kWh hőenergia szükséges. 1 m² napkollektorral pedig a nyári félévben napi 2–2,5 kWh, télen 0,5–1,5 kWh napenergia használható. Így tehát személyenként 1–1,5 m² napkollektorral általában elő lehet állítani a szükséges melegvíz mennyiséget. Éves átlagban többnyire 60–70 %-os megtakarítás érhető el, ami a nyári félévben közel 100 %, a téli félévben 30–40 %. Családi házak esetében melegvíz készítés céljára 2–3 db, nagyobb vízfogyasztás esetén 4–5 db 2 m²-es napkollektort célszerű felszerelni. Szükség van egy viszonylag nagy méretű, általában 200–500 literes melegvítárolóra is. A nagyobb és jól hőszigetelt melegvítároló alkalmas arra, hogy a napközben kollektorokkal előállított melegvizet tárolja az esti és reggeli vízfogyasztás idejére. Az ilyen tárolókban általában két belső csőkiágó, hőcserélő található. Az alsóra kell kötni a napkollektorokat, a felsőre pedig a kazánt. Így a kazán csak a tároló felső részét tudja felfűteni. Ezzel biztosítható, hogy mindig legyen melegvíz, ugyanakkor a

kazán feleslegesen ne fűtse fel a kollektorok előtt a teljes tárolótérfogatot. A melegvíztároló fűthető elektromos fűtőpatronnal is, vagy jó megoldás az is, ha két sorba kapcsolt tárolót alkalmaznak, melyek közül az elsőt napkollektorral, a másodikat hagyományos módon fűtik.

Napkollektoros rendszer felépítése

Felhasznált irodalom

1. Kuhlmann N. Napenergia-hasznosítás. Bp.(1) Cser K. 2002. 84. p.
2. www.hoszivattysfutorendszerek.hu
3. www.szel.hu

Fazekas Ivett

Biomassza potenciál alakulása a mezőtúri kistérségben*

Bevezetés

A megújuló energiaforrások hasznosítási lehetőségeinek felkutatása, az Észak- Alföldi Régióban élő hátrányos helyzetű családok számára. A megújuló energiaforrások keresése Magyarországon rendkívül fontos, mert ásványi eredetű energiahordozókban rendkívül szegény.

A kutatás célja

A leszakadó térségek energiahasználatának módjait, korszerű megoldásait bemutatni, amelyek a hátrányos helyzetű helyeken alkalmazhatók (pl: házi biogáz előállítás, biomassza stb.). A kutatás során a biomassza potenciál alakulásával, a biomassza alapanyagaival, a biogázzal és a mezőgazdasági melléktermékekkel, mint megújuló energiaforrásokkal fogok foglalkozni.

A biomassza: transzformált napenergia, amely a növények fotoszintézise révén a Föld légkörében lévő gázokból és a talajban lévő tápanyagokból jön létre. Jellemzője, hogy a növekedése során a levegőből CO₂-t vesz fel és O₂ bocsát ki.

Magyarország teljes biomassza készlete 350–360 millió tonnára becsülhető, ebből 105–110 millió tonna elsődleges biomassza évente újratermelődik, amelynek nagy része felhasználásra is kerül. Az évente képződő növényi biomassza bruttó energiataralma 1185 PJ, amely meghaladja az ország teljes éves energiafelhasználását úgy, hogy a hazánk területére jutó napenergiának csak 0,3 %-át hasznosítják a növények. A hazai növénytermelés és erdőgazdálkodás a befektetett összes energia 4-5-szörösét termeli meg biomasszaként, azaz ennyi az energiahatékonysági mutatója.

A biomassza potenciál jellege szerint lehet:

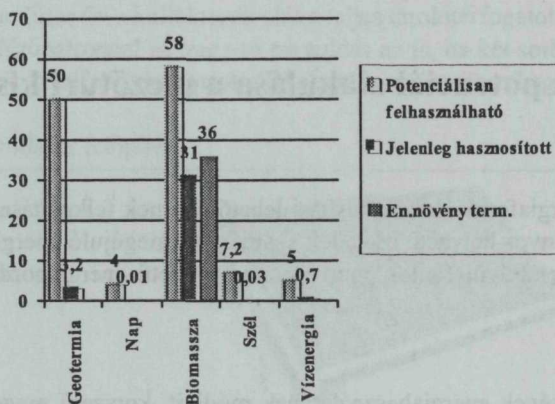
- elméletileg hasznosítható potenciál
- technikailag hasznosítható potenciál
- szociológiai-gazdasági potenciál

A biomassza felhasználás hatásai

- energiahordozó-import kiváltása,
- környezetbarát technológia elterjesztése,
- az energetikai faültetvények a gabona-túltermeléssel szemben alternatívát jelentenek,
- decentralizált energiatermelés elterjesztése,
- helyi bevételek növelése, helyi erőforrások hasznosítása,
- munkahelyteremtés, munkaerő megtartás,

---

* Témavezető: Dr. Krizsán József

Biomassza potenciál és hasznosítása

A mezőgazdaságban megtermelt primer biomassza közül energetikai célra elsősorban a nagytömegben jelentkező melléktermékek vehetők számításba. Gabonaszalmából átlagos körülmények között évente 4,0–4,5 millió tonna keletkezik, amelyből az állattartás és az ipar 1,6–1,7 millió tonnát használ fel. A maradék 2,4–2,8 millió tonna gabonaszalma jelentős része energiatermelésre lenne felhasználható és évente 28–34 PJ energia állítható elő belőle.

Mezőtúr kistérség melléktermék potenciálja:

Megnevezés	Kistérség összesen (ha)	Melléktermék termésátlag t/ha	Melléktermék (t)
őszi árpa	3230	4,5	14535
őszi búza	26021	5	130105
rozs	30	6	180
tritikálé	700	5	3500
őszi káposztarepce	1540	4,5	6930
tavaszi árpa	590	4	2360
cirok	140	20	2800
zab	530	4	2120
kukorica	5147	10	51470
hibridkukorica	1050	5	5250
étkezési vetőmag borsó	126	2	252
olaj napraforgó	9752	4	39008
takamánycélú napraforgó	50	6	300
csemegekukorica	1190	7	8330
zöldborsó	587	2	1174
gyepterület	5755	2	11510
ugar	1142	2	2284
Kistérség összesen	57580		282108

Biomassza potenciál alakulása a mezőtúri kistérségekben

Ha a felmért melléktermék-potenciál 50 %-át lehetne hasznosítani, ez a kistérség villamos energiafogyasztásának 100 %-át biztosítaná.

Felhasznált irodalom

- Vermes László:* Hulladékgazdálkodás, hulladékhasznosítás, 3. Átdolgozott kiadás, Mezőgazda Kiadó. Budapest, 2005. 220 p.
- Dr. Gyulai Iván:* A biomassza dilemma, Magyar Természetvédők Szövetsége. Budapest, 2006. 52 p.

www.undp.hu

Vásárhelyi Éva

Megújuló energiaforrásokkal való fűtési lehetőségek*

Bevezetés

A megújuló energiaforrások hasznosítási lehetőségei az Észak- Alföldi Régióban, a hátrányos helyzetű családok számára. Felkutatni a leszakadó térségek energiahasználatának módjait, a hasznosítható, múltból itt maradt, ma is használható, vagy korszerűsíthető megoldások bemutatása.

Kutatás célja

Kutatási témám során a régi korok fűtési szokásainak, megoldásainak és a tüzelőanyagok bemutatásával fogok foglalkozni. Ismertetem a hagyományos és a mai modern technológia megoldásokat.

Néprajzi források

A X–XIII. századból kiásott egyterű és félig földbe süllyesztett házakban, azok szintjével megegyező, földbe vájt és az építmény falán túlérő kemencéket tártak fel. A legnagyobb szerepet a tűzhely játssza, és fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy a tűzhely a családi élet központja. A magyar ház tüzelőberendezései nyitott és zárt tűzhelyekre oszthatók. A nyílt tűzhelyek a helyiség melegítésére, főzésre, sütésre, de még világításra is szolgáltak, a zárt tűzhelyek esetében az utóbbi elmaradt, vagy korlátozódott.

Fűtés kazánnal, kandallóval

A lakások 95 %-a vezetékes gázzal ellátott, amelynek jelentős része a fűtésre is ezt használja. A gáz árának folyamatos emelkedésével, a beépített központifűtéses rendszerek gázfűtését – részben, vagy teljesen – vegyestüzelésű kazánok veszik át. A vegyes tüzelés alapanyaga lehet kisbálás szalma, faapríték, vagy mezőgazdasági melléktermékből előállított pellet. A rendszer előnye, hogy a gázfűtésű megoldás megmaradhat és beruházáskor, csak a tüzelőberendezést kell beszerezni. A kazánok jól automatizálhatók, használatuk ezért kényelmes és a lakóhelyiségtől a fűtés különválasztható, ezért lakásban porral szennyeződéssel nem jár. A kandallók Magyarországon 100 évvel ezelőtt elterjedt fűtési módok voltak, megfelelő kialakítással 2–3 helyiség fűtésére is alkalmasak, hatásfokuk jó. Igényes kivitel esetén díszbe lehet a lakásnak. Hátránya, hogy a tüzelőanyag-adagolás jellemzően a lakótérben történik. Kereskedelmi forgalomban üveg ajtóval ellátott megoldások is kaphatók, amely a lakást hangulatossá teszik.

Ott, ahol a szalma mint mezőgazdasági melléktermék rendelkezésre áll, céltudatosan alkalmazható a hagyományos fűtőtér és a jól automatizált, de mégis alternatív fűtőanyagra alapozott energiahasznosítás.

---

* Témavezető: Dr. Krizsán József

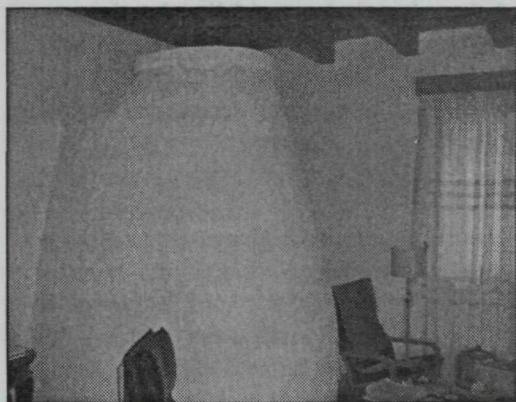

Megújuló energiaforrásokkal való fűtési lehetőségek

Az egész ház tüzelési megoldása kemencére épül, ahol a bálátüzelést alkalmazzák. Az egész ház a kemence köré lett építve. A falak vályogból épültek, és jó nyílászárókkal vannak ellátva. A szigetelés is nagyon precíz megoldású a padlás felől, így nagyon kevés az esélye hogy hőveszteség alakuljon ki. A járólap alatt is szigetelés van. Az épület a nap fekvéséhez lett igazítva.

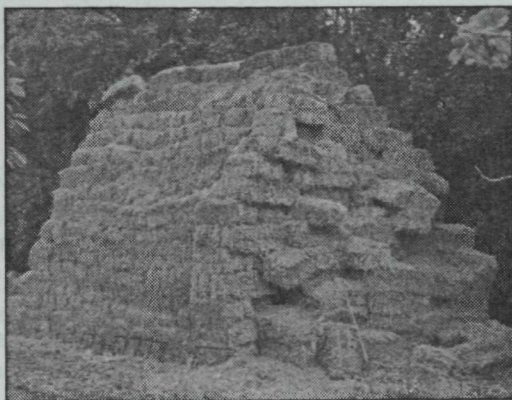
A kemencékben szalma bálákkal tüzelnek, amelyeket kívülről juttatnak a kemencébe, így a lakáson belül elkerülhető a szennyeződés

Egy évben körülbelül 1000 bálát használnak el.

A tüzelőtér kialakítása

A tüzelőanyag tárolása

Balassa Iván – Ortutay Gyula:

Szabó László – Csalog Zsolt:

Ortutay Gyula (főszerk.):

Paládi Kovács Attila (főszerk.):

www.hik.hu/tankönyvtár

Felhasznált irodalom

Magyar Néprajz. Corvina Kiadó, Bp., 1979.

Szolnok megye Néprajzi Atlasza I. 1. Szolnok, 1974.

Magyar Néprajzi Lexikon 3. kötet K-Né. Akadémia Kiadó, Bp., 1980.

Magyar Néprajz 3. kötet. Akadémia Kiadó, Bp.

Földi Katalin

A kereskedelmi márkás termékek és a havi vásárlók

1. Kereskedelmi Márka

Már a '90-es évek elején az európai és hazai várható trendek között szerepelt, hogy nő a kereskedelmi márkák száma és egyre jelentősebb szerepet fognak betölteni. Kovács Géczy „A német kereskedelmi márkák között már prémium márkák jelentek meg az élelmiszerpiacon. A GfK Consumer-Scan szerint ott már 38 %-os a kereskedelmi márkák piaci részaránya.”¹

„Egyes szakértők a forgalom maximum 50 %-áig becslik a kereskedelmi márkák értékesítésének természetes határát.”²

1.1. A név kötelez?

Kezdetekben No name, márka nélküli illetve fehér termékeknek nevezték az első generáció során, de nemcsak az elnevezés változott, hanem a minőség és a név mögötti mondanivaló is. Követik azt a fogyasztói attitűdbeli tendenciát, hogy érzékenyebbek árra, minőségre és értékre. Több szakirodalmi forrás is saját márkaként aposztrofálja a kereskedelmi márkát, holott önmagában ezt a kifejezést a termelő vállalat a termelői márkájára is használhatja. Így szerintem a saját márka kifejezés csak akkor állja meg a helyét, ha mellette a konkrét kereskedelmi vállalat is megjelölésre kerül.

Kotler is használja a házi márka és a saját márka megjelölést is. Kovács Géczy Judit a kereskedelem házi megjelöléseként említi cikkében, ezzel a megfogalmazással is vitába szállok, ha van házi megjelölés, akkor van nem házi is, véleményem szerint ez pontatlan körülírása a kereskedelmi márkának.

Lehota „a saját márka kifejezést csak a termelői vállalati márkákra alkalmazza, amelyen belül 4 féle lehetséges márkastratégiát különít el. Nemzetközi tapasztalatok szerint a választékban a túl nagy arányú kereskedelmi márkás termékek aránya bizonyos vevőréteg elvesztéséhez vezethet.”³

1.2. Kiemelkedő szerepe, elégedettség és hűség

„A márkázott termékek a kereskedelmi vállalatoknak is garanciát jelentenek, és bizonyos fokig mentesítik azokat a reklám alól is.”⁴ „Egy kereskedelmi márkás termékekkel kapcsolatos német kutatás megkérdezettjei szerint alacsonyabb árfekvésűnek érzik, árérzékenyebbek velük kapcsolatban, közepes minőségűnek ítélik, és kevésbé ragaszkodnak hozzájuk.”⁵

1 Kovács Géczy Judit, 2007: Új kereskedelmi prémiummárka-stratégiák a vevőkért folytatott harcban. In: Nemzetközi marketing 2007. évf. 1. sz. 43. p.

2 Philip Kotler, 1998: Marketing menedzsment. Műszaki Könyvkiadó Budapest, 1998. 497. p.

3 Lehota József, 2001: Élelmiszer-gazdasági marketing. Műszaki Könyvkiadó Budapest, 2001. 223–224. p.

4 Törőcsik Mária, 1998: Kereskedelmi marketing. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1998. 168. p.

5 Törőcsik Mária, 1998: Kereskedelmi marketing. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1998. 171. p.

„A kereskedelmi márkák növekvő megjelenése alapvetően stratégiai kérdés. Sok vállalat pl.: Tesco jelentős erőket fordít a kereskedelmi márkák fejlesztésére és ezen márkákat hordozó termékek előállítására.”⁶

A kereskedelmi vállalatok számára a kereskedelmi márkával ellátott termékek választékukba való bevonása nem csupán fontos eszköz az egyre inkább élesedő versenyben. Hanem a vásárlói bolt- lánchűség kialakításának eszköze is. Hiszen az adott kereskedelmi márkás termékek csak az ahhoz a kereskedelmi lánchoz tartozó kereskedelmi egységekben, illetve csak egy konkrét kereskedelmi egységben vásárolható meg. Ennek akkor van jelentősége, hogyha a vásárolni kívánt termékek alapján dől el a boltválasztás, nem más tényezők befolyásolják. Az újvásárlásnak nem a tárgya, hanem a helye válik fontossá.

„Kovács Géczy Judit a férfiak márkahűség kialakulását egy férfi-női kapcsolathoz hasonlítja.”⁷ Ha a termelői márkák és vevők relációja a komoly kapcsolatot szimbolizálják, akkor a kereskedelmi márka minősül a harmadiknak, ebben a kétszereplős kapcsolatban, mely időlegesen elcsábítja a vásárlót, de ő könnyen visszatérhet a korábbi, megszokott partnerhez/termékhez.

„A férfi-márka kapcsolat kialakulási folyamat lépései: megismerés, mérlegelés és vágyakozás (meghódítás), preferencia és vásárlás, után két további lépés következhet elégedettség, melyet hűség követ, illetve az elégedetlenség, mely az elváltat vagy az újbóli vásárlást vonhatja maga után.”⁸

A vágyaink titokzatos tárgya mennyire lehet kereskedelmi márka, hogyha az általa kialakított hűség olyan viszonylagos csupán. A napi fogyasztási cikkek (FMCG) piacon az elégedettség nem feltétlenül vált ki márkahűséget, hanem márkaváltogatás is követheti.

Saját kutatásom keretében a kereskedelmi márkás termékekkel való elégedettséget illetve elégedetlenséget, valamint a vásárolt termékek kategóriáját veszem górcső alá a későbbiekben.

2. Napi vásárlás versus havi vásárlás

„Kétféle vásárlást szoktak végezni a háztartások, egyrészt az éppen aktuálisan kifogyott termékeket pótolják – ezek a napi vásárlások –, másrészt végeznek ún. nagy bevásárlásokat. Ez utóbbinál a készleteket hosszabb időre töltik fel. A kétféle vásárlás az esetek döntő többségében más-más helyen történik. A napi vásárlásnál a kényelmi szempontok számítanak (elérés kényelme elsősorban) a nagy bevásárlás esetén a bolt árszínvonala és választéka játszik döntő szerepet. A vásárlási helyzet többféleképpen is befolyásolhatja a bolton belüli magatartást. Nagy bevásárlás esetén valószínű, hogy több időt szán a vásárlásra, hajlandó nagyobb távolságra is elmenni, lehetséges, hogy családostól megy és a költségvetési kerete is rugalmasabb.”⁹

6 Bauer András-Berács József, 2002: Marketing Aula Kiadó Budapest, 2002. 197. p.

7 Kovács Géczy Judit, 2007: A vágy titokzatos tárgya: a márka. In: Nemzetközi marketing 2007. évf. 2. sz. 42. p.

8 Kovács Géczy Judit, 2007: A vágy titokzatos tárgya: a márka. In: Nemzetközi marketing 2007. évf. 2. sz. 43. p.

9 Kenesei Zsófia, 2002: A kiskereskedelem lehetőségei a vásárló bolthűségének megtartásában. In: Vezetéstudomány, 2002. XXXIII. évfolyam 2. szám 21. p.

„A magyar vásárlók boltválasztását vizsgálva láthatjuk, hogy megtörtént a vásárlásoknak a szétválása, amely Nyugat-Európában már régóta jellemző. Markánsan elkülönülnek egymástól a napi kis bevásárlások és a kétheti, havi nagybevásárlások.”¹⁰

„Napjainkban a legtöbb vásárlás ún. „repertoárvásárlás”. A vevő mielőtt bemegy a szupermarketbe már tudja, hogy mit akar vásárolni. Egy listán nem szereplő termék csak akkor kerül a vevő kosarába, ha megfelelő figyelemfelkeltő jelleggel rendelkezik. Itt játszik szerepet a PoS eszközök.”¹¹

3. Szekunder kutatás

„2005. évi kutatása szerint hazánkban a megkérdezettek 64 %-a még mindig gyakran és kis mennyiségben vásárol. Ez betudható egyrészt annak, hogy szívesebben adnak ki a vásárlók egyszerre kisebb összeget, illetve sok vásárló nem autóval jár bevásárolni, vagy lakásában nem áll rendelkezésére megfelelő tárolóhely.”¹²

„2004–2006. I. félévek vizsgálatánál vásárlások száma az autóval történő vásárlás gyakorisága nőtt (16 %-ról 21 %-ra), a gyalogosan való érkezés rovására (71 %-ról 67 %-ra), míg a tömegközlekedési eszközzel való vásárlás stagnál (13 %). A vásárlás értéke hasonlóan alakul, az autóval való érkezésnél 35 %-ról 41 %-ra nőtt, gyalogosan érkező vásárlók vásárlási értéke 52 %-ról 47 %-ra csökkent, míg a tömegközlekedési eszközzel érkezők vásárlási értéke itt sem változott 3 év alatt.”¹³

4. Primer kutatás

Kutatás célja a havi vásárlások értékének megoszlása, közlekedési eszköz használati módja, nemek és korosztályonkénti eltérésének vizsgálata, valamint a kereskedelmi márkás termékeket vásárlók nem, kor és jövedelem szerinti eltérésének, elégedettségi szintjének, és a vásárolt kereskedelmi márkás termékcsoportok analízise. Helyszíni, egyszerű véletlen mintavétellel 250 fő írásbeli megkérdezése történt 2007. április és május hónapban. A minta nem reprezentatív.

Hipotéziseim:

- 1.) A napi vásárlások rendszeressége visszaszorulóban van.
- 2.) A havi vásárlások értékét jelentős mértékben befolyásolja a gépjárművel való rendelkezés és a háztartás havi nettó jövedelmének nagysága.
- 3.) A kereskedelmi márkás termékekkel még nem teljesen elégedettek a vevők, és élelmiszerek teszik ki a vásárolt termékek döntő hányadát.

10 Kenesei Zsófia, 2002: *A kiskereskedelem lehetőségei a vásárló bolthűségének megtartásában*. In: *Vezetéstudomány*, 2002. XXXIII. évfolyam 2. szám 22. p.

11 Kovács Gézi Judit, 2007: *Új kereskedelmi prémiummárka-stratégiák a vevőkért folytatott harcban*. In: *Nemzetközi marketing* 2007. évf. 1. sz. 45. p.

12 GfK Hungária Shopping Monitor Tanulmánya 2006. január 5. Napi bevásárlás továbbra is gyakran vásárolunk kis mennyiséget (<http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> letöltési dátum: 2007. 08. 25)

13 GfK Kereskedelmi analízisek tanulmánya Idén tovább bővült a hazai kiskereskedelem 2006. október 18. (<http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> letöltési dátum: 2007. 08. 25)

1. táblázat szemlélteti a minta összetételét nem és korcsoportok szerint. A megkérdezettek esetében a nők felülreprezentáltsága nem véletlen, mivel a bevásárlás még napjainkba is döntően női princípium, különösen a napi vásárlás.

1. táblázat. A minta nem és korosztály szerinti összetétele

		Melyik korosztályba tartozik az alábbiak közül?					Összesen
		18-24 éves	25-40 éves	41-50 éves	51-62 éves	62 év fölötti	
Neme	Nő	96	56	16	5	2	177
	Férfi	30	28	9	4	2	73
	Összesen	126	84	25	9	4	250

Forrás: Saját szerkesztés, primer kutatás SPSS kereszt tábla

A minta alig több mint 1/2-e egyedülálló, vagy barátja barátnője van, azaz a család életciklus szerint nem alapított még saját családot, hanem a szülőkkel és testvérekkel él együtt. 15 %-uk élettársi kapcsolatban él, 25 % férjezett vagy nő, a maradék néhány százalék elvált vagy özvegy. A 4 fős család a legjellemzőbb 30 %, majd a 3 fős (27 %), 2 fős (22 %) és 5 fős (14 %) család követi. Az egyszemélyes háztartás illetve a 6 vagy annál több főből álló azonos 3,6 %-ot birtokol. A minta 1/3-ában nincs eltartott, 1/3-ában 1 fő eltartott, és a maradék 1/3 a 2 fő eltartott túlsúlyával töredéket hagy a 3 fő eltartottra. Megkérdezettek 2/3-ának családjában nincs 18 éven aluli, sem nyugdíjas, sem munkanélküli. A megkérdezettek 10 %-ának havi nettó jövedelme 100 ezer Ft alatti, 20 %-nak 100 és 150 ezer Ft közötti, 27 % 150 és 200 ezer Ft közötti, 16 % 200 és 250 ezer Ft között, 14 % 250 és 300 ezer Ft között és 13 % 300 ezer Ft fölötti jövedelemmel rendelkezik. A megkérdezettek több mint fele kis és közepes városból származik, 1/5-e nagyvárosból vagy a fővárosból, és közel 1/3-a faluról, községből vagy nagyközségből származik.

5. Eredmények

A vásárlás gyakoriságánál 32 %-os eredményt ért el mind a heti 3–4 alkalommal mind a minden nap történő vásárlás. Ez alapján megdölni látszik az a hipotézisem, hogy a napi vásárlás ritkábban fordul elő. Értékben viszont rendkívül alacsony, közel 50 % 1500 és 3 ezer Ft közötti, csak 20 % esik a 3 és 5 ezer Ft-os érték közé és csak 12 % 5 ezer Ft fölé.

A megkérdezett nők 60 %-a, addig a férfiak 40 %-a végez havi bevásárlást. A 40 év alattiak fele addig a 41–62 éves korosztály 2/3-a vásárol havonta. A havi vásárlást folytatók elsősorban (81 %) autóval érkeznek, 14 % busszal, 7 % kereskedelmi lánc buszával, kerékpárral, motorral és gyalog elenyésző, ugyanúgy, mint az egyéb válaszlehetőségre adott HÉV és metró. Több válaszlehetőséget megjelölhettek. A megkérdezettek 3/4-ének van autója, és az autóval rendelkezők 1/3-ának 2 vagy több autója van.

2. táblázat. Gépjármű birtoklás és havi vásárlási érték kapcsolata

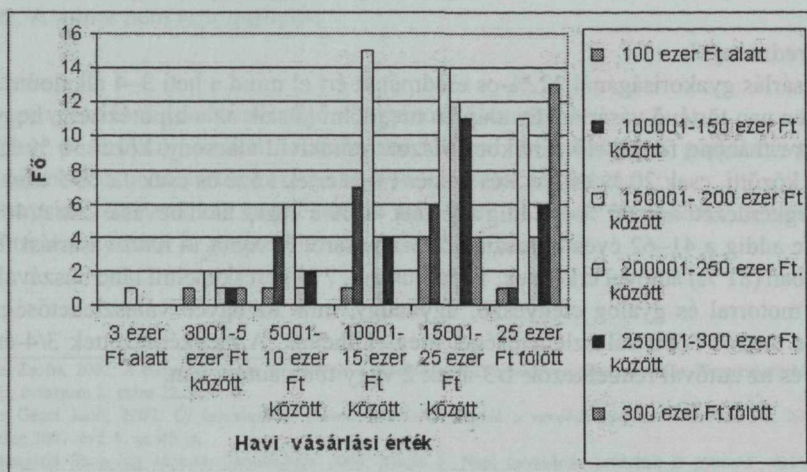
Van a családjának gépjárműve	Havi bevásárlás alkalmanként milyen értékben?						Összesen
	3 ezer Ft alatt	3001-5 ezer Ft között	5001- 10 ezer Ft között	10001- 15 ezer Ft között	15001- 25 ezer Ft között	25 ezer Ft fölött	
Igen	1	3	8	24	45	31	112
Nem	0	3	6	7	6	5	27
Összesen	1	6	14	31	51	36	139

Forrás: saját szerkesztés primer kutatás SPSS keresztábra

A gépjárművel nem rendelkezők kevesebb, mint fele folytat havi vásárlást, addig a gépjárműbirtokosok majdnem 60 %-a. A 2. táblázat egyértelműen szemlélteti, hogy az autó tulajdonosok számottevően nagyobb értékben vásárolnak, mint a gépkocsival nem rendelkezők, nem véletlenül mivel a megvásárolt termékeket haza is kell szállítani. Bár az autóval nem rendelkezőknek gyakran a rokonok, szomszédok vagy barátok vásárolnak be, vagy elviszik őket vásárolni.

Az 1. ábra szerint minél magasabb nettó jövedelemmel rendelkezik egy család, annál nagyobb összeget költ egy havi bevásárlás alkalmával. A megadott legmagasabb kosárértéknél markánsan kiemelkedik egy középső jövedelmi réteg és egy jómódú, felső jövedelmi réteg vásárlása. Ennél pontosabb képet csak a fajlagos jövedelem és a kosárérték összevetése adhatott volna.

1. ábra. Jövedelem és havi vásárlás értékének kapcsolata

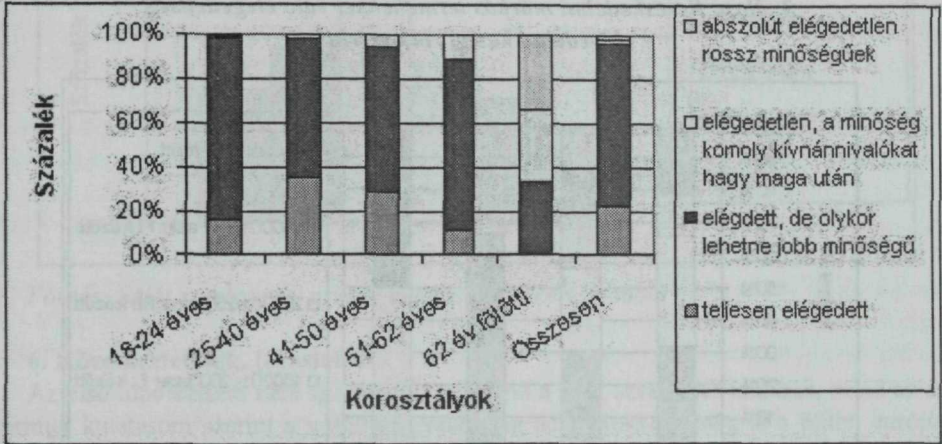
Forrás: Saját szerkesztés, primer kutatás SPSS kereszt tábla

A kereskedelmi márkás termékek és a havi vásárlók

A megkérdezettek 81%-a vásárol kereskedelmi márkás terméket. A megkérdezett nők és a férfiak szinte közel azonos százalékban vásárolnak ilyen termékeket (nők 82 %, férfiak 80 %). A kereskedelmi márkás terméket vásárlók 1/4-e férfi és 3/4-e nő. Viszont első-sorban a 18–24 éves korosztály vásárolja, legkevésbé a 41–50 éves korosztályba esők.

2. ábra. Kereskedelmi márkás termékekkel való elégedettség kor szerint

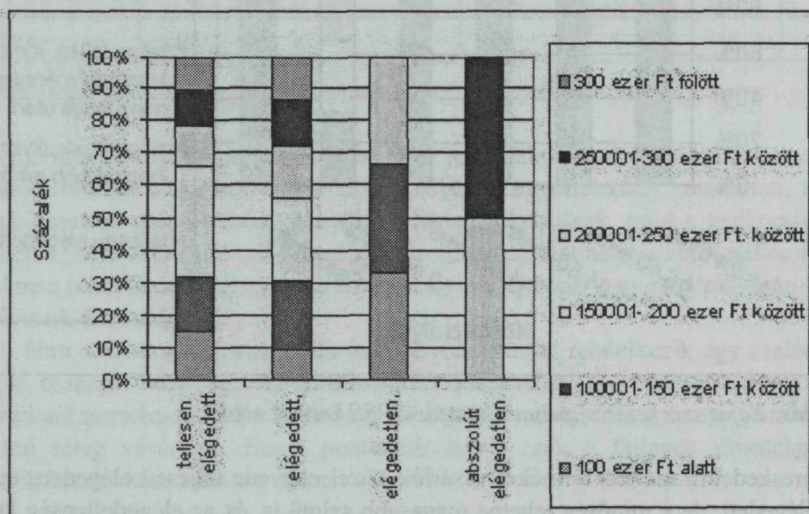
Forrás: Saját szerkesztés, primer kutatás SPSS kereszt tábla

A kereskedelmi márkás terméket vásárlók közel negyede teljesen elégedett, majdnem 3/4-e elégedett, de a minőség lehetne magasabb szintű is, és az elégedetlenség két fokát csak néhány fő fejezte ki. A fiatalabb korosztály elégedettebb ezen termékekkel, különösen a 24–40 éves kor közöttiek elégedettek, az ezt követő korosztályi csoportokban az elégedettség mértéke csökken és megjelenik a elégedetlenség, mely a 62 éves kor fölött a legmagasabb, ezt szemlélteti a fenti 2. ábra.

Előfeltevésem szerint a jövedelmi kategóriák esetében is elvártam a kereskedelmi márkákkal szembeni elégedettség illetve elégedetlenségi szintnél egy markánsabb különbséget, mely nem teljesült. Ezt szemlélteti a 3. ábra. Az elégedett és a nem teljesen elégedett szintnél minden jövedelmi kategória megtalálható. Úgy gondoltam, hogy mivel ezeknek a termékeknek az ára alacsony, ezért alacsonyabb minőségi szintet is várnak tőlük, és emiatt kevésbé lesznek elégedetlenek a minőséggel. Valamint az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők nem igazán vásárolnak prémium kategóriás termékeket, így azok minőségét nem hasonlíthatják a kereskedelmi márkás termékek minőségéhez, ezért a két legalacsonyabb jövedelmi kategóriában nem vártam elégedetlenséget. Holott pontosan ezt mutatja a rossz minőségű minősítés, ahol a két alsó és a 4. jövedelmi kategória az egyeduralgó. Az abszolút elégedetlenség pedig csak a 200 és 300 ezer közötti két jövedelmi szegmens kapott helyet.

Ez a jövedelemhez köthető elvárásbeli különbség adnak indokot arra, hogy a kereskedelmi márkás termékeknel több minőség és ár kategóriát alakítsanak ki. Ennek gyakorlatát követi a Tesco, melynél az elmúlt időszakban marketingkommunikációs kampánnyal alátámasztva a színes termékek kerültek fókuszba, melyek magas minőségű és áru kereskedelmi márkás termékeket foglal magába.

3. ábra. Kereskedelmi márkás termékekkel való elégedettség jövedelmi kategóriák szerint

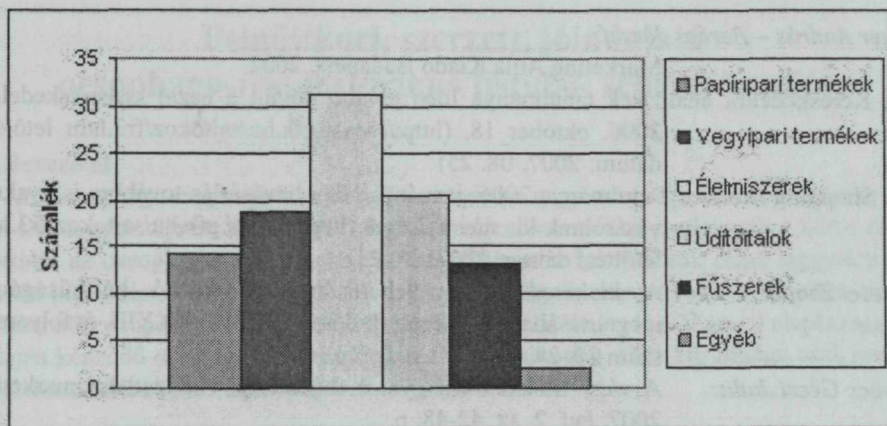

Forrás: Saját szerkesztés, primer kutatás SPSS kereszt tábla

A kereskedelmi márkás termék kategóriáinál a leggyakrabban élelmiszert, üdítőitalt és vegyipari terméket vásárolnak, a negyedik helyet a papíripari termékek (pl.: papír zsebkendő, szalvéta és toalettpapír), az utolsó helyen de nem utolsó sorban a fűszerek szerepelnek ezt illusztrálja a 4. ábra. Az egyéb terméknél a megkérdezettek a leggyakrabban a ruházatot és a kozmetikumokat említették, bár megjelölték az italokat, az elektronikai eszközöket, állateledelt és az ásványvizet is.

4. ábra. Vásárolt kereskedelmi márkás termékek termékkategóriánkénti megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés, primer kutatás SPSS kereszt tábla

6. Következtetések, javaslatok

Az első hipotézisem nem igazolódott be, mind a GfK. szekunder kutatása, mind az én primer kutatásom szerint a vásárlási gyakoriság nem csökkent még le a fejlett európai országokban megfigyelhető szintre. A második hipotézisem beigazolódott, azaz minél magasabb egy háztartás nettó jövedelme, a havi vásárlás értéke annál magasabb, valamint a gépjárművel való vásárlás magasabb kosárértéket von maga után. A kereskedelmi láncok által biztosított buszjáratokat a havi vásárlók kevesebb, mint 10 %-a használja, ez az én szememben olyan alacsony, hogyha helyi vagy helyközi buszközlekedéssel jól megközelíthető a kereskedelmi egység, akkor ezzel ki is váltanám. A kereskedelmi márkás termékek minőségével még akadnak gondok, és az élelmiszerek kategóriából vásárolják a legtöbb ilyen terméket. A jövedelem szerinti elvárásbeli különbségek miatt a Tesco példáját követve a többi kereskedelmi vállalatnak is különböző minőségi- és árszintű kereskedelmi márkás termék kategóriát javallott kialakítani.

7. Összefoglalás

Napjainkban egyre inkább aktuálissá válik a kérdés, hogy rohanó életünkben kik azok, akik megengedhetik maguknak a napi vásárlás idő- és energia-rabló elfoglaltságát, illetve kik azok, akik a ritkább napi vásárlást nagyobb mennyiségű heti vagy havi beszerzéssel egészítik ki. Egy-egy havi vásárlás kosárértékét mennyire befolyásolják a háztartás havi nettó jövedelmének nagysága és a gépjárművel való vásárlás ténye. A kereskedelmi márkás termékeket vásárló háztartásokat milyen jellemzőkkel lehet leírni, a minőségével mennyire vagyunk elégedettek, illetve milyen termékkategóriában fenyegetik a termelői márkák korábbi egyeduralmát leginkább.

Felhasznált irodalom

Bauer András – Berács József:

Marketing Aula Kiadó Budapest, 2002.

Gfk Kereskedelmi analízisek tanulmánya Idén tovább bővült a hazai kiskereskedelem 2006. október 18. (<http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> letöltési dátum: 2007. 08. 25)

Gfk Shopping Monitor Tanulmánya 2006. január 5. Napi bevásárlás továbbra is gyakran vásárolunk kis mennyiséget (<http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> letöltési dátum: 2007. 08. 25)

Kenesei Zsófia: A kiskereskedelem lehetőségei a vásárló bolthűségének megtartásában. In: Vezetéstudomány, 2002. XXXIII. évfolyam 2. szám 20–28. p.

Kovács Géczy Judit: A vágy titokzatos tárgya: a márka. In: Nemzetközi marketing 2007. évf. 2. sz. 42–48. p.

Kovács Géczy Judit: Új kereskedelmi prémiummárka-stratégiák a vevőkért folytatott harcban. In: Nemzetközi marketing 2007. évf. 1. sz. 43–47. p.

Lehota József: Élelmiszer-gazdasági marketing. Műszaki könyvkiadó Budapest, 2001.

Philip Kotler: Marketing menedzsment. Műszaki Könyvkiadó Budapest, 1998.

Törőcsik Mária: Kereskedelmi marketing. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1998.

Csikos Mihály

Felnőttkori, szerzett, jóindulatú oesophago-respiratórikus fistulák sebészi kezelése

Bevezetés

Az oesophago-respiratórikus fistuláknak három nagy csoportja különböztethető meg. Az első a veleszületett forma, amelyben a nyelőcső atresiához csatlakozik a kóros összeköttetés az oesophagus és a trachea között.¹ Felnőttkorban tüdőrák okoz leggyakrabban fistula képződést a tumoros nyelőcső szakasz és a légzőrendszer valamelyik része között. A harmadik csoportot a felnőttkorban kialakuló jóindulatú (nem malignus) alapbetegségek talaján képződő oesophago-respiratórikus fistulák alkotják. Ez a közlemény csak ezekkel foglalkozik 20 év alatt észlelt 33 beteg alapján.

Beteganyag

1964. január 1. és 1984. január 1. között 33 beteget észleltünk és kezeltünk benignus oesophago-respiratórikus fistula miatt. 20 nő (átlagéletkor 45,7 év) és 13 férfi (átlagéletkor 44,8 év) volt közöttük, összesített átlagéletkoruk 45,2 év volt. A legfiatalabb 20, a legidősebb 91 éves volt. Az alapbetegségeket, mint kiváltó okokat az I. táblázat tartalmazza.

A korrozív sérülések közül 9 esetben lúg, 6 esetben sav okozta a szűkületet, 1 beteg lúg+sav keverékét itta, 1 betegnél pedig nem volt tisztázható a szűkület eredete. A struktúrák közül 7 esetben tágitás, 1 esetben idegentest eltávolítás volt a fistulát létrehozó perforáció oka, míg spontán, azaz tágitás nélkül 9 alkalommal jött létre kóros összeköttetés a nyelőcső és a respiratórikus rendszer között. A két totális gastrectomia és az egy cardia resectio malignus alapbetegség miatt történt, de a fistula már biztosan jóindulatúnak bizonyult – az anastomosis insufficientia, illetve a Roux-kacs vakon zárt végének részleges kinyílása miatt. A megaesophagus transthoracalis drainage-a diagnosztikus tévedésből történt. II. táblázat.

A fistula pontos lokalizációja szerint oesophago-trachealis volt 8, oesophago-bronchialis 11, oesophago-pulmonalis 14 esetben. Az oesophago-bronchialis fistulák közül 3 a külvilággal is közlekedett – oesophago-broncho-cutan után fistula volt (2 a korrozív szűkületes csoportból, 1 pedig idegentest eltávolítás után). III. táblázat.

Az oldal lokalizáció szerint 19 betegnél jobb oldali, 6 esetben bal oldali volt a fistula, 8-nál pedig a tracheával alakult ki kóros járat.

Műtétek

A műtéti típusokat a IV. táblázat tartalmazza. Mind a 33 beteget megoperáltuk. A benignus oesophago-respiratórikus fistulák kezelésében kialakult gyakorlatunk szerint akut esetben, rossz általános állapotban lévő betegen gastrostomát és/vagy tygon-intubatiót végeztünk. 8 beteg erre a beavatkozásra meggyógyult, fistulájuk később spontán záródott.

¹ Ure, 1989

Krónikus esetben, elektív műtétnél a fistula lehetőleg egy ülésben történő végleges sebészi megoldására törekedtünk. Ez nem mindig sikerült az ismételt fellépő szövődmények miatt. Ezért részben ezeknél, részben pedig az akut csoportban azoknál a betegeknek, ahol az elsődleges ellátás nem bizonyult elégségesnek, második, sőt az esetek egy részében harmadik, negyedik lépésben próbáltuk a rekonstrukciót elvégezni. Feltűnő a műtéti típusok sokfélesége – a legnagyobb számban szereplő direkt záráson kívül (a nyelőcsövet általában a traumatikus drótvarrattal, a tracheát és bronchust műanyag öltésekkel zártuk) a nyelőcső pótlására alkalmas módszerek csaknem mindegyikét alkalmaztuk a lehetőségeknek megfelelően. V. táblázat.

16 betegen jelentkeztek szövődmények – zömmel respiratórikus eredetűek. A 4 anastomosis insufficienciás esetünk közül (mind nyakon készült anastomosis volt) 2-nél feltárást és direkt elvarrást végeztünk, 2 konzervatív kezelésre spontán zárult. Beteget emiatt nem vesztettünk el. VI. táblázat.

5 betegünk halt meg (mortalitás 15,1%). Az elváltozások súlyosságát és a végzett műtétek nagyságát tekintve ez elfogadhatónak látszik.

Megbeszélés

A legtöbb szerzett, benignus oesophago-respiratórikus fistuláról Petrovsky² számolt be (65 betegen végzett 45 műtétet). Hardy³ négy, perforáció talaján kialakult krónikus fistula zárását közölte 36 betegen. Harley⁴ 44 tracheostomiát követő esetről, Wychulis⁵ 36 betegről számolt be, de gyakoriak az 1–2 esetről szóló közlések is (Hutchin, Keshishian, McCabe, Nelson, Sacks, Stewart, Vinson).⁶ Kulka⁷ felnőtt korban operált kongenitális tracheo-oesophagialis sipolyról számolt be. Az első direkt zárást Poncet végezte 1896-ban (cit. Wesselhoeft⁸). Kiváló okként megemlíti a korrozív sérülést – Burrington⁹, a pneumonectomiát és tüdőresectiót – Engelman¹⁰, Evans¹¹, Sethi¹², Perelman¹³, a histoplasmosist – Hutchin¹⁴, a pulmonális supputatiót – Nelson¹⁵, az oesophagus-diverticulum perforációját – Stewart¹⁶, Sacks¹⁷, a tompa mellkasi sérülést – Anderson¹⁸, Nolan¹⁹, Spalding²⁰, ezen belül a „steering wheel injury”-t Nolan²¹, az actinomycosist –

2 Petrovsky, 1969

3 Hardy, 1973

4 Harley, 1972

5 Wychulis, 1966

6 Hutchin 1964, Keshishian 1967, McCabe 1969, Nelson 1970, Sacks 1967, Stewart 1958, Vinson 1926

7 Kulka, 1967

8 Wesselhoeft, 1968

9 Burrington, 1968

10 Engelman, 1970

11 Evans, 1972

12 Sethi, 1978

13 Perelman, 1979

14 Hutchin, 1964

15 Nelson, 1970

16 Stewart, 1958

17 Sacks, 1967

18 Anderson, 1965

19 Nolan, 1960

20 Spalding, 1979

21 Nolan, 1960

Vinson²². Az oesophago-respiratórikus fistula zömmel a jobb oldalon fordul elő Coleman²³ és Spalding²⁴ szerint is, mint anyagunkban – Csíkos²⁵. Ellátásában hangsúlyozzák a korai kivizsgálást, teljes exclusiót és gastrostomiát – Burrington²⁶, a lehetőleg egy ülésben végzett rekonstrukciót – Engelman²⁷, a korai sebészi kezelést – Wychulis²⁸. A korai műtétet sürgeti Anderson²⁹ és McCabe³⁰ is. Petrovszky³¹ részletesen ír a palliatív, relative radikális és radikális műtétekről a beteg általános állapotától, korától függően. Roufai³² egyik betegünkéhez hasonló esetet ír le, ahol perforált nyelőcsőfekély vezetett oesophago-pleuralis fistulához. A diverzió és exklúzió fontosságára hívja fel a figyelmet Utley³³.

Következtetések

- 1.) Az anyagban szereplő benignus oesophago-respiratórikus fistulák többségének oka a nyelőcső korrozív sérülése és peptikus struktúrájának szövődménye.
- 2.) Eseteink igazolják azt az eddig is ismert tényt, hogy ezen fistulák zömmel a jobb oldalon fordulnak elő.
- 3.) Acut műtét esetén, rossz általános állapotban lévő betegnél gastrostomia és/vagy tygon-intubatio látszik a legcélravezetőbb eljárásnak benignus oesophago-respiratórikus fistula kezelésére. Ezek egy részénél ez végleges megoldásnak bizonyulhat, fistulájuk ezután spontán záródhat.
- 4.) A korrozív striktúráknál a tygon-intubatio eredménytelensége esetén, illetve az alapbetegség végleges ellátása céljából sor kerülhet további lépésekre: a direkt zárásra, exclusióra, nyelőcső resectióra és by-pass műtétre.
- 5.) Az egyéb elváltozásoknál az alapbetegség értelemszerű (pl. TBC miatt lobectomia) kívül a fistula varrattal történő direkt zárása ajánlott.

22 Vinson, 1926

23 Coleman, 1957

24 Spalding, 1979

25 Csíkos, 1987

26 Burrington, 1978

27 Engelman, 1970

28 Wychulis, 1966

29 Anderson, 1965

30 McCabe, 1969

31 Petrovszky, 1969

32 Roufai, 1972

I. táblázat

Benignus oesophago-respiratórikus fistulát okozó elváltozások

Korrozív oesophagus-strictura	16
Peptikus oesophagus-strictura - ulcus perforatioja	1
Tisztázatlan eredetű strictura	1
Hiatus herniából kiinduló sipoly	1
Pulmonectomia TBC miatt	2
TBC-s nyirokcsomó okozta sipoly	3
Abscedáló pneumonia	1
Diffúz mediastinalis fibrosis	1
Idegentest eltávolítás	2
Gastrectomia totalis	2
Resectio cardiae	1
Cirrhotis hepatis-tracheostomia	1
<u>Megaesophagus transthoracalis drainage</u>	<u>1</u>
	33

II. táblázat

Oesophago-respiratórikus fistulák

Oesophago-trachealis   Oesophago-bronchialis   Oesophago-pulmonalis

III. táblázat

Az oesophago-respiratórikus fistulák oldallocalizációja

Jobb oldali	Oesophago-trachealis	Bal oldali
19	8	6

IV. táblázat
Műtétek oesophago-respiratorikus fistula miatt

		Betegek száma	Mortalitás
Peptikus str.	Resectio oesophago-jejunogastrostomia	1	
Korrozív str.	Resectio oesophagostomia cervicalis majd két ülésben antethoracalis jejunum-bőrcső készítés	1	+
Korrozív str.	Resectio oesophagi+oesophago-colon-gastrostomia jobb colon-féllel (előző tygon intubatio után)	1	+
Tisztázatlan eredetű str. Korrozív str. St. post pulmonect. Cirrhosis hepatis. St. post gastrect. totalis St. post resect. cardiae	A fistula direkt zárása (4 esetben előző tygon intubatio és/vagy gastrostomia után)	7	
Abscessus pulmonalis TBC pulm.	Lobectomy+sutura oesophagi		
Hiatus hernia - kp. lebens sipoly	Reconstructio sec. Belsey+sutura	5	
St. post pulmonect.	Antethoracalis by-pass bal colon-féllel (előző direkt zárás után)	1	+
Korrozív str. Diffúz mediast. fibrosis	Substernalis by-pass bal colon-féllel (1 esetben előző gastrostomia, 1 esetben előző gastrostomia, majd tygon-intubatio, majd direkt zárás+nyelőcső kirekesztés)	2	
Korrozív str.	Substernalis by-pass jobb colon-féllel (1 esetben előző gastrostomia, 1 esetben előző gastrostomia, majd 2 alkalommal direkt zárás, majd tygon intubatio után)	2	+
Korrozív str.	Antethoracalis jejunum+bőrcső by-pass (1 esetben előző tygon-intubatio, 1 esetben előző gastrostomia, 1 esetben előző tygon-intubatio, direkt zárás+teljes nyelőcső kirekesztés után)	3	
Korrozív str.	Tygon-intubatio	2	
Korrozív str.	Tygon-intubatio+gastrostomia	1	+
Korrozív str. Corpus alienum Mega oesophagus transth. drainage	Gastrostomia (3 esetben mediastinalis drainage)	5	
Korrozív str. - perforatio	Gastrostomia+pylorus plastica sec. Finney	1	

Felhasznált irodalom

- Anderson R. P., Sabiston D. C. Junior:*
Acquired broncho-esophageal fistula of benign origin. Surg. Gynecol. Obstet. 121, 261, 1965.
- Burrington J. D., Raffensperger J. G.:*
Surgical management of tracheoesophageal fistula complicating caustic ingestion. Surgery 84, 329, 1978.
- Coleman F.:*
Acquired nonmalignant esophagorespiratory fistula. Am. J. Surg. 39, 321, 1957.
- Csikós M., Horváth Ö. P., Petri A., Oláh T., Szikorszky L.:*
Szerzett, benignus oesophago-respiratórikus fistulák. Magyar Sebészet 1988.
- Engelman R. M., Spencer F. C., Berg P.:*
Postpneumonectomy esophageal fistula: successful one-stage repair. J. Thorac. Cardiovasc. Surg. 59, 871, 1970.
- Evans J. P.:*
Post-pneumonectomy oesophageal fistulas. Thorax 27, 674, 1972.
- Hardy J. D., Tompkins W. C. Jr., Ching E. C., Chavez C. M.:*
Esophageal perforations and fistulas: review of 36 cases with operative closure of four chronic fistulas. Ann. Surg. 177, 788, 1973.
- Harley H. R. S.:*
Ulcerative tracheo-oesophageal fistula during treatment by tracheostomy and intermittent positive pressure ventilation. Thorax 27, 338, 1972.
- Hutchin P., Lindskog G. E.:*
Acquired oesophagobronchial fistula of infectious origin. J. Thorac. Cardiovasc. Surg. 48, 1, 1964.
- Keshishian J. M., Cox P. A.:*
Esophageal stricture at anastomotic site following repair of tracheo-esophageal fistula. A nineteen year follow-up. J. Thorac. Cardiovasc. Surg. 53, 754, 1967.
- Kulka F., Horváth M.:*
Felnőttkori operált congenitalis tracheo-oesophagealis sipoly. Orv. Hetil. 108, 115, 1967.
- McCabe R. E. Jr., Scott J. R., Knox W. G.:*
Fistulization between the esophagus, aorta and trachea as a complication of acute corrosive esophagitis: report of a case. 1969
- Nelson R. J., Benfield J. R.:*
Benign esophagobronchial fistula. A curable cause of adult pulmonary suppuration. Arch. Surg. (Chicago) 100, 685, 1970.

Felnőttkori, szerzett, jóindulatú oesophago-respiratórikus fistulák ...

Nolan J. J., Ashburn F. S.:

Tracheo-esophageal fistula as an isolated effect of steering wheel injury. *Med. Ann. D. C.*, 29, 384, 1960.

Perelman M. I., Naumov V. N., Bogush A. L.:

Surgery of esophago-pleural fistulas following lung resection for tuberculosis. *Klin. Khir.* 10, 9, 1979.

Petrovskij B. V., Perelman M. I., Vantsian E. N., Bagirov D. M.:

Palliative and radical operations for acquired esophagotracheal and esophagobronchial fistulas. *Surgery* 66, 463, 1969.

Roufail W. N.:

Esophago-bleural fistula secondary to perforated esophageal ulcer. *Gastrointest. Endosc.* 18, 165, 1972.

Sacks R. P., DuBois J. J., Geiger J. P., Severance R. C.:

The esophagobronchial fistula. Case report and review of the literature. *Am. J. Roentgenol.* 99, 204, 1967.

Spalding A. R., Burney D. P., Richie R. E.:

Acquired benign bronchoesophageal fistulas in the adult. *Ann. Thorac. Surg.* 28, 378, 1979.

Stewart W. R., Klassen K. P., Horoua a. P.:

Esophago-bronchial fistula due to esophageal traction diverticulum. *Arch. Surg.* 76, 317, 1958.

Ure B. M. et al.:

Zur Problematik der kongenitalen laringotracheo-ösophagealen Spalte. *Zentralblatt für Kinderchirurgie* 44, 237, 1989.

Utley J. R., Dillon M. L., Todd E. P.:

Giant tracheo-esophageal fistula: management by esophageal diversion. *J. Thorac. Cardiovasc. Surg.* 75, 373, 1978.

Vinson P. P., Sutherland C. C.:

Esophagobronchial fistula resulting from antinomycosis: report of a case. *Radiology* 6, 63, 1926.

Wesselhoeft C. W. Jr., Keshisian J. M.:

Acquired non-malignant esophagotracheal and esophagobronchial fistulas. *Ann. Thorac. Surg.* 6, 187, 1968.

Wychulis A. R., Ellis F. H. Jr., Anderson H. A.:

Acquired nonmalignant esophagotracheobronchial fistula. Report of 36 cases. *JAMA* 196, 117, 1966.

Egri Mária

Asszociációkra épülő, humán konstrukciók

Szabó György térplasztikái

Szabó György szobrászművész megpályázta és 2006-ban elnyerte a Szolnoki Művésztelep vendégtagságát. Több évtizedes pályája során a nevével jelzett kollektív tárlatok mellett közel 20 egyéni kiállítást rendezett munkáiból országszerte. Miután a szolnoki művészkollektíva tagja lett, úgy gondolta illő a művésztelepi kollegáknak, Szolnok közönségének egy válogatott kiállítási anyaggal bemutatkoznia. A Szegei Tudomány Egyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karának Rajz Tanszékén Nádas Alexandra és Nagy Gábor festőművésszel rendezett közös kiállításának válogatott anyagából állította össze 2006 decemberében „Szindbád változatok” címmel tárlatát a Szolnoki Művésztelep – KERT Galériájában. Nem sokkal ez után, 2007-ben a Damjanich Múzeumban láthatott munkáit, majd Budapesten az Ybl Palota Udvarában.

A művész Nagykőrösön született, 1972-ben fejezte be tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán, ahol Somogyi József tanítványa volt. A vizuális nevelés gyakorlati és elméleti oldala átszötte eddigi pályáját – általános iskolában, szakkörökben tanította a két és háromdimenziós térformálás alapelemeit, 1977 óta a budapesti Tanítóképző Főiskola Vizuális Nevelési Tanszékének tanára.

Életrajza szerint „portrékat, érmekeket, plaketteket és megrendelésre köztéri, szabad- és belső térben elhelyezésre kerülő portré-emlékműveket, díszítő jellegű plasztikákat, kútszobrokat tervez és kivitelez.” Közterületen elhelyezett alkotásai közül említsük meg a nagykőrösi *Szélfiú*, a Tatán felállított bronz *Szárnyas fiú* illetve a *Búcsúzás* címmel Ozorán látható holokauszt emlékművét.

Szabó György tanulmányait követően figurális szobrászként indult pályáján. Kezdetben gipszfaragással dolgozott, majd visszatért a mintázáshoz. Az akkoriban készült plasztikáit, a körükbe rendezett anyagokról „drapériás” kompozíciókként jelöli. Ezekből a munkákból is kiállított néhányat szolnoki bemutató kiállításán, bizonyítván figurális mintázási képességeit. (Fekvő, ülő drapériás alakok.) Kétségtelen, hogy az antropomorf, ha úgy tetszik emberfigurával való közlés egyértelműbb, könnyebben felfogható, mint egy bonyolult formákkal történő kifejezési mód. Szabó György későbbi plasztikái bár a korábbiakhoz hasonlóan, humán érzéseket közvetítenek – áttételes megjelenésüknél fogva nehezebben megközelíthetők.

A művész a kilencvenes években a Nyíregyháza – Sóstói Nemzetközi Éremművészeti Alkotótelepen ismerkedett meg a viaszveszejtési szoborkészítési technikával, ami teljesen átalakította művészetét. A kiállítás elsősorban ezzel az eljárással készült munkáival ismert meg, amelyek a művészt 2002-től, rendszeres részvételével a Mezőtúri alkotótelephez kötik.

A viaszmintázás a legaprólékosabb formázás számára is lehetőséget ad. Általa a művész ujjainak legapróbb rezdülése, érzékeny lenyomata is bronzba rögzíthető. Bonyolult formák is egyidejűen mintázhatók, majd szétvágás nélkül is kiönthetők. A viasz sajátosságai; könnyed alakíthatósága, érzékenysége, tökéletes formaátvevő képessége a művész gondolkodását is megváltoztatta; a figurális, emberalakos kifejezésről áttért az épített szerkezetekkel történő közlésmódra. Apró térelemekből, építészeti egységekből, tárgyiasított jelképekből szerkeszti építményeit, amelyekhez régi korok művészete, architektúrája, tárgyi és szellemi kultúrája szolgál alapul. Amelyből a művész úgy építi fel egy-egy szobrát mint ahogy a régi kézművesek munkálkodtak hosszú időn át használati tárgyaikon. S mint ahogy a történelmi korok feltárt vagy átmentődött tárgyi emlékei formáikban, megkopott felületeikben őrzik évszázadokkal előttünk élt mesterek munkája nyomát, úgy közvetítik Szabó György építményeinek apró részletei a művész ujjainak mozgását. Az ősi kézművesség szépségét de egyben a tárgyalgotás örömét is.

Szabó György viaszos eljárással készült konstruktív plasztikai stílárisan nem sorolhatók a konstruktívizmushoz. Semmi közük a matematikailag kiszámított objektív mértani elemekből szerkesztett kompozíciókhoz. Egyedenként egzisztáló, asszociatív tartalmú humán konstrukciók, amelyeket a művész belső állapota egyedenként alakít. Ez igazolja hogy ugyanazt – vagy annak látszó – szerkezetet ugyanazokkal az elemekkel de más távolságokkal, más kapcsolódásokkal, más belső arányokkal, törésekkel, szimmetria-viszonyokkal, kiegészítőkkal az adott szituáció szerint változtat. Ugyanakkor az elemek megformálását, elrendezését azonos törvényszerűségek szabályozzák. Szabó figurális plasztikájában megjelenő emberi test, valamint gazdagon modellált építményeinek belső szerkezete azonos törvények mentén alakul.

Nincs könnyű dolgunk, ha a formákat külön-külön akarjuk értékelni. Ritkább a konvencionális alakzatát őrző forma, például a hajók esetében, de ezek asszociációs köre is kitérhető. Lényegében Szabó György szobrai többnyire csak önmagukban értelmezhetők.

A plasztikák között láthatóan vannak nyitott és zárt szerkezetek. A szögletes illetve körpalástartal burkolt konstrukciók többnyire talpakon állnak. Négy vagy többlábú, a szerkezethez tartozó posztamensen, amely biztonságos stabilitást mutat a köpenyvel takart instabil belsővel szemben. A nyitott formákon keresztül szabadon érvényesül az építmény belseje. Mindkét típusnál élvezhető kisebb egységek is, amelyek a konstrukció valamely részén megmozgatják a teret. Elemeik kisebb-nagyobb rudacsokká, lécek, amelyek méretüket, magasságukat, számukat illetően változnak, illetve egymáshoz való viszonyaik, arányuk, térformáló szerepük szerint alakulnak. Építhető belőlük például konzol, nyíláskeret, oldal és tetőszerkezet. Létrák, lépcsők, rácsok. Kisebb-nagyobb felületeket összefogó keretek, emelvények. Mind a zárt, mind a nyitott plasztikák rendelkeznek díszítő elemekkel részben reliefszerűen a paláston, részben önálló háromdimenziós elemekként.

Az alapépítményen belül fellelhető építmények egymáson, egymásban léteznek. A lábazat is ismétlődhet a mű valamely rétegén, a külső megformálás is. Kiemelkedő elemek, kvázi fogantyúk jelennek meg időnként a konstrukciók tetején.

Szabó György plasztikai konstrukcióinak alapanyaga alapján véve az emberiség tárgyi kultúrája, asszociációs köre pedig ennek a kultúrának a kollektív tudata. Ehhez használ ismert formákat, például hajó, bigekerék, harang, kémény, kürtő, tölcser, hegyek, szögek stb., amelyek szerkezetbe építve, hogy csak néhány felmerülő asszociációt említsek idézi szél- és vízi malmok, őrlőmalmok, viking hajók, elhagyott gyárok, lepusztult épületek képzetét, templomok fatornyait, janicsárkard görbe élet, késeket, gyapjúkártoló szörsorokat. Ezek külön-külön is hordoznak asszociatív tartalmakat, együttesük viszont önálló, önmagában való értelmezhetőséggel bővül.

Magának a penész zöld bronznak is van valamilyen ősidejű jellege. A külső köpenyeken felkődő ókori díszítmények, középkori misztikusok szimbólumait sejtető jelképek, műtörténeti előképek homályos utalásai a dolgok kimondhatatlanságát, konkretizálhatatlanságát jelzik. A zárt, csak részben feltárukozó szerkezetek, az azonosítható motívumok, tárgyak, mintha sugallnák, hogy a látható dolgok csak a felszín mutatják, csak jelzéseket közvetíthetnek a belül rejtő lényegről.

Az emberben a rendszerváltás után felmerül a világgal szembeni kétség, bizonytalanság, félelem. Nem igen tud mit kezdeni a hirtelen rászakadt szabadsággal. Bezárkózik fél magát megmutatni, szégyelli gyávaságait, bizonytalanságait. Takarja lényegét, ugyanakkor akarja is, hogy bugyraiból kihámozzák. A rejtezés Szabó György jellemzője volt figurális korszakában is. Ott drapériákkal leplezte, itt fémpalásttal takarja a bensőt. Ám ahogy ott is érzéklődött a test, itt is részleteiben felvillan a bonyolult belvilág. Ha csupán csak a formai részét nézzük, a dolgok bent-kint viszonylatának is valamilyen összefüggésrendszere van. Kölcsönhatásban állnak, egymás nélkül nem léteznek, ugyanakkor tükrözik is egymást.

Nem lehet egyértelműen kimondani dolgokat, a szavak csak sovány jelzései mindannak, ami mögöttük van. Ugyanígy nem lehet egyértelmű formákat sem létrehozni. Az életben egy-egy igazság tulajdonképpen mindig az adott relációban érvényes. Szabó ezekkel a bizonytalanságokkal vívódik, amikor megpróbálja plasztikailag is érzékeltetni a külső-belső, áttörtség-nyitottság, egyenesen és ferdén keresztező, vízszintesen illetve billentve illeszkedő részek egymásnak feszülő formáit.

Nem lehetnek egyenes ítéleteink a világról! Szabó György plasztikai ezt a többértelműséget akarják tudomásunkra hozni. Azt akarják közvetíteni, hogy nem minden dolog fogalmazható meg egyértelműen, de éppen ebben a bonyolultságban, összetettségben nyilvánul meg a világ szépsége. S abban akar segíteni, hogy ezt felfedezhessük, hogy a külső mögé lássunk, hogy a látszat mögött felfedezhessük a lényegét.

„Elkötelezett művésznek érzem magam – vallja Szabó –, amennyiben a szociális elkötelezettség – az emberi humánus felé való elkötelezettség. Szeretném az embereket megerősíteni a humánus gondolkodásban.”

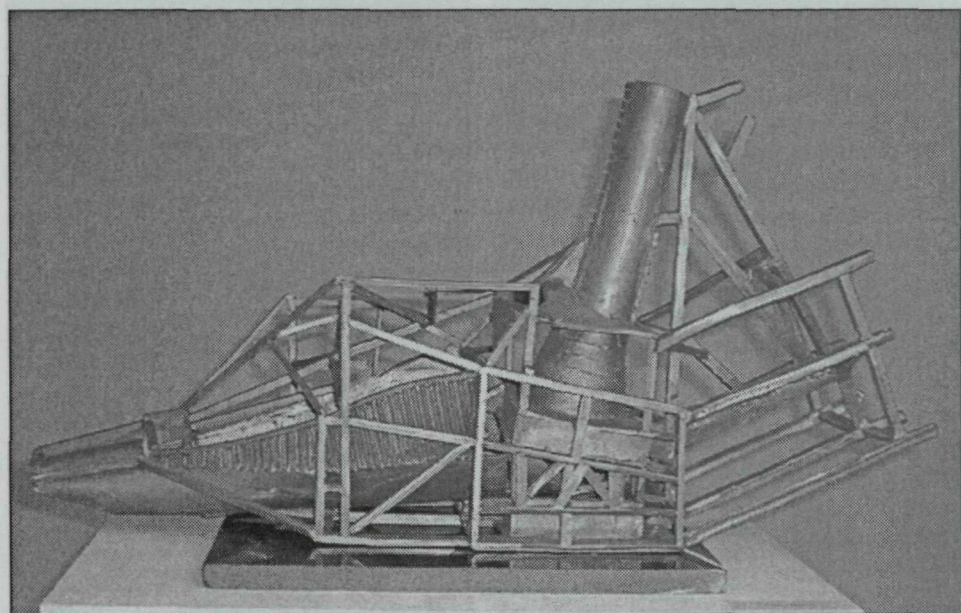

Naphajó

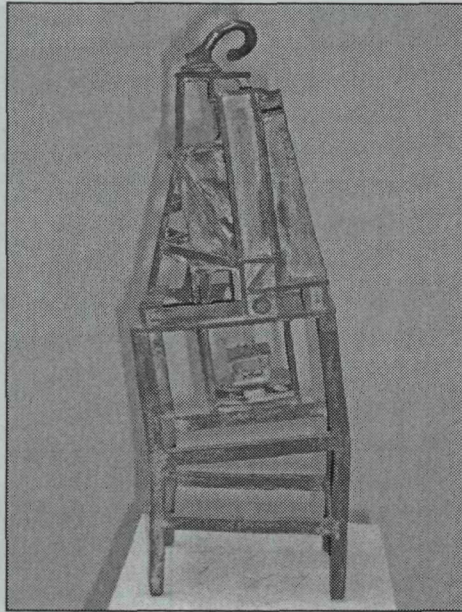

Pakukk madár

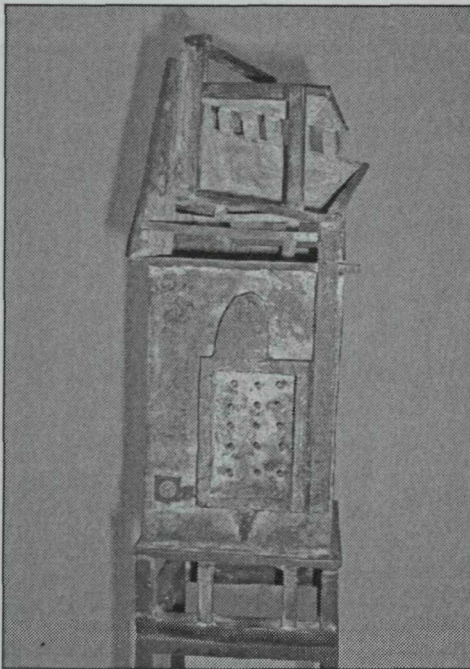

Stökös csapda

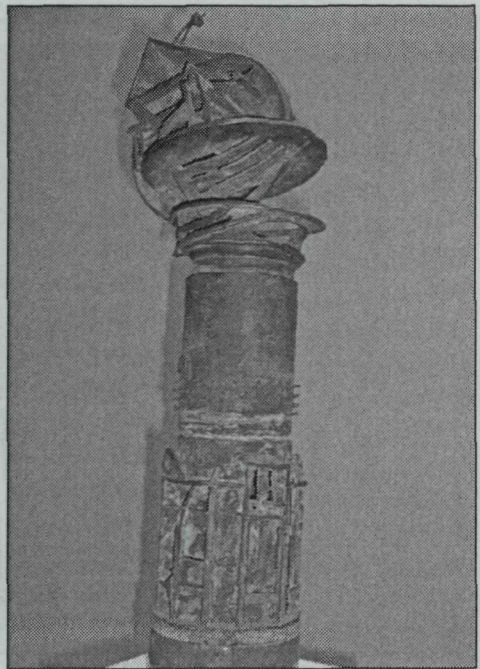

József Attila külvárosi éj

Lichtof

Pandora szelencéje

Szabó István

EGRI MÁRIA: GYÖRFI SÁNDOR MŰVÉSZETE

könyvismertetés

2008. februárjában jelent meg Egri Mária művészettörténész Györfi Sándor szobrászművészről összeállított monográfiája. A szerző tanulmányainak befejezése, a hetvenes-nyolcvanas években rendezett első kiállításai óta kíséri figyelemmel a fiatal karcagi művész munkásságát. Könyvében Györfi pályájának, művei alakulásának körvonalazását ez a bensőséges megközelítés színezi. Érzékelhető fogalmazásán, hogy egy-egy mű gondolatának születésétől annak felállításáig jelen volt, hogy többször látta a készülő plasztikát, s annak viasszal, samottal, majd bronzal termékenyített metamorfózisát. Műtörténészként részt vett a nyolcvanas évek elején alakuló Mezőtúri Alkotótábor munkájában, ahol Györfi csekélyke felszereltséggel, az őskori bronzöntökhöz hasonló természeti körülmények között próbálta ki a viaszveszejtéses bronzöntés technikáját. Györfi mai napig ezzel a módszerrel dolgozik, s a szülővárosától kapott műtermét berendezve a nyolcvanas évek első felétől kezdve maga önti bronzba munkáit. Elsőként 1984-ben, Györfy István egészalakos ülő szobrát, egészen a legutóbbiakig, a 2000-es években felállított többméteres lovas szobrokig, a kisvárdai Szent Lászlóig, a karcagi Nagykun Millenniumi Emlékmű kettős kompozíciójáig.

Manapság csak ritkán olvasható egy közterületi plasztikán alkotója neve. Mintha a mű csak térdíszítő elem volna, mint a fák, bokrok, szökőkutak. Pedig a szobor sajátosan létező teremtmény, teste-lelke van. Hordozza kora művészetének immanens jegyeit, létrejöttének jellemző körülményeit. Ugyanakkor benne munkál alkotója életének egy darabja. Szellemsége, álmái, tehetsége. Ehhez tartozóan még mindaz, amit-akit a szobor megtestesít. Személyt, eszmét, ideát. A mű elhelyezése után megszűnik kapcsolata alkotójával, megrendelőivel. Elindul önálló élete, amely során önmagába zárva áll az időre, új és új generációkra bízva megítélését. Amely persze fogantatásáról, születése körülményeiről mit sem tudván, legtöbbször félreérti. Mit tehet tehát a kortárs történész? Amellett, hogy a műveket megpróbálja tiszta, egyértelmű fogalmakkal körülírni; minden vonatkozásban dokumentál. Fotókkal, adatokkal, a szobor létrejöttét igazoló tényekkel. Ezt teszi a szerző is, remélve, hogy a könyv gazdag apparátusa alátámasztja az általa megfogalmazottakat, s bőséges támaszul szolgál mindazok számára, akik a jövőben Györfi Sándor művészetével kívánnak foglalkozni. Akár azért, mert pusztán kíváncsiak arra, milyen tudományban jeleskedett Györfi valamely álló férfialakja, kit elevenít meg portréja, mely nagy királyunk került a város kiemelt terére, avagy milyen legendából lépeget többméteres, páncélos lovasának alakja. Vagy pusztán a szobor készülésének ideje, a mű anyaga, technikája, pontos lelőhelye iránt érdeklődnek. De a kitűnő fotóanyag a bőséges dokumentáció a művek újraértékelését is lehetővé teszi, valamint az ereje teljében dolgozó művész további munkásságának, az életmű feldolgozásának folytatását.

És ez sem elhanyagolható szempont Györfi Sándor monográfiájának értékelésénél.

A tanulmányban végig követhetjük Györfi kisplasztikai munkásságát, éremművészetét, s azt, hogy miként lesz tevékenysége során a fiatal művészből az ország egyik legfoglalkoztatottabb köztéri szobrásza. Emberként megismerhetjük a mindenkor segítő barátot, az oktató mestert, aki akár saját műtermében, akár a Sóstói, vagy a Mezőtúri Művésztelepen teljes energiájával igyekszik átadni kollegáinak a viaszos bronzöntés fortélyait.

Szűkebb szülőföldje őseit, jeles személyiségeit, munkásságát kutatva-megformázva és népe elé állítva megváltoztatta Karcag arculatát, szellemiségét. Ebben a vonatkozásban egészalakos portréival, (Györffy István néprajzkutató, Németh Gyula nyelvész, Vezekényi István növénynevelő) reliefsjeivel, (Mándoky Kongur István nyelvész, Varró István nótárius, Kása József építész) büsztjeivel (Orosz Pál plébános, Szentannay Sámuel tanár, Kátai Gábor – orvos) hogy csak néhány példát említsünk, valamint Kun Emlékparkjának messziről látható, hatalmas őrszobraival, IV. Béla és Kuthen találkozásának történelmi lovas emlékművével nemzetközi távlatból is egyedülállót alkotott. De nemcsak a kun identitást erősítették Györfi Sándor munkái. Többször is megformázta Szent István, Szent László alakját. Történelmünk nagyjai közül többek között II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós, Vak Bottyán, Kossuth Lajos, Széchenyi István, Illésházy János szerepelnek munkái között. Történelmi legendáriumunkból testesült meg keze nyomán Szabolcs vezér, Ibrányi László, a Jászság emblematis Jász kapitánya. Az I. és II. világháború veszteségeire emlékező monumentjei, az 1956-s forradalom eszméjét kőbe-bronzba örökítő emlékei országszerte híreltek nevének.

A monográfia csupán érinteni tudja Györfi Sándor műveinek tágas körét, mivel több százra tehető egy illetve kétoldalas plakettjeinek, vert érmeinek valamint kisplasztikáinak száma. A szerző könyvében érthető módon elsősorban Györfi köztéri munkáira koncentrált, az ide sorolható művek pontos adatolása, regisztrálása volt vállalkozásának elsődleges célja. Ami egyáltalán nem volt kis feladat, hiszen a kézirat 2006-os lezártáig a művész *144 műve nyert közterületen elhelyezést*. A szöveg között 140 kiváló minőségű színes felvétel illusztrálja a szobrokat, érzékelteti vizuálisan is Györfi egyedülálló művészetét. A kötet apparátusában 130 köztéri munka fekete-fehér fotójával, címével, méretével, technikájával, elhelyezésének dátumával és topográfiai adataival teljes katalógus tájékoztatja az olvasót. Idetartozóan megkapjuk még a köztéri alkotások évszám és városok szerint rendezett listáját is.

A függelék ismerteti a művész életrajzi adatait, egyéni kiállításait, szakmai elismeréseit, a válogatott annotált bibliográfia pedig a munkásságáról megjelent sajtóanyagot. A monográfiát angol és német nyelvű resume teszi teljessé.

Külön kell szólni Szilágyi Attila érzékeny, mindig a művet, a plasztikai elemeket hangsúlyozó kitűnő képszerkesztéséről, tipográfiájáról, Györfi Balázs és Kozma Károly nagyszerű fotóiról. Valamint arról a támogatásról, amelyet a köztéri szobrok tulajdonosai, a települések polgármesterei, Jász-Nagykun-Szolnok megye, Szolnok város és a kulturális kormányzat képviselői a könyv megjelenéséhez nyújtottak.

E nélkül az összefogás nélkül ez a tartalmában, kiállításában igazán szép könyv nem született volna meg.

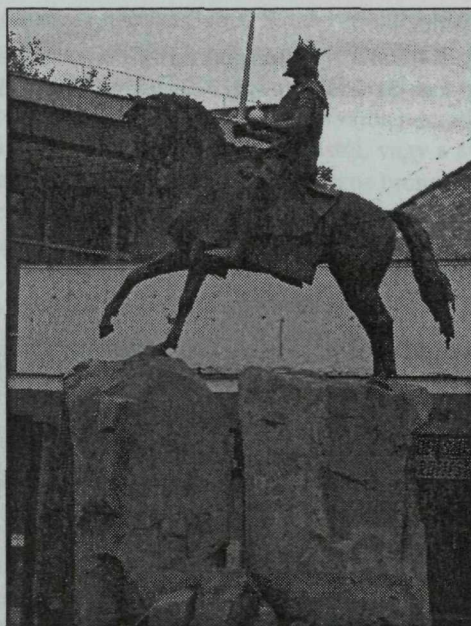
Egri Mária: Györfi Sándor

Nyomdai munkálatok: Kapitális Nyomdaipari Kft. Debrecen

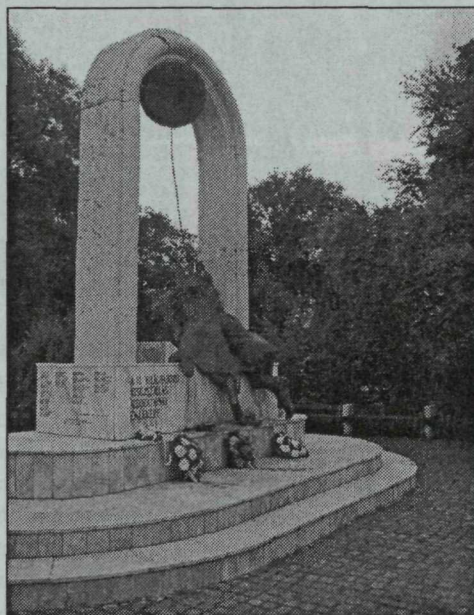
Megjelent a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatóságának kiadásában.
Szolnok, 2007.

Györfi Sándor: Györfi István (Karcag)

Györfi Sándor: Szent László (Kisvárd)

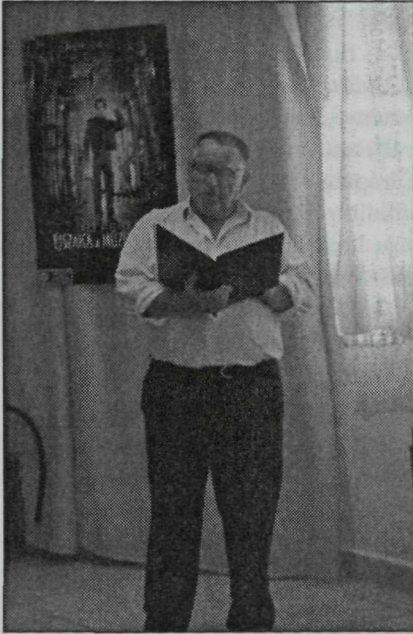
Györfi Sándor: Második világháborús emlékmű (Kisújszállás)

Rideg István

Élet a vásznon*

Mottó: „A csodákat azonnal szállítjuk
A lehetetlenre kicsit várni kell.”
(Korda Sándor)

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nemcsak Párizsban vannak csodák, hanem Pusztaszenttornyán, Felsőrácegrespusztán, Biharugrán, Pusztatúrpásztón is.

„Páris az én Bakonyom” – kiáltja Ady, Párizs viszonyítási pontja Illyés Gyulának, József Attilának is.

De mi van vidéken?

Pusztaszentgyörgyi birtokán a paraszt őserőben hívó Justh Zsigmond olyan szabadtéri színházat csinál, ahol Shakespeare-t játszanak. Felsőrácegrespusztán, egy uradalmi pusztán születik meg Illyés Gyula, a Puszták népe költője, Petőfi leghívebb és legsikeresebb hazai és külhoni népszerűsítője. Biharugra fia Szabó Pál: a „szép szegénység” írója még Japánban is ismert lesz a *Lakodalom, keresztelő, Bölcső* regényéből készült *Talpalatnyi föld* című film révén. És egy zsidó családban – Pusztatúrpásztón! – látta meg a napvilágot Kellner Sándor László: 1893. szeptember 16-án.

Mondják, a szerkesztő nem hitte el, hogy Korda Sándor Pusztatúrpásztón született. Túrkevére hamisította a tényt. Nem hitte el, hogy „*Valaki az értől indul el / S befut a szent, nagy Óceánba.*”

De persze, hogy Túrkeve is tud csodákkal szolgálni! Egy Finta Sándor nevű kisbojtárra Ecsegpusztán talált rá a kitűnő néprajztudós Herman Ottó. A nagybátyjánál csikóskodó tizenkét éves fiucska tehetségét ő ismerte fel, s szerez neki ösztöndíjat.

1938-ban New Yorkban elkészíti az amerikai függetlenségi háború legendás magyar huszár ezredesének, a karcagujszállási Agbúra Fábri Kovács Mihálynak híres domborművét.

Ez a vidék.

* A közölt szöveg elhangzott a túrkevei Finta Múzeumban 2008. június 21-én a Múzeumok Éjszakája alkalmából rendezett kiállításon és filmbemutatón. A bemutatott filmek: Korda Sándor: *Lady Hamilton* valamint Galambos Lajos–Kovács István: *Isten őszi csillaga*. A szervezők így tisztelegtek és emlékeztek Korda Sándor filmrendezőre, valamint a második film nagykunsági statisztáira és szereplőire. A filmtörténeti kiállítást is ezért mutatták be.

Még remélhetően sokáig fogja majd ontani a tehetségeket. Addig bizonyosan, amíg olyan példák élnek közöttünk, mint a karcagi Györfi Sándor, jelen Magyarországnak egyik legnagyobb szobrása, aki lélekkel, tartással, egyenesen azt mondja: „Én tanyasi ember vagyok. Kunlapon születtem. Karcag az én Párizsom.”

A kisiskolás Kellner Sándor nagy zsenialitással talál rá egész életére szóló jeligéjére: „*Sursum corda!*” Fel a szivekkel! Ezzel a misében szereplő higgyetek, bizzatok, ne csüggedjetek jelentésű jelszóval hódítják meg a Kordák – Sándor, Zoltán és Vince – az egész világot.

Kellner Sándor tizenhat éves korától kezdve használja a Korda művésznevet. 1909: párizsi tudósítója a *Független Magyarországnak*. 1914: Budapesten megalapítja a Corvin Stúdiót. Sikereit látva lesznek a testvérei is Kordák. Példás, ahogyan szeretik, segítik egymást. Összetartanak. Zoltán lesz a Corvin első asszisztense, Sándor 1919-ben direktóriumi tag, ezért menekülnie kell. De 1923-ban már saját vállalata van Németországban, s 1926-ban már Hollywoodban dolgozik. 1930: visszatér Európába. 1932: megalapítja a London Filmvállalatot. Producerként nagyon nagy gondot fordít a filmjei pompázatoságára. Az angol filmipar legmarkánsabb alakja, felvirágoztatója lesz. Főleg a kosztümös filmeket kedveli. Ilyen a *VIII. Henrik magánélete* (1933), a *Rembrandt* (1936). Diszlettervezője az öccse, a festőnek készült Vince. Ő tervezi *A bagdadi tolvaj* (1940) és *A dzsungel könyve* (1942) látványait is. Vince lesz 1939-ben a London Film művészeti igazgatója.

Sándort filmrendezői érdemeiért 1942-ben lovaggá ütötték. Sir Alexander Korda 1956-ban halt meg. Az Értől indult el, és befutott a szent, nagy Óceánba.

Rembrandt című filmje a legkiválóbb Korda-színvonalat képviseli. Egy érdekes, zseniális művésztől vall, aki gondokkal, kétségekkel birkózik mozgalmas életútján. Rajzain, festményein gazdagon sugárzik, áramlik át az érzelmi élet. De a mester nagy tékozló. Nem tud bánni a pénzzel. A nagy realista, a rézkarc páratlan mestere végül nagy nyomorban hal meg. A meg nem alkuvó művész sorsa – ilyenek mutatják be a Korda testvérek – a magány, az ismeretlenség homálya lesz. Az empátiára, az érzelmekre ható filmben a Rembrandt-ot alakító Charles Laughton játéka ragyogó, különösen az öreg ember meghasonulásának megformálása.

Nem véletlenül írta a 9. század végétől 600 éven át formázódott *Ezeregyéjszaka* meséjéről Szerb Antal: „Olvasván felér egy egzotikus utazással.” Hatása lenyűgöző Európára is. *A bagdadi tolvaj* forgatókönyvét e hatalmas motívumkincs bűvöletében írta Biró Lajos. Zenéjét Rózsa Miklós szerezte. A látványtervező Korda Vince. Asszisztens: Korda Zoltán.

Díszleteiért Korda Vince Oszkár-díjat kapott.

A jók és a gonosz küzdelme zajlik a filmben.

A Jaffar varázslata által megvakult Ahmed királyfi mosolygós arcú vak koldusként meséli el, hogy hatalmának semmi sem szabott határt, de hiába volt 365 felesége, unatkozott. Hiába fogalmazódott meg benne a cél: „boldogságot adni népemnek”; „köttem és a népem közt ott állt a negyvezírem” – mondja, – aki a „csattogó ostor, görnyesztő iga, sujtó kard” eszközeivel kormányoz. A népet megismerni vágyó, az utca forgatagába vegyülő Ahmedről elterjeszti, hogy bolond, és börtönbe veti. Ahol azonban találkozik a nép ravasz, leleményes fiával, Abuval, a kis suhanc bagdadi tolvajjal, aki még börtönük kulcsát is el

tudta lopni. A bolond és a tolvaj így menekülnek meg a lefejezéstől. Így kezdődik el kalandos útjuk, amely mindkettőjük boldogságához vezet el.

Mindkettőjük vágya: megismerni a világot. Szereznek egy csónakot, amelyen üldözőik elől Bászrába menekülnek. Bászra piacán Abu ügyessége és ravaszsága jóvoltából mézes lepényt esznek, majd meglesik a kíséretével palotájából elefánt hátán kivonuló hercegnőt. Ahmed azonnal beleszeret a Napnál is ragyogóbb szépségbe. Abu leleményével a palota kertjében találkoznak. „Egy dzsinn van a tóban” – veszik észre a hercegnő udvarlányai. A hercegnő kíváncsian szalad oda. Ahmed leugrik a fáról, és elmondja szerelmes szavait. „A rabod vagyok”, „Számomra nincs más szépség a világon, csak a tied.” Távoztában megígéri, hogy újra eljön.

Bászrába látogat Jaffar. Egy csodás játék lovat hoz ajándékba a szultánnak, akit láthatóan csak a játéka érdekelnék, nem a népe. A szultán a repülő ló hátán körbelovagol a város fölött. Bármit megadna érte, csak az övé lehessen. Jaffar a lányát kéri cserébe. A hercegnő félelmében, hogy ne legyen Jaffaré, lóháton kimenekül a városból. Az örök a szultán és Jaffar elé tuszkolják a kertben elfogott Ahmedet és Abut. A gonosz Jaffar varázslattal elveszi a trónbitalóra támadó Ahmed szeme világát, Abut pedig kutyává változtatja.

Ahmed koldusként kéreget az utcán. „Adjatok, szánjatok meg Allah nevében.” Nincs egyebe a reménynél. „Meg kell találnom, akit szeretek, akit elvesztettem.” Hűséges kutyája felismeri a hamis pénzt.

Jaffar palotájában álomba ájultan fekszik a hercegnő, folyton a kedves dzsinn emlegeti. Egy híres orvos kijelenti, hogy csak a vak koldus tudja meggyógyítani, csak az ő szavaira ébred fel, mert őt szereti. Ahmed szavaira csakugyan felébred. Boldogan ölelik meg egymást. Jaffar parancsára azonban Ahmedet elkergetik, aki a kutyáját otthagyja szerelmésénél, hogy védje őt.

Jaffar hajón utazik. Bűvös erejével elcsábíthatná a hercegnőt, de ennél többet akar: a szerelmét. A kutya életét mentve a tengerbe ugrik. Jaffar megszarolja a lányt. „Abban a pillanatban, hogy a karjaimba zárlak, látni fog.”

Valóban. Ahmed lát, a kutya visszaváltozik Abuvá. Lelkesülten ismerik fel egymást. Ahmed fájdalmasan sóhajt fel: „Minek látok, ha őt nem láthatom.” Abu azonban rögvest csónakot kerít, és a hercegnő kimentésére indulnak. Közeledtükre hiába örül meg a hercegnő, a gonosz Jaffar vihart támaszt, és szabadítók hajótörést szenvednek. A reményvesztett hercegnő arra kéri Jaffart, hogy vigye haza az apjához. Jaffar egy új játékkal „kedveskedik” a szultánnak, egy indiai táncosnőt megtestesítő ezüstbajadérral megöleti a szultánt.

A hajótörés után egy ideig Abu sorsát követi a film. Abu most kap csak igazán kulcs-szerepet. A tengerpart homokjában talált palackból véletlenül kiszabadítja az óriás dzsinn, aki ahelyett, hogy hálás lenne, halálra akarja taposni. Az életéért könyörgő Abunak ravasz mentő kérdése támad. Hogy lehet az, hogy egy ilyen óriás dzsinn belefért egy ilyen kis palackba. Nem hiszi el, ez csak egy rossz álom, amit most lát. Bizonyítsa be, hogy belefér a palackba. A buta dzsinn lépre megy. Hamarosán könyörg a szabadulásáért. Ha Abu kiengedi, akkor három kívánságát teljesíti. Áll az alku. Az első kívánság elharmarkodottan, mohón hangzik. Frissen sült kolbászt chessen serpenyőből. Miután jóllakott, Abu azzal

dicsekszik, hogy ő kicsoda nagy tolvaj, nincs az a valami, amit ő el ne tudna lopni. A dzsinn próbát tesz vele. Elrepül Abuval oda, ahonnan ellophatja a Mindent Látó Szemet. Miután a dzsinn nagy ámulatára ellopta a Mindent Látó Szemet, elhangzik második kívánsága. Vigye a dzsinn Ahmedhez, az urához. Abu a kietlen, sziklás hegyen átadja Ahmednek a Mindent Látó Szemet, amelyben Ahmed észreveszi a hercegnőt, amint éppen a két rózsza fölé hajol. Aki abba beleszagol, az mindent elfelejt. Ahmednek látnia kell, amint a hercegnő azt „vallja” Jaffarnak: „Téged szeretlek.” Ahmed kétségbeesik. Dühösen kiabál Abura, aki csak segíteni akart neki. „Bárcsak Bagdadban lehetnék” – sóhajtja Ahmed fájdalmasan. „Legyél” – ejti ki a száján önkéntelenül a harmadik kívánságot hűséges szolgája és barátja. Ahmed abban a pillanatban eltűnik a szeme elől. Boldogan kacag fel dzsinn, hogy most már végképp szabad lett, és csufondárosan elszáll a távolba. Most Abun a sor kétségbeesni. Mérgesen csapja a kőhöz a Mindent Látó Szemet.

Ahmed az örökkel vív a bagdadi palotában, hogy kimentse a hercegnőt. Jaffar tömlőcbe vetteti a szerelmeseket. A szerelmesek egymással szemben függnek a falakon, súlyos láncokban kikötve, mégis boldogan sóhajtoznak egymáshoz. „Végre együtt vagyunk.” „Nem kell a távolléttől szenvedni.”

Abu előtt a zord sziklák leomlanak, a mesék országába kerül. Meseország uralkodója hálás lesz, nekiajándékozva az igazságtalanságot célba vevő íjat és nyilat. Abunak nincs maradása. Ellopja a csodás repülő szőnyeget, és rajta hamarjában Bagdadban terem. Éppen jókor. Nyilával lelövi a hóhért, aki már felemelte a kardját, hogy lefejezze Ahmedet. Megmenti a szerelmeseket. A tömeg is részabradul a katonákra, hisz eljött az a szabadító, akiről a népi történetmondók annyit meséltek, aki „párjább a párjánál”.

Jaffar a csodalovára pattan, hogy elmeneküljön, de Abu nyila homlokon találja a gonosz zsarnokot. Halála után Ahmedet és a hercegnőt, a férjet és feleséget ünnepli a felszabadult nép.

Abu, a kis bagdadi tolvaj azonban nem marad velük. Szőnyegén világgá száll, hogy egy kis kalandban legyen része.

E mesefilm szépsége nem fakult az idők során. Ma is látványos, fordulatos, tanulságos a nézőknek. Hinni kell a hűségben, az álmok szépségében. Sursum corda!

A II. világháború kitörésekor Korda Sándor úgy érezte, hogy hálával tartozik az őt befogadó országnak. Ezért *Az orosz lánynak szárnya* van címmel egy népszerűsítő filmet készített a brit légierőről. Ez Churchillnek annyira megtetszett, hogy megkérte Kordát, költözzön Hollywoodba, és ott készítsen el egy olyan kódolt filmet, amelyből egyértelműen megtudhatja a világ, mi az angol álláspont.

Korda Sándor Laurence Olivier és Vivien Leigh főszereplésével rövid időn belül „szállította” a *Lady Hamilton* (1941). Párizsban egy idős hölgy meséli el az 1800-as években házasságtörő szerelmének tragikus történetét Nelson admirálissal, aki Nápolyba érkezett, hogy Napóleon ellen kérje a segítséget.

A film különlegessége az, hogy maga Churchill is „beszállt” a politikai siker érdekében. Ő írta ugyanis azt a beszédet, amellyel Nelson elutasítja Napóleon békeajánlatát: „Napóleon nem lehet a világ ura addig, ameddig szét nem zúz bennünket. És higgyék el uraim, hogy a világ ura akar lenni. Diktátorokkal nem lehet békét kötni, a diktátorokat el kell pusztítani.”

Ez a film világszerte hatalmas sikert aratott. Ez volt az első külföldi film, amelyet a Szovjetunióban is bemutattak. Az egyik kópiát maga Churchill vitte Moszkvába, Sztálinnak. És 1942-ben elsősorban ezért a filmjéért – és Churchill javaslatára! – avatták lovaggá Korda Sándort.

* * *

Galambos Lajos *Isten őszi csillaga* című regénye 1962-ben jelent meg. Még abban az évben József Attila-díjat kapott érte az író, és még abban az évben filmre vitte a regényt Kovács András: Galambos forgatókönyve alapján.

Galambos szegényparaszti családból származott. Irodalmunkban Móricz illetve a népi írók hagyományához állt közel. A paraszti világ bomlását romantikus nagyításokkal, naturalisztikus nyersséggel festette. Kiemelte kedvelt hősei megszállottságát, naív, tiszta hitét.

Galambos Lajost Váci Mihállyal együtt az 1956 utáni konszolidáció, a Kádár-rendszer, az aczéli kultúrpolitika karolta fel. Úgy mutatta be őket, mint a szocialista realizmus újszerű alkotóit. Szegeden az Új Irás író-olvasó találkozáján úgy értékelték őket, mint a Móricz – Ady páros korszerű megfelelőit.

Kovács András Györffy-kollégista volt. Híressé a *Nehéz emberek* (1964) és a *Hideg napok* (1966) című filmjei tették. Kedvelte az erkölcsi problémákat.

Sokan gondolták az 1960-as években – még a népi írók, Németh László és Szabó Pál is –, hogy a szocializmus sikere hit kérdése. Galambos és Kovács filmjében is éppen azt látjuk, hogy a fő baj az volt: a kubikosok nem hittek eléggé a rizsben. Ennek kiemelése érdekében a film elhagyja a főhős regénybeli „gyávaságát”, szövevényes belső vívódását.

Galambosnak a móríci írástechnika volt a modellje, ezért a regény tehetséges, álmodó hőse az 1945 utáni változó világban móríczosan sodródik az eseményekkel, különböző szálakhoz kötődik, különböző emberekhez, érdekekhez. A regénybeli Bordács László mezőmérnök még hasonlít Kopjáss Istvánra: a régi és az új küzdelmében időnként összekuszálódnak benne a dolgok. A filmbeli Bordács azonban – némi hezitálás után – jóval határozottabban áll ki nagyra törő álma, a rizstermelés sikeres meghonosítása és a 15 volt kubikos boldoggá tétele mellett.

A filmet a mi környékünkön, Karcagon, Kisújszálláson, Túrkevéen forgatták. A kor legkiválóbb színészei közül válogatott a rendező. Bordácsot Avar István alakítja, Király Sándort Páger Antal. A *Körhinta* híressége, Törőcsik Mari hitelesen mutatja be a szerelmes lánykát, Király Arankát. Oltányi Öcsi Pálos György, Csiszlár Béla Bessenyei Ferenc, Oskó Görbe János, a felesége Horváth Teri. A kisebb szerepekben is jók a színészek. Patonai Illés Sinkovits Imre, a polgármester Ascher Oszkár, a főgépész Bánhidi László stb. Avar Istvánt 1963-ban Jászai Mari-díjjal jutalmazták.

A film szövegmondása rendkívül karakteres, jellemhordozó. Mindig árulkodik a megszólalóról. Figyeljük csak ilyen szempontból a filmet!

A film az előre hozott vég jelenetével kezdődik. „Már a kezünkben volt a pénz” – ordítja Oskó, és a gáton nekimennek az öklök Bordácsnak.

Az alföldi kisvárosban kubikosok tolják a talicskát. Földet követelnek a főtéren. A polgármester tehetetlen. A kommunista Patonai Illés kijelenti neki: „Földet kell nekik adni, más megoldás nincs, a százholdasokéból”.

1947-et írunk. Már két éve túl vagyunk a földosztáson, de innen az őszi választáson. Király Sándor előtt Bordács apja volt a kubikosok bandavezére, ezért – származásánál fogva – Bordács tiszteli Királyt. Segítene rajtuk: „Valami föld csak akad. A csatornazugban, a ti földek mellett, éppen megfelel nekik.” A főmérnök csodálkozó ellenvetésére elköveti a „tragikus vétséget”, a hübriszt. A sértett góg beszél belőle, amikor kijelenti: „Pusztá, de még senkié, és az a fontos. Föld, föld. Két évvel ezelőtt volt a földosztás, nem tegnap.” Jó szándékát, szakmai gőgjét (ő tudja, hogy a vakszik a rizstermelésre elsőrangúan alkalmas) majd sokszor ellene fordítják (a kubikosok, Oltányi Öcsi, Király stb.). A város urai leplezetlenül örvendeznek ezen a Kopjáss-szerű, „a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon” megoldáson. Oltányi Öcsi állást ígér, elkelve egy népi káder. „Zseni vagy öregem. Jobban sikerült, mint gondoltuk.” Használhatónak gondolják Bordácsot.

Figyeljük meg, mennyire összetett, kontrasztos az a jelenet, amikor másnap reggel az Oltányi tanyára mulatni tartó hintók megállnak a határban a kétségbeesett kubikuscsaládok előtt! Oltányi kárörvendőn, cinikusan élcelődik: „No, emberek, megvan a föld, hát mégis érdemes volt.” Oskó lázít: „Szétlőni az egész úri bandát!” Király szemrehányó: „Ha már nem kell a kubikumunka, arra gondoltunk, búza lenne jó.” A főmérnök kajánkodik: „Föld.” Aranka lelkesedik: „Mérnök úr, én csak mondom nekik, hogy jó ez, ez a legjobb. Szóljon mérnök úr, mondja nekik, milyen jó ez!” A főmérnök sürget: „Mérjem emberek, vagy ne?” Király még bízik Bordácsban: „Mit tegyünk? Közülünk csak te tanultál.” „Rizs, rizs” – suttojga vagy inkább motyogja Bordács, és őt is viszi a hintó a tanyára, mulatni.

Az *Isten őszi csillaga* hangvétele helyenként a *Talpalatnyi földet* (1948) idézi. Ilyen például a szegénység, az „élni kell” motívum következetes kibontása. Nagyon nagy próba előtt állnak, visszatérően ezt hangsúlyozza Király is, amikor Bordács kiszámolja a kubikosok gyűlésén a lehetőséget: „Ki se lehet mondani, mennyi a haszon.” Király gondterhelt: „Hogy azt a rizst komolyan gondoltad-e, azért vagyunk itten. Nekem a 15 család mind a vállamon”, „Szántani kell, befektetés kell, parasztok se vagyunk, kubikosok vagyunk”, „Ez szép, de élni kell ám addig.”

Bordács és Aranka szerelme hihetően bontakozik ki a férfi kíváncsiskodó érdeklődésétől és a nő kedves feleselésétől kezdve az egyre komolyodó vallomásokig, az egymás iránti elkötelezettségig. „Tudsz te főzni?” „Megnyalhatná a tíz ujját.” „Mit főztél?” „Találja ki.” „Honnan?” „A szememből.” – „Minek ez?” „Enni. Répalevél. Kívánja tán?” „Gyerekkoromban én is.” „Nehéz világba értünk.” – „Meg tudja különböztetni a kakaslábfüvet a rizstől?” „Meg.” „Hogyan?” „A kakaslábfű pirosabb.” „Bizony isten, pirosabb.” – „Mondd azt, hogy Laci bácsi. Kétszer olyan idős vagyok. Mondjad, Laci bácsi.” „Nem. Hát hogy mondhatnám, mikor maga nekem nem bácsi.” – „Egyetlen értelmes dolog, amit csináltam az életemben, ez a rizs.” „Itt akarok maradni veled. Te vagy köztünk a legerősebb.” „Mindig csak magát akartam.” Ez a szerelmi megjelenítés azonban korántsem éri el Bán Frigyes *Talpalatnyi földjének* vagy Fábri Zoltán *Körhintájának* (1955) a magaslátát. Góz Jóska és Juhos Marika vagy Biró Máté és Pataki Mari, azaz a

szegények szerelmének tisztaságát, elsőprő erejét meg sem közelíti Bordács és Aranka szerelme. Szerelmük felejthetetlen próbatétele az a jelenet, amikor az ócskapiacozás után az üzemanyagra beadják a pénzt Oskónak, ki-ki amennyit tud. Többen itt akarják hagyni a bandát. Király védi Bordácsot: „Minket Bordács Jankó sose csapott be, majd a fia fog becsapni?” Az egyik lázadó kubikos soha nem hallott éllel fogalmaz: „Tán nem ő volt rajta, hogy ezt a földet adják ki nekünk. Tömjük be a szájukat valamivel, ezt mondta. Nyalta a városi urak talpát, hogy zsíros állást kapjon értünk! Ez a lelketeket adja el két fillérért!” Király tudni akarja az igazat: „Mondd meg nekik, hogy te nem csináltál ilyet!”, „Igazat mondott (...) vagy hazudott?” A halotti csöndben Bordács úgy gondolja, hogy többet ér a hasznos hazugság, mint a haszontalan igazság, és azt mondja, amit mindannyian várnak szeretnének: „Hazudott”. Felejthetetlen pillanatokat látunk a filmen. Páger Antal kitarató, szúrós tekintete égető – sötét, baljós előjel: Király gyanakvó lesz. Törőcsik Mari tekintete várakozó, a rajta megjelenő enyhe mosoly az örömet jelzi: a megkönnyebülség, az elégedettség, a boldog elégtétel jele. Arankának nem kellett csalódnia a szerelmében.

A régi és az új küzdelmében sok-sok buktatója van a kubikosok és Bordács sikerének. A jó módú Csiszlár Béla szeretné behálózni magának és a lányának, Lulunak Bordácsot: „Azért szeretlek, mert alulról jöttél, akárcsak én.” Kijön Oltányi Öcsiék újságjában, hogy a havidíjas mezőmérnök a csajkarendszer prófétája. Oltányiek azt szeretnék, ha magukra hagyná a rizseseket: „Már csak az hiányzik, hogy te is közöttük légy,” „Adunk neked annyi helyet a lapban, amennyit csak akarsz. Mondd el ezt, hogy mért kellett a földeket kiosztani. A főmérnöki állás üres. Nekünk szükségünk van egy olyan emberre, mint te vagy.” Bordács válasza elutasító, mert tudja a helyét: „Nektek nem mérnök kell, hanem szolga.” Ekkorra már – Patai Illéssel való eszmecserejéből tudjuk – megvilágosodott előtte hivatása, megbölcösül: „Az emberre ráakódnak az évek, és egyszer csak észreveszi, hogy nem csinált semmit.” A városházán azonban Oltányi leleplezi a kubikosok, Királyék előtt. A főmérnök szükségből 10 holdat Oltányiékből mért ki a rizseseknek, most azt követelnék vissza. Bordács az éhezők érdekeit védi: „Három ezer forint, ha ezt lefizetitek, beszélhetünk a föld visszaadásáról.” Oltányi megalázza Bordácsot: „Egy nagy nulla voltál. Fel akartalak emelni, és egy nagy nulla maradtál (...) Talán azzal tett jót, hogy megjelölte maguknak azt a vacak földet?” Király a kapott pénz egy részéből lakomát rendez a családoknak. „Eszik a közös.” Már-már helyrehozhatatlan, feszült szóváltás következik be Király és Bordács között: „Leköpték a húsunkat.” – „Bratyizzon csak velük”. – „Az istenit, te pofázol, te találtad ki nekünk az egészséget. Te választottad ki a legrosszabb földet. Vigyázz, tizenöt családért felelsz!” Bordácsot mint tékozló fiút fogadja az úri kompánia. Oltányi a bárban gátlástalanul dicsérgeti: „Rendben van. El van simítva, el van temetve. Ki leszlel nevezve. Háromezret odahajtasz a kutyáknak. Nem sumákolunk. Élünk. Huszáros vágás volt, el van ismerve! Éljen az ország legkiválóbb mezőmérnöke!” Bordács részegen mondja a dizőznek: „Megnősülök. Elveszem Csiszlár Lulut.” A dizőz csípősen jegyzi meg: „Te mégsem vagy igazán tehetséges.” Megint az Oltányitanyára hajtának a murizók. Oltányi megállítja a hintót: „Csak megnézzük a rizsedet. Innen húztunk ki, a sárból, a békák közül!” Bordács kiszáll a hintóból. A főgépész egyszerű, de őszinte hite a rizsben vissza-

hossa közējük. Aranka ereje is megkapó. Patonai Illés segítségével minden jóra fordulhat. Patonai figyelmezteti: „Vigyázz, el ne szakadjon a húr!” Bordács csaknem lelkiismeret-furdalással mondja: „Ezek tették a dolgukat, mikor egyedül hagytam is.” Patonai óva inti: „Butaság a mi legjobb ellenségünk.” Oskó a nélkülözésben megtört kubikosok egy részének nevében már elárvereztetné a rizst. A város urai csak töredékét ígérik annak, amit ér. Megérkezik Bordács, aki másfél milliót garantál, mert délután a Terményforgalmi már lekötötte az egészszet. Lesz üzemanyag is, hogy újra indítsák az öntözést, hogy ne rohadjon meg a rizs. Bordács pisztollyal kergeti el a mohó urakat, Oltányiékát és Csiszlárt. Oskó még megfenyegeti: „Megállj, te ezt nem úszod meg szárazon!”, majd a hintók után rohan. Bordács elégedetten, füttyörészve ballaghat hazafelé a gáton, amikor Oskóék rárontanak és agyonverik.

A film úgy zárul, hogy nem tudni, megáll-e majd a lábán a rizsesek bandája. Vajon a „veresen világitó” Isten őszi csillaga kinek hozza majd el a gazdag betakarítást, a felül levőknek vagy az alul levőknek?

Az 1990-es rendszerváltással (vagy rendszerváltoztatással?) az idő mára már sajnos túlhaladta – sok más egyébbel együtt – a rizstermelést is a környékünkön. 1990 óta újból drasztikusan alakult át a társadalom szerkezete. A globális és lokális világ viszonya még bonyolultabb, még ellentmondásosabb lett. Nemzeti érdekeink kevésbé érvényesülnek, mint ígérték a rendszerváltozáskor. Ennek pontos művészi felismerése és ábrázolása még várat magára. De talán éppen ezért gondolkoztathat el bennünket Galambos Lajos és Kovács István filmje, mert az „elvégeztetett, de semmi se tisztázott” Katona József-es, Móricz Zsigmond-os problémafelvetése mintha mára is igaz lenne. A nép ma is el van nyomva.

* * *

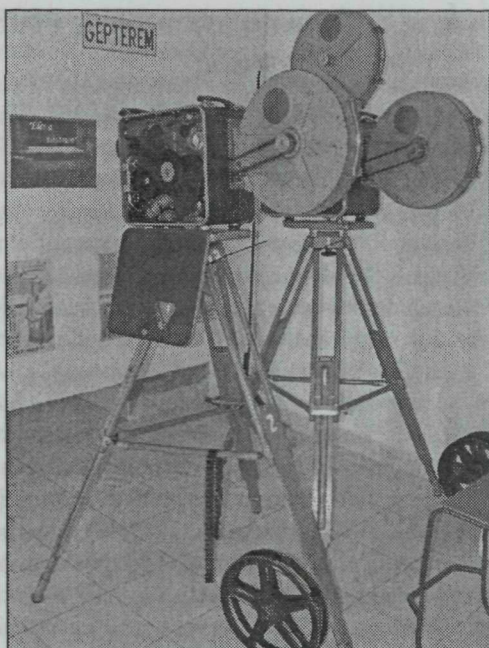
Egy plakátkiállítás mindig a jelképek erdeje. Amit itt láthatunk, az a dicséretes válogatás és összeállítás eredménye. Ablakot nyit a múltunkra. Ezért tanulságos. Mit láthatunk benne? Hogy mennyi akadályon, lépcsőn, buktatókon hajtottuk már át magunkat, amíg ide elérkeztünk. Most, hogy itt vagyunk, gondoljuk el, vajon még mennyi és milyen plakát következhet ezentúl. Pilinszky János nagyon eredeti, nagyon kifejező metaforikus sora int bennünket. „Plakátmagányban ázó éjjelek.” Eső veri, hó, szél tépi, nap égeti, fagy szívja-szaggatja a plakátot. Ki van téve a változásoknak, az elemeknek a plakát. A plakát, aki propagál és befolyásol. A plakát, aki propagált és befolyásolt. Ha ránézek egy plakátra, akkor magamat láthatom benne. Mit formált, deformált rajtam ez a plakát? A plakát tehát mi vagyunk. Jól írta tehát Pilinszky János 1956-ban a Négy sorosában: a történelmünkre utalnak a plakátok. A mi életünk van a vásznon.

Élet a vásznon

Részletek a kiálltásból

† FINTA SÁNDOR szobrászművész (1953–2008)

Nekrológ*

1953. szeptember 16-án született Túrkevéen. Édesanyja Hagymási Róza, édesapja Finta Sándor fogorvos második gyermekeként. Nővére Katalin két éve távozott az élők sorából, szintén fiatalon. Gyermekkoruk szép élményeit beárnyékolta édesapjuk korai halála. (42 évesen hunyt el.)

Édesanyjuk egyedül nevelte fel imádott gyermekeit, akik sok megpróbáltatáson estek át. Lelki terhektől szenvedve édesanyjuk miatti aggodásból, – szorongásokon át vezetett az út a kamaszkor rapszodikus útvesztőiben. Gyermekkori barátja dr. Vári Sándor és az ő szülei a Vári család, a drága Rózsika néni, felnőttkoráig mellette álltak. Igyekeztek a helyes irányba terelni, segíteni, hasznos tanácsokkal ellátni. Ilyen meghatározó és

kitörölhetetlen nyomot hagytak életében játszótársa, szomszédja, barátnője Ildi és az ő szülei dr. Butz Konrád és Judit néni. Sok időt töltött gyermekként nagypapja testvérénél, Sámuelnél, aki szobrász és kőfaragó volt. Csodálta a véső alól kikerült szép betűket, mintázatokot, a terakotta vörösséget, a nedves agyag formázhatóságát.

Sok történetet hallott Samu bácsitól testvérei, Sándor (később Alexander) és Gergely ifjúságáról, művészi sikereiről, Rodin műtermében munkálkodásukról. Büszkeséggel töltötte el a Finta Múzeum átadása, ünnepségek, filmkészítések, nagypapja hagyatékának elhelyezése. Gimnáziumba Szolnokon, Túrkevéen és Mezőtúron járt. Sok évfolyamtársa, barátja várja minden évben haza. Ez év tavaszán hiába várják ...

A Budapesti Könyvüipari Műszaki Főiskolán nyomdamérnöki oklevelet szerzett.

Gyakran látogatta édesanyját, aki Recksparádforráson a gyógyüdülőben dolgozott diétásnővérként.

1974. szeptember 7-én házasságot kötöttek Szabó Ilonával, akivel jóban-rosszban kitarottak egymás mellett. Édesanyja halála után hazaköltöztek Túrkevére a szépséges szülői házba. Két gyermekük született: 1978. november 20-án Sándor Gergely és 1980. december 19-én Ilona Vanda. Gyermeküket imádta, mindent megtett jobblétük, boldogságuk, később boldogulásuk érdekében. Dolgozott Szolnokon újság nyomtatásán, Mezőtúron a Főiskolán, ahol komoly nyomda létrehozásában volt szerepe.

Közben bekapcsolódott Túrkeve művészeti életébe, a Kevi Körbe, ahol kiváló, progresszív szellemű alkotók munkálkodtak. Szobrászok, fotósok, festők, keramikusok, költők, írók a térségből odavonzották a környező városbeli művészeket is. Sorba születtek Finta Sándor szobrai márványból, mészkőből, gránitból. Nonfiguratív térplasztikai egyediek, szép formájúak voltak. Kiállításai a Kevi Körrel közösen, majd önállóan Szolnokon, Gyulán, Cegléden, Budapesten valósultak meg. A Fiala Művészek Stúdiójának tagjaként alkotott, később a Művészeti Alap hivatalosan is szobrászművésznek ismerte el. Tanított a

* A nekrológ elhangzott Finta Sándor temetésén Túrkevéen 2008. április 20-án, melyet Katona Gyula lelkész celebrált.

helyi gimnáziumban rajz és művészettörténetet. Érzékeny, jófejű, udvarias embernek ismerhették meg a helyiek. Rebellis jelleme gyakran ragadtatta el, egy-egy igazságtalanság, kisszerű emberek hatalomvágyának gögje láttán. Ebből időnként problémája is lett az akkori társadalmi berendezkedés korában. Vezéregyénisége, szervezőkészsége, tenniakarása miatt a Kevi Kör vezetőjének választották meg. Majd önkormányzati képviselőként tevékenyen részt vett a város vezetésében.

Számos rendezvény, alkotás, ötlet fűződik nevéhez. Az első szabad választások kapcsán nagy erőbedobással, lelkesedéssel mozgósította a helyi értelmiséget. Igazi úttörő volt újíto gondolataival, cselekedeteivel. Kemény harcot vívott elképzelései véghezviteléért. Hatalmas igazságérzete miatt nem tudta megszokni a kétkulacsos emberek játékait, így a politikálást feladta.

A helyi zeneiskola létrehozásában tevőlegesen részt vett. Olyan embereket tudott megnyerni és maga mellé állítani egy-egy ügy érdekében, mint Kocsis Zoltán, aki vállalta a zeneiskola megnyitását, beszédet mondott és játszott zongorán. Obersovszky Gyula estet rendezett Túrkevéen, az első termelőszövetkezeti városban még a rendszerváltás előtt. A Kevi Kor nevű újságot létrehozta és szerkesztette. Sorba születtek a jobbnál jobb cikkek: tanárok, iskolaigazgatók bevonásával. Művészeket, másként gondolkodókat szervezett be előadásokat tartani Túrkevére. Alkotótábor keretében sok híres ember jött el Szentendréről egy-két hétre vagy napokra: művészettörténészek, performancek, előadók, énekesek (Halász Péter, Faludy György, Szemadám György, Hann Ferenc). Folyamatosan figyelemmel kísérte a civil szervezetek pályázati lehetőségeit. Elképzeléseit ezekből a forrásokból valósította meg.

1983-ban Floridában járt, későbbi években Los Angelesbe ment szerencsét próbálni. Szász Endréné Lula, a Berczi házaspár hivatalosan menedzselte. Kiállításai színhelyei: Orlando, Beverly Hills Makk Gallery, Askenazy Gallery, Ontario.

10 éve Los Angelesbe költözött családjával együtt. Egy év múlva kiderült, agydaganata van. Megműtötték. Tíz szép évet töltött még ezen a földön szerető családjá körében. Szeretett utazni, sokfelé eljutott a világba: Görögország, Spanyolország, Ciprus, Izrael, Franciaország, Tunézia és a környező országok. Nem az élet hossza – de annak minősége, tartalma, a hasznosság, a tevékeny részvétel adja az értéket. (Olvasható Popper Péter megfogalmazásában.)

- És ezzel vigasztalódik a Finta család.

Felesége, gyerekei, a vele kapcsolatban állók, munkatársai a jobbító szándékot, tenni akarást, igényességet, szabadság- és hazaszeretetet, alkotói munkát tanultak tőle.

Köszönjük.

A család köszönetét fejezi ki a Cedars Sinai kórháznak, dr. Yu-nak, dr. Nassir-nak, a Roseroom Hospice dolgozóinak, mr. Ogardnak, Sandranak, Barrynek. Köszönettel tartozunk Gloria Austinnak, nem utolsó sorban a sok szeretetteljes törődést az utolsó napokig Dankanak és Iveta Trifanovanak.

A barátoknak, akik eljöttek ....

Kötetünk szerzői

Acsádi László főiskolai hallgató – Szolnoki Főiskola Műszaki és Mezőgazdasági Főiskolai Fakultás, Mezőtúr. Témavezető: Kapás János Zsolt

Dr. Bagi Gábor kandidátus, történész muzeológus – Damjanich János Múzeum – Szolnok

Bartha Ákos történész, egyetemi hallgató – Debreceni Egyetem (Tiszafüred)

Dr. Botka János Hunor régész-történész, jogász; köztisztviselő – Szolnok

Prof. Dr. Csíkos Mihály ny. egyetemi magántanár – Szeged

Dr. Egri Mária kandidátus, művészettörténész – ny. osztályvezető muzeológus – Damjanich János Múzeum – Szolnok

Fazekas Ivett főiskolai hallgató – Szolnoki Főiskola Műszaki és Mezőgazdasági Főiskolai Fakultás, Kutató Fejlesztő Osztály, Mezőtúr. Témavezető: Krizsán József

Fekete Réka főiskolai hallgató – Szolnoki Főiskola Műszaki és Mezőgazdasági Főiskolai Fakultás, Kutató Fejlesztő Osztály, Mezőtúr. Témavezető: Krizsán József

Dr. Forisek Péter történész, egyetemi adjunktus – Debreceni Egyetem, Ókortörténeti Tanszék

Földi Katalin főiskolai tanársegéd – Szolnoki Főiskola Kereskedelmi és marketing tanszék

Kákóczki Balázs – történész – Debrecen

Kerepeszki Róbert történész, Ph. D. hallgató – Debreceni Egyetem, (Szolnok)

Metykó Szabina főiskolai hallgató – Szolnoki Főiskola, Vendéglátó és Szálloda Szak. Témavezető: Turóczy dr. Veszteg Rozália

Mezei László főiskolai hallgató – Szolnoki Főiskola Műszaki és Mezőgazdasági Főiskolai Fakultás, Mezőtúr. Témavezető: Kapás János Zsolt

Dr. Habil. Örsi Julianna a néprajztudomány kandidátusa, társadalomkutató – Túrkeve

Rénes Mónika Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti Kar – Jászberén. Témavezető: Turóczy dr. Veszteg Rozália

Rideg István irodalomtörténész, ny. magyar-történelem szakos középiskolai tanár – Karcag

Dr. Szabó István történész, ny. osztályvezető muzeológus – Damjanich Múzeum – Szolnok

Prof. Szabó László ny. egyetemi tanár, néprajzkutató – Szolnok

Vásárhelyi Éva főiskolai hallgató – Szolnoki Főiskola Műszaki és Mezőgazdasági Főiskolai Fakultás, Kutató Fejlesztő Osztály, Mezőtúr. Témavezető: Krizsán József

**MIKROKÖZÖSSÉGEK. TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGKUTATÁSOK
EREDMÉNYEI ÉS MÓDSZEREK INNOVÁCIÓJA – „JÁSZKUNSÁG”
KÖNYVTÉKA 1. sz. (Örsi Julianna (szerk.) Túrkeve – Szolnok, 2007.**

A könyv már címében is jelzi, hogy nem mindennapos olvasmányt kínál Olvasóinak, hanem valami újat, rendhagyót. Elsősorban azokat szólítja meg, akik hajlanak az új eredmények befogadására, alkalmazására.

A mikroközösség-vizsgálatok világába kalauzolja el az olvasót. 27 tanulmány tárja fel a különböző tudományok hazai és nemzetközi módszereit, eredményeit. A közös bennük az, hogy kis közösségeket – legyenek azok lokális (non-profit szervezetek), vagy vérségi közösségek (családok) – vizsgálnak. Leírják jellemzőiket, típusaikat, működésüket. Bemutatják sikereiket, de nehézségeiket is. Mindez például, de tanulságul is szolgálhat a társadalomnak.

Jelen kutatási eredmények egyéni vagy közösségi műhelyekben születtek – legyenek azok határon inneniek vagy túliak –, mutatják a néprajz, a szociológia, a kulturális antropológia, az agrárgazdaságtudomány újabb hozzájárulását a boldogabb jövő megteremtéséhez. A kiadást pedig egy tudományos egyesület vállalta ezzel is jelezve a non-profit szféra jelenlétét a tudományos kutatásban és a közéletben.

A Jászkunság 2006. évi '56-os különszáma és a 2007. 1–2. és 2007. 3–4. száma száma valamint a 2008. 1–2. és a 2008. 3–4. száma

A könyv megvásárolható vagy megrendelhető az alábbi címeken:

Postacím:

Finta Múzeum 5420. Túrkeve, Attila u. 1. Pf. 25.

E-mail cím: jorsi@level.datanet.hu

Web: www.fintamuzeum.hu

Telefon/fax: 06 (+36) 56-361-474; mobil: 06 (+36) 30-9383-777

A Mikroközösségek című könyv ára: 3500 Ft+ postaköltség
Jászkunság 2006. 56-os különszám ára: 500 Ft+ postaköltség
Jászkunság 2007. 1–2 szám ára: 1000 Ft + postaköltség
Jászkunság 2007. 3–4. szám ára: 1000 Ft + postaköltség
Jászkunság 2008. 1–2. szám ára: 1000 Ft + postaköltség
Jászkunság 2008. 3–4. szám ára: 1000 Ft + postaköltség

A Jászkunság folyóirat és a „Jászkunság” Könyvtéka következő számai is előjegyezhetők a fenti címeken.

